T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

# ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNDE BİR İDEOLOJİ İNŞASI: KEMALİZM (1923-1938)

DOKTORA TEZİ

ALPER ÖZKÖK

İSTANBUL 2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

# ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNDE BİR İDEOLOJİ İNŞASI: KEMALİZM (1923-1938)

DOKTORA TEZİ

ALPER ÖZKÖK

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MERAL BALCI

İSTANBUL 2022

## ÖZET

"Çağdaşlaşma Sürecinde Bir İdeoloji İnşası: Kemalizm (1923-1938)" başlıklı doktora tezinde, cumhuriyetin kuruluşundan Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemde Kemalizm'in gelişim süreci incelenmiştir. Tez çalışmasında, öncelikle kavramsal bir çerçeve oluşturularak ideoloji, modernleşme kavramlarının tanımları ile Türkiye'deki Kemalizm algısı açıklanmıştır. Bir modernleşme ve uluslaşma süreci olarak özetleyebileceğimiz Kemalizm sistemini hazırlayan faktörler Osmanlı dönemindeki reform hareketleri, düşünce hareketleri ve Atatürk'ün düşünceleri üzerinden incelenmiştir. Kemalizm, Atatürk tarafından bir ideoloji şeklinde kurgulanmamış olsa da Atatürk'ün yaşadığı dönem Kemalizm'in bir ideoloji olarak sistemleşmeye başladığı dönemdir. Bu nedenle ilgili dönemde, Kemalizm'in bir düşünce sistemi olarak gelişim süreci gerçekleşen parti kongreleri, Atatürk'ün fikir ve eylemleri ile bu dönemde Kemalizm'e etkisi olan dergiler ve kitaplar üzerinden incelenmiştir. Bu tez çalışması, ideoloji ve modernleşme kavramları hakkında dönemin Kemalistleri ile Atatürk arasındaki görüş farkını ortaya çıkarmaya yönelik bir hipotez üzerinden gerçekleştirilmiştir.



**Anahtar Kelimeler:** İdeoloji, Çağdaşlaşma, Kemalizm, Milliyetçilik, Demokrasi, Devletçilik.

## ABSTRACT

"Construction of an Ideology in The Process of Modernization: Kemalism (1923-1938)" titled Ph.D. thesis examines the development process of Kemalism from the foundation of the republic to the death of Ataturk. In the thesis, first of all, the definitions of the concepts of ideology, modernization and the perception of Kemalism in Turkey are explained in order to create a conceptual framework. The factors that prepared the Kemalism system, which is a process of modernization and nationalization, were examined through the reform movements and thought movements in the Ottoman period and Ataturk's thoughts. Although Kemalism was not designed as an ideology by Ataturk, the period in which Ataturk lived is the period when Kemalism began to be systematized as an ideology. For this reason, the development process of Kemalism was examined through the party congresses, the ideas and actions of Ataturk, and the journals and books that had an impact on Kemalism in the relevant period. This thesis study was carried out on a hypothesis aimed at revealing the difference of opinion between the Kemalists of the period and Ataturk on the concepts of ideology and modernization.



**Keywords:** Ideology, Modernization, Kemalism, Nationalism, Democracy, Statism.

# ÖNSÖZ

"Çağdaşlaşma Sürecinde Bir İdeoloji İnşası: Kemalizm (1923-1938)" başlıklı doktora tezinde, cumhuriyetin kuruluşundan Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemde Kemalizm'in gelişim süreci incelenmiştir.

Tez çalışmasında öncelikle bir kavramsal çerçeve ortaya konularak ideoloji, modernleşme kavramlarının ne olduğu ve Türkiye'deki Kemalizm algısı açıklanmıştır. Devamında Kemalizm'i hazırlayan faktörler incelenmiş ve Atatürk döneminde Kemalizm'in bir ideoloji olarak oluşum süreci ilgili dönemde gerçekleşen parti kongreleri, Atatürk'ün fikir ve eylemleri, dönemin dergileri ve kitapları üzerinden çalışılmıştır.

Tez sürecinde ilgi ve desteğiyle yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Doç. Dr. Meral Balcı hocama çok teşekkür ederim. Doktora eğitimim boyunca akademik gelişimime sağladığı katkılarından dolayı sayın hocam Prof. Dr. Vahdettin Engin'e, her zaman yanımda olan sevgili eşim ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Alper Özkök

İstanbul, 2022

# İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... i

ABSTRACT ..... ii

ÖNSÖZ ..... iii

İÇİNDEKİLER ..... iv

KISALTMALAR ..... vi

1. GİRİŞ ..... 1

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ..... 5

2.1. İdeoloji ..... 5

2.2. Çağdaşlaşma ve Modernite Kavramları ..... 10

2.3. Kemalizm ve Türkiye'de Kemalizm Algısı ..... 22

3. KEMALİZM'İ HAZIRLAYAN FAKTÖRLER ..... 33

3.1. Osmanlı'da Reform Hareketleri ..... 33

3.1.1. III. Selim ve II. Mahmud Dönemi Reform Hareketleri ..... 35

3.1.2. Tanzimat Dönemi Reform Hareketleri ve Yeni Osmanlılar ..... 38

3.1.3. II. Abdülhamid Dönemi ve Jön Türkler ..... 44

3.1.4. II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Dönemi ..... 49

3.2. Osmanlı'da Düşünce Hareketleri ..... 53

3.3. Kemalizm ve Atatürkçü Düşüncenin Oluşumu ..... 60

4. ATATÜRK DÖNEMİNDE KEMALİZM'İN BİR İDEOLOJİ OLARAK İNŞASI ..... 71

4.1. Kongreler ..... 71

4.2. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ve Nutuk'ta Kemalizm ..... 80

4.3. Kitaplar ..... 99

4.3.1. Kemalizm Adıyla Çıkan Kitaplar ..... 99

4.3.1.1. "Kemalizm", Tekin Alp ..... 99

4.3.1.2. "Kamalizm", Şeref Aykut ..... 119

4.3.2 Okullarda Okutulan Kitaplar .....133
4.3.2.1. Medeni Bilgiler .....133
4.3.2.2. Liselerde Okutulan Tarih Kitapları .....141
4.4. Dergiler .....167
4.4.1. Kadro Dergisi .....168
4.4.2. Ülkü Dergisi .....195
4.4.3. Fikir Hareketleri Dergisi .....199
4.4.4 La Turquie Kemaliste Dergisi .....203
5. BİR İDEOLOJİ OLARAK KEMALİZM .....205
SONUÇ .....215
KAYNAKÇA .....223

## KISALTMALAR

**A.g.e.** : Adı geçen eser

**A.g.m.** : Adı geçen makale

**A.g.t.** : Adı geçen tez

**Bkz.** : Bakınız

**CHF** : Cumhuriyet Halk Fırkası

**CHP** : Cumhuriyet Halk Partisi

**Çev.** : Çeviren

**DP** : Demokrat Parti

**Ed.** : Editör

**Fra.** : Fransızca

**Hzl.** : Yayına Hazırlayan

**İng.** : İngilizce

**İTC** : İttihat ve Terakki Cemiyeti

**KP** : Komünist Parti

**M.Ö.** : Milattan önce

**M.S.** : Milattan sonra

**NEP** : Novaya Ekonomiçeskaya Politika (Yeni Ekonomi Politikası)

**SCF** : Serbest Cumhuriyet Fırkası

**TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi

**TKP** : Türkiye Komünist Partisi

**TTK** : Türk Tarih Kurumu

# 1. GİRİŞ

Türkiye'de 1923-1938 yılları arasındaki dönem, Atatürk'ün liderliğinde yeni bir devlet ile yeni bir toplumun, modernleştirici araçlarla inşa edildiği bir dönemdir. Bu dönem, yeni devlet ve toplumun inşa sürecine şahit olduğu gibi, devletin ve toplumun, ulusallaşma ve çağdaşlaşma yönünde ilerlemesine rehber olan bir ideolojinin de inşa sürecine şahit olmuştur. Bu ideoloji, Atatürk döneminde doğan hem Atatürk dönemi hem de Atatürk sonrası dönemde şekillenen ve günümüzde dahi Türk siyasetinde belirleyici bir ideoloji olan Kemalizm'dir. Kemalizm, savaş sonrası Türk toplumunun modernleşerek bir ulus haline gelmesi ile devletin siyasi rejim değişikliği sonrasında çağdaş bir ulus devlet olarak inşasına hizmet eden ve dönemin şartları neticesinde şekil alıp, Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması için takip edilen bir yoldur.

1930'lu yıllar, ideolojilerin tüm dünya uluslarının kaderinde etkin olduğu bir dönemdir. Bir ideolojiler çağı olarak da tanımlayabileceğimiz bu dönemde Atatürk, kendine özgü şartlara sahip Türkiye'nin siyasetini mevcut bir öğretiye bağlamamak adına dönemin mevcut ideolojilerinden herhangi birinin takipçisi olmak istememiştir. Türkiye'ye özgü şartlar göz önünde bulundurularak, çağdaş bir ulus devlet olma yolunda bir sistem olarak gelişen Kemalizm, Atatürk tarafından bir öğreti şeklinde kurgulanmamış olsa da Atatürk'ün yaşadığı dönem, Kemalizm'in bir ideoloji olarak sistemleşmeye başladığı dönemdir.

"Çağdaşlaşma Sürecinde Bir İdeoloji İnşası: Kemalizm (1923-1938)" başlıklı bu tez çalışması; ideoloji, modernleşme kavramları ve Kemalizm hakkında, dönemin Kemalistleri ile Atatürk arasındaki görüş farkını ortaya çıkarmaya yönelik bir hipotez üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kemalizm'in bir düşünce sistemi olarak gelişim süreci, ilgili dönemde gerçekleşen parti kongreleri, Atatürk'ün fikir ve eylemleri ile Kemalizm ideolojisinin oluşumunda etkisi olan dergiler ve kitaplar üzerinden incelenmiştir.

Tezin ilk bölümü olan "Kavramsal Çerçeve" başlıklı bölümde ideoloji, çağdaşlaşma ve modernleşme kavramlarına yer verilmiş, ulusal, modernleştirici bir ideoloji olan Kemalizm'in Türkiye'deki genel algısından bahsedilmiştir. Türkiye'de Kemalizm farklı dönemlerde farklı siyasi görüşlere sahip kişi ve gruplar tarafından yorumlanmış ve tarif edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki Kemalizm algısı dönemsel olarak tarif edilmeye çalışılmıştır.

“Kemalizm’i Hazırlayan Faktörler” bölümünde Kemalizm düşüncesinin oluşumunda hem dönemin düşünce yapısını hem de Atatürk’ün fikir dünyasını etkileyen gelişmelere yer verilmiştir. İlk olarak Türkiye’deki Batılılaşma süreci Osmanlı dönemi reformları üzerinden incelenerek modernleşme ve Kemalizm kavramlarına etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de düşünsel olarak tarihi devamlılığın bir kanıtı olan Batılılaşma süreci, III. Selim döneminden başlayarak imparatorluğun yıkılışına kadar olan dönemdeki reform hareketleri üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı’daki düşünce hareketleri de aynı düşünce ile incelenmiş, Kemalizm’e etkileri bakımından Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Garpçılık gibi akımların yanı sıra Ziya Gökalp’in Kemalist düşünceye olan etkilerinden bahsedilmiştir. Kemalizm’in adını aldığı Atatürk’ün, kendi hayatındaki entelektüel gelişimi ve düşüncelerinin oluşum aşamaları hatıraları da dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan incelenerek ortaya konulmuş, Kemalizm kavramının oluşumu ve gelişimi üzerinde durulmuştur.

“Atatürk Döneminde Kemalizm’in Bir İdeoloji Olarak İnşası” bölümünde Atatürk’ün hayatta olduğu dönemde Kemalist düşüncenin gelişimi ve nasıl sistemleştirilmeye çalışıldığı incelenmiştir. Parti devlet bütünleşmesinin yaşandığı bir dönem olması sebebiyle ilk olarak CHP kongreleri üzerinde durulmuştur. Hem ülke siyasetine hem de incelediğimiz Kemalizm düşüncesine etkileri bakımından parti kongreleri önem arz etmektedir. Parti kongreleri dışında bizzat Atatürk’ün kaleme aldığı Nutuk’ta ve Atatürk’ün söylev ve demeçlerinde Kemalizm düşüncesinin izleri aranmış, yorumlanarak tartışılmıştır. Atatürk’ün bir ideoloji olarak kurgulamadığı Kemalizm düşüncesi, dönemin diğer aydınları ve siyasetçileri tarafından sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Kemalizm düşüncesini doğrudan etkileyen dönemin kitap ve dergilerine yer verilmiştir. Bu dönem için incelenen kitaplar, Kemalizm başlığı ile çıkan kitaplar ve Kemalist düşünce tarzını topluma yayma işlevi gören okul kitapları olarak ayrı incelenmiştir. Atatürk döneminde birçok dergi ve süreli yayın dönemin görüşlerini yansıtması açısından önemli kaynaklardır. Tezin “Dergiler” bölümünde, Kemalizm’e doğrudan etki yapan ya da Kemalizm adına çıkan dergilere yer verilmiş, dönemin düşünce yapısı bu dergiler üzerinden tartışılmıştır. Son olarak Kemalizm düşüncesinin ideoloji sınıfında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği üzerinde durulmuştur.

Kemalizm hem Atatürk’ün hayatta olduğu dönemde hem de Atatürk sonrası dönemde Türk siyasetinde etkin olan politikacılar ve aydınlar tarafından yorumlanmış ve tarif edilmiştir. Atatürk döneminde, çağdaş ulus devleti gerçekleştirmek için

Türkiye'ye özgü şartlar doğrultusunda Atatürk ve CHP tarafından hayata geçirilen uygulamalar, Kemalizm başlığı altında değerlendirilmektedir. Bu dönemin politikaları, belirli ideolojik kalıplar doğrultusunda oluşmayan ve ülkenin gelişimi için pragmatik kaygılarla gerçekleştirilen politikalardır. Bu sebeple dönemin Kemalizm prensipleri, farklı görüşteki ideoloji ve öğretilerden Türkiye'nin faydasına olanları, Türkiye şartlarına uyarlayarak zaman içinde oluşmuştur.

Kemalizm'in 1923-1938 döneminde ve sonraki dönemlerde birbirlerinden farklı dünya görüşlerine sahip kişi ve gruplar tarafından benimsenerek, kendi görüşleri doğrultusunda şekil alması, Kemalizm'in Türkiye'ye özgü şartlar neticesinde eklektik ve esnek (kalıplaşmamış) bir ideoloji olarak oluşumunda aranmalıdır. Kemalizm, Atatürk döneminin etkili isimleri, siyasileri ve düşünürleri tarafından dünyadaki ideolojik gelişmeler doğrultusunda yorumlanmış, bu düşünürlerin kendi siyasi görüş ve eğilimleri ekseninde tarif edilmiştir. Bu dönemdeki farklı grupların farklı Kemalist görüşleri, Atatürk sonrası dönemdeki Kemalist ayrışmaların temellerini atmıştır. Kemalizm'in Atatürk için ne anlama geldiği ve dönemin Kemalistlerinin ideolojiyi algılayış biçimlerinden ne farkı olduğu tezin ilgili bölümlerinde ve sonuç bölümünde tartışılmıştır.

## 2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

"Çağdaşlaşma Sürecinde Bir İdeoloji İnşası: Kemalizm (1923-1938)" başlıklı doktora tezinin bu bölümünde ideoloji, çağdaşlaşma ve modernleşme kavramlarına yer verilmiş, ulusal, modernleştirici bir sistem olan Kemalizm'in Türkiye'deki genel algısından bahsedilmiştir. Türkiye'de Kemalizm farklı dönemlerde farklı siyasi görüşlere sahip kişi ve gruplar tarafından yorumlanmış ve tarif edilmiştir. Tezin Kemalizm algısı ile ilgili bölümünde Atatürk sonrası İnönü dönemi, Demokrat Parti dönemi Kemalizm ve Atatürkçülük tanımları yorumlanmaya çalışılmıştır. Özellikle 1960 sonrası dönemde Kemalizm ideolojisinin tanım çeşitliliği artmıştır. Bu dönemde Kemalizm resmi bir ideoloji olarak sınıflandırılmış, resmî ideolojinin yanı başında bir sol Kemalizm de kendini göstermeye başlamıştır. Bu düşünce "ulusal sol" bir söylem olarak gelişmiştir. Bu bölümde, 1980 sonrası Kemalizm algısı da tartışılarak günümüze kadar gelen Kemalist tanım ve yorum çeşitliliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Türkiye'deki Kemalizm algısı dönemsel olarak tarif edilmeye ve tanımlanmaya çalışılmıştır.

### 2.1. İdeoloji

İdeoloji insan ve toplum hayatına anlam veren bir simgeler sistemidir. İnsanların yaşam biçimlerine kavramsal bir sınır çizen ideoloji, insanın bireysel ve toplumsal eylemini anlamlı kılma işlevine sahiptir. Aynı ideoloji sempatizanları arasında bir aidiyet, dayanışma ve yakınlık duygusu oluşur, birey ve toplumsal yaşamı arasında bir meşrulaştırma söz konusu olur.[1] Tanımlanması zor bir kavram olan ideoloji kavramı ilk kez Destutt de Tracy tarafından 1796 yılında kullanılmış, Fransız Akademisi sözlüğüne de 1835 yılında girmiştir.[2] İdeoloji kavramının bu ilk kullanımında Tracy ideoloji tabirini, insanlara doğru düşünme fırsatı sağlama amacıyla kullanılması düşünülen düşün bilimi anlamında kullanmıştır.[3] Zamanla popüler hale gelen ideolog kavramı ise toplumu yönlendiren soyut düşünceleri sistemli hale getirip ortaya koyanlara verilen ad olmuştur.[4] İdeoloji kavramı, bilimden, dinden, felsefeden birçok özelliği barındırdığı gibi bunlardan fazlasıyla da ayrışmakta ve farklılıklar göstermektedir.

---

[1] Önal Sayın, "İdeoloji", *Sosyoloji Dergisi*, S. 7, (1999), s. 2.
[2] Cemil Meriç, "İdeoloji", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C. II, S. 21-22, (2014), s. 119.
[3] Ali Rıza Saklı, "İnsana ve Topluma Etkisi Bakımından İdeolojiyi Anlamak", *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, C. III, S. 1, (2019), s. 110.
[4] Anıl Çeçen, *Güncel Kemalizm*, Kilit Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 2009, s. 279.

İdeoloji, bilimselmiş gibi bilimin vasıtalarını kendi amacı gereği yeteri kadar kullanarak kendini kabul ettirir fakat bilimsel olması ve bilimsel bir akıl süzgecinden geçirilerek doğrulanması gerekmez. İdeolojiye göre doğru olan bilimdeki doğru ve yanlış tanımlamalarından ziyade kendi söylemidir. Mevcut bir ideoloji, taraftarları için aynı bir din gibi inanılan, gerçek ve doğru olandır. İdeoloji bilimin, dinin, ahlakın hukukun değerlerini de kullanarak bunların ötesinde kapsayıcı bir gerçeklik olarak ortaya çıkar.[5] İdeoloji kavramı, yanlışlanabilme özelliğine sahip olan bilimden ve sorgulama üzerine kurulu felsefeden; mutlak doğrulara sahip olması ve eleştiriye kapalı olma özellikleriyle ayrışmaktadır. İdeoloji, bilimle açıklanabilecek konuları ele almasıyla dinden ayrışmasına rağmen algısal olarak din ve inanç sistemlerine daha yakındır denilebilir.[6] İnsanlar yaşadıkları hayatı ve dünyayı ideolojiler üzerinden anlamlandırabilirler. İdeolojilerin bilimden diğer bir farkı da bu özelliğidir. Bilim yaşamın kendisi ile ilgilenirken, ideoloji onun anlamlandırılmış haliyle ilgilidir.[7]

İdeoloji topluma ve bir topluluğa ait bir kavramdır. Toplumsal bir özelliği olan ideoloji bireysel bazda ele alınamaz. Bireylerin değil toplulukların, sınıfların, açık ve kapalı kitlelerin (grupların, partilerin, vs.) ideolojileri olur. Bu sebeple bireylerin inandığı ideolojiler o bireyleri bir gruba ait kılar. İdeolojinin bir faydası da toplum içinde yaşayan bireyi yalnız kalmaktan ve yaşadığı topluma yabancılaşmaktan korumasıdır. İdeolojilerin bireyler arasında yayılmaları ise bir maruz kalma süreci olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, ideolojilerin bireyler üstünde psikolojik etkileri de bulunmaktadır. İktisadi, hukuki, toplumsal hayatla ve pratiklerle ilgili olan ideoloji, bu gibi alanlarda açıklamalar sağlayarak insanları rahatlattığı gibi tersi durumda var olan toplumsal düzeni değiştirmek için harekete geçmelerini de sağlar.[8] Unutulmamalıdır ki ideolojiler bireylere ve topluma saptanmış maddeler vasıtasıyla düşünme olanağı sağladığı gibi tabu ve önyargıların mahkûmu haline de getirebilir.[9]

İdeolojilerin farklı türleri mevcuttur. İdeolojiler var olan durumu koruyan veya değiştiren tarzlarda olabilir. Var olan durumu muhafaza eden bir ideoloji olabileceği gibi sadece gerçekleştirilecek reformlarla mevcut ideolojiyi zamanın ruhuna uyduran

---

[5] Sayın, *a.g.m.*, s. 2.
[6] Saklı, *a.g.m.*, s. 109.
[7] Sayın, *a.g.m.*, s. 2.
[8] Sayın, *a.g.m.*, s. 2-7.
[9] M. Hanifi Macit, "İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme", *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 26, (2016), s. 34.

ideolojiler vardır. Muhafazakâr ve reformcu ideolojilerden farklı olarak devrimci bir ideoloji mevcut düzene karşı çıkıp hatta o düzeni yıkıp yeni bir düzeni getirmeyi de savunabilir.[10] Konumuzdan örnek vermek istersek, Kemalizm ihtilalci bir ideoloji olarak doğmuş, zamanla egemen ideoloji haline gelerek mevcut durumu muhafaza eden bir ideolojiye dönüşmüştür. Marks'a göre de gelişmekte olan sınıfların ideolojileri ihtilalci, egemen sınıfın ideolojisi ise muhafazakardır.[11] Bunun dışında, ideolojileri modern tarzda ideolojiler ve geleneksel tarzda ideolojiler olarak da ayrıştırabiliriz. Marksizm, Faşizm, Milliyetçilik gibi modern ideolojiler modernite öncesi var olan geleneksel ideolojilere göre, genel bir norm ortaya koyan, daha geniş kitlelere hitap eden, sistemli ideolojik görüşlerdir. Aynı modern ve geleneksek ayrımında olduğu gibi bazı modern ideolojiler (Faşizm, Nazizm vb.) "sert ideoloji", çok katı prensiplere sahip olmayan dini inançlar ve benzeri sistemler ise "gevşek ideoloji" olarak sınıflandırılabilir.[12]

Toplumlar için ideoloji bir elbiseden ziyade bir deri gibi tüm vücuda tesir etmiş, bir gözlükten ziyade gözün ta kendisi olmuştur. İnsanlar yaşamı, dünyayı ideoloji vasıtasıyla algılar ve anlamlandırır duruma gelmiştir. Bir Marksist her durumu/sorunu sınıf mücadelesi perspektifinden yorumlarken; bir milliyetçi ulusçu bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Toplumların takındığı ideoloji lensi ne renkse dünya o renktedir. Gerçek ve hayali olanın kaynaşması olan mevcut bir ideoloji bireylerin tarih ve yaşamdaki yerlerinin bilincine varmalarını sağlar.[13]

İdeoloji Marksizm ile tekrardan önem kazanmış ve tartışılmaya başlanmıştır. İdeoloji kavramını eleştirenler bizzat Marks ve Engels'tir. Marks'a göre toplumsal yaşam, bilinci ve düşünceyi belirler fakat ideolojilerde bu durum Marks'ın savunduğunun tam tersidir. Bu durumu "yanlış bilinç" olarak isimlendirmektedir.[14] Yanlış bilinç kavramı Marksist terminolojide gerçeğin karşıtı olarak tanımlanmaktadır.[15] Marks'ın görüşüne göre gerçeğin karşıtı aynı zamanda gerçeğin çarpıtılması olarak tanımlanır.[16] Bireylerin sosyal dinamiklerinin maddi, fiziki şartlar yerine düşüncelere bağlı olması Marks'ın eleştirdiği ve ideoloji kavramına karşı olduğu

[10] Saklı, *a.g.m.*, s. 114.
[11] Meriç, *a.g.m.*, s. 123.
[12] Saklı, *a.g.m.*, s. 114-115.
[13] Sayın, *a.g.m.*, s. 7.
[14] Saklı, *a.g.m.*, s. 111.
[15] Macit, *a.g.m.*, s. 29.
[16] Meriç, *a.g.m.*, s. 123.

noktadır. Zamanla ve ilk olarak da Lenin tarafından Marksizm'in bir ideoloji olarak kabul edilmesi de Marksizm, Marks ve ideoloji kavramı arasında var olan ironik bir tarihi durumdur. Marks'ın görüşlerini yeniden ele alan George Lukacs ideolojiyi olumlayarak, bir gerçekliğin oluşabilmesi için düşüncenin de işin içine girmiş olmasından bahsetmektedir.[17]

Karl Mannheim'e göre ideoloji ütopya kavramının karşıtıdır. İdeoloji, benimsenen ideolojinin toplumsal bir güdü ile "iyi" olduğunu savunan ve onu muhafaza edilen bir düşünce sistemi olarak kurgulayan bir yapıdadır. Ütopya da aynı ideoloji gibi bir simgeler bütünüdür fakat var olmayan ve gelecekte var olması düşünülen ütopya, sosyal yaşamda daha dinamik ve devrimsel bir işlev görür.[18] Mannheim, Marks ile aynı paralelde ideolojiyi tedavülden kalkmış mit, düşünce, inanç bütünü olarak nitelemekte, buna karşılık ütopya kavramını var olmayan bir durum olsa dahi zamanın ötesinde olarak değerlendirmekte ve ideolojiden kavramından daha üstün bir kavram olarak yorumlamaktadır.[19] Ütopyaların var olan siyasi ve toplumsal düzeni kesin olarak yıkıcı, yok edici bir özelliği vardır. Ütopyalar, idealize ettiği düşünce çerçevesinde tarihi gerçekliği değiştirmeye yönelen düşüncelerdir. İdeolojiler ise her ne kadar reformcu hatta devrimci özellikler taşısalar da mevcut olan düşünce ve fikirlere yönelmektedirler ve bu özellikleriyle toplumsal düzeni yıkıp yeniden var olmayan bir düzen kurmaktansa tarihi bir dayanakları olduğu için mevcut düzeni sağlamlaştırırlar.[20] İdeoloji eklemlenebilen, tarihsel bir yapıya sahiptir ve kendinden önceki ideolojilerin fikirleriyle kaynaşarak kendini oluşturur.[21] Mannheim'a göre geçerli olan yaratıcı ana düşünce kaynağı ütopya düşüncesidir. Düşünce inşası anlamında tanımladığı bu düşünceler eğer toplumsal gerçeği bir ideale göre yıkıp yeniden oluşturacak toplu bir faaliyeti temsil ediyorsa ütopyacıdır; mevcut toplumsal gerçeğin ve durumun sağlamlaştırılması yönündeyse ideolojiktir.[22]

Gramsci'ye göre burjuvanın diğer sınıfları baskı ile yönettiği görüşünün dışında bir de işçi sınıfını ikna ederek kontrol etme özelliği bulunmaktadır. Zor ve baskı ile güç kullanma aracının dışında, rıza aracını da kullanan burjuva güç kullanmadan, eğitim,

---

[17] Saklı, *a.g.m.*, s. 111.
[18] Sayın, *a.g.m.*, s. 4.
[19] Saklı, *a.g.m.*, s. 111.
[20] Meriç, *a.g.m.*, s. 138.
[21] Sayın, *a.g.m.*, s. 8.
[22] Meriç, *a.g.m.*, s. 141.

silahlı kuvvetler, din, vb. vasıtalarla emekçi sınıfı kontrol etmekte ve hegemonya altına almaktadır. Hegemonya ve ideoloji kavramları Gramsci'de iç içe geçmiştir. Althusser de bu kavramı genişleterek izah etmektedir. Habermas da Gramsci gibi iktidar kavramıyla ideoloji kavramını birbiri içinde kullanmıştır. Habermas'a göre siyasi gücün düzenli ve bilinçli bir şekilde değişikliğe uğrattığı bir komünikasyon tarzı olan ideoloji, bir hegemonya vasıtası şeklini almakta ve iktidarı meşrulaştırma özelliği taşımaktadır.[23]

Louis Althusser'e göre "insanların her yerde bir temsiller sistemine gereksinimleri vardır.". Bu durum ideolojinin insanlar için sürekli olmasını zorunlu kılar. Althusser'e göre, toplumlar için bir temel işlev görevi gören ve bireyler için bir eylem şeması, bir zorunluluk olan ideolojilerde, egemen olan sınıf, egemenliğini güvenceye almak için devletin tüm gücünü ve araçlarını (ideolojik araçlarını) kontrolü altında tutar.[24] Marksizm iktisadi düzen ve sınıf temelli bir görüş olduğu ve toplumsal gerçeklikten kaynaklı analizler yaptığından dolayı; Althusser ve Gramsci her ne kadar Marksist olsalar da sosyal analizlerinde "kültür" kavramını temele oturttukları ve Marksizm'in iktisat temelli analiz anlayışından uzaklaştıkları için Marksistler tarafından eleştirilirler.[25]

Pierre Ansart, ideolojik söylevin öneminden bahsetmektedir. Bireyler bu söylemle yapılan işlerin, gündelik ilişkilerin muhteviyatını anlamış olurlar, toplumda belirlenmiş olan kimliklerini ve statülerini belirlerler ve yapılan her türlü eylemi meşru bir zemine oturturlar. Yukarıda sayılan ve daha önceden din kurumuna ait olan işlevlerin günümüz modern toplumunda ideolojiler tarafından sağlandığını, özellikle de siyasal ideolojiler eliyle sağlandığını görmekteyiz. Karl Korsh'a göre ideoloji, söylevini sürekli tekrarlayarak iktidarını elinde tutmak ister. Bu söylev, bugünün doğrularını, zamanın ruhunu temsil etmese dahi, iktidarı elinde tutmak ve ideolojinin devamlılığı için sürekli canlı tutulması gereken bir söylevdir. Bu bağlamda ideoloji her zaman ve her yerde hazır ve nazır olmalıdır. Kitlelere ulaşmak için en çok kullandığı araç ise sanattır.[26]

İdeolojiler her ne kadar kendilerini "mutlak doğru" olarak tabulaştırsalar da hatta örnek olarak Faşizm gibi "sert" ideolojilerin sürekli var olma gibi bir iddiaları olsa dahi;

---

[23] Saklı, *a.g.m.*, s. 112.
[24] Sayın, *a.g.m.*, s. 7-9.
[25] Zeliha Oçak, "İdeoloji Kavramına Marksist ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser", *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, C. I, S. 2, (2018), s. 58.
[26] Sayın, *a.g.m.*, s. 9-10.

ideolojilerin süreklilik arz etmeyen bir doğaları vardır. Çünkü ideolojiler genel olarak tarihsel gerçekliğin ve zamanın ruhunun bir sonucudur. Bu sebeple tarihin akışı esnasında, toplumun yeni ihtiyaçlarına yanıt vermek için sürekli güncellenmeleri gerekmektedir.[27] Doktirinleşme ve katılaşıp donma özelliğine sahip olmaları sebebiyle ideolojilerin kendilerini yenileme konusunda pek de başarılı olmadığı; yenilemenin yeni bir ideolojinin gelip/üretilip eskisini devirmesi ya da reformist özelliğe sahip yeni bir ideolojinin ortaya çıkıp mevcut olanın adının değiştirilmesi ile mümkün olduğu söylenebilir. İdeoloji, bilimsel bir hakikat olmadığından dolayı her halükârda zamanın hakikatlerine uygun olarak değişmeye ve yeni gelenle dönüşmeye mahkumdur. Toplumsal ilişkiler, mevcut hayat koşulları ve mevcut değerler değiştikçe, var olan ideolojilerin yerini yenileri alır.[28]

Bir bilimsel teori dahi yanlışlanabilme özelliğine sahip olduğundan tek doğru olarak kalamazken; zengin bir içeriğe sahip ve zamanının ilerisinde ve iyi kabul edilen bir ideoloji de kendi zamanında ne kadar işe yarar olsa da çok uzun çağlar boyunca egemen ideoloji olarak kalması akılcı değildir. Bu "iyi" kabul edilen ideolojinin kalıcı olmasını savunmak bilim dışı bir yaklaşımdır. Dogmatizm içinde gelişen ideolojiler gelişme yolunu kapattığı için ilerlemeye engel olurlar.[29] Atatürk'ün düşüncesi de bu yöndedir. Dogmatizm içinde kalan milletler çağa ayak uyduramaz ve donar kalırlar.

### 2.2. Çağdaşlaşma ve Modernite Kavramları

Modernleşme kuramı Batılı olmayan ve geleneksel toplum olarak sınıflandırılan toplumların, kendilerini kıyasladıkları modern toplum doğrultusundaki değişim süreçlerini tanımlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu tanım doğrultusunda modernleşmeden kastedilen geniş kapsamlı bir toplumsal değişimdir. Modernleşme kuramının temelinde Batılı olmayan toplumlar için geleneksel ve modern ikiliği kendini göstermektedir.[30] Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş aşaması, modernleşme süreci veya geçiş süreci olarak adlandırılabilir. Modernizasyon olarak da adlandırılan modernleşme süreci, ülkemizde ilk olarak "Batılılaşma" adıyla kendini göstermiştir. Batıcı ya da modernleştirici düşünce temsilcilerinin asıl amacı mensubu oldukları, bulundukları ya da hükmettikleri -bu durum bulundukları toplumun geri kalmışlığına

---

[27] Oçak, *a.g.m.*, s. 60.
[28] Sayın, *a.g.m.*, s. 3.
[29] Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları / Cilt 1 Atatürk'ün Nutuk'u*, Deniz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 12- 13.
[30] Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2016, s. 41.

karşı içerden gelen ulusal bir gelişmeyi ve iktisadi kalkınma amaçlı bir ereği temsil edeceği gibi; dışarıdan etki eden bir kolonizasyon ve/veya iktisadi sömürü aşamasında da kendini gösterebilir- toplumu modernizasyon aşamalarından geçirerek modern olana yani çağdaş olana eriştirmektir. Bu noktada "modernite", "çağdaşlık" ve "modernizasyon" kavramlarının ne olduğunu ve farklılıklarını açıklamak gerekir.

"Modernite" ve "modernizasyon" kavramları birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. Habermas'ın da görüşleri paralelinde, modern olanla modernleşeni temsil eden bu farklılaşma Batılı toplumlarda olduğu gibi, Batılı olamayan toplumlarda da etkili bir şekilde kendini göstermektedir. Özellikle Batılı olmayan toplumların, modernitenin altyapı çalışması diyebileceğimiz modernizasyon aşamasında sürekli kalma durumları da irdelenmesi gereken bir konudur. Bu durumdan ne kastedildiğini anlamak için kavramların birbirinden ayrılarak anlaşılması gerekmektedir. Modernite özünde bir projeyi, bir vizyonu temsil etmektedir. Modernizasyon bu vizyona yani modern olana ulaşmak için yapılanları kapsamaktadır. Modernizasyon, modern olana evrilmeyi ve bunun için yapılacak kurumsal, toplumsal, kültürel, siyasi dönüşümlerin bütününü kapsamaktadır. Modernleşememiş, çağdaş olanı yakalayamamış, geri kalmış fakat modernleşme isteği içinde olan toplumların, kısacası Batılı olmayan toplumların modernizasyon sürecinde sürekli kalmaları ve bir türlü modern olamama sorunları düşündürücüdür.[31]

Batı dışı toplumların bu düşündürücü durumu dışardan bir eleştiri olabileceği gibi, modernite kavramının algılanışı açısından, toplumun kendi içinden çıkabilecek bir eleştiri de olabilir. Bu konuda bize ışık tutacak en önemli unsuru ise "tarihsel farklılaşma" olarak adlandırabiliriz. Nasıl ki tarih kendi yaşandığı dönemin koşullarında yorumlanması gereken bir disiplinse; modernleşme de bir medeniyetin başka bir medeniyet tarafından kopyalanmasından ziyade, toplumların kendi tarihi, siyasi ve kültürel birikimlerinin ışığında değerlendirilmeli ve gerçekleşmelidir. Klasik modernleşme kalıplarından uzak olan bu yaklaşım günümüzde yaygın olan ortak kabuldür.

---

[31] Cengiz Aktar vd., *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık*, (ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2002, s. 68.

Doğru bir tanımlamayla gerçekleşen yeni modernleşme anlayışı hem kişisel hem de toplumsal bir değişimi ifade etmektedir.[32] Bununla beraber gelişmekte olan toplumların vazgeçilmezi haline gelmiş olan modernleşme, ulaşılmak istenen ortak bir hedefi de işaret etmektedir. İster klasik modernleşme tanımlamalarında, isterse de 1960'lardan sonra kendini gösteren yeni modernleşme anlayışlarında olsun, bu hedef ilk olarak kendini Batılı toplumların refah seviyesine ulaşmak için verilecek çabada gösterir. Sanayileşmeden gelen refaha ve güvene (Burada kastedilen "güven" kavramı öncelikle askeri güvenlik olarak anlaşılmalıdır ve savunma amaçlı yapılan reformlarla/sanayi atılımlarıyla sağlanmaktadır.) Batılı olmayan toplumların da ulaşma isteği, bu hedefin oluşumundaki ilk motivasyonu bize göstermektedir.

Batılı olmayan toplumlarda modernleşmenin nasıl geliştiğine bakmadan önce modernite ve modernizasyon kavramlarında önemli bir yer teşkil eden geleneksel-modern ayrımı üzerinde durmalıyız. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren oryantalizm temelinde oluşan ve 20. yüzyılda da modernleşme kuramına dönüşen tarih felsefesi üzerinden modernleşme tanımı, geleneksel-modern toplum ayrışmasında bize ışık tutacaktır. Tarihteki bu felsefeye göre geleneksellikten modern topluma aşamalı bir geçiş söz konusudur. Modernleşme olgusunun ayrıntıları topluluklar arasında farklılık gösterse de her toplumda farklı tarihlerde ve farklı kültürlerde meydana gelse de toplumların modernizasyon sürecinde geçeceği aşamalar benzerdir. Bir diğer benzerlik de modernlik aşamasına doğru gelişen toplumların birbirine benzeşecekleridir.[33] Modernleşmedeki geleneksel ve modern ayrışmasının özünde statüye dayalı ilişkilerin yerini sözleşmeye dayanan ilişkilere bıraktığını görmekteyiz.[34] Bu benzeşme özünde bir rasyonellik taşımaktadır. Bu da modernleşmeyi geriye döndürülemeyen ve zorunlu bir devamlılık arz eden bir süreç olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda modernleşmeye; ilerlemeci, kaçınılmaz olan ve arzulanan bir süreçtir diyebiliriz.[35]

Bu aşamada, gelişmiş bir topluma ait modern insanı geleneksel toplumda var olan insandan ayıran özelliklerin belirtilmesi modernleşmeyi anlama konusunda bize yardımcı olacaktır. Alex Inkeles modern insanı şu şekilde formüle etmiştir:

---

[32] Yaşar Kaya, "Modernleşme", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* S. 13, (1999), s. 447.
[33] Köker, *a.g.e.,* s. 52.
[34] İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1 (2012), s. 296.
[35] Köker, *a.g.e.,* s. 52.

> "(1) Yeni deneyimlere hazır, yenilik ve değişime açık olmak. (2) Yalnız kendi yakın çevresinde değil, onun dışında da birçok sorunlar ve konular hakkında kanaatler edinme ve taşıma eğilimindedir. Çevresindeki tutum ve kanaatlerin çeşitliliğinin daha farkındadır. Bu farkları korkusuzca kabullenebilir ve onlara otokratik ve hiyerarşik şekilde yaklaşma ihtiyacını duymaz. Ne iktidar hiyerarşisinde kendisinden üstte olanların kanaatlerini otomatik olarak kabul eder, ne de kendi altındakilerin kanaatlerini otomatik olarak reddeder. (3) Geçmişten çok bugüne ve geleceğe yöneliktir. (4) Planlamaya ve örgütlenmeye yöneliktir ve bunlara ilgi duyar; bu tür faaliyetleri, hayatı düzene sokmanın bir aracı olarak görür. (5) İnsanın, amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, çevrenin egemenliğine girecek yerde, o çevreye egemen olmayı öğrenebileceğine inanır. (6) Dünyanın tahmin edilebilir olduğu, çevresinde kurumların ve diğer kişilerin yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirecekleri konusunda daha çok güven besler. Ona göre davranışları kader veya kapris belirlemez. (7) Başkalarının haysiyetinin daha çok bilincindedir ve başkalarına saygı gösterme eğilimi daha güçlüdür. (8) Bilim ve teknolojiye daha çok inanç duyar. (9) Dağıtıcı adalete, yani ödüllerin kaprise ya da kişinin özel niteliklerine göre değil, yaptığı katkıya göre dağıtılması gerektiğine inanır."[36]

Modern insanı geleneksel insandan ayıran bir diğer özellik de kendi ihtiyaç ve isteklerini gerçekleştirmek için doğa ile kendi ihtiyaçları arasında kurduğu akılcı dengedir. Sonsuz ve sınırsız istekler karşısındaki kıt kaynakların optimum bir şekilde kullanılması ve idare edilmesi modern insanın ve modern toplumun aradığı denge arayışıdır. Modern toplum içinde var olan modern insan geleneksel toplumların tersine bir tebaa değil bir birey olarak tanımlanmaktadır. Dumont'a göre: "modern toplumda her insan, birey olarak, diğerleriyle, dahil olduğu toplumsal grubun özellikleri dikkate alınmaksızın, eşit olarak kabul edilmektedir".[37]

Geleneksel ve modern insan-toplum kavramları 20. yüzyılda modernleşme kuramıyla beraber gelişen kavramlardır. 19. yüzyılda bu kavramlar ilkel ve uygar olarak ayrışmaktaydı. 19. yüzyıldan önceki Batı düşüncesinde ise barbar-medeni ayrımı vardır. Bu nevi kavramsal farklılıklar modernleşme kuramı ortaya çıktığından bugüne değin içerik olarak da birbirinden farklılaşmıştır. Kavramlar gibi, modernleşme ve modernite algıları da tarihte değişiklik gösterir. 20. yüzyıl sosyoloji tarihinde "Klasik" ve "Çağdaş" olarak adlandırabileceğimiz modernleşme modelleri, kuramları bulunmaktadır. Modernleşme kuramlarının/tanımının tarihsel evrimi hem modernleşen

[36] Köker, *a.g.e.,* s. 42-43.
[37] Köker, *a.g.e.,* s. 44-45.

hem de modern olduğunu varsayan toplumlar için Batı'nın Doğu'ya, Doğu'nun Batı'ya bakış açısını yansıtması açısından kronolojik çerçevede önemli bilgiler sunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan modernleşme kuramları, ortaya çıktıkları tarihten bugüne farklılıklar gösterir. Bu farklılıkların özünde, Batı'nın, Batılı olmayan toplumlara bakış açısı yatmaktadır. Modernleşme kuramlarının çıkışından önceki dönemlerde de Batı Doğu'yu ve Batılı olmayanı tanımlama ihtiyacı duymuştur. İlk başlarda özellikle Doğu (Coğrafi olarak Batı Avrupa devletlerinin doğusunda kalan medeniyetler ve toplumlar) Batı için keşfedilmesi gereken ve bilinmeyen bir gizemdir. Aynı zamanda rekabet içinde olduğu medeniyetleri de temsil etmektedir. Zamanla, özellikle aydınlanma çağından sonra ve sanayileşmenin de etkisiyle üstünlüğü eline geçiren Batı için Doğu ve Batılı olmayan toplumlar rekabet ve mücadele içinde olduğu bir tehlike ve bir gizemden ziyade üstünlük kurabileceği bir coğrafyaya dönüşmüştür. Bu da Batı'nın Batılı olmayan devletleri, toplumları ve insanları tanımlamada kullandığı dile doğal olarak yansımıştır.

19. yüzyıl Batı için önemli bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Batı, Batılı olmayan medeniyetler karşısında ekonomik, siyasi ve teknolojik üstünlüğü ele geçirmiştir. Batılı olmayan toplumlar karşısındaki bu üstünlük, düşünceye ve gelişen Batı merkezli ideolojilere de tesir etmiştir. Bu tarihten sonra dünya, Batı merkezli olarak değerlendirilmeye ve anlamlandırılmaya başlanmıştır.[38] 19. yüzyılda Batı dünyası için "Doğu"; hayatın durduğu, rasyonel düşüncenin yerini dini-kültürel tabulara bıraktığı, "Şarkiyatçılık" ile tanımlanan ve geri olanı temsil edendir. Bu durumu sadece Doğu diyerek sınırlandırmamak, Batı Avrupa dışında kalan ve Batılı olmayan dünya için genelleştirmek de mümkündür. Bu dönemde Batı için Batılı olmayan dünyanın, sömürüldüğü taktirde dahi mevcut konumlarından daha iyi bir seviyede olacağı düşünülmektedir. Hatta bu düşünce açısından bakılırsa, Doğu'yu sömürmek Batı için Doğuya sunulan bir lütuftur. 19. yüzyıldaki sömürü düzeni, bu düşünce tarzıyla Batı'nın kamu vicdanında normalleştirilmektedir. Bu düşünceler Birinci Dünya Savaşı'na kadar da bu şekilde devam etmiştir. Ancak birinci Dünya Savaşı ile Batı, Doğu'dan gelen direnişle karşılaştığı ve Doğu karşısında yenilebileceğini de gördüğü vakit, düşünce dünyalarında da değişiklikler başlayacaktır.

---

[38] Coşkun, *a.g.m.*, s. 290-291.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu toplumlarının Batı'ya karşı gösterdiği direniş, ayaklanma ve sonucunda gelen yenilgilerin Batı dünyasında yarattığı korku, Batı-Avrupa merkezli dünya görüşünü sarsmıştır. Batı'nın o güne kadar durağan, ilkel ve bu sebeple de sömürülmeyi hak eden olarak tanımladığı Doğu'nun hiç de o kadar cansız olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum Batı merkezli ve lineer bir çizgide kurulmuş modernleşme tanımlarını da 19. yüzyıldaki özgüveni yüksek tarih ve felsefe anlayışları gibi değiştirmiştir.[39] Bu tarihi süreç Batı düşünürünün Batılı olmayanı tanımlarken kullandığı dile de yansımıştır. Batılı düşünürün tanımladığı Batılı olmayan ya da "Doğu"; önce barbar, sonra ilkel, sonra da geleneksek olarak tanımlanan aynı Doğudur. Değişen, zamanın ruhu ve beraberinde tanımlamalarda kullanılan kavramlardır. Modernleşme kuramlarındaki bu değişimin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde daha da farklı kavramlarla ifade edileceği görülecektir.

Yaşadığımız dönemdeki modernleşme anlayışı ile İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan modernleşme kuramları da yukarıda bahsettiklerimize benzer bir dönüşüm geçirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve modernleşmenin Batı'ya doğru olarak gelişeceğini savunan modernleşme kuramları günümüzde "Klasik" kuramlar olarak değerlendirilmekte; modernleşmenin sade ve tek düze bir Batılılaşma olmadığını savunan kuramlar da "Çağdaş" kuramlar olarak adlandırılmaktadır.[40] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelen dönemdeki gelişmeler ve ihtiyaçlar karşısında, Batılı sosyal bilimciler tarafından günümüzde Klasik modernleşme kuramı olarak adlandırılan kuramlar oluşturulmuştur. Bu kuram da daha önceki tanımlamalar gibi Batı'nın Doğu'ya ve Batılı olmayana bakışını yansıtır.[41]

"Klasik" anlayış, modernleşmenin Batı'ya doğru olması gereken bir süreç olarak tanımlanmasıdır. Bu bir nevi bir evrim sürecidir. Eiesenstalt'a göre modernleşme, 17. yüzyıl-19. yüzyıl arası dönemde Batı'da gelişen siyasi, ekonomik ve sosyal sistemlere yönelik bir değişimdir. Edward Shils de modernleşmeyi Batı tipi "temsili müesseseler rejimi" olarak gören ve "Batı'ya bağlı olmadan Batılı olmak" şeklinde yorumlayan bir düşünürdür. Bu nevi yaklaşımlar modernizasyon sürecindeki toplumların modernleştikçe birbirlerine benzeşecekleri inancını taşımaktadır.[42] "Batılı" olmak

[39] Coşkun, *a.g.m.*, s. 293-294.
[40] Kaya, *a.g.m.*, s. 449.
[41] Coşkun, *a.g.m.*, s. 289.
[42] Kaya, *a.g.m.*, s. 449.

buradaki anahtar cümledir. Klasik ve çağdaş modernleşme kuramlarının oluşturduğu literatürde, modernizasyon safhasında izlenilecek yol büyük bir yer tutmaktadır. Klasik anlamdaki model ise sanayileşmiş Batı toplumlarının gelişme safhalarıdır. Bu düşünce tarzının önemli isimlerinden W.E. Moore'a göre de: "geleneksel ya da çağ öncesi bir toplumun, Batı dünyasının 'ileri', ekonomik bakımdan bolluk içinde ve siyasal açıdan göreli bir istikrarı olan ulusların nitelediği teknoloji tipleri ve bunlarla birlikte gelen toplumsal örgütlenme doğrultusunda gelişmesidir."[43]

Batılı düşünürlerin bu tanımlarına, Batılı olmayan toplumların bazı aydın kesimleri de tarihsel olarak, dolaylı yoldan düşünüş ve eylemleriyle iştirak etmişlerdir. Batı'ya dönüşerek modernleşme sürecine girmedeki bu kabullenişin arkasında yine Batı'dan kaynaklı bir eşitsizlik durumu yatmaktadır. Bu eşitsizlik kendisini en çok iktisadi alanda göstermektedir. Batılı olmayan ve Batılılaşma yanlısı düşünürler çok uzun süre kendi memleketleri ve Batı arasında telafisi güç bir refah açığı olduğunu görerek, bu açığın bir an evvel, her ne pahasına olursa olsun kapatılması gerektiği düşüncesindeydiler. Bu hal, modernleşmeyi sadece bir kalkınma ve ekonomik anlamda gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkma olarak algılamaya sebep olmuştur.[44] Bunun sonucunda da Batılı olmayan toplumlarda bir yanda tam Batılılaşma yanlıları, diğer yanda ise Batı'dan devşirileceklerle muhafazakâr kalkınma savunucuları ortaya çıkmıştır. Her iki düşünce tarzı da özgünlükten uzaktır ve Batı'yı kopya etmeye yöneliktir. Sadece taklit edebilen bir toplum da hiçbir zaman tam olarak modernleşemeyeceği gibi hiçbir zaman da Batı'nın seviyesine ulaşamayacak ve Batı'nın sahip olduğu bilgi tekeline sürekli muhtaç kalacaktır. İşte tam bu noktada toplumumuzdaki "modernleşme" ve "çağdaşlaşma" ayrımları kendini bize göstermektedir. Toplumumuzda bu ayrımın altını çizenler, "Klasik modernleşme kuram"ı eleştirisinde bulunanlardır diyebiliriz.

"Modernleşme" kavramının içinde yatan "Batılılaşma" klasik kuramlarda kendisini Batı'ya yönelik bir evrim olarak göstermektedir. Evrimci (Darwinci) sosyoloji akımının düşünürleri de sürekli Batı'ya doğru evrilen, dönüşen ve bu dönüşüm sırasında benzer süreçlerden geçerek benzeşen toplumların olacağını savunan modernleşme kuramlarını ortaya koymuşlardır.[45] Halbuki çağdaş insan ve çağdaş toplum sadece

[43] Coşkun, *a.g.m.*, s. 297.
[44] Kaya, *a.g.m.*, s. 448.
[45] Kaya, *a.g.m.*, s. 448.

geleneksel olanı terk eden ve modern olana doğru yürüyen değil; kendi tarihi, kültürel mirası ile zamanın koşullarına uygun olarak gelişmiş, modernize olmuş olandır. Benzeşmeler olacağı gibi değişiklikler de tabiidir. En önemli fark ise sentezleyebilme kabiliyetine, bilgisine ve özgüvenine sahip olup olamamaktır.

"Çağdaş" olarak tanımlanan modernleşme kuramları "Klasik" kuramlara karşı bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Çağdaş modelleri klasik modellerden ayıran önemli farkların başında klasik tanımlı, geleneksel-modern dönüşüm süreçlerine olan eleştiriler gelmektedir. Bunun dışında ekonomik gelişimdeki pazar süreçleri, modernite-kapitalizm ilişkilerindeki tanım farkları, modernizasyon sürecindeki siyasal tercihler -özellikle liberal demokrasi üzerinden üretilen modernizasyon literatürü- gibi konular kendini göstermektedir.

Çağdaş modernleşme anlayışına göre klasik modernleşme kuramlarında yapılan en önemli yanlışların başında, geleneklerin ve eski düzenden kaynaklanan tüm uygulamaların, yeni ve "modern" olan tarafından bertaraf edilmesidir. Çağdaş yaklaşıma göre bu bir zorunluluk değildir.[46] Eski ve "geleneksel" olan yeni ve "modern" olanla birlikte uyum sağlayarak, hatta çatışarak da var olabilir ve çağdaş olarak tanımlanabilecek bir "yeni" dahi ortaya çıkarabilir. Burada önemli olan, klasik kuramlardan farklı olarak çağdaş modernleşme görüşünün modernleşmeyi, Batı Avrupa kaynaklı teknolojik, ekonomik değişimden ziyade toplumsal ve siyasi bir değişme olarak da ele almasıdır. M. Robbins modern toplumun özelliklerini: "şehirleşme, yaygın eğitim, iktisadi zihniyetle ticarileşme, geniş çapta sosyo-kültürel ilişkiler ve yüksek katılıma seviyesi, kozmopolitlik, kitle haberleşme vasıtalarının etkinliği, geniş çapta teknolojik yenilikler olarak belirler. Ona göre, modernleşme bugünkü ve geçmiş yaşama şeklinden daha karmaşık ve gelişmiş bir topluma geçiştir." Rogers da: "Modern toplum ve yaşama biçiminin unsurlarını saymak suretiyle modernleşmeyi açıklamaya çalışmaktadır. Rogers okuma-yazma, kitle haberleşme vasıtalarının ortaya konulması, kozmopolitlik gibi temel önceliklerin, esnek ve değişmeye yatkın şahsiyetin başarı motivasyonu ile desteklenmesiyle ortaya çıkan modern hayatı modernleşme olarak kabul eder."[47] Lerner'e göre:

---

[46] Köker, *a.g.e.,* s. 58.
[47] Kaya, *a.g.m.,* s. 451-452.

> "Modern toplum siyasi, iktisadi ve kültürel bütün sosyal faaliyetlere katılan modern insanların oluşturduğu toplumdur. Ona göre bu geniş katılma, geleneksel toplumda yoktur. Katılmaya verilen bu değer, katılmadan sonra insanın kendisini başkasının durumunda görebilme kabiliyetinin geliştirilmesidir…. Modernleşmeyi safhalar halinde ele alan Lerner, başlangıç olarak şehirleşmeyi kabul eder. Şehirleşmeyle birlikte artan okur-yazarlık, haberleşme vasıtalarının etkisinin de artmasıyla siyasi katılma sağlanır ve böylece modern hayat tarzına ulaşılır."[48]

Modernleşme bireysel ve toplumsal bir gelişmedir. Çağdaş modernleşme modeli bu gelişmeyi siyasi ve sosyoekonomik boyutlarıyla ele almaktadır. Klasik modellerden farklı olarak bazı kavramlar da modernleşme kuramının içine girmektedir. Bu kavramlar özgürlük, sömürü, baskı, yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik, vb. kavramlardır. Çağdaş düşünce akımlarına örnek olarak gelişme bireylerin sömürüden ve her türlü baskı unsurundan da kurtulmasını içermektedir. Çağdaş modernleşme kuramlarına göre siyaset de bu doğrultuda düzenlenmeli ve toplumdaki bireylerin yukarıda açıklanan manada kurtuluşuna yönelik bir araç vasfında olmalıdır. Bu noktadan düşünülmeye devam edilince bireyin, toplumun, ülkenin gelişimi ile ilgili olarak şu üç soru akla gelmektedir: "Yoksulluğun durumu nedir? İşsizliğin durumu nedir? Eşitsizliğin durumu nedir?"[49]

Çağdaşlaşma ile modernleşme kavramları arasında bir fark aranıyorsa, çağdaşlaşma günümüzde kabul edilen her türlü siyasi ve sosyo-politik, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini kapsayan bir modernizasyondur diyebiliriz. Yukarıda saydığımız "gelişme" kavramında yer alan üç temel öğeye, insanın özgür bir şekilde kendi kendini gerçekleştirmesi amacıyla eklenebilecek öğeleri de sıralayabiliriz. Seers'a göre, bu kavram "elverişli eğitim düzeylerini (okur-yazarlık), yönetime katılmayı ve bir kimsenin kendi hükümetinin büyük ölçüde başka hükümetlerin görüşlerince önceden belirlenmemesi anlamında hem iktisadi hem de siyasal olarak gerçekten bağımsız bir ulusun üyesi olmasını da içerir."[50]

Modern-geleneksel ayrımını ve bu ayrımın klasik ve çağdaş modernleşme yaklaşımlarında nasıl algılandığını özetledikten sonra modernleşme kuramcılarının en çok üzerinde durduğu konulardan biri olan modernleşme ve kapitalizm ilişkisini irdeleyebiliriz. Modern toplumları modern olmayan toplumlardan ayıran temel özellik

---

[48] Kaya, *a.g.m.*, s. 452.
[49] Köker, *a.g.e.*, s. 97-98.
[50] Köker, *a.g.e.*, s. 99.

toplumu oluşturanların bir tebaa değil birer birey olarak görülmesidir. İnsanın birey olarak kabul edilmesinin ön şartı ise belirli bir gelenek, sınıf, toplulukla anılmadan sadece birey olarak var olabilmesidir. Bireyin kendi başarısı, kendi emek gücü ile anılması ve bu gücü istediği şekilde kullanabilmesi, modernleşme kuramcılarının Kapitalizm ile modernleşme arasında bir bağ kurmasına sebebiyet vermiştir. Bunun sebeplerinden birinin emek gücünün de kapitalist sistem içinde diğer nesneler gibi alınıp satılan bir meta olmasından ileri gelmektedir.[51] Bunun yanı sıra kronolojik olarak evvela kapitalizmin ortaya çıkması ve onu takiben bireysel özgürlük kavramının ortaya çıkışı ile kapitalist sistemlerin siyasal yapılarının demokratik bir hal alması bir kısım modernleşme kuramcılarınca kapitalizmin modernleşmenin bir ön şartı gibi görülmesine sebebiyet vermektedir. Fakat unutulmamalıdır ki, bireysel özgürlükler ve bu özgürlüklerden kaynaklı toplumsal örgütlenme modelleri kapitalizmin bir özelliği olmaktan ziyade, kapitalizmle mücadele edenlerin kazanımları sayesinde ortaya çıkmış; sistem de kendi içinde kapitalist düzeni rahatsız eden ve haklarını arayan kitlelere karşı halkın siyasete katılımıyla "demokratik" bir uzlaşma sağlamıştır.[52]

Levent Köker'in kapitalizm – liberal demokrasi – modernleşme ilişkileri adına verdiği tarihi örnekte kapitalizmin demokratlığının onun doğasından gelmediği anlaşılacaktır:

> "1832 yılındaki oy hakkını genişleten reforma, o dönem liberallerinin olumlu yaklaşmadıkları; en temel endişenin cahil kitle karşısında düzenin nasıl korunabileceği olarak ifade edildiği görülmektedir. Süreç içinde genel ve eşit oy ilkesinin benimsenmesi ve düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin güvence altına alınmasıyla sağlanan bir çoğulculuğun yerleşmesi, cahil kitlenin 1830'lardan 1900'lerin ilk yarısına dek geçen sürede aydınlatılmış olmaları sonucu sistem için bir tehlike olmaktan çıkmalarıyla değil, artık dünya ölçeğinde yayılmış bulunan kapitalizmin sömürgelerden ülke içine aktardığı kaynakların sanayi devrimiyle yoksullaşan kitlelerin taleplerini karşılayabilecek tarzda kullanılmasıyla mümkün olmuştur."[53]

Anlaşılacağı üzere kapitalist sistem demokratikleşmenin bir ön şartı olmaktan ziyade tarihi bir olgunun/sürecin gerçeği olmaktan ileri gidememektedir. Modernleşme, kapitalist bir sistemde gerçekleşebileceği gibi, kapitalist olmayan bir düzende de gelişebilmektedir. Bir burjuva devrimi yaşamamış ve asla da yaşayamayacak

---

[51] Köker, *a.g.e.*, s. 47.
[52] Köker, *a.g.e.*, s. 89-90.
[53] Köker, *a.g.e.*, s. 90.

toplumların modernleşemeyeceği savı ne kadar yanlışsa, kapitalizmin olmadığı bir modernitenin olamayacağı algısı da o kadar geçersizdir. Batı toplumlarının geçirdiği safhaları geçirmeyen devletler de kendi kültürel, tarihi, ekonomik, siyasi şartları neyse, elinde olanlarla modernleşme yoluna girebilirler. Kapitalist sistemin, modernleşmenin bir ön şartı olup olmaması tartışılır ve eleştirilirken, kapitalist sistemin tarihte dünyaya sunduğu bir öğe de vardır ki bunu modernleşme kuramından ayırmak mümkün değildir. Bu öğe modern toplumun belki de en belirleyici unsuru olan sanayileşmedir. Batılı olmayan toplumların muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasının ön şartı da tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmektir.

Sanayileşme ve modernleşme bağlamında Emre Kongar, demokrasiyi de işin içine katarak sanayi toplumuna dönüşmeyi, demokrasinin de ortaya çıkması için bir ön şart olarak görmektedir. Kongar, bir ülkede demokrasinin ortaya çıkması için belirli sosyal, iktisadi, politik ve kültürel koşulların gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki aydınlanma sürecini yaşamaktır. Dini, feodal tarım toplumları içinde demokrasinin gelişmesi mümkün değildir. Aydınlanma sonrası dönemde ise toplumun sanayi devrimi sürecinden geçmesi gerekmektedir. Bu aşamadan sonra toplumsal sınıflar oluşmalı ve bu sınıfların yönetimde siyasi anlamda hak iddia edecek bir güce erişmeleri gerekir. Avrupa'da bu aşamaları yaşamamış tek istisna Türkiye'dir. Tüm bu aşamalar tersine bir süreçle aşağıdan yukarıya yani halk-kitlesel tabandan iktidara doğru değil, Atatürk devrimleriyle yukarıdan aşağıya doğru olmuştur.[54]

Modernleşme isteği içinde olan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş Batılı örneklerine nazaran sürecin (modernizasyon süreci) en başından itibaren dezavantajlı bir konuma sahiptir. Bu dezavantaj "geç kalmışlık" ile ifade edilebilir. Batı'ya göre Doğu, aydınlanma, bilimsel ve teknolojik atılım, çağdaş siyasi ve toplumsal organizasyon gibi konularda zamanın ruhuna uygun gelişmeleri geriden takip etmektedir. Bu geri kalmışlığın birçok sebebi olabilir. Doğu toplumlarının kastedilen bu durumunu genel olarak, dışa kapalı bir dönem yaşamış toplumlar olarak tanımlayabiliriz. Dışa kapalılık, Batı medeniyetinden mesafe olarak uzak olmakla yani coğrafi sebeplerle olabileceği gibi; tarihi ve kültürel sebeplerle de olabilir. Bu tarihi ve kültürel sebeplerin özü, Batı'ya coğrafi olarak yakın olmalarına rağmen, bu toplumların ait olduğu kültürel-siyasi tabular çerçevesinde gelişmekte olan uygarlık değerlerini ve

[54] Emre Kongar, *Demokrasimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul 2007, s. 46-47.

Batı'daki değişimleri bilerek ve isteyerek görmezden gelmek veya reddetmektedir. Bu reddedişin en önemli sebeplerinden biri de zamanında gelişmemiş Batı dünyası ile rekabet içinde olmaları ve çoğu zaman da geçmişteki üstün konumu kaybetmenin geç farkına varılmasıdır.

Doğu'nun Batı'ya karşı, modernleşme konusundaki bir diğer dezavantajı da Batılılaşmanın Doğuya giriş şeklinin muhteviyatıyla ilgilidir. Bu bir zorunluluk olduğu kadar içinde bir zorlamayı da barındırmaktadır. Çoğunlukla Batı muhatap olduğu topluluğa kolonizasyon ya da kapitülasyon vasıtasıyla üstünlük sağlamaktadır.[55] Kolonilerle sömüren Batı'nın, kolonize edemediği güçlü toplumları ise kapitülasyonlarla ekonomik olarak kendisine bağlama politikasının özünde, Batıya ait olan ve Doğu'da henüz gelişmemiş kapitalist pazarın büyümesi ve Batı'nın egemen olmak istediği coğrafyalarda kapitalist ekonomi modeli ile yayılmasıdır. Bu durum, kapitalist gelişme düzeyi yetersiz olan ve modernleşme düzeyi ve isteği ne olursa olsun, gelişmekte olan Doğu toplumlarının Batı'ya karşı sürekli dezavantajlı hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu gecikmişliği telafi etmek için kullanılan modernizasyon çalışmaları çoğu zaman toplum içinde bir Batılılaşmadan ziyade, hızlı, tepeden inmeci bir "Batılılaştırma" olarak algılanmıştır. Tarihte tepeden inmeci modernleşmeye karşı toplumun muhafazakâr kesimlerinde tepkiler ve karşı çıkışlar gözlemlenmektedir. Batı'nın kolaylıkla kolonize edebildiği, devlet geleneği olmayan ya da devlet kavramı oluşmamış, ülkesi yeteri kadar güçlü olmayan ve çoğunlukla az nüfuslu topluluklarda bu karşı çıkış seviyesi, diğer bir değişle değişime olan karşıtlık daha az bir seviyede ve daha az bir etkiye sahiptir.[56]. Devlet geleneği çok eskilere dayanan, kültürel birikimi kalabalık nüfuslarına yayılmış olan ve çoğu zaman da Batı'ya coğrafi olarak yakın olduğu halde modernleşememiş toplumlarda, modernleşme, klasik modernizasyon kuramlarının dışına çıkmakta ve kendi kültürü ile sentezlenme eğilimini-gerekliliğini içinde barındıran bir modernizasyon süreci ve dahi klasik modernleşme kalıplarından başka bir modernite algısı kendini göstermektedir.

Tarihsel olarak belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip toplumların ve eski medeniyetlerin modernleşmesi ya da diğer bir değişle Batılılaşması, Batılılaşmaya ve dönüşüme bir tepki olarak Batılılaşmada bazı fikri ayrımlara sebep olmuştur. Bunların

[55] Aktar vd., *a.g.e.*, s. 68.
[56] Aktar vd., *a.g.e.*, s. 68-69.

başında bizim tarihimizde özellikle Ziya Gökalp'in "hars", "medeniyet" ayrımı ile kendini gösteren, Batı'nın teknolojisinin ve özellikle sanayileşmesinin örnek alınması fakat kültürel olarak Batı'nın reddi -her ne kadar Ziya Gökalp'in bir reddi olmamakla beraber "sentez" fikrine açık olması doğru olan tanımdır fakat bu ayrımın toplumdaki algısı genel olarak bu şekildedir- anlayışıdır. Diğer bir değişle: "Türk Batılılaşması, Osmanlı olarak kalmayı, Türk olarak kalmayı, Müslüman olarak kalmayı talep etmişitr."[57]. Daha farklı bir şekilde söylemek gerekirse Osmanlı devrindeki genel soru: "Ne kadar az Batılı olmakla yetinebilirim?" sorusudur.[58]

### 2.3. Kemalizm ve Türkiye'de Kemalizm Algısı

Tarihsel olarak, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde imparatorluktan modern ve laik ulus devlete geçiş süreci politikalarını temsil eden Kemalizm düşüncesi, Türkiye'de farklı siyasi görüşlere sahip kişiler için farklı anlamlar taşımaktadır. Türk siyasetinde ve düşünce hayatında etkin olan Kemalizm, özellikle 1960 sonrası dönemde belirleyici, resmi bir ideoloji olarak kabul görme özelliğiyle, farklı düşüncede olan grupların siyasi meşruiyet için kendilerini Kemalizm üzerinden tanımlama gereği hissetmelerine sebebiyet vermiştir. Bu durumun gerçekleşebilmesi ise Kemalizm'in tarihi gelişiminde, birbirine zıt gözüken kavramları bir arada kullanarak bir sentez ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, farklı görüşlerde de olsa pek çok kişi veya grup Kemalizm'den kendilerine yakın-uygun görüşler bulabilmekte ve kendi düşüncelerini Kemalizm'e, Kemalizm'i de kendi düşüncelerine yakınlaştırabilmektedirler. Bu durum, Kemalizm'in ideoloji olarak bir düşünürün, bir filozofun veya bir ekonomistin değil, bir düşünürden ziyade entelektüel bir eylem adamı olan, asker kökenli bir liderin-yöneticinin bir sistem dahilinde oluşturmadığı, bir doktrin haline getirmediği fikirler, söylemler ve eylemler bütünü olmasından kaynaklanmaktadır.

Kemalizm'in çeşitliliği ve birbirine zıt ya da çelişik gibi görünen konuların bir arada olması, ideolojinin oluşumunda tarih, mekân ve şartlar neyi gerektirirse onun benimsendiği şeklinde de açıklanabilir.[59] Bu sebeple farklı Kemalizmler olduğu gibi Kemalizm'e sağ ve sol düşünce gruplarından farklı türde eleştiriler de yapılmaktadır. Bu eleştiriler özünde Atatürk'ün seçimleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Sol düşünceye sahip olanlar, Türk devriminin (Kemalist yolun), sosyalizme yönelmemesi

---

[57] Aktar vd., *a.g.e.*, s. 69.
[58] Aktar vd., *a.g.e.*, s. 46.
[59] Mehmet D. Doğan, *Kemalizm*, Ağaç Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 19.

konusunda Atatürk'ü eleştirirken, sağ düşüncede olanların bir kısmı laiklik tercihi üzerinden, bir kısmı da Atatürk'ün ülkede, Türkçülükten ve Turancılık düşüncesinden uzaklaşan ve dil-kültür birliğine dayalı bir ulusalcılık anlayışını hâkim kılması üzerinden Atatürk'ü eleştirmektedirler. Liberal düşüncede olduklarını iddia eden bir kesim ise Atatürk'ü antidemokratik olmakla itham etmektedir.[60]

Eleştiri gelişim için faydalıdır ve açık bir topluma ulaşabilmemiz için öncelikli bir uğraştır fakat tarihsel olayları ve tarihi şahsiyetleri eleştirirken tarihi koşulları ve hakikatleri göz önünde bulundurmak birinci öncelik olmadır. Türkiye'de saltanatı ortadan kaldırıp, halk egemenliğinde Batı tarzı bir cumhuriyet kuran, padişahların "kulu" sayılan halkı, ulus çatısı altında bir araya getirip, özgür birer "vatandaş" mertebesinde politika sahasına dahil eden ve sağlıklı bir demokrasi oluşması için halkın eğitimine birinci derecede öncelik veren Atatürk'ün tercihleri, tarihsel koşullar göz önünde tutularak eleştirilmelidir. Fakat tarihi hakikat şudur ki saltanat düzenine son verip çok partili hayata geçişimizi sağlayan rejimin adı Kemalizm'dir.[61]

Özellikle 1960 sonrası dönemde Kemalizm ideolojisinin tanım çeşitliliği artmıştır. Bu dönemde Kemalizm, resmi bir ideoloji olarak sınıflandırılmış, resmî ideolojinin yanında Kemalizm'in sol bir türevi de gelişmiştir. Birçok kesim Kemalizm çatısı altında kendi siyasi tanımlarını yapmaya başlamış, Atatürkçülük tanımları çeşitlenmiştir. Hangi görüşün gerçek Atatürkçülüğü temsil ettiği bu dönemden itibaren tartışılmaya başlamıştır.

Asım Aslan, "Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük" kitabında kendine göre Atatürkçülük çeşitlerini sıralamıştır. Aslan'ın "gerçek" Atatürkçülerden ayrı tuttuğu Türkiye'deki "sahte" Atatürkçüler on yedi sınıfa ayrılmaktadır bunları; Papağan Atatürkçüleri, Tören Atatürkçüleri, Reklam Atatürkçüleri[62], Korku Atatürkçüleri[63], Moda Atatürkçüleri, Söylev Atatürkçüleri, Ticaret Atatürkçüleri, Gardırop Atatürkçüleri[64], Tekelci Atatürkçüler[65], Atatürk ve Atatürkçülük Düşmanı Atatürkçüler, 10 Kasım Atatürkçüleri, 50. Yıl Atatürkçüleri, 100. Yıl Atatürkçüleri, 60. Yıl

[60] Çeçen, *a.g.e.*, s. 40.
[61] Alpaslan Işıklı, *Sosyalizm Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2008, s. 48.
[62] Sürekli Atatürkçülükten bahsedenler.
[63] Zor durumda kaldıklarında zoraki olarak Atatürkçü olanlar.
[64] Fikren değil, şeklen Atatürkçü gözükenler.
[65] Atatürkçülüğü kendi tekellerinde görenler.

Atatürkçüleri, Olağanüstü Dönem Atatürkçüleri, Siyasal Dönem Atatürkçüleri[66], Ruh Atatürkçüleri olarak sınıflandırmıştır.[67]

Türkiye'de özellikle sol düşünce açısından, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki dönemde Kemalizm'e bakış farklı bir boyut kazanmıştır. 12 Eylül'ü gerçekleştiren darbe yönetim kadrolarının kendilerini Kemalist ve yaptıklarını Kemalizm olarak lanse etmeleri sonunda, özellikle darbe sonucunda en çok mağduriyeti yaşayan sol düşüncede olan aydınların kendilerini Kemalist olarak tanımlamaları veya Kemalizm üzerinden fikirlerini oluşturmaları sorunlu bir hale gelmiştir.[68] Bu tarihten sonra Kemalizm ve sol düşüncenin bir arada anılabilmesinin zor olduğu ve 12 Eylül sonrası dönemde "Kemalizm'in aşıldığı", sol düşüncede olan bir kısım aydının dile getirdiği bir söylemdir. Bunun yanında yine sol düşüncedeki bir kısım aydın içinse Kemalizm, sosyalist düşüncede olanlar için hala koruyucu bir çatı işlevini korumakta olduğundan hem sol karşıtı hem de Kemalizm karşıtı olmak vasfını taşıyan ortak karşı görüşe sahip olan fraksiyonlara karşı korunması ve yıpratılmaması gereken bir ideoloji, bir sistemdir.[69]

Kemalizm'in özellikle yükselen siyasal İslamcı yahut aşırı sağ politikalara karşı, sol düşüncede olanlar tarafından korunması gerektiği düşüncesi, tarih boyunca Kemalizm'in ve Türk solunun sahip olduğu ortak değerler sebebiyle (laiklik, devletçilik, devrimcilik) birbirlerini etkilemeleri ve birbirlerine yön vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Devletin resmi görüşü olan ve bu resmi görüşe dahil olanlara nispi bir koruma sağlayabilen, resmi görüş etrafında politika üretebilen siyasi görüşlere bir meşruiyet imkânı sağlama özelliğine sahip olduğu bir gerçek olan Kemalizm, kapsayıcı bu özelliğinden dolayı birçok farklı düşünceyi etkilediği gibi, Kemalist dünya görüşü ile pek çok ortak paydada buluşabilen Türk Sol'u için de belirleyici bir sistem olagelmiştir.[70]

Kemalizm'in Türkiye'de gerçekleştirdiği reformlar genel itibariyle sol düşüncenin de savunduğu ve çağdaş bir toplum için gerçekleştirmeyi istedikleri ile örtüşmektedir. Sol görüş her ne kadar ekonomik anlamda Kemalist politikalardan farklı

---

[66] Farklı siyasal dönemlerdeki farklı Atatürkçülük anlayışları anlamında.
[67] Asım Aslan, *Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 24. Baskı, İstanbul 1999, s. 157-162.
[68] Levent Cinemre, Ruşen Çakır, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1991, s.7.
[69] Cinemre, Çakır, *a.g.e.,* s. 7.
[70] Cinemre, Çakır, *a.g.e.,* s. 7-8.

bir temelde, Türkiye'nin iktisadi siyasetinin anti-kapitalist olarak, sol düşüncenin öngördüğü şekilde oluşmasını arzu etse de çağdaş topluma ulaşmak anlamında Kemalist reformların başarısına sempati duymuştur.[71] Cumhuriyet'in erken dönemlerinde dostane olan Sovyet-Türkiye ilişkilerinin getirdiği hava da Türk solunun Kemalist yönetime (CHP iktidarına) karşı aşırı bir muhalefet göstermemesinde etkin olmuştur.

Kemalizm'in sağ görüşe de sol görüşe de uyabilen ilkelere sahip olmasından kaynaklı bu çok yönlü özelliği sayesinde, Türkiye'de farklı politik görüşlerde de olsa birçok kesim, Kemalizm'den fayda ile politika üretilebilmiş ve hem devlet katında hem de toplum nezdinde bu sayede karşılık bulabilmiştir. Bu hakikat Türk solu için de geçerlidir. Tarih boyunca Kemalizm'in Türkiye'deki sol düşünceyi etkilediği ve bu etkileşim sonucu sol düşüncenin, belki de doğasına aykırı olarak Kemalizm'e yakınsadığı, Kemalizm'i olumlayarak bir dönüşüm geçirdiği de bir başka tarihi gerçekliktir. Bu dönüşüm az da olsa Kemalizm'e yakın görüşlerle kendini gerçekleştirebildiği gibi Türkiye'de kendisini sol Kemalizm veya ulusal sol olarak tanımlayan grup ve kişilerin de ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Türkiye'de kendini Kemalizm'den bağımsız olarak tanımlayan sol görüşteki siyasi oluşumlar da pek tabii var olmuş ve hala da mevcudiyetlerini korumakla beraber, hitap ettikleri kitlenin niceliği bakımından azınlıkta kalmaktadırlar. Bu dahi Kemalizm'in siyaseti etkileme tazyikinin ve üzerinde küçük de olsa Kemalist bir ziynete sahip olanların,[72] politika sahasında siyasi bir meşruiyet elde edebilmeleri ve taraftarlarını arttırarak kabul görebilmelerinin bir delilidir. Türkiye'de kendini Kemalizm karşıtı (anti-Kemalist) olarak tanımlayan ve karşı devrimci bir vaziyet alan siyasi oluşumların dışındaki birçok sağ ya da sol görüşteki siyasi oluşum Kemalizm'le dirsek temasındadır. Bunun ne kadar doğru (etik) olup olmadığı, demokrasi ve özgürlükler açısından doğallığı ise başka bir tartışmanın konusudur. Kemalizm'den bağımsızlığını ilan etmiş ve doğal sürecinde gelişmeyi savunan bir sol anlayışın, Türk siyasetinde belirleyici olacak kadar yeterli sayıda taraftar bulamamasını, Türkiye'nin sosyopolitik ve sosyokültürel yapısında ve tarihinde aramak gerekir.

---

[71] Cinemre, Çakır, *a.g.e.,* s. 14.

[72] Burada Kemalist ziynetten (takı) kast edilen, az da olsa çok da olsa Kemalizm'den faydalanan görüşlere sahip olmak, başka bir ifadeyle Kemalizm'le ortak bir paydada buluşabilen siyasi oluşumlar anlamındadır. Sembolik bir anlatım tarzıdır (Teşbih).

Asaf Savaş Akat'a göre Kemalizm'i eleştirmek Atatürk dönemi reformlarını küçümsemek ya da bu reformları benimsememek olmamalıdır. Türkiye'de Kemalizm'e olan tepki, Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemlerde Kemalizm adına yapılanlara olan tepkidir. Akat'a göre 27 Mayıs, Kemalizm'in bir ideoloji olarak "yeniden" üretildiği bir dönüm noktasıdır. 1960'lı yıllar hem cuntacılar hem de sol tarafından Kemalizm'in yeniden tanımlandığı bir dönemdir. Akat yeni tanımlara sahip, tarih algıları farklı olan ve tek parti döneminin efsaneleştirildiği ya da 1930'ların sol bir dönem olduğu efsanesine sahip bu Kemalizm'i (ya da Kemalizmleri) orijinal Kemalizm'den[73] ayırmak maksadıyla "neo-Kemalizm" olarak tanımlamaktadır.[74] Taha Parla'ya göre de Kemalizm, 1960 (27 Mayıs) sonrası devletin yarı resmi, 1980 sonrasında ise mutlak resmî ideolojisi olmuştur (yapılmıştır).[75] Farklı dönemlerde başa gelen farklı yönetimlerin, farklı Atatürkçülük ve Kemalizm yorumları ve anlayışları Kemalizm'i büyük bir kavram karmaşasına sürükleyen temel sebeptir.[76]

Esra Özyürek'e göre 1990'lı yıllarda Türkiye'deki Kemalist kesim, toplumda siyasal İslam'ın da yükselişi ve kendini Kemalist olarak tanımlamayanların muhafazakâr hayat tarzlarının toplumda yayılmaya başlamasıyla, neoliberal sembollerle Kemalist ideolojinin modernist sembollerini iç içe geçirmiş, Kemalizm'i Kemalist sembollerle bezeli bir hayat tarzı şeklinde devlet otoritesinden ayrı olarak kendi özel yaşamlarında oluşturmuşlardır.[77] Bu dönüşümü bir "modernlik nostaljisi" olarak tanımlayan Özyürek, Türkiye'deki Kemalistlerin 1930'lu yıllara özenen bir nostaljiye sahip olduğunu anlatmak istemektedir. Bu nostalji, özünde Türk toplumunun daha modern bir ülke kurmak ve ortak bir amaç için bir araya geldiği, özlenen bir geçmişin nostaljisidir. Özyürek'in bu tespitinden anladığımız kadarıyla, kendi ütopyalarını gelecekten ziyade geçmişte arayan Kemalistlerin hayal kırıklığı, modernleşmeden beklentilerinin tam manasıyla topluma sirayet edecek şekilde karşılanamamış olmasıdır.[78]

Kendini Kemalist olarak tanımlayan ya da hisseden bir kısım için siyasal İslam'ın güçlenmesi ile Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda ilerlemesi durmuştur hatta

---

[73] Akat'a göre 1923-1950 arası dönem soldan ziyade sağ politikaların ağır bastığı bir dönemdir.
[74] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 77-78.
[75] Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020, s. 11-12.
[76] Çeçen, *a.g.e.*, s. 49.
[77] Esra Özyürek, *Modernlik Nostaljisi Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, (çev.) Ferit Burak Aydar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 11.
[78] Özyürek, *a.g.e.*, s. 17.

gerilemektedir. Siyasal İslam'ın yükselişine ek olarak, daha çok özelleştirme, daha az devlet müdahalesi, ordunun siyasetten uzaklaştırılması ve daha liberal politikalar talebinde olan yeni Batı modernleşmesi, bu şekilde düşünen kesimlerin benimsemek istemedikleri farklı bir modernleşmedir. 1990'larda bir kısım Kemalist, ulusal bağımsızlığa zarar vereceğini düşündüğü için Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımına karşı çıkarken, siyasal İslam'a yakın kesimlerin bu dönemde Avrupa Birliği'ni savunması bir ironi gibi gözükse de bu durum, daha çok özgürlüğün, dini yaşam tarzına dahil özgürlüklere de vesile olacağı düşüncesi üzerinden bir çerçeveye oturtulabilir.[79] Avrupa'nın ve ABD'nin bu dönemlerde Türkiye de dahil olmak üzere tüm dünyaya ilan ettiği daha sivil ve daha liberal modernleşme biçimi, Türkiye'deki bir kısım Kemalist'in istedikleri tarzda bir modernleşmeyi temsil etmemekte ve modernliği bu dönemin Avrupa'sında ya da Türkiye'nin gelecek günlerinde bulamamalarına sebebiyet vermektedir. Bu gibi bir bakış açısına sahip olanların, Türkiye'de ilerlemenin (modernleşmenin) durduğunu ve bağımsızlığın tehlikeye girdiğini düşündüklerinden dolayı da 1930'lu yılların devrim dönemine geri dönme düşüncesinde oldukları, bu nevi bir nostaljiye meyil ettikleri söylenebilir.[80]

Anıl Çeçen, yukarıda yer verdiğimiz durumu, küreselleşme, modernizm ve postmodernizm kavramları çerçevesinde değerlendirmektedir. Çeçen'e göre Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği, Soğuk Savaş sonrası gelişen küreselleşme akımı, bir modernite ve aydınlanma devrimi olan Atatürk'ün devrimi ile çelişmektedir. Ulus devletlere karşı yerel-alt kimlikleri öne çıkaran ve ulus devletlerin bölünüp parçalanmasını öngören bu yeni küreselleşme, modernizme uymamakta, cemaat tarzı bir yaşam biçimini savunarak dünyayı yeni bir Orta Çağ'a sürüklemektedir. Küreselleşmeciler bu oluşuma postmodernizm adını takmışlardır. Ulusal bir temelde yükselen Kemalist dünya görüşü ile küreselci postmodernizmin uzlaşması mümkün gözükmemektedir.[81]

İslam geleneğindeki Asr-ı Saadet kavramı ile bir kısım Kemalist'in düşünce dünyasında, Atatürk'ün yaşadığı ve Kemalizm'in en güzel dönemi sayılan 1930'lar dönemi algısı birbirine benzer bir nostaljiyi andırmaktaysa da bu düşüncede olanların, küreselcilik adı altında gelişen yeni emperyalizme karşı ulusal bağımsızlıklarını temsil

[79] Özyürek, *a.g.e.*, s. 19-21.
[80] Özyürek, *a.g.e.*, s. 22.
[81] Çeçen, *a.g.e.*, s. 46-47.

eden en önemli değere tutunmaları normal karşılanmalıdır. Bu düşüncedeki gelenekte 1930'lu yıllar, Türkiye'de devrimlerin gerçekleştiği, yeni bir devletin yeni bir ulusal bilinçle vücut bulduğu, bağımsızlık ve ilerleme heyecanının en canlı şekilde hissedildiği, cumhuriyetin altın çağı olarak görülebilir. Bu, bir kısım Kemalist için ideal olanı temsil eden bir ruhu içinde barındıran, kusurdan azade, ideal bir zaman dilimidir. Fakat bu ilerici ve devrimci ruhtan faydalanmak, ancak zamana uygun, mevcut hakikatlerle uyum içinde yapılacak bir sentezle ve bir yenilenmeyle-güncellenmeyle mümkündür. Sağlıklı olan bu dönemdeki ilerici fikirleri çağa uygun olarak geliştirmek olmalıdır. Aksi hali bir aşırılığın göstergesi de sayabiliriz. Şeklen ve zamana uygun olmayan nostaljik heveslerle yapılacak geriye dönüşlerin, ideolojiye yarardan çok zarar getireceği gerçeği asıl olandır.

Bu noktada, Taha Parla'nın Kemalizm hakkındaki bir ayrımı üzerinde durmak gerekmektedir. Parla Kemalizm'i kültürel ve siyasal olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre "Kültürel Kemalizm" Kemalist ideolojinin kültürel reformculuğunu, akılcılığını, laikliğini temsil eden değerleri ile ilerici ve korunması gereken bir yanıdır. Bunun yanında kültürel Kemalizm'den farklı olarak "Siyasal Kemalizm" Parla'ya göre, demokratik ve ilerici olmayan özellikler içeren otoriter, devletçi, tek partici bir rejim türüdür. Bu rejim türünü sol ile sosyalizmle sentezleme çabası ise Parla'ya göre boş ve sonuç getirmeyecek bir çabadır.[82]

Atatürkçülük ve Kemalizm sadece Türkiye'de yaşayan aydınlar tarafından, Türkiye'deki politikalar özelinde tartışılmamakta, yurt dışında da Türkiye politikaları, eleştirel düzeyde Kemalizm üzerinden değerlendirilmektedir. Kemalizm, sadece Türkiye'de yorumlanıp, yeniden üretilmemekte, Batı ülkeleri de Kemalizm'i ve Atatürk'ü Türkiye politikalarını eleştirmede ve yönlendirmede bir araç olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bu bir sempatiden ziyade yönlendirme çabasıdır. D. Mehmet Doğan bu stratejiye sahip yabancıları "Dış Atatürkçüler" olarak tanımlamaktadır. Doğan'a göre başta Yunanistan olmak üzere Batı ülkeleri, Türk dış veya iç politikasını kendi çıkarları doğrultusunda belirli bir yolda tutmak için Kemalizm'i kullanmakta, Türkiye ne vakit Batı devletlerinin aleyhine olacak politikalar uygulasa, Türk siyasetini ve Türkiye'yi Atatürkçülükten ve Kemalizm yolundan sapmakla itham etmektedir.[83]

---

[82] Parla (2020), *a.g.e.*, s. 11-12.
[83] Doğan, *a.g.e.*, s. 93.

Görüldüğü üzere Batı siyasetinde etkili olan bir kesim, küreselci ve postmodern söylemlerle bir yandan Kemalizm'in bittiğini ve bitmesi gerektiğini Türkiye'ye empoze etmeye çalışırken, bir yandan da işine geldiği şekliyle Kemalizm'i kullanmaktan çekinmemektedir.

Bu alt başlık için son olarak Kemalizm ve Atatürkçülük ayrışmasından bahsedeceğiz. Kemalizm ve Atatürkçülük tabirleri aynı anlamları ihtiva etse de öncelikle kullanıldıkları dönem ve bu dönemlerde kullanılan Türkçe bakımından ayrışmaktadır. Bunun dışında ve asıl önemlisi, farklı dönemlerde bu kavramları kullananların, siyasi görüş farklarından kaynaklı olarak, aynı anlama gelen bu iki tabiri siyasi anlamda farklı şekillerde kullanmaları, bu nevi farklı iki tabirin günümüzde dahi beraber olarak kullanılmalarına sebebiyet vermektedir. Başlangıç tarihi olarak, kırklı yılların sonu, ellili yılların başı olarak dönemleyebileceğimiz bu ayrışmanın özünde farklı siyasi görüşlerde olup da Atatürk'ün fikirlerine sahip çıkanların kendilerini Kemalizm ya da Atatürkçülük üzerinden tanımlamaları yatmaktadır. Bu farklılaşma, Atatürk'ün fikirlerine yakınlık anlamında, kim daha Atatürkçü ya da hakiki Atatürkçü gibi bir ayrışmadan kaynaklı olabileceği gibi Atatürk dönemini ya da Atatürk sonrası dönemi övmek ya da yermek için kullanılan bir ayrışma amacıyla da kullanılagelmiştir. Kemalizm ya da Atatürkçülük tabirini kullanmak, kişinin mevcut siyasi duruşunun temsili için kullandığı bir sembole de dönüşebilmektedir. Günümüzde, Türkiye'de daha çok Atatürkçülük tabiri kullanılsa da esas itibariyle Kemalizm tabiri uluslararası literatürde kullanılan şekildir. Buna ek olarak Kemalizm ve Kemalist tabirleri ilk ortaya çıkandır. Kemalizm kavramının ortaya çıkışı tezin ileriki bir bölümü olan "Kemalizm ve Atatürkçü Düşüncenin Oluşumu" bölümünde ayrıntısı ile bahsedilecektir. Bu bölümde ise Türkiye'deki Kemalizm algısı açısından, bu iki tabirin ayrışması ile ilgili kısa bir açıklama yapmak bilgilendirici olacaktır.

Kemalizm ve Atatürkçülük ayrımı Mete Tunçay'a göre dönemin iktidar ve muhalefetinin Atatürk-İnönü, Ebedi Şef-Milli Şef görüşleri üzerinden gerçekleşmekte ve 1945 sonrası döneme denk gelmektedir. Mete Tuncay'ın teorisi şu şekildedir:

> "Daha sonraki dönemlere fazla giremem, çünkü Kemalizm herhalde 45'te bitiyor. Ondan sonra Atatürkçülük başlıyor. 'Ebedi Şef' kültünün nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği hakkında bir teorim var. 'Ebedi Şef' kültünün 'Milli Şef'e karşı bir muhalefet aracı olarak ortaya çıktığını düşünüyorum 1940'lı yıllarda. Yani Atatürk'ü övmekle, dolaylı olarak baştaki Cumhurbaşkanı İsmet Paşa küçültülüyor. Ve potansiyel muhalifler Atatürk'ü övmeye gayret ediyorlar. Potansiyel muhalifler dedim; açıkça muhalefet edilemiyor, çünkü tek parti

> diktatörlüğü altında yaşanıyor. Ama tek parti diktatörlüğü altında 'Atatürk büyük adamdı' demek, 'İsmet Paşa o kadar büyük adam değildi' manasını taşıyor. Değildir manasına geliyor. Çünkü İnönü cumhurbaşkanı olunca, tıpkı Atatürk'ün yaptığı gibi, kendisinden önceki tüm padişahların yaptırdığı gibi, paralara pullara kendi resmini bastırdı. İşte o zaman bir muhalefet çıktı, 'sen kim oluyorsun da bunu yapıyorsun' diye. Kim oluyorsunu var mı? İşte o da cumhurbaşkanı. Atatürk kimdi de onun resmi konuyor? Bu bir gelenekti, Osmanlı'da her padişah kendi parasını bastırırdı. Ama İsmet Paşa'ya karşı olanlar, Atatürk'ü yücelterek onu eleştirmiş oldular. Bir süre sonra CHP bunun farkına vardı ve şöyle demeye başladılar: 'Tabii Atatürk büyük adamdı, nitekim bizim partimizi o kurdu.' Böylelikle bir açık arttırma başladı ve günümüze kadar geldi. Açık arttırmanın başlaması ve Atatürkçülük kültü, bence erken 1940'ların bir ürünüdür. DP içinde Celal Bayar çok sıkı bir Atatürkçüydü çünkü her şeyini Atatürk'e borçluydu. O da bu kültün yükselmesinde faal oldu. Sonra 27 Mayıs meşruiyet gerekçesi olarak Atatürkçülüğü kullandı. 'Bunlar Atatürkçülüğe ihanet ettiler, biz onun için sandıktan çıkmalarına bakmadan bunları devirdik" diye. Ondan sonra askeri darbelerde sık sık atıf yapılan bir değerler sistemi gibi sunuldu."[84]

Yukarıdaki alıntının geçtiği dönemlerden sonraki yıllarda Kemalizm ve Atatürkçülük algısındaki ayrışmada makasın açıldığı gözlemlenmektedir. Askeri darbelerin etkisinin bu ayrışmadaki en büyük paya sahip olduğu aşikardır. Kemalizm-Atatürkçülük ayrışmasında Kemalizm tabirinin ideolojiyi tanımlarken uluslararası dilde de kullanılan ve Türkiye'de de kullanılması gereken doğru tabir olduğunu savunan Ahmet Taner Kışlalı'ya göre Atatürkçülük tabiri, Türkiye'de Atatürkçülük adı altında yapılan uygulamalarla yıpratılmış bir kavram haline gelmiştir. Kışlalı'ya göre Atatürkçülük adı altında yapılanlar, Atatürk'ün düşüncelerine ve ideolojinin aslına uymamakta, içinde Atatürk'e ve onun fikirlerine yönelik ihanetleri dahi barındırmaktadır. Bunun yanı sıra ilericilik ve çağdaşlığı temsil etmesi gereken Atatürkçülük, sadece Atatürk'ün yaşadığı dönemin bir nevi bekçiliği şeklini almış ve zaman içinde bu şekilde algılanır olmuştur. Bu ise ideolojinin donup kalmasına ve ideolojinin açık bir şekilde kurgulanan doğasına aykırı olarak kalıplaşmasına sebebiyet vermiştir.[85]

Ahmet Taner Kışlalı'nın yukarıdaki görüşüne paralel olarak Nadir Nadi de Atatürkçülük tabirinin zaman içinde yıpratılmasını eleştirerek "Ben Atatürkçü Değilim" başlığını taşıyan bir kitap kaleme almıştır. Nadi'ye göre Atatürk'ün düşüncelerine ve

---

[84] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 21.
[85] Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2021, s. 23-24.

Kemalizm'e zarar vermek isteyenler Atatürkçülük maskesi altında zamanla ideolojinin altını oymuş, Atatürkçülük adına sığınarak gericilik yapmışlardır. Nadi, bu sözde Atatürkçülerin hakiki halkçılık ilkesine aykırı olarak toplumu ayrıştırdığını, ulusal bağımsızlığa aykırı olarak Türkiye'yi başka devletlerin uydusu haline soktuğunu, fikir ve vicdan hürriyetini tanımadığını, bilim ve akla karşı olduğunu ve çağdaş uygarlığa sırt çevirdiğini iddia ederek hakiki Atatürkçülerin böyle olamayacağını dile getirmektedir. Nadi, Atatürk'ün fikirlerini ve ideolojiyi savunmak maksadıyla, bu insanlar Atatürkçü ise "Ben Atatürkçü Değilim" demektedir.[86]

Sonuç olarak, Türkiye'deki genel Kemalizm algısını ve Kemalizm'in dönüşümünü dört döneme ayırabilir ve bu dört dönemdeki Kemalizm'i de dört farklı başlık altında değerlendirebiliriz. Bu dönemleri sıralamak istersek aşağıdaki gibi hazırlayabiliriz:

1. Kemalizm Dönemi (1923-1945)
2. Birinci Atatürkçülük Dönemi (1945-1960)
3. Neo-Kemalizm Dönemi (1960-1980)
4. İkinci Atatürkçülük Dönemi (1980-Günümüz)

İlk olarak, cumhuriyetin başından tek partili dönemin sonlarına denk gelen dönem, Kemalizm'in bir ideoloji olarak kabul ve inşa edildiği dönemdir. 1923-1945 arası bu dönem Kemalizm'ini "Kemalizm Dönemi" olarak tanımlamak doğru olacaktır. Bu dönemi Atatürk'ün kurtuluş mücadelesi için Samsun'a çıktığı 1919'dan başlatmak da mümkündür. Atatürkçülük tabirinin Kemalizm yerine kullanılması bu dönemin sonuna denk gelmektedir.

Bu dönemden sonra ikinci olarak gelen dönem, 1945-1960 arası çok partili hayata geçilen dönemdir. Bu dönemde iktidarda olan Demokrat Partililerin de Kemalist-Atatürkçü bir zihniyetten geldiklerine şüphe yoktur. Celal Bayar gibi bir ismin Kemalizm'e olan bağlılığı ve Atatürkçülüğünün samimiyetinin tartışmaya açık olmadığı düşüncesindeyiz. Fakat bu dönemdeki anlayışın özellikle İnönü dönemi tek parti düzeninden farklı olarak Kemalizm'e yaklaştığı ve politikalar ürettiğini göz önünde bulundurularak, DP dönemi Kemalizm'inin İnönü dönemi politikalarından farklılaşması

[86] Nadir Nadi, *Ben Atatürkçü Değilim*, Çağdaş Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 1988, s. 8-9

anlamında "Atatürkçülük" halini aldığını kabul edebiliriz. Kemalizm algısı açısından bu ikinci dönemi (1945-1960) "Birinci Atatürkçülük Dönemi" olarak adlandırabiliriz.

Üçüncü dönem 1960 darbesi sonrası dönemdir ki bu dönemde Kemalizm'in yeniden tanımlandığı ve resmî ideolojinin değişmez bir parçası haline geldiğini görmekteyiz. Bu dönemde ortaya çıkan Kemalizm tek parti ve DP dönemlerinden farklı şekilde yeniden tanımlanarak üretilmiş bir Kemalizm'dir. Darbelerle yeniden şekillenen 1960-1980 döneminin Kemalizm'ini Akat'ın da tarif ettiği "Neo-Kemalizm" kavramını kullanarak, "Neo-Kemalizm Dönemi" olarak adlandırabiliriz. Bu dönemde devletin resmi ve otoriter Neo-Kemalist yaklaşımının yanında Türkiye'de sol Kemalizm'in ve ulusal bir solun de güçlendiği gözlemlenmektedir.

Son ve dördüncü olarak, 1980 darbesinin etkilerinin azalmaya başladığı ve günümüze kadar gelen bir dönem de vardır ki bu dönem Parla'nın "Kültürel Atatürkçülük" olarak tanımladığı kavramın hâkim olduğunu düşündüğümüz ve Özyürek'in tabiriyle de "Nostaljik" bir Atatürkçülük algısının oluştuğu bir dönemdir. Kemalizm'in Türkiye'deki algısı ve yaşanışı babında 1980-Günümüz dönemini "İkinci Atatürkçülük Dönemi" olarak tarif edebiliriz. Her ne kadar 1980 sonrası dönemde de "28 Şubat süreci" (28 Şubat 1997) ve "E-muhtıra" (27 Nisan 2007) olarak da adlandırılan ve 1960-1980 Neo-Kemalizm dönemi olarak tanımladığımız dönemin düşüncesine yakın vakalar olmuşsa da bu olayları, Neo-Kemalizm döneminin ikinci Atatürkçülük dönemine yansımaları olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Neo-Kemalizm döneminin ikinci Atatürkçülük dönemine etki eden artçıları[87] olarak da değerlendirebileceğimiz bu vakalar, 80 sonrası dönemde Türkiye'deki ekonomik liberalleşmenin yanında gelişen entelektüel ve genel liberalleşme eğilimi de göz önüne alındığında, bir genelleme içinde değerlendirilemez.

[87] Artçı sarsıntı: Büyük depremden sonra gelen daha düşük düzeydeki depremler.

# 3. KEMALİZM'İ HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

Tezin bu bölümünde Kemalizm düşüncesinin oluşumunda hem dönemin aydınlarının hem de Atatürk'ün fikir dünyasını etkileyen gelişmelere yer verilmiştir. İlk olarak Türkiye'deki Batılılaşma süreci Osmanlı dönemi reformları üzerinden incelenerek modernleşme ve Kemalizm kavramlarına etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de düşünsel olarak tarihi devamlılığın bir kanıtı olan Batılılaşma süreci, III. Selim döneminden başlayarak imparatorluğun yıkılışına kadar olan dönemdeki reform hareketleri üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'daki düşünce hareketleri de aynı düşünce ile incelenmiş, Kemalizm'e etkileri bakımından Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Garpçılık gibi akımların yanı sıra Ziya Gökalp'in Kemalist düşünceye olan etkilerinden bahsedilmiştir. Kemalizm'in adını aldığı Atatürk'ün kendi hayatındaki entelektüel gelişimi ve düşüncelerinin oluşum aşamaları hatıraları da dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan incelenerek ortaya konulmuş, Kemalizm kavramının oluşumu ve gelişimi üzerinde durulmuştur.

## 3.1. Osmanlı'da Reform Hareketleri

Kemalizm'i anlamaya ve tanımlamaya giden yolda öncelikle Türk imparatorluğundaki çağdaşlaşma ve reform gereksinimlerinin doğuşu incelenecektir. Türk devletinde III. Selim döneminden itibaren başlayan, II. Mahmut ve Tanzimat'la devam eden modernleşme isteği ve reform hareketleri nihayetinde Jön Türk hareketini doğurmuş ve içinden İttihat ve Terakki'yi çıkarmıştır. 18. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren bu dönem Kemalizm'in düşünsel kaynaklarının oluşum dönemidir. Yüz elli yıllık bu dönem sadece Kemalizm ve modernleşmeyi değil, bunların karşısında olan anti akımların da düşünsel anti tezlerinin doğduğu, karşı devrimcilerin de düşünsel kaynaklarının temelini oluşturduğu bir dönemdir. 21. yüzyıl Türkiye'sinde hala taraftar bulan ve bazıları Kemalizm'le ortak paydalarda buluşabilen; bazıları ise karşı cephede duran siyasi akımlar bu yüz elli yıllık dönem ile ilişkilidir. Tanzimat döneminde şekillenen Batıcılık ve Osmanlıcılık, II. Abdülhamid döneminde yıldızı parlayan İslamcılık, İttihat Terakki döneminde güçlenen Türkçülük bunlara örnektir.

Toplumlar ve devletler zamanın ruhuna uygun olarak dönüşüm geçirir. Coğrafi değişimler, göçler, yeni teknik gelişmeler, yenilgiler gibi sebepler insanı ve toplumu değişime zorlar. Türk toplumu da diğer toplumlar gibi zamanın akışı içerisinde değişime uğramıştır. Asya'nın doğusundan Avrupa'nın içlerine uzanan tarihiyle Türk

toplumu, coğrafyanın getirdiği kültürel yeniliklere uyum sağlama özelliğiyle belki de en fazla dönüşmüş uluslar arasındadır. Türkler için değişim kaçınılmazdır. Türk ulusu, Orta Asya'dan doğuya uzanarak Çin'i fethetmiş ve zamanla Çinlileşmiş, Hindistan'a inerek Hintlileşmiş, İran'ı alarak Farslaşmış, Arap-İslam ülkelerinde Arap kültürüyle tanışarak dönüşmüş ve son olarak Osmanlı ile Balkanlar'da merkezini kurarak Avrupa'ya komşu olmuş ve zamanla Avrupalılaşmış bir millettir. Bu dönüşümlerin bir kısmı zamanla kendiliğinden olduğu gibi bir kısmı da devlet eliyle yapılmış, devletin bekası için yapılması zorunlu olan değişimlerdir. 19. yüzyıl reform hareketleri de bu nevi bir zorunluluğun sonucunda büyük kısmı devlet eliyle başlatılan bir Batılılaşma sürecidir.

Toplumsal dönüşüm ve değişim, hareket halindeki Türk toplumunda sürekli var olan bir olgudur. Hali hazırda var olan, dönüşümün farklılaşmasıdır fakat 19.yüzyılda bu değişme süreci devletin de müdahalesiyle hız kazanmıştır. Esas itibariyle 19. yüzyılda yaşanan değişimin yönünü saptayan Batı'daki gelişmeler olmuştur. Sürekli değişim halindeki toplumun Batı'ya doğru değişimi söz konusudur.[88] Modernleşme bağlamında değişimin ve yenilenmenin bilincine varan ilk olarak Batı uygarlığı olmuştur.[89] Türk devleti ise bu değişim bilincine 19. yüzyılda varmıştır. Türk modernleşmesinde gelişmemiş memleketlere has olan romantizm temel bir fikri kategori oluşturur. Bunun yanında zaman içinde, kendi kendini bulma çabası da 19. yüzyıl Türk fikir hareketleri sürecinde karşımıza çıkacak bir başka modernleşme öğesi olacaktır.[90]

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme ve reform hareketleri Batı'yla rekabet edebilmek için merkezi yönetimin gönüllü olarak seçtiği bir siyasettir. III. Selim devrinden itibaren 18. yüzyılın sonlarında başlayan Batılılaşma hareketi 19. yüzyılda güçlenmiş ve Türk devletinin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Özellikle Tanzimat döneminde Batı'da yetişen yeni aydın kitle imparatorluğun kurtuluşu için Batı tarzı çözüm fikirlerini beraberlerinde getirmişlerdir. Bu yeni fikirler merkezi yönetimin iç ve dış siyasetiyle uyuşmasa da dönemin getirdiği savaşlar ve ekonomik bunalımlar, Batı tarzı yeni fikirleri savunanları ileride ülkenin başına getirecektir. Batı tarzında yetişen

[88] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, 49. Baskı, İstanbul 2018, s.15-16.
[89] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 20.
[90] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2012, s. 28

bu yeni seçkinler, eskinin yerine yeniyi koyarak çağdaşlaşma bağlamında toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek olanlardır.

### 3.1.1. III. Selim ve II. Mahmud Dönemi Reform Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda reform hareketlerinin başlangıcı Lale Devri'nden itibaren, III. Selim öncesi devirlere kadar gitse de III. Selim dönemi, reform hareketlerinin merkezi yönetimin iradesiyle gözle görülür bir seviyeye ulaştığı dönemdir. Osmanlı'da reform, özellikle askeri kayıpların zorlamasıyla devletin yenileşme ihtiyacından doğmuştur. Reform hareketlerinin temelinde askeri başarısızlıklar ve neticesinde vaka bulan toprak kayıpları yatmaktadır.

III. Selim kendinden önceki padişahlardan farklı olarak yapılacak reformların askeri alanla sınırlı kalmasını istememekteydi. Bu dönemdeki Nizam-ı Cedid reformları, görünürde askeri bir yenilenme olsa da geniş anlamda yeniçeriliği kaldırıp, ulemanın nüfuzunu kırarak ekonomik ve toplumsal birçok alanda Avrupa'daki ilerlemelerin yakalanmasını amaçlamaktadır.[91] Yapılan ıslahatlardaki diğer bir amaç da dışarıda Rusya'ya içeride ise ayanlara karşı merkezi devletin gücünü arttırmaktır.[92] Askerlik alanındaki reformların yanı sıra eğitim, idari, ticari alanlarda yapılması istenen yenilikler III. Selim dönemi reformlarının başlıca çalışma alanlarıdır. Fakat uygulamasına geçilen reformlar temelde askeri alandadır.[93] Başta yeniçeriler ve ulema olmak üzere eski düzenin savunucuları ise bu reformlara cephe alacak ve padişahın önce tahttan inmesine sonra da öldürülmesine kadar süren bir sürecin hazırlayıcısı olacaklardır.

III. Selim yenileşme konusunda ne kadar istekli olsa da pratikte zor kullanılmasını icap eden bu siyaseti gerçekleştirmede ılımlı mizacı gereği yetersiz kalmıştır. Reform hareketlerini tepeden inmeci belirli bir zorlamayla kurumsallaştıracak olan padişah, halefi II. Mahmud olacaktır.

III. Selim'in katledilmesinden sonra IV. Mustafa'nın elinden canını kurtarabilen genç şehzade II. Mahmud'un padişah olduktan sonra karşılaştığı ilk sorun ayanlara karşı merkezi otoriteyi sağlama zorunluluğu olmuştur. Vergi ve asker toplamak için uzun bir

---

[91] Vahdettin Engin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık*, Yeditepe Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2015, s. 28.
[92] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* (çev.) Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul 2007, s. 40.
[93] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 16. Baskı, İstanbul 2011, s. 96.

müddet uygulamada kalan Tımar sisteminden iltizam usulüne geçiş önemli bir faktördür. Osmanlı'da para ekonomisinin gelişip yaygınlaşması iltizam sisteminin gelişmesine sebep olmuştur.[94] Bu dönemde, devletin kendi topraklarından vergi ve asker sağlayamamasının; genel bir asayişsizliğin ve düzensizliğin hüküm sürmesinin başlıca mümessili olan ayanlar, derebeylikler halinde hüküm sürmekte, merkezi otoriteyi yok saymaktadır.[95] Padişahlığının ilk yılında bu soruna pratik bir çözüm olarak Ekim 1808'de başta Rumeli ayanlarıyla imzalanan Sened-i İttifak, II. Mahmud'u iktidarı bir müddet için bile olsa ayanlarla paylaşmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu anlaşmayı, ülkedeki diğer iktidar unsurlarıyla demokratikleşme yolunda gerçekleşen bir hareket veya bir Türk Magna Carta'sı olarak görmek yanlış bir yorumdur. Osmanlı geleneğinde var olan bu nevi bir çözümü bozulan devlet otoritesini rayına sokmak için geçici bir çözüm olarak görmek daha doğru olacaktır. Keza II. Mahmud iktidarının ilerleyen dönemlerinde bu sorunun üstesinden gelecek ve imzaladığı bu anlaşmayı yok hükmünde sayacaktır.

III. Selim dönemi gibi II. Mahmud döneminde de devleti reform yapmaya zorlayan en büyük unsur ordunun yetersizliğidir. Özellikle Rusya'ya karşı yapılacak savaşlarda Nizam-ı Cedit'in yeniden oluşturulması hatta yeniçerilik ve diğer eski askeri yapıların yerine yenileri getirilerek modern bir ordu yapılanmasına geçilmesi gerekmektedir. Padişahlığının ilk dönemlerinde yeterli iktidar gücünü elinde bulunduramayan II. Mahmud için yeniçeriliğin bir anda kaldırılması mümkün değildir. Ulema ve yeniçerinin devlet ve halk üzerindeki baskısı hissedilir seviyede ve yıpratıcıdır. II. Mahmud yeniçeriliği ortadan kaldırmadan Nizam-ı Cedit benzeri Sekban-ı Cedit adında bir ordu kurmuşsa da yeniçeriliğin kaldırıldığı 1826 yılına kadar radikal reformlar yapmayarak güç kazanma yoluna gitmiştir. 1826 Vaka-i Hayriye olayı, diğer bir deyişle yeniçeriliğin kaldırılması, Türk modernleşme hareketinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Değişen sadece bir kurum ya da bir askeri düzen değil; siyasi yapılanmadaki bir geleneğin değişimi, merkezi otoriteyi her daim kontrol etme yetisine sahip silahlı bir gücün ortadan kalkmasıdır. Vaka-i Hayriye sonucunda kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu ile II. Mahmud döneminde günümüzdeki düzenli ordunun temelleri atılmıştır.

---

[94] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İmge Kitabevi Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2011, s. 40-41
[95] Engin, *a.g.e*, s. 39.

II. Mahmud dönemini bir merkezileştirme dönemi olarak da yorumlamak mümkündür. Bu döneme kadar Osmanlı'nın merkezi otoritesini sarsan dört önemli unsur tespit edilebilir bunlar: yeniçeri ocağı, ulema sınıfı, ayanlar ve başta Rusya olmak üzere dış devletlerdir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması merkezi otoritenin güçlendirilmesinde atılan ilk ve en mühim adım olmuştur. Ulema sınıfı da yapılan birçok yeniliğin önünde bir engel olarak durmaktadır. Bir takım tekke ve zaviyeler özellikle de kendisini yeniçerilerle özdeşleştiren Bektaşi tekkesi buna örnektir. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Bektaşi tekkesinin kanun dışı ilan edilmesi merkezi otorite üzerinde baskı unsuru olan dini kurum ve toplulukların düzenlenmesi konusunda atılmış ilk adımdır. Padişahın otoritesini zayıflatan yerel eşraf, taşra toprak sahipleri, din adamları bu dönemde hizaya getirilecektir.[96] II. Mahmud dönemi özellikle eğitim ve hukuk alanında ulemanın yetkilerinin ilgili nezaretlere devredildiği bir dönem olarak; Cumhuriyet döneminde tam manasını kazanan laik devletin ilk adımlarının atıldığı bir dönemdir. Devletin laikleşmesine giden yolda ulema sınıfının merkezi devlet karşısında gücünün azalması bu dönemin önemli değişimleri arasında sayılabilir.

Yeniçeri ocağı gibi eski bir kurum olan Tımar sistemimin de kaldırılması ile feodalizm tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde yapılan ilk nüfus sayımı gibi Tımar sisteminin kaldırılması da II. Mahmud'un merkezileştirme politikasının bir sonucudur.[97] Bunun yanı sıra, toprak üzerinden var olan ve parasal olmayan Tımar sistemi her ne kadar politik, askeri ve ekonomik olarak Osmanlı'nın bel kemiğini oluşturan bir düzen olsa da yeni keşfedilen Amerika'dan Avrupa'ya gelen gümüş ve altın parasal ekonomik gelişimi zorunlu kılmaktadır.[98]

Askeri reformların yanı sıra II. Mahmud dönemi yapılan idari, eğitimsel ve toplumsal alanlarda yapılan reformlar da en az askeri reformlar kadar merkezi idarenin gücünü arttırıcı reformlardır. Bu dönemde Evkaf, Dahiliye, Hariciye ve Maliye nezaretlerini kurulmuş; şeyhülislam ve sadrazamın yetkilerini kısıtlamıştır. Tıp ve askeri okulların yanı sıra Tercüme Odası kurulmuş, ilkokul mecburi ve parasız hale getirilmiştir. Nüfus sayımı, Posta teşkilatının kurulması, Resmî gazete olan Takvim-i

[96] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev.) Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2008, s. 111-112.
[97] Lewis, *a.g.e.*, s. 126-127.
[98] Akşin, *a.g.e.*, s. 40.

Vekayi'nin kurulması, Cumhuriyet dönemindeki şapka kanunu benzeri fes zorunluluğu getirilmesi diğer önemli yenilikler arasındadır.[99]

II. Mahmud'un Vaka-i Hayriye sonrasında on üç yıl süren radikal reformlar döneminin, Rus Çarı Büyük Petro'nun reform programını uyguladığı dönemden aşağı kalır bir dönem olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük Petro'ya kıyasla II. Mahmud saltanatta doğuştan hak sahibi olmasına rağmen devleti tek elden yönetmek için muhalif sınıflara karşı evvela iktidarı kendi çabasıyla ele geçirmiş, sonrasında ise idari, toplumsal, dini geleneklerle mücadele vererek reformlarını gerçekleştirmiştir.[100] Türk modernleşmesi açısından bakıldığında Mustafa Kemal'in kaderi de kendinden önce iktidar olmuş bu sultanın yaşadığı zorluklar göze alındığında hem reform hareketinde hem de reformları gerçekleştirmedeki siyasi, kültürel, toplumsal zorluklarda bir devamlılığı işaret etmektedir. İnsanlar gibi toplumlarda da kültürel olarak davranış biçimlerinde ve alışkanlıklarında bir dönem için dahi olsa devamlılık olması değişimin doğasında olan bir durumdur.[101]

### 3.1.2. Tanzimat Dönemi Reform Hareketleri ve Yeni Osmanlılar

II. Mahmud'un ölümünden sonra tahta geçen Abdülmecid döneminde reform hareketleri devam etmiştir. Abdülmecid dönemindeki reform hareketlerinde öne çıkan karakter hariciye nazırlığına atanan Mustafa Reşid Paşa'dır. Reşid Paşa'nın başını çektiği 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, diğer bir adıyla Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'da Tanzimat dönemi başlamıştır.

Kelime anlamıyla "tanzim" düzen verme anlamına gelmektedir. Tanzimat döneminin ön gördüğü düzen kavramı, daha önceki devirlerde yapılan askeri düzenlemelerin daha ötesine giderek yeni bir siyasal düzenin oluşturulmasını ifade etmektedir.[102] Reşid Paşa'nın başını çektiği Tanzimat fikri ile iç kalkınmanın sağlanmasının yanında yabancı devletlerin baskıları da azalacaktı. Din ayrımı gözetmeksizin daha adaletli, daha liberal yeni düzen için siyasi ve hukuki reformları gerçekleştirmek gerekecekti.[103] Ayrıca bu yeni sistemle hükümdarın hükümet işlerine müdahalesi azalarak yeni bir idari düzen öngörülmekteydi. Tanzimat Fermanı bunu

---

[99] Engin, *a.g.e.*, s. 43, s. 49.
[100] Lewis, *a.g.e.*, s.144.
[101] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 89
[102] Berkes (2011), *a.g.e.*, s. 213.
[103] Engin, *a.g.e.*, s. 51

sağlayan ilk adımdır. Bu ferman, bir kanun ya da anayasa olmaktan ziyade Avrupa hükümdarlarının halk-iktidar arası ilişkilerde yapacağı değişiklikleri gösteren senet türünde bir belgedir.[104]

Gülhane Hattı ile halkın can ve mülkiyet haklarının güvence altına alınacağı, iltizam sisteminin yerine düzenli vergi toplanacağı, hangi milletten olursa olsun fertlerin yasa önünde eşit olacağı ve adil yargılanacağı, zorunlu askerlik sisteminin yürürlüğe konulacağı ifade ediliyordu.[105] Tanzimat Fermanı ile sultan kendi iradesinin sınırlanmasını da kabul etmiş bulunuyor, kanunların ve yargının gücü artıyordu.[106]

Tanzimat Fermanı'nda dile getirilen din, mal, can güvenliği özünde İslami kaidelere uygun olandır. Her ne kadar dış ülkelerin baskısını azaltacak bir senet olsa da Tanzimat Fermanı'nın sadece Avrupa devletlerinden kaynaklı dış baskılar sonucu ilan edildiği savı sağlam temellere oturmamaktadır. Bu noktada Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın varlığı ve Osmanlı toplumu içinde yarattığı değişim de hesaba katılmalıdır. Yapılan reformların Müslümanlar tarafından Müslümanlar için yapıldığı tezi, II. Mahmud reformlarının ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın sebep olduğu siyasi ve toplumsal etkiden kaynaklandığı üzerine kurulabilir.[107] II. Mahmud dönemi istibdadı ve değişimleri halk ile hilafetin arasını açmış, öte yandan Mısır Valisi'nin İslam topraklarındaki icraatları ve hem askeri hem de idari başarıları özellikle İstanbul'daki tebaanın gönlünü kazanmıştır. Bu noktada, II. Mahmud'un halefi Abdülmecid döneminde ve dolayısıyla Reşid Paşa reformlarında, yapılan yenilikleri gerçekleştirmedeki şeriat vurgusu artmıştır. Tanzimat Fermanı'nda şeriata ters bir kelam olmamasının sebebi bundan ileri gelmektedir.[108]

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı ne kadar yerel olarak kabul edersek, 1856 tarihli Islahat Fermanı da yabancı elçilerle yapılan müzakereler sonucu ortaya çıkmıştır.[109] Tanzimat Fermanı'na göre daha kapsamlı olan Islahat Fermanı'nın özünü, Avrupa devletlerinin isteğiyle gayrimüslim tebaaya Müslümanlarla eşit haklar verilmesi oluşturmuştur. Fakat Gülhane Hattı ve Islahat Fermanı sonrası devri bir laikleşme devri olarak görmek ya da sadece Avrupalıları ikna çalışması olarak

---

[104] Berkes (2011), *a.g.e.*, s. 214.
[105] Lewis, *a.g.e.*, s. 150; Zürcher, a.g.e., s. 79.
[106] Berkes (2011), *a.g.e.*, s.214.
[107] Abdullah Kırmızı, "19. Yüzyılı Laiksizleştirmek: Osmanlı-Türk Laikleşme Anlatısının Sorunları", *Cogito,* S. 94, (2019), s. 99.
[108] Kırmızı, *a.g.m.*, s. 99.
[109] Engin, *a.g.e.*, s. 54.

algılamak dönemin gerçeğinden bizi uzaklaştırmaktadır.[110] Birkaç aydın dışında Osmanlı'daki ne Müslüman ne de Hıristiyan tebaada laikleşme diye bir düşünce 19. yüzyılda mevcut değildir. 19. yüzyıl Tanzimat dönemi laik ulus devleti içinden çıkaracak bir düzeni de beraberinde getirmez. Unutulmamalıdır ki Osmanlı zorunluluk nedeniyle Batılılaşmıştır[111] ve Osmanlılık ideolojisi neyi gerektiriyorsa Tanzimat döneminde o icraatlar yapılmıştır. Tanzimat, eşitlik ve hürriyet fikirleri getirirken aynı zamanda Osmanlı içindeki ulusların uyanarak imparatorluğun parçalanmasına kadar süren bir çelişkiler ve geçiş çağıdır.[112] Batılı ve modern olmak istenirken aynı zamanda Osmanlı kalınması istenmektedir. Çağın hakikatlerinin dışında, teokratik monarşi olan Osmanlı'yı, modern, laik, ulus devlet seviyesine çıkaracak olan 19. yüzyıl idari yenilikleri değil, 20. yüzyılda Türk Devrim'ini gerçekleştiren Atatürk ve çalışma arkadaşları olacaktır. Büyük değişimlerin yaşandığı 19. yüzyıl hukuk ve idare alanlarında bir ikilik çağıdır; bu durumdan ötürü sonrasında gelen dönemlerdeki jenerasyonların reformlar konusunda daha radikal yollara başvurmasına sebebiyet vermiştir.[113]

Tanzimat dönemi, açılan yeni nezaretler, yapılan modern kanunların dışında; hürriyet fikrini savunan yeni nesil ile Tanzimat devri yönetimi olan Bab-ı Ali'ye karşı bir muhalefete de tanık olmuştur. Bu muhalefette o dönem için yeni bir iletişim aracı sayılabilecek basın etkin olarak kullanılmıştır.

Tanzimat dönemi sürecinde zaman içinde Bab-ı Ali yönetimine tepki gösteren, Tanzimat reformlarıyla yetinmeyen, Batı'yı taklit etmekten ziyade yerli reformların yapılması gerektiğini savunan bir muhalefet oluşmuştur.[114] Herhangi bir particilik girişiminde bulunmayan bu siyasal muhalefet, Kuleli vakası ayrı tutulduğunda 1860'lı yıllardan itibaren başlamaktadır.[115] Yeni Osmanlılar adını benimseyen bu muhalefet, İslamiyet'te yer alan meşveret ilkesinden hareketle anayasa ve meclisin yer alacağı meşruti bir rejim taraftarıydı.[116] Bab-ı Ali'nin eleştirisi ve karşı olduğu ise içinde birçok farklı milleti barındıran Osmanlı devletinde temsili bir parlamentonun kurulmasının parçalanma sürecini de beraberinde getireceğiydi.

---

[110] Kırmızı, *a.g.m.*, s. 100.
[111] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 26.
[112] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 53.
[113] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 29.
[114] Engin, *a.g.e.*, s. 65.
[115] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 274.
[116] Engin, *a.g.e.*, s. 65.

Yeni Osmanlı tabiri muhataplarınca rastgele seçilmiş bir isim değildir. O dönemin Avrupası'nda ulusçu, meşrutiyetçi hatta Cumhuriyetçi bir akım olan jeune'lük[117] Avrupa'ya giden Yeni Osmanlılar için farklı bir anlam taşımaktadır. O dönemde bu kavramlar din ve devlet düşmanlığı olarak algılandığı ve Osmanlılık daha ağır bastığından, Yeni Osmanlılar için ne jeune'lük, ne de ulusçuluk anlamı veren Türklük bir anlam ifade etmemektedir.[118] Bu suretle kendilerine "Jön Türk" demektense "Yeni Osmanlı" demeyi tercih etmişlerdir. Sultan Abdülaziz döneminde kendilerini Yeni Osmanlı olarak tanıtan muhalefet grubunun, sultan II. Abdülhamid döneminde Genç Türkler adı altında tanımlanmalarının ve bu nevi bir ayrım olmasının sebebi, örgütlenme ve siyaset yapabilme alanlarında Genç Türklerin Yeni Osmanlılardan ziyade daha homojen bir grup olması ve daha sistemli olmasından kaynaklanmaktadır.[119] Yeni Osmanlılar sanıldığının aksine ekseriyetle ulusalcılıktan ziyade Osmanlıcı, Cumhuriyetçilikten ziyade meşrutiyet yanlısı, laiklikten ziyade şeriat taraftarıdır. Devrim taraftarı olmayan Yeni Osmanlılar için memleketin kurtuluşu saltanatın başındaki kişinin meşrutiyeti ilan etmesi ve bir anayasa oluşturmasıdır. Yeni Osmanlıların ve özellikle Namık Kemal'in Avrupa liberalizmi ile İslamiyet'i sentezleme arzusu İslamcı reformcular tarafından benimsenecektir.[120] Namık Kemal'in "vatan" kavramı laik değil İslamların vatanıdır.[121]

Yeni Osmanlılar ülke içinde sorunlu gördükleri politikalara yönelik olarak çözüm noktasında İslami çözümler öngörmekteydiler. İslamiyet'teki meşveret usulünü, bir danışma mekanizmasına dönüşmesi, diğer bir anlamda bir meclisin kurulması yolunda bir meşruiyet noktası olarak kullanmaktaydılar.[122] Amaçları, Osmanlı'da bir meşveret meclisi oluşturarak kuvvetler ayrımını sağlayacak bir iktidar paylaşımı gerçekleştirmekti. Padişahın bizzat kendisinin değil, Babıali yönetiminin temsil ettiği yürütme mekanizması, kurulması istenen meclise karşı sorumlu hale gelecekti. Böylelikle kuvvetler dengesi oluşacaktı.[123]

Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi gibi Yeni Osmanlı aydınları meşrutiyet düşüncesini topluma yansıtmaya çalışmışlardır. Yeni Osmanlıların bu

---

[117] Jeune *(Fra.)*: Genç.
[118] Berkes (2011) *a.g.e.*, s. 282-283.
[119] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 276.
[120] Zürcher, *a.g.e.*, s. 108.
[121] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 27.
[122] Engin, *a.g.e.*, s. 65.
[123] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 33.

dönemdeki belli başlı yayın organları, Muhbir (Ali Suavi), Tercüman-ı Ahval (Agah Efendi-1860), Tasvir-i Efkâr (Şinasi-1862)'dır. Bu gazetelerdeki ana temalar İslami esaslar çerçevesinde kurulacak bir meclisin oluşturulması ve özellikle Ali Paşa hükümetinin icraatlarının tenkit edilmesiydi. Bu nevi bir eleştiri cezasız kalmayacak ve 1867 yılında uygulamaya konan sansür neticesinde Yeni Osmanlılar Avrupa'ya kaçmak zorunda kalacaklardır. Avrupa'daki Yeni Osmanlılara Mısır Hıdivinin kardeşi Mustafa Fazıl Paşa destek olacaktır. Avrupa'daki Yeni Osmanlıların bu dönemdeki belli başlı yayın organları ise Muhbir, Ulum ve Hürriyet gazeteleri olmuştur.[124]

Tanzimat ile iktidar padişahtan Bab-ı Âli'ye yani sadrazamların başını çektiği hükümete geçmiştir diyebiliriz. Tanzimat'ın son bulması ile II. Abdülhamid döneminde iktidar Bab-ı Âli'den tekrar padişaha geçecektir. 1839 Gülhane Hattı'yla başlayan Tanzimat dönemi Meşrutiyet'in ilan edilip II. Abdülhamid'in meclisi tatil etmesine kadar sürmüştür. Tanzimat döneminin kapanmasıyla modernleşme hareketleri son bulmamış, II. Abdülhamid'in istibdat döneminde de devam etmiştir. Değişen, iktidarı kullanma mekanizmasının oyuncularıdır. Tanzimat devri hükümetleri halkın oyuyla iktidara gelmemiştir. Tanzimat bir demokratikleşme dönemi olmadığı gibi, II. Abdülhamid dönemi de tam bir gericilik dönemi değildir. Tanzimat dönemi her ne kadar eski ile yeninin bir arada olduğu, Cumhuriyet dönemiyle kıyaslandığında yeterince radikal olmayan bir geçiş ve düalizm dönemi olsa da Tanzimat bürokratları Türk tarihinde yaratıcı kadronun meydana gelmesinde en etkin rolü oynamışlardır.[125] III. Selim Döneminde başlayan Türk modernleşmesi, sonrasında gelen padişahların dönemlerinde, Cumhuriyet'in ilanıyla Atatürk-Tek Parti döneminde, sonrasındaki hükümetlerin dönemlerinde ve bugün dahi sürmektedir.

Abdülaziz döneminin son yılları olan 1870'li yıllar politik ve ekonomik açıdan ülkenin büyük sıkıntılar yaşadığı bir dönemdir. Tanzimat reformlarını gerçekleştiren tecrübeli sadrazamlar bu dönemde politika sahnesinde bulunmamaktadırlar. Genel olarak Tanzimat reformlarını eleştirerek anayasa ve parlamento taraftarı olan Yeni Osmanlı hareketinin ise muhalefeti hız kazanmıştır. 1875'te artık devlet borçlarını ödemeyecek durumdadır. Bu sebeple Avrupa devletleri tarafından Osmanlı'nın paylaşılması düşüncesi dahi ortaya atılmıştır. Böyle bir ortama sahne olan 1876 yılında

[124] Engin, *a.g.e.*, s. 65-66.
[125] Ortaylı, *a.g.e.*, s.33

V. Murad padişah yapılmıştır.[126] Fakat V. Murad ülkeyi yönetemeyecek kadar hastadır. Meşrutiyet yanlılarının tahta geçmesini istediği V. Murad'ın hasta olması sebebiyle padişahlık yapacak durumda olmaması ise Osmanlı tarihinde bir başka dönüm noktasına sebep olmuştur. V. Murad padişahlık yapamayınca istibdat dönemiyle anılan II. Abdülhamid 1876 yılında tahta geçmiştir.

II. Abdülhamid devrinin ilk yılları şiddetli bir Balkan sorunuyla başlamıştır. Bulgar ve Sırp isyanları ile başlayan sorunlara çare bulmak için Tersane konferansı toplanmış ve bu tarihe denk getirilerek 23 Aralık 1876 tarihinde meşrutiyet ilan edilmiştir. 117 maddeden oluşan Anayasa'da: "devletin niteliği ve padişahın hakları, Osmanlı tebaasının genel hakları, devlet vükelası ve memurların görev ve yetkileri, Mebusan Meclisi, Âyan Meclisi ve Umumi Meclis'in oluşma ve çalışma yöntemleri, maliye ve vilayetlerin idaresi ile ilgili hükümler yer almaktaydı. Anayasa'ya göre Osmanlı Devleti ülkesiyle bölünmez bir bütündü. Devletin dini İslam'dı. Anayasa'nın 18. Maddesi Türkçe'nin devletin resmi dili olduğunu belirliyordu. Mebus seçilebilmek için de Türkçe bilmek gerekiyordu." Fakat Rusya'nın savaş ilanı her şeyi değiştirmiş 13 Şubat 1878 tarihinde meclis tatil edilmiştir. Abdülhamid toplumun meşrutiyete hazır olmadığını düşünmenin yanı sıra gayrimüslimlerin de yer alacağı bir meclisin ülkenin birlik ve beraberliğine zarar vereceğini düşünmüştür.[127]

Tanzimat dönemi reform ve gelişmeleri ile cumhuriyet dönemi modernleşmesi arasında benzerlikler ve tarihi devamlılık söz konusu olsa da aralarında önemli bir fark vardır. Bu fark kapitalizm öncesi ve yok olma aşamasında olan bir devletle, bir burjuva devrimi sonrasında oluşmuş yeni bir toplumun geleceğe doğru yürüyüşüdür. Biri yok olmamak motifi ile geriye doğru bakarak kurtulma çabaları ararken diğeri var olma ve yeniden doğuş düşüncesi ile geleceğe yürümektedir. II. Meşrutiyet dönemi tarihi devamlılıkta Tanzimat ve cumhuriyet dönemi arasındaki birleştirici halka vazifesini görmektedir.[128]

---

[126] Engin, *a.g.e.*, s. 67-68
[127] Engin, *a.g.e*., s. 70-71
[128] Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt I: 1908-1980*, Yordam Kitap, 4. Baskı, İstanbul 2016, s. 106

### 3.1.3. II. Abdülhamid Dönemi ve Jön Türkler

Tanzimat dönemi Batıcı politikalarla öne çıkmış bir dönemdir. Batılılaşma adına yapılanlar ekonomiyi de etkilemiş ve Batı'ya verilen imtiyazlar yabancı malların pazarı ele geçirmesine, esnafın işlerini kaybetmesine sebep olmuştur. Belki de en çok ekonomik sebeplerle halkın Tanzimat'a olan tepkisi artmıştır. Bu tepki halkta Tanzimat ve Batı karşıtlığına dönüşmüştür. Tutuculuk olarak da adlandırabileceğimiz bu tepkiyi Abdülhamid'in muhafazakâr politikaları temsil etmiştir.[129] Yenileşme yanlılarına göre halkın Tanzimat'a olan tepkisi doğrultusunda hareket eden Abdülhamid Yeni Osmanlılara kıyasla halka yakın bir politika izleyerek saltanat dönemine başlamıştır.

Abdülhamid meclisi kapatarak iktidarı Bab-ı Ali'nin elinden kendi eline almıştır. Abdülhamid döneminde Bab-ı Ali bürokrasisinin yerini bir saray bürokrasisi alacak ve ülke tam anlamıyla Yıldız'dan yönetilmeye başlayacaktır.[130] Fakat istibdat rejimini etkileyen önemli bir faktör vardır ki o da II. Abdülhamid dönemini de kapsayan 1873-96 yılları arasında gerçekleşen küresel iktisadi bunalımdır. Dönemin ekonomik bunalımı özellikle az gelişmiş ülkelerde büyük sıkıntılara sebep olmuştur. İktisadi durumla siyasal ve toplumsal hayat arasındaki belirgin ilişki Abdülhamid dönemi mutlakiyetçi baskıyı ve dönemin istibdat dönemine evrilmesini bu açıdan anlamlı kılmaktadır.[131]

Küresel iktisadi bunalımın yanı sıra dış borçlar sorunu da Abdülhamid dönemi iktisat politikalarını şekillendirmiştir. Abdülhamid daha şehzadeliği sırasında dış borçlanmanın sebep olduğu ekonomik ve siyasi bağımlılığa şahit olmuştur. Bu dönemde dış borçlanmaya gidilmemeye gayret edilmiş, mevcut borçların düzenli bir şekilde ödenmesi gündeme gelmiştir.[132] Bu sebeple, 1881 yılı Muharrem Kararnamesiyle Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Bu kurum devletin borçlarına karşı bir takım devlet gelirlerine el koyarak borçların düzenli bir şekilde ödenmesini sağlayacaktır.[133]

II. Abdülhahid her ne kadar döneminin özgürlükçü (liberal) düşüncelerini kendi iktidarına bir tehdit olarak görse de modernleşmenin (kurumsal olarak) gerekli olduğunun bilincinde olan bir yöneticidir. Bu gereklilik hem devletin güçlenmesi hem

---

[129] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2019, s. 17-18.
[130] Engin, *a.g.e*., s. 72
[131] Kansu Şarman, "1908 bir devrimdi, Prof. Dr. Aykut Kansu ile söyleşi", *Atlas Tarih,* S. 59, (2019), s. 63.
[132] Engin, *a.g.e.*, s. 74.
[133] Akşin, *a.g.e.*, s. 42.

de kendi iktidar gücünü arttırmak anlamı taşımaktadır. Siyasi manada olmasa da reform ve değişim Abdülhamid döneminde ileri bir noktadadır. Eğitim, yönetim ve hukuk alanlarındaki reform hareketleri bu dönemde Tanzimat hareketinin bir devamı anlamında gelişmiş ve daha da ileri gitmiştir.[134]

Abdülhamid Tanzimat reformlarını devam ettirmiştir. Günümüzde de varlığını sürdüren birçok kurumun bu dönemde kurulmuş olması Abdülhamid'in Tanzimat'la başlayan reformları ülke geneline yayması sonucunda olmuştur. Fakat bunun yanında Yıldız Sarayı'ndan yönetilen devlet sıkı sansür politikaları ve jurnallerle bir istibdat dönemi de yaşamıştır.[135] Her ne kadar gazeteler üzerinde sıkı bir sansür politikası uygulanmış olsa da bu dönemde öne çıkan bir gelişme de özel gazetelerle bir kamuoyu oluşması ve aydınlardaki Batı'ya yönelik kültürel ve siyasal yöneliştir. Bütün kısıtlamalara rağmen bu dönemde Batıcı fikirlere sahip bir nesil yetişmiştir.[136] Bunun başlıca sebeplerinden biri de Abdülhamid dönemi eğitim politikalarıdır.

II. Abdülhamid için modernleşme eğitimden geçmekteydi. Abdülhamid döneminde eğitim alanında yapılan yatırımlarla çağdaş eğitim sağlayan okulların sayısı artmıştır. Bu dönemde eğitim sadece İstanbul merkezli olarak gelişmemiş, ülke geneline yayılmıştır. Ortaokul düzeyindeki rüştiyelerle, lise düzeyinde eğitim veren idadilerin sayısında ülke sathında ciddi bir artış görülmektedir. Ayrıca açılan yüksek okullarla eğitimli bir neslin temelleri atılmıştır.[137] II. Mahmud ve Tanzimat döneminde başlayan eğitim politikaları Abdülhamid döneminde fevkalade bir artış göstermiştir.

Tanzimat ve Abdülhamid dönemindeki eğitimli kesimin devlet politikalarına yönelik muhalefetleri ve sonrasında Abdülhamid'i alaşağı edecek eğitimli yeni elit de göz önünde bulundurlursa; padişahların yeni eğitimli kesimden çok da hazzetmedikleri söylenebilir. Kendi şehzadelerini dahi çoğunlukla bu yeni okulların dışında eski tip eğitimle yetiştiren; orduda dahi eğitimli yerine padişah tarafından rütbeleri yükseltilerek general dahi olabilen ve bu sebeple daha sadık olan alaylı subayları tercih eden padişahların, modern ve yüksek okulları kurması isteyerek yapılan bir eylemden ziyade bir zorunluluktur. Özellikle Mısır'da, Kavalalı'nın yaptığı reformlar sonucunda kurulan kurumlarda yetişenlerin, Osmanlı karşısındaki başarıları bu nevi kurumların Osmanlı'da

---

[134] Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev.) Fatmagül Berktay (Baltalı), Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1999, s. 8.
[135] Engin, *a.g.e*., s.7 3-74.
[136] İnalcık (2019), *a.g.e.*, s. 19.
[137] Engin, *a.g.e.*, s. 74-75.

da kurulmasında etkili olmuştur. Bunun yanında gayrimüslimlerin gerisinde kalmama isteği ve Batı'yla baş edebilmek de eğitim politikalarını zorunlu hale getiren önemli faktörler olmuştur.[138]

Tanzimat reformlarının devamı niteliğindeki dönüşümün sürdüğü Abdülhamid döneminde, Yeni Osmanlılarla paralel görüşte olan ve ülkenin kurtuluşu için meşrutiyeti savunan genç bir grup örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütlenme zaman içinde -Yeni Osmanlılardan farklı olarak- Jön Türkler olarak anılacak genç bir zümreyi meydana getirecektir. Gençler arasındaki örgütlenme ilk olarak Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında olmuştur. Bu öğrenciler 1889'da İttihad-ı Osmani adlı örgütü kurmuşlardır. Abdülhamid'in istibdat devrinde varlığı ortaya çıkan örgüt üyeleri sürgün edilmişler ve Avrupa'ya kaçanları Paris'te meşrutiyet yanlısı Ahmet Rıza Bey'le beraber çalışmaya başlamışlardır. Örgüt Paris'teki meşrutiyet taraftarları ile birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşmüş, Meşveret gazetesi yoluyla fikirlerini kamuoyuyla paylaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Paris'te yaşayan, meşrutiyet yanlısı Ahmet Rıza Bey'in faaliyetleri ve gençleri yönlendirmesi etkili olmuştur.[139]

Jön Türkler arasında öne çıkan bir başka isim de Prens Sabahattin'dir. Osmanlı soyundan gelen prens, liberal fikirleriyle Jön Türkler arasındaki önemli bir grubu temsil etmektedir. Prens Sabahattin, Ahmet Rıza Bey ve onun görüşlerinin takipçilerinden farklı olarak ademi merkeziyet fikrini savunmaktadır. Merkezi devlet yapısının ve bürokrasinin bu denli güçlü olduğu bir devlet düzeninde, ileri derecede liberal düşüncelere sahip olan Prens Sabahattin, merkezi politikaları destekleyen Jön Türklerden ayrılmaktadır. Prens Sabahattin'in radikal düzeydeki liberalliği, memurluk kurumuna dahi karşı çıkacak kadar ileri giden düşünceleriyle, diğer Jön Türklerden çok daha şiddetli bir eleştiri ve karşı çıkışla kendini göstermektedir. Bu karşı çıkış aynı zamanda, neredeyse tüm aydınların ve elit denebilecek kesimlerin memur olduğu bir devlette ciddi bir toplumsal eleştiriyi de içinde barındırmaktadır. Ülkede var olan ve yöneten-yönetilen şeklinde açıklayabileceğimiz iki sınıflı düzen yerine, Anglosakson modelinin yürürlüğe girmesini savunan prense karşı mevcut mevkilerini kaybetmeyi istemeyenlerin prensin düşüncelerine cephe alması da kaçınılmazdı.[140] Prensin Anglosakson modelinde ısrarcı olmasının altında ademi merkeziyet sisteminin eğitim ve

[138] Akşin, *a.g.e.*, s. 17-18.
[139] Engin, *a.g.e.*, s. 78-79.
[140] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 296-297.

idari düzeninin, sanayi toplumunu yaratacak bireyi meydana getirmesine vesile olması yatmaktadır. Prens hükümetle milleti birbiriyle çatışan iki kurum olmaktan kurtarmak istemektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki, tarihsel süreçte endüstriyel gelişme ile merkeziyetçiliğin doğru oranda artışı bize Prens Sabahattin'in tezindeki zaafı gösterecektir.[141] Fakat Prens Sabahattin'in liberal düşünceleri Avrupa'daki bir kısım Jön Türk'ü kendisine yakınlaştırarak onu, liberal görüşte olan Jön Türklerin lideri konumuna getirmiştir.[142]

1902 yılına kadar Jön Türkler arasında merkeziyetçi düşüncede olanlarla daha liberal ve ademi merkeziyet görüşünde olanlar arasında bir ikilik mevcuttur. Jön Türkler 1902 yılında bu ikiliğe son vermek üzere Paris'te toplanmışlardır. Düzenlenen bu kongre düzenli bir ilerlemeyi savunan Ahmet Rıza taraftarlarıyla, ademi merkeziyetçi Prens Sabahattin taraftarları arasında bir uzlaşmadan ziyade kesin bir ayrılığa sebep olmuştur. Sonrasında Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuran Prens Sabahattin, düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmak için de Terakki gazetesini kurmuştur.

Yurt dışındaki örgütlenmelerin yanı sıra, 1906 yılında Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile yurt içindeki Jön Türk kadroları organize olmuştur. 1907 yılında Paris'teki örgütle irtibata geçen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti birleşerek İttihat ve Terakki çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki tarihteki rolünü almıştır ve Meşrutiyet düşüncesinin ülke sathında yayılmasını sağlayan eylemlerine başlayacaktır.[143]

Jön Türklerden önce tarih sahnesinde kendini gösteren Yeni Osmanlılar, her ne kadar kendi içerisinde farklılıklara sahne olmuş olsa da Yeni Osmanlılardan farklı olarak, Jön Türklerin programlarını anlamlı bir bütün içinde izah etmek daha zordur. Yeni Osmanlıların temel felsefesi, Batı'nın değerleriyle İslam Şeriatı arasında ilişki kurarak düşüncelerini yansıtan bir teori üzerinde şekillenmiştir. Jön Türklerin, Yeni Osmanlılara nazaran teorik temelden uzak, pragmatik ve sonuca yönelik bir düşünce yapısı olduğu söylenebilir. Devletin parçalanma dönemine girdiği bir çağda ortaya çıkan Jön Türk jenerasyonunun kendilerinden önceki devirde fikirlerini dile getiren Yeni Osmanlılara kıyasla daha pratik çözüm arayışlarına girmesi de doğal bir sonuçtur.[144] Bu

---

[141] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 302.
[142] Engin, *a.g.e.*, s. 79.
[143] Engin, *a.g.e.*, s. 79-83.
[144] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 13.

sebeple temel olarak Jön Türklerin önceliği hürriyet düşüncesinin gerçekleşmesinden ziyade, devletin parçalanmasını durdurmaktır. Hürriyet, adaleti getirecek ve devletten kopmak isteyen unsurların sayısını azaltacak bir unsur olması dolayısıyla Jön Türkleri ilgilendiren bir kavramdır.[145]

Yeni Osmanlıların, Jön Türklerin yaşadığı dönemden bir diğer farkı da eleştirilerini yönelttikleri devlet kesimi ve halkın bu kesime olan tepkileriydi. Yeni Osmanlılar Tanzimat'ın yüzeysel ve aşırı Batılılaşma politikasını uygulayan Bab-ı Ali yönetimine karşı bir tutum almışlardı. Bu tepki de halk nezdinde bir taraftar kitlesi bulabilmekteydi. Fakat Jön Türk döneminde Tanzimat bürokrasisi yerini, halkın saygı duyduğu bir kurum olan saltanat kurumuna yani doğrudan padişaha bırakmıştı. Tanzimat sadrazamlarına kıyasla daha muhafazakâr bir politika izleyen Abdülhamid, halkın saygı duyduğu saltanat kurumunu da arkasına alarak hürriyetçi aydınların ve Jön Türklerin işini halka karşı daha da zorlaştırmaktaydı. Bu durum, ihtilali gerçekleştirmek isteyen Jön Türklerin zamanla halktan koparak toplum içindeki daha elit kesimlere yönelmesinin sebeplerinden biridir. Özellikle askeri kesimde örgütlenen Jön Türklerin zamanla otoriter bir yapıya dönüşmesi de beklenebilecek bir durumdur. On yıldan fazla yurt dışında örgütlenen Jön Türklerin halktan ihtilale yönelik bir hareket beklemiş olup görememeleri, bu siyasi elitin halka görevlerini öğretme misyonuyla hareket etmesine sebep olacaktır. Başka bir ifadeyle, Jön Türkleri halkçılık kavramından biraz uzaklaştırıp daha elitist bir çerçeveye oturtabiliriz. Bu elitizm Batı'dan farklı olarak entelektüel bir elitizmden ziyade yönetenlerin siyasi ve otoriter elitizmi olarak öne çıkacaktır.[146]

Jön Türkler düşünsel olarak ütopik ve devrimsel fikri yapıtlar ortaya atamamıştır. Bunu daha iyi açıklamak için ütopya ve ideoloji kavramlarının kendi arasındaki farkı ortaya koymak gerekir. İdeoloji toplumun sosyal yapısını savunarak fikirler geliştirirken, ütopya toplumda bilinen düzeni değiştirerek amacını gerçekleştirir. İdeoloji kavramı ütopya ile kıyaslandığında daha muhafazakâr kalmaktadır. Toplumlarda önemli mevkilerde bulunanların düzeni alt üst etmek istemeyeceği aşikardır. Jön Türkler de toplumdaki önemli mevkileri baştan aşağı değiştirerek değil -örnek olarak saltanatı kaldırmak- sadece baştaki padişahı değiştirerek yerine başkasını

[145] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 305.
[146] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 305-307.

koymayı düşünerek radikal ve ütopik değişimlerden ziyade, monarşiyi meşrutiyetle değiştiren ama mevcut durumu alt üst etmeyen daha muhafazakâr ve ideolojik bir dönüşümden yanadır.[147]

### 3.1.4. II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Dönemi

1908 yılının 23 Temmuz'unda ikinci defa meşrutiyet ilan edilmiştir. Ardından da siyasi tarihimizin ilk çok partili seçimi yapılmış, İttihat ve Terakki, Prens Sabahattin'in Ahrar Parti'si karşısında seçimleri kazanmıştır.[148]

1908 devrimi temel olarak Fransız Devrimi'nden esinlenerek yapılmış bir devrimdir. Bu sebeple bu devrimin bir burjuva devrimine ait nitelikler taşıması gerekmektedir. Fakat Türkiye'de Fransa'da olduğu ölçüde bir burjuva sınıfının olmaması, olanın da Müslüman sınıfın içinde mevcut bulunmaması bu iki devrim arasındaki temel farkı teşkil etmektedir. Geri kalmışlığın bir sonucu olarak, Burjuva sınıfının olmadığı bir toplumda, İttihat ve Terakki Cemiyeti, mekteplileri burjuva sınıfı yerine koyarak bir ikame burjuvazisi ile burjuva devrimini gerçekleştirmiştir. Osmanlı'nın parçalanma ve devletin emperyalist ülkeler karşısında yok olma aşamasına geldiği; Abdülhamid'in polis devleti uygulamalarıyla her türlü değişim ve dönüşüm hareketini engellediği bir dönemde, ulusal burjuva sınıfının doğal oluşumunu beklemek on yıllar alacağından bu yöntem tercih edilmek zorunda kalınmıştır.[149]

Militarist yapısına karşılık, İTC bir cunta olmamıştır. 1908 Devrimi'ni bir askeri darbe olarak nitelendirmek yanlış olacaktır.[150] Fakat anayasanın yürürlüğe girmemesi halinde bir hürriyet ordusunun 26 Temmuz'da yürüyüşe başlayacağı saraya bir telgrafla bildirilmiştir. Yetmiş bin mevcutlu Üçüncü Ordu'nun bu yürüyüşünü durduracak olan İkinci ve Birinci Orduların mevcudu yetersizdir. Ayrıca bu orduların saf değiştirerek Üçüncü Ordu saflarına katılma olasılığı da yüksek bir ihtimaldir. Üçüncü Ordu'ya herhangi bir katılım gerçekleşmese dahi böylesi bir iç savaş hiçbir sultanın göze alabileceği bir risk değildir. Abdülhamid akılcı davranarak böylesi bir iç savaştan kaçınmıştır.[151]

---

[147] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 307-308.
[148] Engin, *a.g.e.*, s.84.
[149] Akşin, *a.g.e.*, s. 18.
[150] Melih Şabanoğlu, "Muhalif Jön-Türkler komitacıya dönüştü, Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu ile söyleşi", *Atlas Tarih*, S. 59, (2019), s. 57-58
[151] Şabanoğlu, *a.g.m.*, s. 59.

Meşrutiyet'in ilk aylarında basın yayın alanında bir hürriyet ortamı oluşmuştur. Avrupa'daki meşrutiyet taraftarları geri dönmüş, Meşrutiyet'i ilan eden parti olarak da İttihat ve Terakki iktidar olmuştur. Fakat Jön Türkler arasında mevcut olan fikir ayrılıkları ülke içinde de kendini göstermiştir. Prens Sabahattin taraftarlarının kurduğu Ahrar Partisi dışında, Osmanlı Demokrat Fırkası, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, İttihad-ı Muhammediye Fırkası faaliyete geçmiştir.[152]

Jön Türkler arasındaki fikir ayrılıklarının yanı sıra monarşistlerin faaliyetleri de ayrı bir itilaf konusudur. Eski düzen yıkılmıştır fakat monarşistler hala varlıklarını sürdürmekte ve karşı bir devrim hazırlığı içindedirler. 1908'de devrim gerçekleştikten sonra düzenin kısa bir zamanda rayına oturmuş olması ve monarşistlerin herhangi bir faaliyet içinde olmaması beklenemez. Bu sebeple İttihat ve Terakki için rütbelilerin orduda görevlerine devam etmesi büyük öneme sahiptir. 1909 yılından itibaren monarşistlerin siyaseti ordudan ayırma çabalarını bu bağlamda okumak doğru olacaktır. 31 Mart Olayını da basit bir dinci ayaklanma olarak değerlendirmekten ziyade bir karşı devrim hareketi olarak değerlendirmek gerekir.[153]

İttihat ve Terakki ilk büyük sınavını 31 Mart Olayı ile yaşamıştır. Ordunun ya da aydın kesim içindeki sivillerin hepsinin aynı fikirde olduğunu varsayarak, sırf eğitimli oldukları için meşrutiyetten ve devrimden yana olduklarını düşünmek yanlış olacaktır. Anayasal düzeni savunan Mahmud Şevket Paşa İstanbul'daki ordu ile savaşmayı göze alıp Selanik'ten gelmeseydi, 31 Mart Olayının başarılı bir karşı devrim olması işten bile değildi.[154] Hareket Ordusu isyanı bastırmış ve 27 Nisan 1909'da Abdülhamid tahttan indirilmiştir.[155] 31 Mart Olayından sonra İttihat ve Terakki muhalefete karşı sert bir tutum içine girmiştir. Yeni partiler kuruldukça İttihat ve Terakki'nin baskısı da artmıştır. Bu sebeple muhalifler örgütlenerek 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurmuşlardır. Yeni düzenden ve İttihat ve Terakki'den memnun olmayan farklı gruplar, birbirlerinden farklı düşüncelere sahip olsalar da bu parti çatısı altında birleşmişlerdir.[156]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası liberal ekonomiden ve ademi merkeziyetçilikten yana bir programla ortaya çıkmıştır. Fırkanın kuruluşundan hemen sonra yapılan seçimlerde

---

[152] Engin, *a.g.e.*, s. 88.
[153] Şarman, *a.g.m.*, s. 68-69.
[154] Şarman, *a.g.m.*, s. 70-71.
[155] Engin, *a.g.e.*, s. 85.
[156] Engin, *a.g.e.*, s. 88-89.

başarı gösteren Hürriyet ve İtilaf Fırkasına karşı İttihat ve Terakki gerekli sert önlemleri alarak, 1912 yılında "Sopalı Seçimler" olarak tarihe geçen seçimleri kazanmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1919 yılında, Büyük Savaş sonrası İttihat ve Terakki Fırkası çekildikten sonra tekrar faaliyete geçecektir. İngilizlerin desteğini arkasına alan fırka, Millî Mücadeleyi dahi bir İttihatçı girişimi olarak değerlendirmiş ve karşısında durmuştur. İttihat ve Terakki Fırkasının merkeziyetçiliğine kıyasla, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ademi merkeziyetçi politikaları savunarak, federal bir yapıyı öngörmektedir.[157]

1908 Devrim'inden sonra İttihat ve Terakki ülkenin çağdaşlaşması yönünde çalışmaya devam etmiştir. 1908-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki idaresi altında önemli uygulamalar yürürlüğe girmiştir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı İttihat ve Terakki'nin reformlarının önünü kesen gelişmeler olsa da bu dönemde Cemiyetler Kanunu gibi hukuki düzenlemeler Osmanlı yıkıldıktan ve Cumhuriyet kurulduktan sonra dahi yürürlükte kalmıştır. Bunun dışında bu dönemde aile, eğitim ve çalışma alanlarında kadın hakları ile ilgili düzenlemeler dikkati çekmektedir.[158]

İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkasına kıyasla merkeziyetçi yapıyı savunan bir partiydi. Osmanlı'da İttihat ve Terakki dönemine kadar gerek vergi meselesinde gerek orduya asker toplamada yerel güçlerin etkisinin ne denli büyük bir sorun teşkil ettiğini yukarıda açıklamıştık. Bu sorun tüm çabalara rağmen ortadan kaldırılması zor bir geleneği de temsil etmektedir. İttihat Terakki de kendi döneminde bu sorun üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde yapılan merkezileştirme çalışmasında yetkiler valilerde toplanmıştır. Bu uygulamanın Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı yıllarda örgütlenme adına büyük faydaları olacaktır. İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi politikaları Cumhuriyet döneminde bu görüşü devam ettiren partilerin İttihat ve Terakki'nin mirasçısı olarak anılmasına sebebiyet vermiştir.[159]

İttihat ve Terakki yapmış olduğu burjuva devrimi ile Türkiye'de feodalizmi tam anlamıyla tasfiye edemese de ekonomik alanda kapitalist bir yapılanmaya girişmiştir.[160] Özellikle basın yoluyla milli iktisat kurulması yönünde geniş ölçüde propaganda çalışmaları yapılmıştır. Anonim ortaklıklar gibi oluşumların yanı sıra küçük sermayeli de olsa birçok ulusal banka bu dönemde kurulmuştur. Bu bağlamda çıkarılan Sanayi

---

[157] Engin, *a.g.e.*, s. 89-90.
[158] Engin, *a.g.e.*, s. 86-87.
[159] Engin, *a.g.e.*, s. 87-85.
[160] Akşin, *a.g.e.*, s. 19

Teşvik Kanunu önemli bir teşvik unsurudur. Köylünün sorunlarıyla da ilgilenen İttihat ve Terakki yönetimi, köylünün kalkınması meselesini ulusal bir taban yaratma uğraşı olarak görmüş, köylünün ekonomik durumunun düzelmesi ve merkezi yönetimle ilişiklerinin iyileştirilmesi amacıyla düzenlemeler yapmıştır.[161] Toprak Reformu yapmayı dahi programına almış olan İttihat ve Terakki, yaşanan savaşlar neticesinde bu hayali gerçekleştirememiştir.[162] Bütün bu faaliyetler neticesinde milli bir burjuva sınıfı oluşturulmaya çalışılmış, ekonomik bağımsızlık ve milli iktisat anlayışı topluma aşılanmıştır. 1914'te Kapitülasyonların tek taraflı da olsa kaldırılması bunun bir sonucudur.[163]

Yerli ve milli bir burjuva oluşturmanın yolu, büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmeyen bir toplumda sadece iktisadi politikalarla olamazdı. İttihat ve Terakki bunun farkında olarak bu dönemde eğitime çok önem vermiştir. Bu kapsamda Maarif bütçesi 200.000 liradan, 1914 yılına gelindiğinde 1.230.000 liraya yükselmiştir. Bu önemli gelişmenin yanı sıra devlet memurluğu ve subaylıkta da eğitim aranan bir kriter olmuştur. Özellikle Abdülhamid devrinde artan alaylı olmak bu dönemde yerini mekteplilere bırakmıştır.[164]

Osmanlı'daki reform hareketleri genel olarak incelendiğinde her yönetimin kendi tarzında da olsa belirli bir Batılılaşma çizgisini takip ettiği görülmektedir. Bu tarihi devamlılık Atatürk ve cumhuriyetle radikal bir şekil alsa da özü itibariyle aynı amaç doğrultusunda bir devamlılık arz etmektedir. Tarihi devamlılık siyasi manadaki rejim değişikliğine rağmen bir gerçek olarak durmaktadır. Farklı politik görüşlerde de olunsa tarihi devamlılık siyasi zihniyet olarak da sürmektedir. Örnek olarak II. Abdülhamit döneminde çökmekte olan imparatorluk emperyalizme karşı bir hayat mücadelesi verilirken, Atatürk döneminde de yeni devlet antiemperyalist bir mücadele ile kurulmaktadır. Sonuç itibariyle yönetilen ülke aynı ülkedir ve bağımsız bir ülke halinde kalmanın yolu benzer bir çağdaşlaşma sürecinin takibi ve benzer bir antiemperyalist düşünce ile olanaklıdır.[165]

---

[161] Engin, *a.g.e.*, s. 87.
[162] Akşin, *a.g.e.*, s. 19.
[163] Engin, *a.g.e.*, s. 87.
[164] Akşin, *a.g.e.*, s. 19.
[165] Çeçen, *a.g.e.*, s. 150.

### 3.2. Osmanlı'da Düşünce Hareketleri

Osmanlı'da Batı'nın etkisi ile ilerleme ve gelişip modernleşme istekleri ortaya çıktığında, devletin iç ve dış siyasetini etkileyecek üç farklı siyasi fikir akımı öne çıkmıştır. Devletin bekası için sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları tartışılmış, bu fikirlerin taraftarları geçmişten günümüze önemli bir literatür birikimi sağlamışlardır.[166] Batıcılık/Batılılaşma kavramı ise daha genel ve kapsayıcı bir fikir olup, bu üç siyaset tarzından farklı olarak, bahsedilen akımların içinde var olan ve yukarıda sayılan üç akımın içinde farklı derecelerde tesiri bulunan bir düşüncedir. Üç siyasi tarzın temel amacı, zayıflayan devleti düştüğü durumdan kurtarmak ve eski güçlü haline döndürmektir. Bu düşünce kronolojik olarak Osmanlıcılık fikri ile şekil almış, gayrimüslim tebaanın bağımsızlıklarını kazanmaları ve devlet içindeki nüfuslarının azalması sebebiyle, "İslam" olan tebaayı elde tutma gayreti ön plana çıkınca İslamcılık devlet politikası olarak popüler hale gelmiştir. Arapların devletten ayrılması ile İslamcılık da nispeten gerilemiş, bunun yerine dünyada yaşayan Türklerin bir çatı altında toplanarak yeniden büyük ve güçlü bir devlet olabileceği düşüncesi Türkçülük düşüncesinin gelişmesine vesile olmuştur. Daha sonraki dönemlerde karşılaşılacak Turancılık, Türk-İslam sentezi, Yeni Osmanlıcılık, Siyasi İslam gibi siyasi kavramların ve ayrışmaların temelinde, Osmanlı'da Tanzimat döneminden başlayarak ortaya çıkan bu üç siyasi düşünce tarzı vardır.

Osmanlı birliği siyaseti Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkların hukuk önünde eşit birer Osmanlı vatandaşı olma ilkesine dayanmaktadır. Osmanlıcılık düşüncesi Tanzimat devrinin temel siyasetini teşkil etmektedir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra gelen Islahat Fermanı'nın temelini oluşturacak bu siyaset 1876 Anayasası'nda (Kanun-i Esasi) yer alan aşağıdaki ifade ile yerini bulacaktır: "Devlet-i Osmaniyye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bila istisna Osmanlı tabir olunur".[167] Özellikle Ali ve Fuad Paşalar zamanında, Tanzimat döneminin temel siyasetini oluşturan Osmanlı milleti ve Osmanlıcılık fikri, ilk olarak II. Mahmud döneminde ortaya çıkmıştır/şekillenmiştir diyebiliriz. II. Mahmud'un: "Ben tebaamdaki dinler farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim…" deyişi, eşitlik ve birlik düşüncesiyle bir Osmanlı milleti

[166] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset,* Ötüken Neşriyat A.Ş., 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 75.
[167] İnalcık (2019), *a.g.e.,* s. 144.

oluşturmak ve devletin dağılmasını önleyerek, yüksek bir ütopik idealden ziyade mevcut durumu muhafaza etme isteği taşımaktadır.[168] Ortak vatan kavramı Osmanlıcılık için mühim bir kavramdır. Etnik ve dinsel hiçbir ayrım gözetmeksizin Osmanlı'da yaşayan tüm halklar haklar ve ödevler bakımından eşit bir düzeye çıkarılacaktır. Yeni anlamda oluşturulması hedeflenen Osmanlı milleti ortak vatan kavramı etrafında birleştirilecekti. Tanzimat dönemi devlet adamlarının isteği Osmanlılık ve Osmanlı vatandaşlığı yönündeydi.[169]

Osmanlıcılık ve Osmanlı milleti oluşturma düşüncesinin 19. yüzyılın başında ve ortalarında bu denli kabul görmesinin ardında, döneme damgasını vuran Fransız İhtilali bulunmaktadır. Fransız İhtilalinin etkisiyle önceleri daha popüler olan Fransız modeli ulus fikri, sonraki dönemlerde özellikle de Alman etkisiyle oluşacak şekliyle ırksal değil vicdani bir yapılanmaydı. Osmanlı yöneticileri de çok ırklı, çok dinli, çok kültürlü imparatorlukta vicdani taleplerle oluşturulacak bir millet fikrini destekliyorlardı. Yöneticiler verecekleri eşit haklarla birbirinden farklı unsurları kaynaştırabileceklerine ve bir Osmanlı ulusu-milleti yaratabileceklerine inanıyorlardı.[170]

Osmanlı Devleti işletilmemiş yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletilmesiyle vatandaşlarına iyi bir hayat sağlayabilecek kaynaklara sahipti. İmparatorluğu meydana getiren çeşitli unsurların birlik ve beraberliği genel bir ıslahat programının uygulanması ile sağlanabilirdi. Devlet için tüm unsurların vatanı birdi ve halk için de bunun böyle olması gerekiyordu. Bu bağlamda, Tanzimat yöneticilerine göre Osmanlı azınlıklarının bir parçalanma sürecine girerek anavatandan kopmaları için bir neden yoktu. Osmanlıcılık fikrinin ülke sathına yayılmasının bir diğer faydası ise Türk vatandaşların azınlık olduğu sınır bölgelerinin güvenliğiydi. Ortak Osmanlılık düşüncesiyle hareket edebilen bir halkın düşmana karşı ortak bir tavır alacağı ve vatanı savunacağı düşünülmekteydi.[171]

Osmanlıcılık ideali Abdülhamid devrinde de devam etmiştir. Her ne kadar bu dönemde Panislamizm etkilerini göstermeye başlamışsa da Balkan topraklarının bir kısmının elde kalması ve ülke içinde var olan azınlıkların sayısı itibari ile devletin bütünlüğünü, birlik ve beraberliğinin muhafazası açısından Osmanlıcılık hala

---

[168] Akçura, *a.g.e.*, s. 76-77.
[169] Engin, *a.g.e.*, s. 80.
[170] Akçura, *a.g.e.*, s. 76-77.
[171] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 266.

vazgeçilmesi zor bir alternatiftir. Örnek olarak Şura-yı Ümmet dergisi Osmanlılık düşüncesinden uzaklaşan hükümeti eleştirmekte, hükümetin gazetelerde yayınlattığı propaganda içerikli yazılarda Osmanlı yerine Müslüman denmesini, bu nevi dini ayrışmalar yapılmasını siyasi acemilik addetmekteydi. Alman İmparatoru'nun ülkeyi ziyareti sonrası verdiği Panislamizm öğütlerinin padişah tarafından kabul görmesi Osmanlıcı düşünceye sahip olanları tedirgin etmekteydi.[172]

Osmanlıcılık ekonomik ve siyasi olduğu kadar kültürel ıslahatların da yapılmasını öngörmektedir. Osmanlılık ideolojisinin yerleşmesi için farklı metotlara başvurulacaktır. Fakat ortak bir dili olmayan bir toplumda ortak kültür yaratmak ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ortada kullanılabilecek ortak bir Osmanlı dili yoktur. Devletin dili Türkçedir. Bu sebeple Osmanlıcılık diğer azınlıklar ve etnik gruplar açısından Türklerin lehine yapılan bir siyaset olmaktadır.[173] Osmanlıcılık idealinde var olan ortak dil sorunu, Osmanlıcılığı Türkleştirme veya asimilasyon politikaları ile anılmasına sebebiyet verebilecek yanlış yorumlamalara maruz bırakmaktadır.

Osmanlı millet sisteminde din ve milletin ortak anılması İslamcılık fikrinin ve Panislamizm politikalarına taraftar bulmasını kolaylaştıran bir etkendir. İslamcılık dünyada yaşayan tüm Müslümanların siyasi birlikteliğini amaçlamaktadır. Teokratik bir toplum olan Osmanlı toplumunda İslamcılık savunucuları için din toplumun direğidir. İslamcılar kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır. İlk grup olan Ortodoks İslamcılar için şeriattan ayrılmak, şeriata uygun olmayan herhangi bir yasa ya da faaliyet kabul edilebilir değildir. İslamcılığın tutucu kesimini oluşturan bu grubun aksine diğer İslamcı gruplar Batının bilim, teknoloji, sanayii kısacası Batı'nın maddi yanını oluşturan etmenlerin kabulünde daha geçirgen olunması taraftarıydılar.[174]

Osmanlı'da Panislamizm (İslamcılık) politikaları II. Abdülhamid devrinde başlamıştır. Fakat sanıldığının aksine bu politika, Abdülhamid devrinin tamamına yayılan bir düşünce akımı değildir aksine İslamcılık 1890 yılından sonra ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemde ise Abdülhamid'in çok aktif bir İslamcılık politikası

[172] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 267.
[173] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 267, 272.
[174] Engin, *a.g.e.*, s. 81.

güttüğü söylenemez. Bu devirde genel olarak, Tanzimat'tan beri süre gelen Osmanlılık ve Osmanlıcılık ilkesine, İslamcılığa nazaran daha bağlı bir politika söz konusudur.[175]

Osmanlıcılığın yerini İslamcılığın alacağına dair bir öngörüye sahip olanlar yabancı düşünürler ve son yıllarında bu fikri kabul eden bir takım Yeni Osmanlı düşünürüdür. Bu düşünürlere göre, özellikle Balkanlarda yaşanan kayıplar ve yaşanması muhtemel kayıplar neticesinde Arap topraklarının elde kalması ve Türklerin yeniden bölgede söz sahibi olması er geç bir Panislamizm politikasına yönelmeyi zorunlu kılacaktır. Kısacası bu düşünürlerin görüşleri mevcut politikayı göz önüne sermekten ziyade ilerisi için bir çıkış yolu haritası sunmaktadır. Sanıldığının aksine Abdülhamid'in tahta geçmesi yeniden Osmanlılık politikasına dönüş anlamına gelmektedir. İslamcılık politikası Abdülhamid tarafından kullanılmıştır. Fakat bu bir amaçtan ziyade bir araçtır.[176]

Yusuf Akçura İslamcılık politikalarını bir geriye dönüş olarak yorumlamış ve "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde şöyle bir eleştiride bulunmuştur:

> "Lakin işbu siyasi tutum ile Osmanlı Devleti, Tanzimat devrinde terk etmek istediği dini devlet şeklini tekrar alıyordu: Artık serbestiyi, düşünce ve vicdan serbestisini, siyasi serbestliği, keza eşitliği, dinler ve ırk eşitliğini, siyasi eşitliği, medeni eşitliği terk etmeye, mecbur kalıyordu."[177]

Yeni Osmanlıların aksine Jön Türkler çok uzun bir süre Osmanlıcılık politikasında diretmişler hatta padişahın İslamcı politikalarını gülünç olarak değerlendirmişlerdir. Mardin'e göre, Jön Türklere atfedilen İslamcı olduklarına dair görüş gerçeği yansıtmamaktadır. Onlar Osmanlıcılık politikasının devamı için İslam'a yakın olma zorunluluğundan dolayı İslamcılıkla ilgilidirler. Bunun dışında bir amaçları olmayan Jön Türklerin İslamcı bir politika izlediği yanlış bir tespit olacaktır.[178]

Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin İmparatorluğu kurtaramayacağı anlaşıldığında özellikle Rusya'dan gelen Türklerin de etkisiyle Türkçülük akımı yaygınlaşmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet sonrası güçlenen Türkçülük akımı dünya Türklerinin bir çatı altında birleşerek yeniden büyük ve güçlü bir devlet olma hayalidir. Türkçülük akımının farklı kolları bulunmaktaysa da II. Meşrutiyet sonrası Türkçülüğü

---

[175] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 75.
[176] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 75.
[177] Akçura, *a.g.e.*, s. 80-81.
[178] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 75.

hali hazırda Osmanlı ve İslam olmaktan ötürü sentezleme eğilimi fazladır. Bunun en iyi örneğini Ziya Gökalp'te görmekteyiz. Ona göre devletin kurtuluşu yeni bir hayat ile mümkündür ve bu yeni hayatın üç ayağı; Türk olmak, İslam olmak ve Batı medeniyetidir. Fakat Ziya Gökalp de İslamcıların mutedil kolu gibi Batı'nın teknik kısımlarını kabul etmekte, kültürünü bunun dışında tutmaktadır.[179]

Osmanlılık idealine bağlı olan Jön Türklerin Türkçülük ve Türklük kavramları üzerinde durmaları bir ütopyanın ya da bir mitos yaratma istediğinden ziyade siyasi bir zorlamadır. Onlar için önemli olan millet kavramından çok devlet kavramıdır. Batı'nın dejenere olduğu düşüncesi yaygın bir görüş olduğundan, Ziya Gökalp'te gördüğümüz ayrım normal bir tepkidir. Atatürk'ün Türk toplumuna getirdiği yenilik bu taraflı düşünceyi büyük ölçüde bertaraf etmek olacaktır.[180]

Türkiye'de Türkçülük düşüncesi-akımı denildiğinde akla ilk gelen isim Ziya Gökalp olmasına rağmen bu akımın öncüleri Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, S. Maksudi Arsal, Z. Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerdir.[181] Gökalp'in, Akçura'nın izinden gittiği, Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" inin benzeri "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" isimli eserinden anlaşılabilir. Gökalp için Pantürkist-Türkçü Akçura ile Türkiye merkezli kültür-dil birliğine dayalı milliyetçilik (Kemalist milliyetçilik) yanlısı olan Atatürk arasında bir denge unsuru olduğunu söyleyebiliriz.[182]

Batıcılık hareketinin bir düşünce akımı olması II. Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir. III. Selim'den itibaren süre gelen Batılılaşma hareketi öncelikle askeri alanda kendini göstermiştir. Fakat Batı medeniyetinin kültürel alan da dahil olmak üzere toplumun her alanında benimsenmesi gerektiğini söyleyen aydınlar bu düşüncelerini II. Meşrutiyet'te dile getirmeye başlamışlar, böylelikle Batıcılık bir düşünce akımı halini almıştır. Batı'nın bilimin öngördüğü şekilde ilerlediğini savunan bu akım halka dergiler vasıtasıyla ulaşmıştır. Kadın hakları, tek eşlilik, modern bir medeni kanun, laiklik, tekke ve zaviyelerin kapatılması, milli ekonomi, kıyafet düzenlemesi gibi Cumhuriyet döneminde kendini gösterecek konular II. Meşrutiyet döneminden itibaren kendini göstermeye başlamıştır.[183]

---

[179] Engin, *a.g.e.*, s. 81.
[180] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 309.
[181] Çeçen, *a.g.e.*, s. 162.
[182] Çeçen, *a.g.e.*, s. 168-170.
[183] Engin, *a.g.e.*, s. 82.

"Garpçılar" adıyla anılan ve Batıcılık fikrini savunan grup düşüncelerini İctihad dergisi aracılığıyla halka duyurmaktaydı. Bu grup teknik veya kültürel herhangi bir ayrım gözetmeksizin Batı değerlerinin olduğu gibi benimsenmesi taraftarıdır.[184] Fakat Batıcılar arasında dahi fikir ayrılıkları kendini göstermektedir. Aynı İslamcı kesimde olduğu gibi Batı'nın teknik ve bilimsel yanlarını almayı savunup sosyokültürel olarak yerel kalma taraftarı olan bir grup (Ziya Gökalp, Ali Suavi, Namık Kemal, Sait Halim Paşa) ile Batı medeniyetini tümüyle kabul etmek isteyen bir grup (Suphi Edhem, Beşir Fuad, Baha Tevfik, Kılıçzade Hakkı, Abdullah Cevdet) mevcuttur. Bu gruplar içinde hem Batıcı hem İslamcı fikirlere sahip kişilerin olması saydığımız düşünce akımları içinde bariz bir geçişkenlik olduğunu ve kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını bize göstermektedir.[185] Bu bağlamda düşünürsek Osmanlıcılık fikrini savunan Jön Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ümmetçi yapıyı muhafaza ederek ve ona uygun gelecek şekilde Batı'dan fikir devşirdiği görülmektedir.[186] Cumhuriyet dönemine baktığımızda ise Atatürk'ün muhafazakâr kesimden ziyade, radikal Batıcılara yakın olduğu görülmektedir. Atatürk'ün daha genç bir subayken İctihad dergisini okuması bize Atatürk'ün fikirlerinin temelinin II. Meşrutiyet dönemindeki aydın hareketinden kaynaklandığını göstermektedir.[187]

Son olarak Osmanlı'daki düşünce hareketleri içinde değerlendirebileceğimiz ve Kemalizm'e olan etkileri bakımından önemli olan ve Taha Parla'ya göre düşünce olarak Kemalizm ile aralarında bir iki adım mesafe olan Ziya Gökalp'in düşüncelerine kısaca değinerek bölümü sonlandıracağız. Atatürk, hislerinin babası olarak Namık Kemal'i, fikirlerin babası olarak ise Ziya Gökalp'i işaret etmektedir.[188] Gökalp'in hars-medeniyet[189] ayrımından farklı bir medeniyet ve kültür algısı olan ve medeniyeti bir bütün olarak kabul eden Kemalizm'in diğer pek çok konuda Gökalp'in düşüncelerine paralel bir görüşte olduğu söylenebilir. Örnek olarak, Gökalp'in ırkçı olmayan, kültür

[184] İnalcık (2019), *a.g.e.*, s. 19.
[185] Engin, *a.g.e.*, s. 82-83.
[186] Mardin (2012), *a.g.e.*, s. 311.
[187] İnalcık (2019), *a.g.e.*, s. 20.
[188] Parla (2020), *a.g.e.*, s.11.
[189] Gökalp kültür medeniyet ayrımını şu şekilde yapmaktadır: "Bir medeniyet çeşitli milletlerin ortak malıdır… Fakat medeniyetin, onu meydana getiren her millette aldığı özel şekilleri vardır ki, bunlara kültür (hars) adı verilir." Bu düşünceye göre, medeniyet milletlerarası, kültür millidir; medeniyet geçişken, kültür değildir; medeniyet değişir, kültür değişmez; medeniyet akılla, kültür ilhamla yapılır; medeniyet ekonomi, din, hukuk, ahlak, vb. fikirler bütünüdür, kültür ise din, ahlak, güzellik gibi duyguların bütünüdür. Bkz. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Toker Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 9.

ve dil esasına dayanan milliyetçilik anlayışının Kemalizm'de aynen kullanıldığı ve Atatürk'ün milliyetçiliğinin Gökalp'in çizdiği sınırlar içinde oluştuğu görülmektedir.[190]

Gökalp'in kültür-medeniyet düşüncesinde "hars" adını verdiği kavram milli kültürü temsil etmektedir. Medeniyet ise milletlerarası kabul gören bilim, teknoloji ve değerleri ifade etmektedir. Atatürk'ün çağdaşlaşma düşüncesinden farklı olarak Gökalp: "…çağdaşlaşmak, biçim ve geçim bakımlarından Avrupalılara benzemek değildir"[191] diyerek devamında görüşünü şu şekilde izah etmektedir:

> "Çağcıllık ihtiyacı bize Avrupa'dan, yalnız bilimsel ve uygulayımsal âletlerle fenlerin alınmasını emrediyor. Avrupa'da dinden ve ulusallıktan doğan, dolayısıylabizde de bu kaynaklardan aranması gereken bir takım mânevi ihtiyaçlarımız vardır ki, âletler ve ffenler gibi, bunların da Batı'dan ödünç alınması gerekmez."[192]

Gökalp'in "Hars ve Tehzib" başlıklı makalesinde yer verdiği tehzib kavramı ise eğitim seviyesi yüksek aydınlarda görülen, uluslararası medeniyetle milli kültürü sentezleyebilecek seviyede olanlar için kullanılmaktadır. Tehzib, aydın sınıf (Osmanlı'da kullanıldığı şekli ile havas) için yabancı hayranlığına dönüştüğü taktirde zararlı bir hale gelmektedir. Gökalp'e göre aydın-seçkin kesim kültürel olarak bir denge unsuru olmalı, hem kendi kültüründen yani halktan milli değerleri almalı hem de halka medeniyeti götürmelidir. Gökalp'in "Halka Doğru" düşüncesi bu noktada kilit rol oynamaktadır.[193] Atatürk ise Gökalp'ten az bir farkla da olsa genel itibariyle bir kültür-medeniyet birliği düşüncesindedir.

Gökalp'in siyasal düşüncesi Osmanlı'daki siyasi düşünce akımlarının bir sentezini yansıtmaktadır. Gökalp, içinde hem Türkçülük hem İslamcılık hem de çağdaşlık (muasırlık) olan siyasi ve kültürel sentezine Batıcılığı da eklemektedir. Parla'ya göre Gökalp için Batıcılığın anlamı, Batı'nın (Parla'nın tabiriyle Batı kapitalizminin) teknolojik ve bilimsel yanının dışında siyasi düşünce olarak, içinde bilimselliği sağlayan pozitivist düşünce tarzını (yöntemini) ve ahlak felsefesinin temelini arz eden idealist epistemolojiyi barındırmasıdır. Parla'ya göre Gökalp'in

---

[190] Parla (2020), *a.g.e.*, s.14.
[191] Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muâsırlaşmak*, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 31.
[192] Gökalp (2006), *a.g.e.*, s. 32.
[193] Orhan Türkdoğan, *Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, (ed.) Erkan Çav, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 128-133.

savunduğu toplumsal model ise dayanışmacı (solidarist) korporatizmdir. Bu düşünce Marksist modelleri reddettiği gibi liberal modelleri de reddetmektedir.[194]

Gökalp için en önemli düşüncenin ve idealin milliyetçilik olduğu bilinmektedir. Bu ideal ırkçı olmayan kültürel bir milliyetçiliktir. Gökalp için milliyetçilik, toplum birliği için özellikle bunalım dönemlerinde öncelikli olandır. Gökalp için diğer bir ideal de mesleki ideal ve ahlaktır. Parla'ya göre Gökalp milliyetçiliğinin yerleştiği somut toplumsal temel, meslek ahlakı ve meslek gruplarıdır. Bu bağlamda, Gökalp için barış ve istikrar dönemlerinde de milliyetçi düzendeki bir toplumda "meslek ideali", toplumsal dayanışma için gerekli olandır denilebilir.[195] Bu nevi toplumsal bir modelin Kemalizm'e etkileri tartışılabilir. Kemalizm'in sınıf çatışmasını reddeden, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle söyleminin veya ılımlı (mutedil) devletçi geleneğinin fikri kaynaklarını Gökalp'in yukarıdaki ve benzeri düşüncelerinde bulabilmek mümkündür. Gökalp, Atatürk arasındaki en büyük ayrımın ise Gökalp'in reform ve toplumsal dönüşümlere "evrimsel" bir anlayışla yaklaşması, Atatürk'ün ise çağdaşlaşma yolunda zaman kaybetmeksizin yapılması gereken toplumsal düzenlemelere "devrimsel" bir bakış açısı ile yaklaşması ve eyleme geçirmesidir.

### 3.3. Kemalizm ve Atatürkçü Düşüncenin Oluşumu

Kemalizm tabiri ilk olarak İngilizler tarafından "Kemalist" şeklinde ve Kurtuluş Savaşı esnasında, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak bağımsızlık mücadelesi veren Türk milli güçlerine verilen isimdir. Kemalist şeklindeki isimlendirmeyle ilgili İngiliz arşivlerinden örnek bir alıntı yapmak istersek, İstanbul'da görev yapan dönemin İngiliz Yüksek Komiser Vekili Mr. Frank Rattigan, 1921 tarihli bir raporunda şu şekilde bir beyanatta bulunmaktadır: "Kemalist şovenizmi yok etmeliyiz. Sultan'ın yönetiminde, kontrol edilebilir fakat pek de ufalanmış bir Türkiye için çalışmalıyız."[196]

Görüldüğü üzere Kemalist ve Kemalizm tabirleri cumhuriyetten çok önce işgalcilerin Türk milli güçlerine taktığı bir isimdir. Pek tabii cumhuriyetle beraber Kemalizm kavramı sadece ulusal bağımsızlık mücadelesi anlamına gelmeyecek, yeni Türkiye'yi ulusal bir devlet halinde oluşturan ve modernleştiren bir politikalar bütünü anlamı kazanacaktır. Bu nevi ideolojik bir anlama sahip Kemalist düşüncenin

---

[194] Parla (2020), *a.g.e.*, s. 80.
[195] Parla (2020), *a.g.e.*, s. 106.
[196] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1978, s. 182.

oluşumunu anlamak, öncelikle Atatürk'ün düşünce dünyasında şekillenen Kemalizm'in ve Atatürkçü düşüncenin gelişimini anlamak demektir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan düşünce akımlarından Panislamizm'in ve Panottomanizm'in Atatürk'ün siyasi ideallerinde ve fikirlerinde karşılık bulmadığı aşikardır. Çağdaş ve gerçekçi bir bakış açısına sahip olan Atatürk'ün fikir dünyasında, ulusalcılığın ve Batıcılığın, gençlik yıllarından itibaren düşünce yapısına egemen olması ise anlaşılabilir bir durumdur. Kemalizm'in tanımı olarak kabul ve temsil edilen altı prensibin-ilkenin de (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Devletçilik, Devrimcilik) Batı'ya ait düşünce dünyasından alınmış prensipler olduğu bunun bir kanıtıdır.

Kemalizm'in siyasi ve ideolojik bir yapıya bürünmesi, Atatürk'ün sadece ülkeyi düşman işgalinden kurtaran bir asker olarak kalmamasından ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurucu bir devlet adamı olmasından kaynaklanmaktadır. Atatürk'ün daha savaş başlamadan yeni bir devlet ve yeni bir rejim düşüncesinde olan bir asker olması onun kurucu bir devlet adamı olacağına işarettir. Nutuk'ta Kurtuluş Savaşı öncesinde ülkenin yok olma, dağılma, parçalanma arifesinde olduğu bir anda aldığı kararı şu şekilde açıklamaktadır:

> "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek… İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar bu karar olmuştur."[197]

Atatürk'ün kurucu lider vasfından dolayı ve bu vasfından kaynaklı olarak kendi adında bir ideoloji olan Kemalizm'in oluşum sürecinde tarihi olayların irdelenmesinden başka, Atatürk'ün fikir dünyasını etkileyen faktörlere değinmek ve bunların kaynağına inmek gerekmektedir. Atatürk, kendi düşünceleri doğrultusunda, Osmanlı döneminde politika sahasında pasifize edilmiş Türk toplumunu önce Kurtuluş Savaşı'nda sonrasında ise ülkenin kuruluşunda etkin kılarak bir anlamda politize[198] etmiş, fikirleri ve seçtiği ilkelerle oluşan Kemalizm öncülüğünde uluslaşma ve modernleşme istikametinde ilerlemesi gereken yeni ülke ve toplumu bir "Kemalizasyon" sürecine yöneltmiştir diyebiliriz.[199] Atatürk'ün fikir dünyasını etkileyen olaylar, kendi kaleme aldığı hatıratları, okuduğu kitaplar bize bu arayışta ışık tutacak belgelerdir.

---

[197] Doğan, *a.g.e.*, s. 28.
[198] Politizasyon: Halkın siyasete olan ilgisini arttırmak. Sosyal toplumdan siyasal topluma dönüşüm.
[199] Çeçen, *a.g.e.*, s. 27

Atatürk'ün ve dolayısıyla Kemalizm'in oluşumu Atatürk'ün fikirleri ve yaşamıyla doğrudan alakalıdır. Daha öğreniminin ilk yıllarında Ali Rıza Efendi'nin: "Adam olmak için okumak, öğrenmek şarttır. Başka çaresi yoktur."[200] sözleriyle babası tarafından okumaya, öğrenmeye özendirildiği ve Atatürk'e okumanın ve eğitimli olmanın öneminin küçük yaşlarda aşılandığı görülmektedir. Atatürk'ün fikir dünyasının şekillenmesi, aile hayatından sonra ilk olarak okul sıralarında başlamıştır. Selanik Askeri Rüşdiyesi yıllarındaki Fransızca hocası Yüzbaşı Nakiyüddin Yücekök Atatürk için sadece bir Fransızca öğretmeni değil aynı zamanda onda ülkenin geleceğine dair ilk düşüncelerin ışığını yakmış olan kişidir. Bu değerli eğitimcinin daha sonrasında Vatan ve Hürriyet Derneği'nin Selanik şubesinin açılışında yardımı dokunmuştur.[201] Manastır Askeri İdadisindeki tarih hocası Topçu Kolağası Mehmet Tevfik Bilge, Atatürk'e bir tarih sevgisi aşıladığı gibi Fransız devrimi gibi devrimler tarihi ve Avrupa'daki düşünce hareketleri konusunda dersler vermiştir. Tarih hocası için Atatürk: "Kendisine minnet borcum var, bana yeni bir ufuk açtı." demektedir.[202] Bu dönemde hem Fransızca eserleri okuyan hem de dönemin popüler isimleri olan Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi şahsiyetlerden ilham alan Atatürk'ün vatan ve hürriyet hakkındaki düşünceleri okul sıralarında oluşmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hatıra defterleri, özellikle Temmuz 1918'de Karlsbad'da kaleme aldıkları, ileride yapacağı işlerin -ve dolaysıyla Kemalizm'in- fikri oluşum sürecinde bizim için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Atatürk, hatıra defterlerinde siyasi, askeri, toplumsal meseleler hakkındaki görüş ve fikirlerini bizimle paylaşmaktadır. Atatürk'ün 1915, 1916 ve 1918 yılında yazdığı hatıra defterlerini toparlayıp yayınlayan Afet İnan'a göre Atatürk, hangi vazife ve amaçla olursa olsun yurt dışında geçirdiği vakitlerde her daim kendi memleketi ve ulusu için faydalı bilgiler edinmeye çalışmış, ülkesini ve milletini çağdaş medeniyetin bir üyesi olarak görmeyi arzu etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Karlsbad hatıralarında Afet İnan, yayınladığı kitabın başında Atatürk'ün şu sözünü paylaşmayı önemli görmüştür:

---

[200] Yılmaz Vurkaç, *Atatürk ve Kitap*, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, 1987, s. 9.
[201] Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1989, s. 5-6.
[202] Turan, *a.g.e.*, s. 6; Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 66.

> "Türk milliyetçiliği, terakki ve inkişâf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, bütün muasır milletlere muvâzî ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk ictimâî heyetinin hususi seciyelerini ve başlıbaşına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır."[203]

Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihler daha 1916 yılını gösterirken Doğu Cephesinde hatıra defterine kaydettikleri, ileride kurulacak Türkiye'de olması gereken kadın erkek eşitliği konusunda bize Atatürk'ün bu konu hakkındaki fikirlerinin çok önceden şekillendiğini ve başkalarıyla bu konu hakkında tartışmalar yaptığını göstermektedir. 22 Kasım 1916 tarihinde kurmay başkanı ile bu mesele hakkında yapılan bir konuşma maddeler halinde Atatürk tarafından hatıra defterine kaydedilmiştir:

> "Kurmay başkanı ile kadınların örtünmesinin lağvı ve sosyal hayatımızın düzeltilmesi hakkında konuşma: 1) Muktedir ve hayatı bilen anneler yetiştirmek. 2) Kadınlara serbestîsini vermek, 3) Kadınlarla beraber olmak, erkeklerin ahlâkı, fikirleri, hissiyatı üzerinde etkendir."[204]

Mustafa Kemal'in Karlsbad hatıralarında bir dostunun (Miralay Emin Bey) Bulgaristan hakkında sorduğu soruları yanıtlarken verdiği bir cevap dikkat çekicidir. Bu yanıt Bulgaristan'daki siyasetin işleyişi hakkındadır ve sorunun yanıtlanış şekli Atatürk'ün belki de Türkiye'de de olmasını arzu ettiği bir özelliği vurgulamaktadır. Atatürk, Bulgaristan'daki bir yıllık ateşemiliterliğinde Bulgaristan'daki siyasi yapıyı inceleme fırsatı bulmuştur. Bu gözleme göre bu memlekette farklı görüşte siyasi partiler birbirleriyle mücadele içinde olmasına rağmen mevzu bahis vatanın ve milletin hakiki çıkarları olduğu zaman kendi aralarında doğal bir uzlaşma içine girmektedirler. Ülkenin o anki ihtiyacı ne ise o ihtiyacı giderecek ehliyete sahip olanlara sorumluluk verilmekte, muhalefette olanlar gerektiği taktirde iktidarda olan partiye destek olmaktadırlar.[205] Bulgaristan'ın siyasi yapısında yer verdiği bu gözlemi, Atatürk'ün bu nevi bir milliyetçilik bilincinin Türkiye'de de oluşmasını arzu etmesi şeklinde yorumlanabilir.

Karlsbad hatıralarının 6 Temmuz 1918 tarihli bölümünde Atatürk, orada bulunan Türk aileleriyle yediği bir yemekteki konuşmaları hatıra defterine aktarmaktadır. Yemekte konu Türkiye'deki toplumsal duruma ve Türkiye ile Avrupa'nın mukayese bahsine gelmiştir. Türkiye'deki hayat şeklinin medeni Avrupa'nın seviyesine

---

[203] Ayşe Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1991, s. VII.
[204] İnan (1991), *a.g.e.*, s. 22.
[205] İnan (1991), *a.g.e.*, s. 25-26.

gelmesinin ve bu hayat tarzının Türkiye'de yerleşmesinin zor olduğunu söyleyen bir Türk hanıma söylediklerini hatıra defterine şu şekilde yansıtmıştır:

> "Dedim ki ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile belirteyim. Benim elime büyük salâhiyet ve kudret geçerse ben sosyal yaşamımızda istenilen devrimi bir anda bir 'Coup'[206] ile uygulayabileceğimi sanıyorum. Zira ben bazıları gibi halk anlayışını bilenlerin kavrayışlarını yavaş yavaş benim anlayışımın ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle, bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yıllık bir yüksek öğretim gördükten, uygar yaşamı ve toplumu inceledikten ve özgürlüğü elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra cahiller derecesine ineyim? Onları kendi dereceme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Bununla birlikte bu konuda incelenmesi gereken bazı noktalar var, bunları iyice değerlendirip kararlaştırmadan işe başlamak hata olur."[207]

Bu alıntı bize Atatürk'ün radikal devrimci kişiliği ve halkçılığı ile ilgili önemli ip uçları vermektedir. Değişim zamana bırakılamaz ve hemen olmalıdır çünkü Avrupa ile Türkiye arasındaki medeniyet farkı çok açılmıştır ve ülkenin Avrupa devletlerine karşı hayatta kalabilmesi için beklemeye tahammülü yoktur. Bir ülke, sadece çoğunluk öyle istiyor diye geri ve cahil de bırakılamaz çünkü insanlık için değişim ve gelişim kaçınılmaz olandır. Aynı zamanda Atatürk için halkın topyekûn gelişimi ve ilerlemesi çok önemlidir. Burada bir sınıf veya zümre değil tüm Türk halkının eğitim seviyesi ve medeni bilgisi yüksek bir topluluk olması arzu edilmektedir. Atatürk'ün "Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar" sözleri elitist bir düşünceyi yansıtmamakta aksine eğitimsiz olan toplumun tümünün, her bir ferdinin eğitimli ve medeni bir hale gelmesi istediğinin ifadesidir. Bu dahi Atatürk'ün ve Kemalist halkçılığın özünü teşkil etmektedir. Tarih boyunca sultanlar, halifeler, saltanatlar tarafından unutulmuş bir halk vardır. Tarih boyunca görmezden gelinen bir halk vardır ve tarih boyunca ülkeyi yönetenler bu halktan bağımsız olarak ve bu halkı siyasetin içine dahil etmeksizin bir gelişim ve bir kurtuluş arayışı içinde olmuşlardır. Fakat artık tarihi değiştirmenin vakti gelmiştir ve geçmektedir. Bu değişim halkın siyasetin en dışından tam merkez noktasına taşınmasıyla mümkün olacaktır. Devlet, halk ile gelişecek ve güçlenecektir. Halk ne kadar gelişmişse devlet de o denli güçlenir, halk ne kadar eğitimliyse devlette de o oranda akla uygun, doğru politikalar uygulanır. İşte Atatürk, halkı sadece vergi vaktinde

---

[206] Coup *(Fra.)*: Kesmek, darbe.
[207] İnan (1991), *a.g.e.*, s. 26-27.

vergi almak için ve savaş zamanı asker toplamak için kullanan, hatırlayan ve hor gören eski siyasi anlayıştan farklı olarak, bu durumun bilincinde olan bir liderdir.

Devleti kurtarmak için önce halkı, bireyi, insanı kurtarmak gerekmektedir. Türkiye'de cumhuriyete kadar "kul" olan insan, cumhuriyetle bir birey ve "vatandaş" haline gelmektedir. Türk milleti artık kimsenin kulu, kimsenin kölesi olmamalıdır ve bir an evvel, "yavaş yavaş" değil, hızlıca gelişmeli, çağdaşlaşmalıdır. Atatürk'ün yukarıdaki alıntıda "ruhunu" isyan ettiren, Türk milletinin "kul" düzeyinde ve cehalet içinde kalmasına göz yumulmasıdır. Gelişme ve ilerleme bahsinde, artık Türk halkının kaybedecek bir dakikası bile yoktur ve olamaz. Bu konu zamana bırakılacak bir konu değildir. İşte Atatürk buna isyan etmektedir. Atatürk'ün isyanı cehalete, milletin cahil bırakılmasına ve esarete, milletin kul, köle edilmeye çalışılmasınadır. Tarih 1918 yılını göstermektedir ve Atatürk günlük sohbetlerinde dahi bu isyanını saklamamakta, ruhunu isyanlara sürükleyen bu konularda çözüm ve değişim yönünde tartışmalar yapmakta ve sıradan bir akşam yemeği sohbeti bile bu konular etrafında dönmektedir.

Atatürk, yukarıdaki medeniyet ve çağdaşlık bahsinde devamla, Türk kadının özgürlüğü ve kadın hakları konusundaki düşüncelerine hatıra defterinde uzun uzadıya yer vermektedir. Türk kadının toplumsal yaşamda ve siyasi hayatta arka planda kalması çözülmesi ve halledilmesi gereken önemli bir konudur. Atatürk'ün hatıra defterinde yazdığı şekli ile bu konuda cesur olmak ve kuşkuları bir kenara bırakmak gerekmektedir. Atatürk, "Açılsınlar" demektedir. Atatürk'e göre hayata açılması gereken kadınların, düşünceleri ve fikirleri bilgi ve sanat ile şekillenmelidir. Hatıra defterlerinde dile getirdiği gibi kadınların toplumsal yaşamda "şeref ve haysiyet sahibi olmaları" Atatürk için "birinci derecede" önem arz etmektedir.[208]

Atatürk'ün hatıra defterlerinde göze çarpan önemli bir ayrıntı da sürekli kitap okuması ve okuduğu kitaplardan hoşuna giden bölümleri defterine kaydetmesidir. Yaptığı bir kitap alıntısında (kitabın ismi yazmamaktadır) muhafazakarlık, devrim ve sosyalizm konularında dikkatini çeken bölümler yer almaktadır. Bu kitapta genç bir kız, profesör olan amcasından sosyalizm hakkında açıklama yapmasını istemektedir. Genç kız, muhafazakarlık, bireycilik, devrimcilik kavramları sıralanırken inkâr içinde olan amcasını önce muhafazakâr olmakla, sonra devrimci olmakla, sonra da sosyalist olmakla itham etmektedir. Atatürk kitabın bu bölümünü hatıra defterine satır satır

[208] İnan (1991), *a.g.e.*, s. 27.

yazarak kaydetmiştir. Bu kitaptaki felsefe profesörü olan amca karakteri yeğenine cevap olarak şunları söyler:

> "Asla. Sürekli değişikliklere mahkûm olan bu kâinatta bir şeyi olduğu gibi korumak nasıl mümkün olur? Conservateur[209] o adamlardır ki nehrin suyunu elleri içinde saklamak isterler. Onların parmaklarında bir parça çamurdan başka bir şey kalmaz… Conservateur değilim. Çünkü eskimiş kırılmış bir alemi koruyamam, révolutionair[210] değilim çünkü hoşuma gitmeyen ve zaten yalnız başına değişen bir alemde hiçbir şeyi değiştirmeye güçlü değilim. Sosyalist değilim, değişiklikleri olmadan önce görmeğe gücüm yetmez ve sosyalizmin ikinci safdilliliği de şudur: Bu tutkun kendinin etkin olduğunu sanır. Üçüncü budalalığı sosyalizm projelerini düzensizliğin üstünde sanır ve rastlantılara bir düzen vereceğini iddia eden hiçbir adam olamaz ki, bir etkinliğe sahib olsun ve bazı kelimelerin etkileri sürekli olarak düşündüklerinden başka türlü şekil alır."[211]

Atatürk'ün söylemlerine ve icraatlarına baktığımızda, fikir ve eylemlerini yukarıdaki kitap alıntısındaki gibi sürekli bir sorgulama süzgecinden geçirdiğini görmekteyiz. Atatürk'ün körü körüne bir ideolojiye bağlı olmayacak tabiatta bir düşünce yapısında olduğu bilinmekle birlikte, devrimcilik anlayışının temelinde değişime, gelişime, yeniliğe açıklık ve açık fikirli olmak vardır. Açık fikirli olmaktan kasıt, açık bir düşünce yapısında olmak ve rasyonel bir bakış açısına sahip olmak manasındadır. O, kendi adıyla anılan Kemalizm'in bile bir doktrin haline gelmesinden ve gelecek nesiller için siyasi ve toplumsal bir dogma olmasından kaygı duymuştur. Bu kaygının neticesinde, Atatürk için Türkiye siyasetinin ve ekonomik politikalarının, belirli bir zamanın hakikatleri neticesinde oluşmuş bir ideolojiye bağlı olmaktansa, hayatın gereklerine göre sürekli yenilenebilen bir tarzda oluşturulması önem arz etmektedir. Atatürk'ün hatıra defterine kaydedecek kadar dikkatini celp eden yukarıdaki alıntı, Atatürk'ün düşüncelerinin bire bir yansıması olmasa da onun muhafazakarlık, sosyalizm, devrimcilik hakkındaki düşüncelerinin bir türevi olsa gerektir.

Atatürk'ün hatıra defterleri incelendiğinde onun çok okuyan biri olduğu görülmektedir. Atatürk'ün sürekli okuyan, araştıran ve öğrendiklerini kendi akıl süzgecinden geçirerek, okuduklarından ortaya koyduğu sentezlerle bunları hayatında ve siyasi yaşamında tatbik eden entelektüel yaradılışa sahip bir lider olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün yaşamı boyunca okuduğu kitaplar incelendiğinde bu

---

[209] Conservateur *(Fra.)*: Tutucu, muhafazakâr.
[210] Révolutionair (*Fra.)*: Devrimci.
[211] İnan (1991), *a.g.e.*, s. 27.

kitapların konu çeşitliliği ve sayısı ilgi uyandıracak bir niceliktedir. Anıtkabir Derneği Yayınları'nın "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar" başlıklı yirmi dört ciltlik eserinde, Atatürk'ün okuduğu kitaplar ve bu kitaplarda altını çizdiği bölümler yayınlanmıştır. Buna göre dergiler hariç olarak tespit edilen kitap sayısı; Çankaya'da 1741 kitap, Anıtkabir'de 2151 kitap, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 102 kitap, Gazi İl Halk Kütüphanesi'nde ise 3 kitap şeklindedir.[212]

Atatürk'ün okuduğu kitaplar incelendiğinde bu kitapların büyük bir kısmının tarih kitabı olduğu görülecektir. Atatürk'ün tarihe duyduğu ilgi İstanbul Üniversitesi'nin de dikkatini çekmiş ve daha Cumhuriyet'in ilanından önce 19 Eylül 1923'te İstanbul Üniversitesi (İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi) tarafından kendisine, "Tarih Profesörlüğü" (fahri müderrislik) unvanı verilmiştir.[213] Hem Medeni Bilgiler kitabı hem de liselerde okutulan tarih kitaplarının kaynakçalarına bakıldığında, Atatürk'ün bizzat okuyup altını çizdiği kendi kitaplığından olan kitapların kaynak olarak kullanıldığı görülecektir. Örnek olarak, Atatürk'ün Medeni Bilgiler kitabında özgürlük konusunda yazdıkları Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi'ndeki özgürlük tanımı ile paraleldir. Bununla beraber değişik düşünce ve inançların bir arada bulunmasından yana olan Atatürk için özgürlük kavramı, Fransız ihtilali sonrası düşünsel ve siyasal alandaki özgürlükler anlamının yanı sıra vicdan özgürlüğünü de içermektedir.[214]

İnsanlık tarihini bir bütün olarak gören, dünya barışı, uluslararası iş birliği konularına ilgisi bilinen Atatürk'ün düşüncelerinde H. G. Wells'in "The Outline of History" başlıklı kitabı etkili olmuştur. Şerafettin Turan bu konuda şu şekilde bir özet yapmaktadır:

> "a) Dünya tarihinde asıl nesnenin insan ve insanlık olduğu görüşü, kendi ana düşüncelerine de uygun olduğu için M. Kemal tarafından kabullenilmiştir. b) Atatürk, dünyanın sürekli bir barışa kavuşabilmesi için "tek bir yasaya ve tek bir adalete" dayalı Birleşik bir Dünya Devleti kurulması gerektiği yolundaki öneriyi *"tatlı bir düş"* olarak nitelemiştir. Bu da tam anlamıyla gerçekçi olan Mustafa Kemal'in ideallerinde bile düşe yer vermek istemeyişinin doğal bir sonucudur. c) Böyle olmakla birlikte Atatürk, Wells'in düşlediği Birleşik Dünya Devleti ile İslam Birliği ve Halifeliğin güçlendirilmesi önerileri arasında bir koşutluk, bir benzerlik kurma yoluna gitmiştir. d) Birleşik Dünya Devleti kuruluncaya değin,

---

[212] *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar Cilt 1*, (Yayın Koordinatörü) Recep Cengiz, Anıtkabir Derneği Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001, s. X.
[213] Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahrî Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Bellten*, C. III, S. 10, (1939), s. 273.
[214] Turan, *a.g.e.*, s. 15.

> devletlerarasında bölgesel birlikler kurmanın yararlı olacağı görüşü, Atatürk'ün barışa dayalı dış siyasasının ana ilkelerinden birini oluşturmuştur. e) Atatürk çoğu görüşlerini paylaştığı Wells'in Türk kamu oyunca da tanınması için kitabın ivedilikle Türkçeye çevrilmesini istemiş ve eser Milli Eğitim Bakanlığınca *Cihan Tarihinin Umumi Hatları* adıyla 1927-1928'de bastırılmıştır. f) Bütün bunların dışında, Wells'in dünya tarihini incelerken, "İnsanın meydana çıkışından önce dünya – İnsanın çıkışı ve gelişmesi – Yeryüzünde ilk uygarlıklar" biçiminde izlediği plan, 1930-1931 de Liseler için hazırlanan tarih kitaplarına örnek olarak alınmıştır."[215]

Atatürk birleşik bir dünya devletinin sadece güzel bir hayal olabileceğini düşünen gerçekçi bir liderdir. Bu nevi hayallere bizim memleketimizde de kapılan ütopyacı zihniyette olan kişiler ve grupların olduğunu söylemektedir. Atatürk hilafetçileri ve Panislamizm taraftarlarını buna örnek gösterir. Fakat Atatürk için nasıl birleşik bir dünya devleti fikri imkansızsa, birleşik bir İslam devleti kurma düşüncesi de gerçeklikten o kadar uzaktır. Aynı zamanda tarih bunun olamadığını ve olamayacağını da göstermiştir.[216]

Wells'in "modern devlet" ile ilgili başka bir sözüne de yer vermek bu düşünürün birçok mevzuya Atatürk ile aynı pencereden baktığını anlatmak için yeterli olacaktır:

> "Modern devletin bir niteliği eğitimciliktir. Bir topluma danışılma hakkı tanımadan onu eğitmek gerekir. Oy kulübelerinden önce okullar kurulmalıdır. Bilmiyenin elinde oy pusulası yalnız faydasız değil, tehlikelidir de!"[217]

Demokrasi ve çağdaşlaşmanın eğitimden geçtiği düşüncesi Wells de olduğu gibi Atatürk'te de geçerlidir. İçinde temel insan hak ve özgürlükleri prensiplerini taşıyan demokrasi kültürü ancak entelektüel seviyesi yüksek, eğitimli toplumlarda içselleştirilebilir. Aksi hal sade bir cumhuriyet olur ki Atatürk demokrasinin olmadığı bir cumhuriyet hayal etmemektedir. Demokratik olmayan cumhuriyetler, çoğunluk diktatörlüğüne dönüşme tehlikesini içinde barındırmaktadır. Eğitim sadece demokrasi için bir ön şart değil, hürriyet için de bir ön şarttır. Tarım toplumundan sanayi toplumu seviyesine yükselmek eğitimden geçer. 20. yüzyılda ise hala tarım toplumu halinde kalmak, esaret demektir. Bu durum gelişmiş-endüstrileşmiş devletlerin sömürgesi durumuna düşmeyi beraberinde getirecektir. Bu sebeple Atatürk sadece bir lider değil

---

[215] Turan, *a.g.e.*, s. 38.
[216] Mustafa Kemal Atatürk, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, (hzl.) Sinan Onuş, Kopernik Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2019, s. 20-21.
[217] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk Ne İdi?*, Pozitif Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 12.

öğretici bir lider olma misyonunu da içinde taşıyan bir liderdir. Dünyada "baş öğretmen" olarak anılan başka bir lider ya da devrimci yoktur.

Atatürk'ün okuduğu kitaplar sadece tarih kitaplarına referans olmamıştır. Tüm bu kaynakların, Kemalizm'in de gidişatını etkileyen siyasi seçim ve kararlarında da etkileri görülmektedir. Atatürk değişik düşünce ve görüşlerden olan bu kitapları sadece okumakla ve kendi siyasi kararlarını oluştururken bir referans olarak kullanmakla da yetinmemekte, okuduklarını paylaşmakta ve kitap tavsiyelerinde bulunmaktadır. Jean Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi kitabına değinerek:

> "Efendiler, meşruti nazariyeyi bulan en eski filozofların bu nazariyeleri kurabilmek için çalıştıkları esasları tetkik ettim; bunlara nüfuz ettim… Jean-Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben okudum."[218]

Atatürk'ün Jean Jacques Rousseau'ya ilgisi, özgürlük ve cumhuriyet düşünceleri ile gençlik yıllarından beri alakadar olduğu Fransız Devrimi'ne olan ilgisinden ileri gelmektedir. Atatürk'ün Jean Jacques Rousseau ile henüz okul çağlarında tanıştığı bilinmekle beraber bu düşünürün özgürlükçü ve cumhuriyetçi olması yeni Türkiye rejimini destekler nitelikteki düşünceleri açısından değerlidir.[219]

Atatürk Fransız İhtilali'nin etkisinde bir jenerasyona mensuptur. Bu ihtilalden etkilenerek aldığı ilhamla kendi ifadesiyle, "Türk demokrasisi"nin Fransız Devrimi'nin yolunu takip ettiğini fakat o tarihten günümüze insanlığın daha çok yol aldığını hem demokrasi ve hürriyetler adına gerçekleşen yenilikler hem de Türkiye'nin kendi şartları göz önünde tutularak Türkiye'de kendine has bir demokrasi anlayışının tesis edildiğini vurgulamaktadır. Atatürk'e göre medeniyet yolunda yürüyen her ulus kendi devrimlerini kendi şartları dahilinde yapmalıdır.[220]

Atatürk devrime inanan ve Osmanlı'daki Batılılaşma tecrübesinin kâfi gelmediğinin farkında olan bir liderdir. Tarihler henüz 1919'u gösterirken Erzurum Kongresi esnasında, Türkiye'nin çağdaş bir topluma dönüşmesi için gerçekleştirmek istediği radikal değişiklikleri ve reformları yakın dostlarına açıklamaktadır. Kurtuluş Savaşı devam ederken yapmayı düşündüklerini bir sır olarak saklamak gerekliliğine inanmakta, önceliğin vatanı düşman kurtarmak olduğunu söylemektedir. Vatanı

---

[218] Sadi Borak, "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 25, (1992), s. 73.
[219] Turan, *a.g.e.*, s. 13
[220] Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden aktaran: Taner Aslan, "Mustafa Kemal'de İnkılâp Düşüncesinin Oluşumu ve Gelişimi", *Erdem*, S. 53, (2009), s. 10.

kurtardıktan sonrasında ise dostlarına (Mazhar Müfit Kansu ve Süreyya Bey) rejimin cumhuriyet olacağını, saltanatın kalkacağını, kıyafette ve alfabede değişiklik yapacağını söylemektedir. Her ne kadar 7-8 Temmuz 1919 gecesi bunları dinleyen dostları Atatürk'ü "hayalperest" bulsa da tarih Atatürk'ü haklı çıkaracaktır.[221] Atatürk hayalperest olmaktan ziyade ileri görüşlü ve hemen hemen tüm dostlarından daha geniş vizyona sahip bir liderdir. Olma ihtimali olmayan ve gerçeklikten uzak hayaller peşinde değildir. Atatürk nasıl Kurtuluş Savaşı'nın kazanılabileceğini bilmişse aynı şekilde -dostlarının aksine- savaş sonrası tüm radikal reformların gerçekleşme ihtimalinin de çok yüksek olduğunu sezebilmiştir.

Kemalizm, her ne kadar Atatürk'ün adını taşısa da Atatürk'ün hayatta olduğu dönem de dahil olmak üzere, Atatürk dışındaki dönemin etkili siyasetçilerinin ve aydınlarının da Kemalizm'in bir ideoloji olarak inşasında etkileri olmuştur. Tezimizin dördüncü bölümünde bunun örnekleri verilmeye çalışılmıştır. Kemalist politikaların yürütücüsü olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve parti içindeki etkin kişilerin Kemalizm'in oluşumundaki etkileri en az Atatürk'ün fikirleri kadar belirleyici olmuştur. Atatürk sonrası dönemde de etkinliğini koruyan Kemalizm ideolojisi, ideolojiye yön verecek etkiye sahip siyasetçilerin, siyasi grupların ve dönemin aydın kişilerinin Kemalist görüşleri ile dönüşmüştür. Özellikle Atatürk sonrası dönemde Kemalist görüş çeşitliliği artmıştır.

[221] Aslan, *a.g.m.*, s. 18-19.

# 4. ATATÜRK DÖNEMİNDE KEMALİZM'İN BİR İDEOLOJİ OLARAK İNŞASI

Tezin bu bölümünde Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde Kemalist düşüncenin gelişimi ve Kemalizm yolunun nasıl sistemleştirilmeye çalışıldığı incelenmiştir. Parti devlet bütünleşmesinin yaşandığı bir dönem olması sebebiyle ilk olarak CHP kongreleri üzerinde durulmuştur. Hem ülke siyasetine hem de incelediğimiz Kemalizm düşüncesine etkileri bakımından parti kongreleri önem arz etmektedir. Parti kongreleri dışında bizzat Atatürk'ün kaleme aldığı Nutuk'ta ve Atatürk'ün söylev ve demeçlerinde Kemalizm düşüncesinin izleri aranmış, yorumlanarak tartışılmıştır. Atatürk'ün bir ideoloji olarak kurgulamadığı Kemalizm düşüncesi dönemin diğer aydınları ve siyasetçileri tarafından sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Kemalizm düşüncesini doğrudan etkileyen dönemin kitap ve dergilerine yer verilmiştir. Bu dönem için incelenen kitaplar Kemalizm başlığı ile çıkan kitaplar ve Kemalist sistem olarak da özetlenebilecek düşünce tarzını topluma yayma işlevi gören okul kitapları olarak ayrı incelenmiştir. Atatürk döneminde birçok dergi ve süreli yayın dönemin görüşlerini yansıtması açısından önemli kaynaklardır. Tezin bu bölümünde Kemalizm'e doğrudan etki yapan ya da Kemalizm adına çıkan dergilere yer verilmiş, dönemin düşünce yapısı bu dergiler üzerinden tartışılmıştır. Son olarak Kemalizm düşüncesinin ideoloji sınıfında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği üzerinde durulmuştur.

## 4.1. Kongreler

Parti ve memleket problemlerinin görüşülüp tartışıldığı parti kongreleri memleketi yönetmeye aday olan partilerin stratejik planlarının, partinin yol haritasının belirlendiği ve memleketin kaderine etki edecek toplantılardır. Kemalizm kavramı da bu kongrelerde dile getirilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, tezimizin konusu olan yıllarda dört kongre düzenlemiştir. 1919 yılında yapılan Sivas Kongre'si ilk parti kongresi sayılmıştır. 1927 yılında ikinci kongre, 1931 yılında üçüncü, 1935 yılında dördüncü kongre düzenlenmiştir. 1938 yılında ise olağanüstü kongre düzenlenmiştir. Kemalizm ilk olarak 1931 ve 1935 kongrelerinde açık bir şekilde dile getirilmiştir.[222] Atatürk'ün vefatından sonra düzenlenen 1939 kongresinde ilkelerin tanımı değişmeden aynı

[222] Hakan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 20, (2010), s. 233-237.

kalmıştır[223] ve partiye esas olan prensiplerin "Kemalizm yolu" olduğu vurgusu yapılmıştır.[224]

1927 yılında gerçekleşen büyük kongreye kadar ülkede yapılan radikal değişimler bir muhalefetin ve bir takım farklı tepkilerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu farklı tepkiler arasında isyanlar ve Atatürk'ün şahsına yönelik suikast girişimi de vardır. Bunların sonucunda oluşan İstiklal mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Yasası dışında parti içinde de bazı önlemler alınmıştır. 1927 yılı üçüncü dönem seçiminden önce 23 Haziran tarihinde değiştirilen parti tüzüğüne göre Cumhuriyet Halk Partisi başkanı adayları belirleme yetkisi ile donatılmıştır.[225]

Cumhuriyet'in ilanından 1930'lu yıllara kadar partinin iktisadi sorunları çözememesi ve yapılan devrimlerin halka istenildiği ölçüde ulaşamaması rejimin tehlikede olduğunun düşünülmesine sebebiyet vermiş, devlet yönetimi bu psikolojiyle hareket eder olmuştur. Bu sorunların ortadan kalkması için iktisadi temele dayandırılan bir ideoloji ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu dönem, iktisadi kalkınma ile kültürel kalkınmanın bir arada yürütüldüğü bir dönemdir.[226]

CHP'nin 1931 yılında gerçekleşen büyük kongresinden önce ülkede genel bir otoriterleşme görülmektedir. Bu dönemde ilk olarak Recep Peker'in Halk Fırkası genel sekreterliğine getirilmesi bu otoriterleşmenin ilk göstergesidir. Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Kızılay gibi kurumların Halk Fırkası kontrolüne girmesi; bazı işçi, esnaf birliklerinin parti bünyesinde örgütlenmeye çalışılması; üniversitelerin özerkliğine son verilmesi (1933); 1935 yılında gerçekleşen kongrede ise partinin genel sekreterliğiyle içişleri bakanlığı görevlerinin birleştirilmesi ve il parti başkanlıklarının valilere bırakılması gibi düzenlemeler tek parti yönetiminin güçlendirilmesi ve parti devlet bütünleşmesi kapsamında değerlendirilebilir.[227] Parti devlet bütünleşmesi ve

---

[223] "Partinin ana vasıflarını gösteren altı oklu bir bayrağı, bir rozeti, bir marşı ve bir Atatürk marşı vardır." bkz. C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939-3 Haziran 939, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s. 41.

[224] "Cümhuriyet Halk Partisinin programına temel olan ana fikirler, inkılabımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikârdır. Bundan başka bu fikirlerin başlıcaları Partinin 1927 senesinde Büyük Kongrece de kabul olunan… ve 1931 Büyük Millet Meclisi intihabı münasebetiyle neşredilen beyannamede tesbit olunmuştur… Yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır. Partiye esas olan bu prensipler (Kemalizm) yoludur." Bkz. *C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939-3 Haziran 939*, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s. 86.

[225] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 237-238.

[226] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 239.

[227] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 239-240.

rejiminin oluşturulması 1931 yılında gerçekleşen üçüncü kongredeki program ve nizamname ile başlamıştır diyebiliriz.[228]

Hem parti devlet bütünleşmesine hem de tek parti rejiminin ülkede güçlenmesine bir başka örnek de 1931 Nisan'ında Türk Ocakları'nın kapatılması ve Halk Fırkasına katılmasıdır.[229] 1931 yılının politik gerçekleri içinde bu durum doğal bir durumdur. Siyasi olarak güç kazanmaya başlayan Türk Ocakları Halk Fırkası karşısında muhalif bir güç olma yolunda bir potansiyel taşımaktaydı. Bu sebeple bu vaka sadece bir denetleme olarak görülmemeli, muhalif bir gücün de bertaraf edilmesi anlamı taşımaktadır.[230] Tek parti yönetiminin güçlenmesi anlamında önemli bir aşama olan bu durumu Atatürk "aynı cinsten olan kuvvetlerin birleşmesi" şeklinde açıklanmaktadır.[231]

Değişmez Genel Başkanlık kavramı üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Bu kavram ilk olarak 1927 yılında gerçekleşen Halk Fırkası kongresinde dile getirilmiştir. 1923 yılı parti nizamnamesinde genel başkanın nasıl seçileceği anlatılırken, 1927 nizamnamesinde genel başkanın Mustafa Kemal Paşa olduğu ve nizamnamede belirlenen esasların değiştirilemeyeceği yazmaktadır. Bu durum değişmez genel başkanlık kavramını getirmektedir. Oysaki 1923 nizamnamesinde genel başkanlığın hangi şekilde seçileceği ve umumi esasların üçte iki çoğunlukla değiştirilebileceği yazmaktadır. 1927 yılında umumi esasların değiştirilemez olduğuna dair alınan karar 1931 kongresinde kaldırılmıştır. Fakat 1931 kongresinde de genel başkanlık, değişmez genel başkanlık şeklinde sürmüştür. 1946 yılında gerçekleşen kongrede, o zamanki değişmez genel başkan olan İsmet İnönü kongrede yaptığı konuşmada genel başkanın parti tarafından değiştirilebilir olmasının gelecek yıllar için daha olumlu sonuçlara vesile olacağını söylemiş ve değişmez genel başkanlık, dört yılda bir yapılacak oylama ile belirlenecek genel başkanlığa dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm demokratikleşme yolunda atılmış önemli bir adımdır.[232]

---

[228] Necdet Aysal, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı (9-16 Mayıs 1935), *History Studies*, C. IX, S. 1, (2017), s. 24.

[229] "10-4-931 tarihinde Ankarada toplanan Türk Ocakları kurultayının ocakların feshile Fırkamıza intikali hakkında vermiş olduğu kararın suretini bağlı olarak takdim ediyorum. Fırkamız kongresi tarafından bu mesele üzerinde yapılacak muamelenin tayin ve tesbitini tazimatımla reyi devletlerine arz ederim Efendim. C.H.F. Kâtibi Umumisi Kütahya Meb'usu Recep" Bkz. *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 279-280.

[230] Necdet Aysal, Sezai Kürşat Ökte, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Büyük Kongresi (10-18 Mayıs 1931), *The Journal of Academic Social Sciences*, Yıl. 4, S. 30, (2016), s.47.

[231] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1981, s. 297

[232] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 240-243.

Değişmez genel başkanlık uygulamasının ne kadar demokratik bir uygulama olup olmadığı tartışılabilir fakat tarihi yaşandığı dönemin koşulları içinde ele almak bize daha doğru analiz yapma imkânı sağlayacaktır. Bu uygulamanın yapıldığı tarihi dönem olağanüstü koşulların dönemidir. Yeni bir rejimle, yeni bir devlet kurulmuştur. İktisadi, toplumsal, kültürel devrimlerin yapıldığı bir değişim dönemidir ve dahası bu zorunlu devrimler, tüm eleştirilere ve devrim karşıtlarına rağmen en zor ekonomik şartlarda yapılmaya çalışılmıştır. Kısacası, yapılan tüm yeniliklerin bir anda son bulma ve geriye dönme ihtimalinin olduğu, her şeyin pamuk ipliğine bağlı olduğu kırılgan ve disiplin gerektiren bir dönemdir. Değişmez genel başkanlık uygulamasının kaldırıldığı ortamsa, İkinci Cihan Harbi sonrası tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de daha özgürlükçü ve demokratik bir ortamın var olması gerektiği, bunun sonucunda ise Türkiye özelinde çok partili siyasi hayata geçişin olduğu bir dönemdir. Bu sebeple değişmez genel başkanlık bir zorunluluk olmaktan çıkmış ve dönemin şartları düşünüldüğünde değiştirilmesi lazım gelen bir uygulama olmuştur. Bu durum bir liderin diğerinden daha demokrat olup olmaması anlamına gelmemekte, dönemsel koşulların liderleri yönlendirdiği anlamına gelmektedir. İkinci Cihan Harbi'nin sürdüğü (1939-1945) kritik dönemde İnönü'nün değişmez genel başkanlık uygulamasını sürdürmesi bunun kanıtıdır.[233]

1930 yıllarının başına kadar CHP programında kendini gösteren Kemalizm'in bu dönemde bir yoruma ihtiyaç duyması yani, ideoloji olarak tanımlanma ve tanıtılma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu sebeple o dönem parti genel sekreterliğini yapan Recep Peker, 16 Kasım 1931 tarihinde "Mütahassıs Zevata" başlıklı yazıda gerekli broşürlerin oluşturulması için bir çağrıda bulunmuştur. Bu yazıda, asıl maksat Halk Partisi programının tanıtılması ve izah edilmesidir. Bu çağrı kısa zamanda cevap bulmuştur ve inkılap, parti programının izahı ve Kemalizm hakkında çalışmalar, kitaplar, dergiler bu dönemden sonra yapılmaya başlanmıştır.[234]

Kemalizm'in ve Halk Fırkasının altı ilkesi ilk olarak 1927 nizamnamesinde kendini göstermeye başlamıştır. 1923 nizamnamesinde ilkeler yer almamakta, 1927 nizamnamesinde ise birinci maddede halkçılık, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik net olarak yer almışken, laiklik ilkesi 1927 nizamnamesinin üçüncü maddesinde din ile dünya işlerinin ayrılma prensibini sadece tanımla vermiş, "Umumi Riyasetin

[233] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 244.
[234] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 247.

Beyannamesi"nde ise dört ilke birlikte sayılmıştır. Laik Cumhuriyet'in temellerinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1927 tarihli kongresinde atıldığını görmekteyiz. Altı ilkenin tamamı 20 Nisan 1931 tarihinde Atatürk tarafından milletvekili seçimleri öncesinde yayınladığı beyannamede sayılmıştır. Bu beyannameyi takiben Halk Partisi'nin üçüncü büyük kongresi olan ve 10 Mayıs ile 17 Mayıs tarihleri arasında toplanan 1931 kongresinde altı ilke bir arada tanımlanmıştır.[235] Kemalizm'in dört ilke ile başlayıp sonradan iki ilke daha ekleyip altı ilke haline gelmesi Kemalizm'in belirli bir sistem çerçevesinde gelişmediğinin, belirli doktrine sahip olmadığının, gerekli uygulamaların sınanarak gerekli zamanda hayata sokulması ile oluştuğunun bir kanıtıdır.[236]

Halk Partisi'nin 1931 yılında hazırlanan programının ikinci kısmında ilk madde olarak Halk fırkasının altı ilke prensiplerinde bir parti olduğu söylenmekte ve bu ilkeler "altı ok" olarak sıralanmakta ve açıklanmaktadır. 1931 kongresinde Cumhuriyetçilik ilkesi; cumhuriyetin ulus egemenliğini en iyi temsil eden ve uygulayan yönetim şekli olduğu, partinin cumhuriyeti her türlü tehlikeye karşı koruyacağı şeklinde tanımlanmıştır. Milliyetçilik ilkesi tanımında; ilerleme yolunda diğer milletlerle iş birliği yapılacağı, bununla beraber Türk kimliğinin muhafaza edileceği şeklindedir. Halkçılık ise; egemenliğin kaynağının millet olduğu tanımıyla açıklanmaya başlamış, bu egemenlik ve iradenin devletin halka olduğu kadar, halkın da devlete karşı vazife bilinciyle gerçekleşeceği vurgusu yapılmıştır. Halkçılık tanımında ayrıca yasalar önünde eşitlik ilkesi ve sınıfsal imtiyazların reddi vurgulanmaktadır. Devletçilik ilkesi; gerekli görülen alanlarda, özellikle iktisadi alanda devletin müdahalesinin ve bizzat katılımının gerekliliği şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda "bilhassa iktisadi sahada" tabiri kullanılması, devletçiliğin sadece iktisadi alanla kısıtlı olmadığının ip uçlarını vermektedir. İlk defa bu kongrede devletçiliğin sınırlarının ne olacağı üzerine tartışmalar gerçekleşmiştir. Laiklik tanımında klasik olarak din ve devlet işlerinin ayrı tutulmasından bahsedilirken, İnkılapçılık ilkesinde ise; devrim prensiplerine sadık kalmayı ve devrimleri savunmayı partinin esas tutacağı şeklinde tanımlanmıştır.[237]

---

[235] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 247-248.
[236] Mustafa Albayrak, "Kemalizm'in Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 77, (2010), s. 313.
[237] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 249-250.

Devletçilik ilkesi, altı ilke arasında tanımlaması en son yapılan ve en çok tartışmaya sebep olan ilkedir. Bunun en önemli sebebi, Kemalizm ideolojisinin gelişimiyle paralel olarak devletçilik ilkesinin de bir ideolojik kalıp içinde kendisini var etme eğiliminden ziyade dönemin koşullarının zorlamasıyla ve dönemsel değişikliklerle tanımlanması, zamanın gereksinimlerine uygun olarak tanım değişikliklerine uğramasından kaynaklanmaktadır.[238]

Cumhuriyetin kuruluşundan 30'lu yılların başına kadar devlet müdahalesi alt yapının millileştirilmesi ile sınırlı ve özel girişime daha fazla yer tanıyan bir yapıdaydı. Dönemin getirdikleriyle devlet müdahalesi zorunlu olduğu kadar yapılabilir bir hale de gelmiştir. 1929 Buhranı ile liberalizme karşı global bir tepki doğmuş bunun Türkiye'de deki tesirleri de liberalizme karşı tepkilere sebebiyet vermiştir. Bunun yanında Lozan'la gelen gümrük sınırlamaları da 1929 yılında ortadan kalkmıştır. SCF'nin muhalefeti sonucu doğan tepkiler, Menemen Olayı örneğinde olduğu gibi rejim ve devrim karşıtı gerici hareketler, ekonomik alanda istenilen gelişimin sağlanamaması, devrimin halka ulaştırılmasında ve anlatılmasında yaşanan sorunlar 1930'lu yıllara giren yeni Cumhuriyet'in göz önünde bulunduracağı ve rejimin çözüm için devlet eliyle bir değişimin gerçekleştirilmesi gerekliliğini meşrulaştıran gelişmeler-gerekçelerdir.[239]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ekonomiye bakışını anlatma zorunluluğu Serbest Cumhuriyet Partisi'nin ortaya çıkışıyla daha gerekli hale gelmiştir. Bunun sebebi SCF'nin liberal ekonomik politikaları tercih etmesi ve devletçiliği benimsememesidir. Bu yeni hareketin karşısında CHP kendini açıklama gereği duymuş, devlet müdahalesinin sınırlarını içeren anlatımlar çoğalmıştır.[240] 1930'lara girerken ılımlı bir devletçilik anlayışına sahip olduğunu belirten CHP bunu "mutedil devletçilik" olarak ilk kez İsmet İnönü ile dile getirmiştir:

> "Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlıyacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür."[241]

---

[238] Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947), *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. V, S. 2, (2017), s. 273.
[239] Uzun (2017), *a.g.m.*, s. 274-275.
[240] Uzun (2017), *a.g.m.*, s. 275-276.
[241] "İsmet Pş. Hz.nin Mühim Nutku", *Milliyet*, 31 Ağustos 1930, s. 6; "Başvekilimizin Sivasta irat ettikleri nutuk", *Vakit*, 31 Ağustos 1930, s. 6.

Milletin fikri temayülünden kasıt milletin her türlü iktisadi gelişimi devletten beklemesi geleneğidir. Verdiği nutukta İnönü'ye göre devletçilikten vazgeçmek ve her şeyi özel sektörden beklemek bu milletin anlayacağı bir şey değildir. İnönü durumu bu şekilde izah etmiş ve yıllar sonra verdiği bir röportajda Atatürk'ün başından itibaren özel teşebbüsü esas tuttuğunu ve bu prensibi tatbik ettiğinin de altını çizmiştir. İnönü'nün deyişiyle Atatürk "hale göre tedbir almaktadır" ve "tatbiki mümkün olanları, devre devre tatbik etmiştir."[242]

1931 yılına gelindiğinde İsmet Paşa'dan sonra Atatürk de Halk Partisi'nin devletçilik anlayışına sahip bir parti olduğunu yinelemiştir:

> "Noksanlar Asırların Eseridir. Ayni zamanda düşünmek lazımdır ki bu noksanlar yarım asırlık bir tekasülün neticesi olsaydı belki o kadar düşünmiye lüzum yoktu. Fakat bütün bu noksanlar asırların teraküm ettirdiği noksanlardır. Bu nesil, hatta bundan sonraki nesiller, çok seneler çalışarak bu noksanları telafi edebileceklerdir. Her vatandaşın arzu ettiğini yapmayı düşünmek hayalperestliktir. Yapılabilecek olan şey, herkesin arzuları muhassalasının vasatisi olabilir.
>
> "Arkadaşlar, cümlenizce malumdur ki, Cümhuriyet Halk fırkası ve ona mensup olan arkadaşların kaffesi hiçbir zaman yapmadıkları ve yapmıyacakları şeyler hakkında efkarı umumiyeye karşı iğfalkar bir vaitte bulıunmamayı bir prensip olarak kabul etmişlerdir. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da böyle iğfalkar bir siyaset takip edebileceğimizi kimse zannetmesin. Bunun için memleketi imar edeceğiz dediğimiz zaman yalnız yapabileceğimiz şeyleri yapacağız. Yoksa bütün asırların ihmal ettiği memleketi birkaç senede cennete çevirmek hayalini takip etmeyiz. Memleketi imar edeceğiz derken vatandaşları en hafif mükellefiyetler altında bırakacak değiliz. Bilakis, bütün vatandaşlar icabında ağır mükellefiyetlere ve her türlü fedakarlığa tahammül edeceklerdir. Yapılması lazım gelen şeyleri filan veya falan yapacak değildir. Hep beraber yapacağız.
>
> "Mefkureye Nasıl Varırız? Vatandaşların: şunu isterim, bunu isterim, demesi, şunu bunu yapmıya mecburum demektir. Bu yapılması lazımgelen şeyler için vatandaş maddi, mali ve manevi, mevcudiyetini müheyya tutarsa ancak o zaman mefkureye muvasalat mümkün olur. Fırkamızın takip ettiği program bir istikametten tamamile demokratik halkçı bir program olmakla beraber, iktisadi noktai nazardan devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan hükümeti Cümhuriyenin her noktai nazardan vatandaşların hayatile, istikbalile, refahile alakadar olması tabiidir. Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla, milletimizin tabayii ile fırkamızın programında tamamile bir mutabakat vardır. bu istikametten yürüyeceğiz. Ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur. Mütaleatınız içinde iktisadi sahada çok pratik

[242] Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Ka Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 40.

> noktalara temas ettiniz. Mesela, kooperatifler. Şurada, burada halk veya münevverlerin teşebbüsü ile fiil sahasına geçen kıymetli hasılalar görülmektedir. Hükümetimizin de bu teşebbüsleri takviye etmesi lazımdır."[243]

Atatürk için Halk partisi ülkedeki tüm sınıfları kapsayan ve "demokratik ve halkçı" bir programa sahip bir fırkadır fakat iktisadi olarak devletçidir.[244] Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 kongresinde yukarıda alıntılanan İsmet İnönü ve Atatürk'ün konuşmalarında yer alan devletçilik, parti programında da yerini almıştır.[245]

1931 kongresinde partinin temel vasıflarından biri olan devletçilik programın tanıtımı esnasında da ülkenin koşulları içinde en uygun iktisadi sistemin devletçilik olduğu Recep Peker tarafından da sıkça vurgulanmıştır. Parti Genel Sekreterinin İstanbul Üniversitesinde 16 Ekim 1931 yılında programın tanımını yaptığı konuşmada özel teşebbüse izin vermekle beraber, özel sektöre bırakılamayacak işleri de devletin yapması gerektiğini söylemiştir. Bu işler Recep Peker'e göre özel sektörün başaramayacağı veya özel sektöre bırakıldığı takdirde ülke ekonomisine zarar verebilecek işlerdir.[246]

1930'lu yıllarda Türkiye'nin girdiği devletçilik yolunun Türkiye'ye özgü bir politika olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Ekonomi alanında devletin düzenleyici ve daha aktif olması tercihi, Büyük Buhran sonrası birçok ulusun hükümetlerinde farklı derecelerde uygulanmıştır.[247] Toparlayıcı bir kavram olarak "Keynes Modeli" adıyla tanımlanan bu uygulamalar farklı sürelerde devletlerde tatbik edilmiştir. Türkiye'deki devletçiliğin diğer memleketlerin uygulamalarından belki de en büyük farkı, ekonomi politikalarına yön veren devlet elinin, 1929 yılından sonra geçici bir süreyle devlet müdahalesi politikası uygulayan uluslara göre daha uzun süre etkin olmasıdır.[248]

Halk Partisi'nin 1935 yılı kongresinde Kemalizm (o dönemdeki tabiriyle "Kamalizm") prensiplerinin partinin prensipleri olduğu ve partinin tüm esaslarının bu

---

[243] "Gazi Hazretleri İzmirde Mühim Bir Nutuk Söylediler. Memleketin İktısadî İstikbali – Bugünkü Vaziyet Neden Böyledir? Efkârı Umumiye Nasıl Yaratılabilir? Borcumuz Nedir?", *Son Posta*, 30 Ocak 1931, s. 6.
[244] "Gazi Hz. Türk halkına vaziyeti bütün açıklığı ve sadeliğile ifade eden çok mühim bir nutuk irad ettiler.. Gazi Hazretleri diyorlarki", *Milliyet*, 29 Ocak 1931, s. 5; "Büyük Gazi'nin Büyük Sözleri", *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1931, s. 3.
[245] Uzun (2017), *a.g.m.*, s. 278.
[246] Aysal, Ökte, *a.g.m.*, s. 59.
[247] Atatürk 1 Kasım 1931 tarihli konuşmasında iktisadi buhrandan bahisle şunları söylemektedir: "Gelecek sene de beynelmilel buhranın devamına hazırlıklı bulunmak vazifesi karşısındayız. Malî ve iktisadî vaziyeti yakından takip ederek tedbirleri vaktinde ittihaz etmek en mühim işimiz olacaktır. (Bravo sesleri alkışlar)." Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt 4, s. 3, (1 Kasım 1931).
[248] Uzun (2017), *a.g.m.*, s. 278-279.

prensip üzerine kurulu olduğu giriş bölümünde vurgulanmıştır. 1931'den farklı olarak altı ilke (altı ok) yalnızca partinin esasları ve ana vasıfları değil partinin ideolojisi devletin ideolojisiyle bir bütün olarak devletin esasları[249] ve ana vasıfları olarak belirlenmektedir.[250] Ayrıca bu kongre seçme ve seçilme hakkı kazanan kadın milletvekillerinin de katıldıkları ilk kongre olmasıyla önem arz etmektedir.[251]

Devletçilik ilkesinin tanımındaki belirsizlik 1935 kongresinin en çok tartışılan konularından biridir.[252] Belirsizlik eleştirilerine cevap veren Recep Peker'in konuşmasında 1931'den 1935 yılına kadar olan dönemde devletçiliğin daha müdahaleci bir görünüm aldığı izlenmektedir. Peker konuşmasında partinin komünizm ve koyu liberalizm gibi iki uç yaklaşıma karşı olduğunu, fakat devletin gelişmek için gerekeni yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konuşmada özel sektörün yapmakta olduğu bir işin dahi gerekirse devlet tarafından yapılacağı, özel sektörün gerekirse kendisine başka bir iş bulması gerektiği anlamına gelecek ifadeler kullanılmıştır. Kontrol konusuna gelince, Peker, devletin özel teşebbüsü kontrol altında tutması gerektiğini, tam serbestliğin olamayacağını ifade etmiştir.[253]

1935 programında yer alan devletçilik tanımı liberal ya da Marksist tanımlara uymamaktadır. Mevcut durum ne gerektiriyorsa buna uygun olarak özel sektöre yer vermekte, gerekli alanlarda ise devlet müdahalesini meşru kılmaktadır. Bu programda devletçilik ve halkçılık ilkeleri diğer programlara göre daha açık bir şekilde ortaya konmuş, sınıfsız, imtiyazsız bir toplum Halkçılık içinde ele alınmıştır.[254] Devletçilik ve halkçılık tanımları üzerine grev ve lokavt uygulamalarının olmayacağı parti programının üçüncü kısmında açıkça belirtilmiştir.[255]

Bu tezin konusu olan dönemde (1923-1938) Kemalizm en güçlü tanımı, Öztürk'çe politikası güdülerek "Kamalizm" olarak yazılan 1935 yılı Halk Partisi

---

[249] Altı ilke 1937'de anayasaya girecektir.
[250] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 250; Aysal, *a.g.m.*, s. 31.
[251] Albayrak, *a.g.m.*, s. 314.
[252] 1935 Kongresinde partinin ana vasıfları (altı ilke) tanımlanırken devletçilik bahsinde; "Devletin hangi iktisadî işleri filen yapacağının takdiri milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır." denmektedir. Kongrede bu bahisten sonra Emin Sazak (Eskişehir Milletvekili) söz alarak şu eleştiride bulunmaktadır: "Bu kısmın (Ç) fıkrasındaki Devletcilik tarifinde bendeniz biraz mübhemiyet gördüm… Devlet bu işi yapmazsa ben yapabilir miyim diye düşünüyor ve kanaat hâsıl ederse teşebbüs ediyordu. Şimdi burada hiç hudut yoktur. Her sahayı içine almış oluyor. Nerede devletin müdahale edeceği malûm değil. Bu çok sakat ve bütün ferdî teşebbüsleri akim bırakacak şekildedir." Bkz. *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası*, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.59-60.
[253] Uzun (2010), *a.g.m.*, s. 252.
[254] Aysal, *a.g.m.*, s. 36-37.
[255] Aysal, *a.g.m.*, s. 32.

programında dile getirilmiştir. Bu dönemden sonraki yıllarda, özellikle 1960'larda ve 80'ler Türkiye'sinde Kemalizm-Atatürkçülük yeniden gündeme gelecek, yeniden tanımlanacaktır.[256]

### 4.2. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ve Nutuk'ta Kemalizm

Cumhuriyet'in kuruluşundan Atatürk'ün ölümüne kadar olan sürede Kemalizm'in bir ideoloji olarak inşasını incelediğimiz bu çalışmada, bizzat Atatürk'ün söyleyip yazdıkları Kemalizm'in oluşumunda, Kemalizm ideolojisinin kurumlarla olan ilişkisinde (örnek olarak ordu-siyaset ilişkisi) ve Atatürk'ün düşün dünyasını anlamada bize önemli ipuçları sağlayacaktır. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin ve Nutuk'un incelenmesi bu sebeple önemlidir. Bu maksatla Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri için Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nin yayınladığı, Türk Tarih Kurumu Basımevi'nin 1997 yılı 5. Baskısı olan Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III'ten faydalanılmıştır. Nutuk için ise Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nin yayınladığı, Ankara, 1997 yılı 4. Baskısı olan Nutuk (1919-1927) eserinden faydalanılmıştır. Ayrıca bu kaynaklardan yararlanılarak yazılan ek kaynaklara da başvurulmuştur. Bu ek kaynaklardan özellikle Taha Parla'nın "Türkiye'de Siyasal Kültür'ün Resmi Kaynakları" başlıklı birinci ve ikinci cildi sıkça kullanılmıştır. Yukarıda kaynağı belirtilmiş Nutuk'tan yapılan alıntılar tez içindeki kaynak gösteriminde ilk gösterimden sonra, "Nutuk" şeklinde yapılmış, yukarıda kaynağı belirtilmiş Söylev ve Demeçlerden yapılan alıntılar ise tez içindeki kaynak gösteriminde ilk gösteriminden sonra "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, ilgili cilt ve tırnak içinde ilgili konunun başlığı" verilerek gösterilmiştir. Tırnak içinde konunun başlığının verilmesi okuyucu için farklı baskılarda kaynağın bulunmasını kolaylaştırma maksadı taşımaktadır.

Atatürk'ün Nutuk'unun okunduğu tarih olan 15-20 Ekim 1927 tarihleri, muhalefetin tam manasıyla ortadan kalktığı, Halk Partisi'nin tek parti yönetimini kurduğu ve TBMM'ye hâkim olduğu bir dönemdir.[257] Parla'ya göre Atatürk'ün Nutuk'u incelendiğinde: "Atatürk'ün dünya görüşünü, tarih felsefesini, genel siyaset anlayışını, siyaset yöntem ve üslubunu veren metinlerdir. Daha dar ve teknik anlamda, Atatürk'ün

---

[256] Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları / Cilt 1 Atatürk'ün Nutuk'u*, Deniz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008 a, s. 14.
[257] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 20.

siyasal ideolojisine ilişkin çok şey yoktur Nutuk'ta." Atatürk'ün siyasal ideolojisine ilişkin ip uçlarını Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde bulmaktayız.[258]

Nutuk Atatürk'ün yeni Türk devletini kurmak için başından beri yaptıklarının ve bu doğrultuda geliştirdiği stratejinin öyküsüdür. Nutuk'u sadece kronolojik bir tarihi veriden ibaret saymamak gerektiğini Nutuk'un daha ilk sayfalarında görmekteyiz:

> "O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi? Efendiler, bu vaziyet karşısında tek bir karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek!
>
> "İşte, daha, İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur."[259]
>
> "Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve müslimin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek geliyordu."[260]

Unutulmamalıdır ki Atatürk'e göre ordu mensuplarının çoğu ve milletin ekseriyeti saltanatın ihanetinden haberdar olmadığı gibi saltanat ve hilafete sadıktı. İsyan edecek ve yeni bir Türk devleti kuracak ve bunun için gerekli stratejileri geliştirecek, uygulayacak ve kararı verecek kişi en başından itibaren Atatürk'tür.[261]

Belirlenen bu stratejinin ve büyük gayenin uygulayıcısı olan Atatürk'ün yaşanan vakalarla değişmediğini, belirli bir hedefi olduğunu ve değişecek olanının millet olacağını görüyoruz. Atatürk'e göre halk aldatılabilir ve yanlış karar verebilirdi. Bu sebeple yapılacakları birden açıklamak davanın kazanılması yolunda zararlı sonuçlara vesile olurdu. "Halk için halka rağmen" söyleminin ve gelecek olan vesayetçiliğin ve ileride de sürdürülecek bu tutumun oluşumu Nutuk'un daha ilk sayfalarında kendini göstermektedir[262]:

> "Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek, elbette musibolamazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkarını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmaya çalışmak lazım geliyordu."[263]

---

[258] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 23.
[259] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 4. Baskı, Ankara 1997, s.9.
[260] *Nutuk*, s. 10.
[261] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 27-28.
[262] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 29-32.
[263] *Nutuk*, s. 10.

Atatürk'ün Nutuk'ta açıkladığı ve ülkede yapmayı düşündüğü dönüşümlerde uyguladığı yönteme baktığımızda onun olaylara çok pragmatik ve reformcu baktığı çıkarımını yapabiliriz. Yapacaklarını bir "milli sır"[264] olarak hem yabancı güçlerden hem de ülkedeki vatandaşlardan saklamıştır. Düşman güçlerden bu milli sırın saklanmasından farklı olarak kendi milletine de açıklamak istememesi ve aşama aşama, yeri geldiğinde eyleme geçmesi halkın belirli bilinç düzeyine erişememesi ve doğru zaman aralığında dönüşüme girmemesi durumunda bu reformları engellemeye çalışıp kendine zarar verme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yapılacak dönüşümler halk için elzemdir fakat halkın ekseriyetinin ne böyle bir bilgisi ne de isteği bulunmaktadır. Hatta yukarıda da değindiğimiz gibi halk hilafete, saltanata sadık ve muhafazakâr bir yapıdadır. Karşılarına topyekûn devrimsel bir dönüşümle çıkmak dönüşümü durdurup geriye dönmeye sebebiyet verecektir. Bu sebeple Atatürk'ün klasik anlamda bir devrimci olduğunu söyleyemeyiz. O daha ziyade Taha Parla'nın da ifadesiyle: "pratik, pragmatik, radikal reformisttir." Bu radikallik kültürel ve siyasal inkılaplarda kendini göstermektedir. Fakat sınıfsal ve toplumsal düzeyde aynı radikallik mevcut değildir. "Radikal reformist" tanımlaması sınıfsal düzeyde ciddi değişimler içermeyen Kemalist ideolojinin kurucusu için belki de en doğru tanımlamadır.[265]

Parla Atatürk'ün karizmatik lider özelliği ve milliyetçilik hakkında aşağıdaki yorumları yapmıştır:

> "Bireysel psikolojiden tekrar sosyal psikolojiye dönersek, toplumun buhranlı bir döneminde, birçoklarının güven ve umut duygularını ve eylem iradesini yitirdikleri bir ortamda, karizmatik lider bu boşluğu doldurmakta, kollektif özgüveni tazelemekte, topluma kendi kendini tekrar beğenmesini telkin etmektedir. Bunu yapabilen lideri de toplum herhalde baştacı edecektir. Esas olarak defansif bir milliyetçilik olan Atatürk milliyetçiliğinin can alıcı noktası da galiba budur. 'Damarlarındaki asil kan'ı, 'ne mutlu Türküm diyene'yi, 'zeki ve çalışkan millet'i, 'öğün, çalış, güven'deki önce öğün sonra çalış sıralamasını, şovanizmden çok hep bu kollektif kimlik mimarlığı, kimlik ve özgüven tazelemesiyle açıklamak mümkündür."[266]

Kemalizm eleştirilerinde belki de en çok vurguyu yapılan konuların başında tek adam olmak ve anti demokratik olmak gelmektedir. Aşağıdaki alıntıdan hareketle eleştirilere göz atmak yerinde olacaktır:

---

[264] *Nutuk*, s. 11.
[265] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 36.
[266] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 47.

> "Efendiler, tarih gayrikabili itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudreti layetezelzel bir reisin vücudu elzemdir."[267]

Atatürk'e göre tarih de göstermektedir ki zor zamanlarda ülkenin başında yetenekli bir baş, bir tek adam gerekmektedir. Tarihsel bilgi birikiminin bu söylemini destekleyeceğini anlatan Atatürk'ün bu görüşünü ileride Türk siyasal hayatında bir gelenek olarak tesirlerini göreceğiz. Nutuk'tan hareket eden Taha Parla'ya göre: "Atatürk, danışmaya olduğu kadar uzlaşmaya ve çoğulculuğa da karşıdır."[268] Sadece Nutuk'tan yapılan bu nevi alıntılardan hareket ederek bu sonuca varmak belki mümkündür. Fakat unutulmamalıdır ki Atatürk'ün bunları anlattığı zaman aralığı bir milletin ölüm kalım savaşı verdiği tarihsel bir ortamdır. Parla'ya göre:

> "Atatürk, fiiliyatta otokratik bir şef yönetimi istemekle birlikte, resmen ve kurumsal olarak bir tek adam yönetimi görüntüsü ve rejimi de istememektedir. Kurullara olan bu güvensizliğine karşın, kongre, temsilci heyet, siyasi parti ve millet meclisini hep gerekli görmüştür. (Hepsi de "tekil" ve yekvücut olmak koşuluyla.) İleride daha iyi görülebileceği üzere, bunu iki temel nedeni vardır: (1) Diktatoryal bir görüntünün meydana gelmemesi, (2) Örgütlü, etkili siyaset yapılabilmesi. Yoksa, kollektif siyasetin demokratik gereklerine uymak için değil. Atatürk'ü karmaşık bir siyasi kişi, Kemalizm'i karmaşık bir siyasal rejim yapan özelliklerden biri de, bu iki yanlılık, otokratik yönetim ile biçimsel kurulların yanyanalığı ve aralarındaki gerilimli dengedir."[269]

Atatürk'ün "diktatoryal bir görüntünün meydana gelmemesi" için demokratik davranış sergilediğini iddia eden Parla'ya getirebileceğimiz eleştiri, "Diktatoryal bir görüntünün meydana gelmemesi"ni arzulamanın diktatoryal bir yönetim isteğinden uzak bir görüşün sergileyeceği bir tavır olduğudur. Özellikle Fransız İhtilali'nden etkilenen bir jenerasyonun mensubu olan Atatürk, gençliğinden beri demokratik ülkeleri takdir etmiş ve kendi ülkesinin de bir gün böyle olması gerektiğini düşünen bir kültür çevresinde entelektüel gelişimini tamamlamıştır. Bu şekilde düşünen bir liderin istediği anda bir diktatörlük kurabilecek bir güce sahipken bunu yapmıyor olması Atatürk'ün demokrasiye inancının göstermelik değil aksine samimi olduğunu bize kanıtlamaktadır.

Atatürk 1923 yılında yeni hükümet şeklinden bahsederken Eskişehir halkına hitaben mevcut hükümetin bir kişinin, şahsın görüşlerinin etkisinde olmadığını bu devrin kapandığını ilan etmektedir. Atatürk, tarihimizde egemenliğin bir tek kişinin

---

[267] *Nutuk*, s. 47.
[268] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 55.
[269] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 59.

elinde olmasının halkımıza büyük acılar yaşattığını bundan sonra kişilerin saltanatlarının olmayacağını ifade etmektedir.[270]

Parla'nın eleştirisine katılabileceğimiz nokta ise yeni Türk devletinde tam manasıyla demokratik bir düzenin tesisi için gerekli yapının oluşmamış olmasının yanında özellikle 1930'lu yılların sonlarına doğru Atatürk'ün bir yarı emeklilik durumunda çok fazla aktif siyaset içinde olmamasından da kaynaklı olabileceğini düşünebileceğimiz bir durum da söz konusudur ki bu dönemlerde, Gologlu'nun da deyimiyle: "tek partili cumhuriyet düzeni, yerini partisiz cumhuriyete bırakır" duruma gelmesidir. Maalesef diktatörlük yönetimlerinde görülen bu durum, parti örgütlerinin hükümet kuruluşlarıyla bir olması, hükümetteki kişilerin partinin de yöneticileri olduğu benzer bir görüntüdür.[271] Fakat Kemalizm ve Atatürk'ün istediği düzen tabii ki bu değildir. Görüntüde de olsa demokratik görünme çabası ise ülkede demokratik bir alt yapının kurulması isteğinden ve demokrasi isteği içinde olmaktan kaynaklanmaktadır. Atatürk bu nevi diktatörlük söylentilerinden o denli rahatsız olmaktadır ki tam da parti yöneticilerinin tutumlarının eleştirildiği bu dönemde Amerikalı Gladys Baker'a verdiği demeçte şunları söylemiştir:

> "Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, bu doğrudur. Benim isteyip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve insafsız hareket bilmem. Bence diktatör, başkalarını kendi iradesine zorla bağlayandır. Ben kalpleri kırarak değil kalpleri kazanarak hükmetmek isterim."[272]

Atatürk 1923 tarihli başka bir konuşmasında toplumu kendi düşünce ve hayalleri doğrultusunda sürüklemek hevesinde olmadığını dile getirmekte bunun büyük bir hata olacağını söylemektedir. Onun için mühim olan toplumun iyiliği için herkesin iştirakiyle yapılacak ve medeniyet ve refah yolunda istikrarla yürünecek bir programdır.[273] Bu program ile toplumu çağdaşlaştıran reformlar ve hızlı bir kalkınma sağlayacak iktisadi politika kastedildiğini ve tabii ki program yürütücüsünün de Halk Fırkası olacağı anlamına geldiğini düşünebiliriz.

Demokrasinin bazı ön şartları vardır. Demokrasi ve demokratik kurumlar bir günde kurulamaz. Böyle bir durumda kurulan demokrasi, demokrasi görünümünde bir

---

[270] Atatürk'ün Eskişehir konuşması için bkz. Atatürk (2019), *a.g.e.*, s. 52-56.
[271] Mahmut Gologlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, (ed.) Özlem Çekmece, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 187.
[272] Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden aktaran: Gologlu, *a.g.e.*, s. 185.
[273] Atatürk'ün İzmit'te halkla konuşması için bkz. Atatürk (2019), *a.g.e.*, s. 186.

diktatörlük olurdu. Atatürk'ün özellikle eğitime ve inkılapların ülkeye yayılmasında gösterdiği hassasiyetin özünde Batı tipi bir demokrasinin kök salmasını amaçladığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Örnek olarak "laiklik" demokrasinin olmazsa olmaz bir ön şartıdır. Sözü geçen dönemde saltanat ve hilafet yeni kaldırıldığı gibi takipçileri de hala ortadadır. Cumhuriyet ve kurulmak istenen demokrasi pamuk ipliğine bağlıdır. Bu durumda düzeni değiştirmek ve çağdaş bir ülke kurmak isteyen bir lidere sadece diktatör gibi gözükmemek için kurullarla hareket ediyordu iddiasında bulunmak tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır.

Ahmet Taner Kışlalı için bir ülkede tam manasıyla bir demokrasi ancak "nesnel" ve "öznel" koşulların sağlanmasıyla mümkündür. Toplumun iktisadi ve sanayi gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, güçler ayrılığının benimsenmiş olması, toplum içinde örgütlenebilme düzeyi gibi kriterler demokrasi için öncelikli olan nesnel koşulları temsil etmektedir. Fakat demokrasi tesisi için mühim olan ve zaman gerektiren öğe "öznel" koşuldur ki bunu demokrasinin topluma yayılması ve demokrasi kültürünün toplum tarafından içselleştirilmesi olarak tanımlar.[274]

Bu noktada cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının ne olduğunu açıklayarak, bu kavramların birbirlerinden farkını ortaya koymak gerekmektedir. Halk egemenliği çatısı altında ortaya çıkan bu kavramlar, ortaya çıktıkları tarihsel süreçlerin izlerini taşımaktadır. Cumhuriyet[275] krallıklara, monarşiye karşı olunan ve bu rejimlerin tasfiye edildiği bir dönemde ortaya çıkmışken modern anlamdaki demokrasi, cumhuriyet kavramından çok sonra ortaya çıkan ve bir asırlık bir geçmişe sahip olan bir kavramdır. İki kavram da yönetimin halk oyu ile belirlenmesi şeklindedir. Fakat bir cumhuriyette gerçekleştirilen başkan seçimi demokratik de olabilir antidemokratik bir şekilde de olabilir. Demokrasi halk oyunun ve seçimin ötesinde daha girift bir düşünceyi temsil eder. Fakat birbirlerini tamamlayıcı olan bu iki kavram için de halkın bilinç düzeyinin belirli bir seviyede olması gerekmektedir.[276]

Demokrasi de cumhuriyet gibi seçim ve oy çokluğu ile belirlenen bir çoğunluk yönetimidir fakat demokrasi içinde insan hakları, azınlıkta olanların haklarının

---

[274] Kışlalı (2021), *a.g.e.,* s. 26.
[275] Burada "cumhuriyet" denilirken imparatorluk öncesi eski Roma döneminde kullanılan şekli kastedilmemekte, 18. yüzyıl ve sonrası dönemde, örnek olarak Fransız Devrimi döneminde ortaya çıkan ve modern anlamda kabul olunan ve daha yeni olan cumhuriyet kavramından bahsedilmektedir. Aynı şekilde modern demokrasi de eski Yunan medeniyetindeki demokrasi anlayışını (Atina demokrasisi) temsil etmemektedir.
[276] Çeçen, *a.g.e.,* s. 115.

korunması, laiklik, sivil toplum, ifade ve düşünce özgürlüğü gibi ancak entelektüel seviyesi yüksek bir toplumun kabul edip uygulayabileceği olmazsa olmaz temel kaideler de mevcuttur.[277] Demokrasinin üstünlüğü dost ile düşmanı bir arada yaşatabilmesidir.[278] Tarih seçimle başa gelen ve çoğunluğun gücünü arkasına alarak iktidar olan diktatörlüklerle doludur. Demokrasinin çoğunluk yönetimlerinden farkı temel hak ve özgürlükler konusunda ayrışmasıdır. Demokrasi rejiminde iktidardaki muktedir çoğunluğun dahi dokunamayacağı temel hak ve özgürlüklerin kabulü demokrasiyi diğer rejimlerden ayıran özelliktir.[279]

Atatürk dönemi Kemalizm-demokrasi ilişkisindeki tarihsel durumu sadece Türkiye'nin mevcut dönemdeki gelişmişlik düzeyi üzerinden değil bu dönemdeki diğer gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan devletlerin demokrasi ile ilişkileri üzerinden de değerlendirmek gerekir. Gelişmişlik düzeyi ve eğitim seviyesi Türkiye ayarında olan dönemin devletlerinde demokratik bir uyanıştan söz edilemez. Dönemin gelişmiş devletlerine, özellikle Avrupa devletlerine bakıldığında ise katılımcı olarak nitelenebilecek bir demokratik düzen olmadığı gibi Avrupa'da İspanya, İtalya, Almanya, Portekiz devletlerinin, Asya'da ise Japonya'nın faşist bir yönetim tarzını benimsediği görülmektedir. Bu gibi "gelişmiş" devletlerin ise ileriki zamanlarda demokratik bir düzen kurmaları kendi karar ve istekleriyle olmayacak ancak düşman devletlerinin dayatmaları ile olacaktır.[280] İşte Atatürk bu nevi antidemokratik bir dünya konjonktüründe, Kışlalı'nın demokrasinin gereği olarak tarif ettiği nesnel koşulların ve öznel koşulun henüz sağlanamadığı yeni Türkiye'de demokrasinin temellerini atmaya çalışmaktadır. Söylemlerinde demokrasiyi cumhuriyetçilik ve halkçılık üzerinden tarif etmekte, özgürlük kavramı ile demokrasiyi bir tutarak Türk toplumuna demokratik bir aşı yapmaya çalışmaktadır.[281]

Irk birliği veya din birliği üzerinden ideolojilerini kurgulayan antidemokratik rejimler genel itibariyle kendi düşüncelerini cebren halka benimsetmeye çalışmakta, özgürlükleri hiçe saymaktadır. Bireyleri esir eden bu rejimlere nazaran halka seçim

---

[277] Dilaver Nişancı, Selda Güner Nişancı, "Cumhuriyet Demokrasi İkilemi: Özdeş Kavramlar mı, Farklı Kavramlar mı Sorusuna Hukuk Penceresinden Cevap Arayışı", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 2, (2022), s. 427-428.
[278] Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, (ed.) Neval Akbıyık, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 10.
[279] Emre Kongar, *Demokrasi ve Laiklik*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 18.
[280] Kışlalı (2021), *a.g.e.*, s. 26-27.
[281] Ergun Özbudun, "Atatürk ve Demokrasi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 14, (1989), s. 285-290; Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1998, s. 29-41, 50-70.

hakkı sağlayan demokrasi bireysel ve toplumsal bir hürriyet ortamı sağlamaktadır.[282] Atatürk belki de dönemin Avrupa'sının birçok faşist liderinin kıskanacağı bir iktidar gücüne sahipken faşizme karşı cephe almış ve demokrasiyi savunmuştur. En güçlü olduğu dönemde, 1930 yılında, kendisi için ömür boyu cumhurbaşkanlığı teklifine dair çıkan söylentilere karşı kamuoyuna beyanatta bulunarak, bu nevi düşüncelerinden ve tekliflerden hoşlanmadığını, hiçbir vakit de hoşlanmayacağını söylemektedir.[283]

Söylemlerinde cumhuriyet ve demokrasi kavramlarını bir arada kullanan Atatürk için, Türkiye'de devrimlerin hızla gerçekleşmesi ve çağdaşlık yolunda demokrasinin Türk toplumuna yayılması mühimdir. İşte Atatürk için Halk Fırkası bu yolda çalışmalıdır ve bu fırkanın misyonu da budur. Bu yola beraber çıkan herkes de işler yoluna girinceye kadar ve Türkiye modern devlet anlamında belirli bir seviye ve olgunluğa erişinceye kadar bu yolda beraber yürümelidir. Tek Parti dönemi politikaları üzerine yapılan çalışmalarda çok fazla dile getirilen, eleştirilen ve tartışılan "Parti-devlet bütünleşmesi" tabirinin özünde yatan temel sebep bu olsa gerektir. Yeni cumhuriyeti sağlam temeller üzerine inşa etmek ve güçlendirmek gerekmektedir. Halk Fırkası kurulduktan sonra Atatürk'ün 20 Eylül 1924 tarihinde Samsun nutkunda söyledikleri doğru anlaşılması gereken sözler içermektedir:

> "… Bugün belli bir yolun başında bulunuyoruz. Henüz düşünceleri etkileyecek kadar mesafe alınmış değildir. Görüşler gerektiği ölçüde açıklık ve isabet kazanmalıdır. Ondan evvel ayrılma fikri alelade particiliktir ki, memleket ve milletin huzur ve güvenlik şartları henüz böyle bir ayrılığa yol açmaya uygun değildir."[284]

Yukarıdaki Samsun nutkunun bu son sözlerinde dikkati çeken en önemli kelime "henüz" kelimesidir. Henüz yeterli mesafe alınmış değildir, henüz siyasi ayrımlara girilmemelidir, henüz particilik yapılmamalıdır, henüz yoldan ayrılmamalıdır. Yol birdir, o da medeniyet yoludur ve bu yoldaki kılavuz ise "henüz" Halk Fırkasıdır. Atatürk'ün bu sözlerini particilik karşıtı, demokrasi karşıtı, totaliter görüşte sözler olarak değerlendirmek yanlıştır ve abesle iştigaldir. Bir ülkede demokrasi kültürünün yerleşmesi zaman alan bir meseledir. Atatürk particiliğe karşı değildir, yukarıdaki alıntıda söylendiği gibi "alelade" particiliğe karşıdır. Buradan çıkarılması gereken sonuç, Atatürk'ün, Türkiye'nin tam manasıyla çağdaş, modern bir demokrasiye sahip

---

[282] Karpat, *a.g.e.*, s. 9.
[283] Turhan Feyzioğlu, "Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 3, (1985), s. 783.
[284] *Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. 174.

olmasını arzu ettiği ve alelade bir demokrasi istemediğidir. Aksi takdirde, demokrasi kültürüne sahip olamamış bir toplum, alelade bir demokrasi ile hırslı ve kurnaz demagogların elinde yitip giden bir kitleye dönüşecek ve zamanla bu alelade demokrasi bir diktatörlükle, belki de yeniden bir saltanatla sonuçlanacaktır. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Atatürk, Türk milletinin sağlıklı bir demokrasiye sahip olmasını istemektedir. Atatürk, bir daha diktatörlükler veya saltanatlarla yönetilmeyecek özgür bir Türk toplumu için demokrasi yolunda sağlam temeller atmak istemektedir. Samsun nutkundan alıntıladığımız yukarıdaki sözler ve Atatürk'ün diğer nutuklarında bu bahiste söylemiş oldukları, Atatürk'ün demokratlığının kanıtlarıdır.

Atatürk'ün Nutuk'taki söylemlerinden hareket eden Parla'ya göre ise Atatürk'ün söyleminde patrimonyalist, sultanist ve İslami-Osmanlı bir vokabüler semboller ve siyasi davranış yer almaktadır. Batılılaştırıcı bir liderin söyleminde bu nevi öğelerin olmasını; ülkede topyekûn bir çağdaşlaşma yaşanırken liderlik ve yönetimsel olarak anti-demokratik bir yapının olduğunu iddia etmekte ve eleştirmektedir.[285]

Parla Nutuk'u incelediği kitabında altı ilkenin Nutuk'ta nasıl yer aldığı konusunda şu tespitlerde bulunmuştur. İlk olarak cumhuriyetçiliği ele alan Parla, bu cumhuriyetçiliğin nasıl bir cumhuriyetçilik olduğu sorusuna "Bonapartist ve plebisiter" cevabını vermektedir. Bu yorum da cumhuriyetçiliğin demokratik bir cumhuriyetçiliği kastetmediği iddiasını içinde taşımaktadır. Milliyetçilik hakkında ise "kültürel ve territoryal" olduğunu, bu milliyetçilik anlayışının "duygusal, ılımlı" olduğunu, "saldırgan, yayılmacı" olmadığını söylemektedir. Şovenist bir milliyetçilikten çok milli duyguları pekiştiren savunmacı bir milliyetçiliktir. Laiklik ilkesi hakkında ise siyasal, toplumsal, kültürel boyutları olan, "geniş bir sekülarizasyon ve rasyonelleşme süreci" olduğunun ipuçlarının Nutuk'ta bulunduğunu belirtmiştir. Nutuk incelendiğinde devletçilik ilkesi ve halkçılık ilkesi hakkında henüz bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Nutuk'ta en fazla yer alan ilkelerden biri ise bahsedilen reformlarla inkılapçılık ilkesidir.[286]

Parla'ya göre:

> "Atatürk ve Kemalizm, toplumun belli bir bunalım ve anomi döneminde ortaya çıkan, var olan geleneksel, siyasal kültürden beslenen ve yararlanan, ona cevap veren, onun ihtiyacını

[285] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 156-157.
[286] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 158-159.

> gideren, ama ona yani ve yenilikçi öğeler ve boyutlar ekleyen, dağınık eğilimleri toparlayıp belli bir doğrultu ve bütünlük kazandıran etmenlerdir. Temsilci olmaktan çok bir sentez müdahalesidirler.
>
> "Daha somut bir koyuşla, Atatürk ve Kemalizm, esas olarak Osmanlı siyasal kültürünün bir ürünü değildir, ondan da yararlanan, öğeler alan, ama esas olarak yeni, belli türde bir batılı sentezdir. Atatürk ve Kemalizm, bu anlamda belirleyicidir, başlatıcıdır, çağdaş Türk siyasal kültürünün aldığı ve koruduğu biçimden sorumludur."[287]

Atatürk ve dönemin Kemalistleri kendi tarihi koşullarının sahip olması gereken ideolojiye sahiptirler. Bu ideolojiyi hiçbir değişiklik ve güncelleme yapmadan bugün dahi devam ettirmek isteyenler varsa ki vardır, bu ne Atatürk'le ne de dönemin ruhuna uygun olan ideoloji ile alakalıdır. Çünkü bir ideolojiyi ve siyasal kültürü kendi döneminde değerlendirmekle neredeyse yüz yıl sonra ilk oluştuğu dönemdeki gibi kabul etmek birbirinden çok farklı şeylerdir. Eğer döneminde anti-demokratik bir cumhuriyet uygulaması yapılmışsa -ki dönemsel olarak bunun için reformlar ve çağdaşlaştırma süreci gibi geçerli sebepler ortaya çıkmıştır- bugün dahi geçmişe referans vererek anti-demokratik bir cumhuriyeti savunmak rasyonel bir davranış şekli değildir. Bu Atatürk'ün de sürekli reddettiği dogmatizm ve kişi kültüne tapınma olgusudur. Bu durumun böyle olması Atatürk'ün suçu değildir. Atatürk'ü anlamaya çalışmakla "Atacılık" yaparak kişinin ötesinde Atatürk'ü ve lider kültünü psikolojik ve siyasal bir öğe haline getirmek ülkede demokrasinin gelişimini engelleyen ve içinde sürekli devam eden bir vesayetçiliği taşıyan anti-demokratik bir geleneği ortaya çıkaracaktır.[288]

Birtakım kişilerin 1923-1938 dönemini altın çağ olarak kabul edip sorgusuz sualsiz bu dönem uygulamalarını günümüzde tatbik edilmesini arzulamasıyla, siyasal İslam içinde marjinal bir grup da olsa "Asr-ı Saadet" dönemine geri dönmeyi isteyenlerden siyasal kültür ve kişiye-lidere tapınma kültü açısından aralarında benzerlikler vardır. Bu dahi gerici bir görüş olarak kendini ortaya koymaktadır. Bu durum, rasyonel düşünen ve çağdaş düşünceye sahip Kemalistler ile Atatürk'ün vebali değildir.

Yukarıda yer verdiğimiz benzer konulara yakın konularda Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden de faydalanarak değineceğiz. Öncelikle Söylev ve Demeçlerde yer alan demokrasi ve otoriterlik ile ilgili bölümlere yer vereceğiz. Bu demeçlere yapılan

---

[287] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 162-163.
[288] Parla (2008 a), *a.g.e.*, s. 162-164.

eleştirilere de yer vererek, bu eleştirilere yorumlarda bulunacak ve günümüz Kemalizm algısının bizzat Atatürk dönemindeki kaynaklarına inmiş olacağız.

1927 yılı "Seçim Hakkında Beyanname" başlıklı konuşmada Atatürk: "Cumhuriyet Halk Fırkası namına mebus namzedlerini ben kendi imzamla reylerinize arz ediyorum." demektedir. Aynı yıl (1927) "CHP Adayları Hakkında Vatandaşlara Yayınlanan Tamim (30.VIII.1927)"de ise Atatürk: "Cumhuriyet Halk Fırkası namına bütün memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığı için mebus namzeti olarak tesbit ettiğim zevatın heyeti umumiyesini ıttılaınıza arzediyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmağı münasip gördüğüm arkadaşların heyeti umumiyesinin birlikte görülmesini faideli addettim." demektedir. 1927 seçimlerinden sonra ise Atatürk, "Seçimden Sonra Vatandaşlara Beyanname (7.IX.1927)" başlıklı yazıda: "İntihabat neticelendi. Cumhuriyet Halk Fırkası namına takdim ettiğim namzetler memleketin her tarafında aziz vatandaşlarımın müttefikan umumi tasvip ve intihabına mazhar oldu. Aziz vatandaşlarımın tezahüretındaki asil manayı yüksek mesuliyet hissile ve layıkıle ihata ediyorum" demektedir.[289]

Yukarıda yer verdiğimiz 1927 yıllı demeçlerde karizmatik liderlik, otoriterlik, demokrasi ve çoğulculuk kavramları kapsamında, Kemalizm ideolojisi hakkında süre gelen eleştirilerin tarihsel kaynakları arasında sayılan birkaçını görmekteyiz. Bu eleştirilerin muhteviyatının daha iyi anlaşılması için Taha Parla'nın yukarıdaki demeçler hakkında yazdıkları aşağıdaki gibidir:

> "Tek-partinin plebisiter şefi, istediği kişileri milletvekili olarak millete onaylatıyor; ulusal egemenliği kullanacak olan Millet Meclisi'nin tüm üyelerini kendi seçiyor/seçtiriyor; ama bir yandan da bir seçim fiksiyonu yaratmayı ihmal etmiyor… Tabii, buradaki ittifak, genel onay, sarsılmaz birlik motifleri yine tek şef-tek parti-tek millet anlayışının ifadeleri olarak dikkati çekiyor. Demokrasi, çoğulculuk, çoğunluk, muhalefet, demokratik seçim usulü ve benzeri kavram ve sözcüklerden eser yok; bunlar Atatürk'ün siyasal söz dağarcığında yer almıyor."[290]

Çoğulculuk hakkında yine Söylev ve Demeçlerde yer alan Atatürk'ün "Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatına ve İkinci Seçmenlere Beyanname (2.II.1935)" başlıklı beyannamesine yer vermek yerinde olacaktır:

---

[289] Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları / Cilt 2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Deniz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008 b, s. 47-49.
[290] Parla (2008 b), *a.g.e.*, s.50-51.

> "Şubatın sekizinci Cuma günü yapılacak saylav seçimi işleri üzerinde çalışan Fırka Umumi Reislik Divanı yeni Meclisde de müstakil üyelerin bulunmasına imkan vermek için Fırka namzet listesinde 16 boş yer bırakmağa karar vermiştir. Aşağıda yazılı vilayetlerin her birinde birer saylavlık yer için Fırkadan namzet gösterilmeyecektir.
>
> "Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber Fırkamız programından başka bir programla ve fırkalı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkitler ve söyliyecekleri mutalealarla milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatında bulunuyoruz."[291]

Parla'ya göre yukarıda alıntılanan sembolik bir uygulamadır. Demokrasi geleneğinin zamanla ve yavaş yavaş oluşacağı gerçeğini eleştiren Parla'ya göre bu uygulama, vesayetçi demokrasi yakıştırmalarına vesile olacak bir uygulamadır.[292] Çok parti denemeleri sonuç vermeyince yukarıdaki alıntıda geçen bahsi bir parti içi çoğulculuk girişimi sayabiliriz. Her şeye rağmen Atatürk zaman içinde birbirini denetleyen fırkaların oluşacağı inancını taşımakta ve bu inanç doğrultusunda bir demokrasi kültürü oluşturmaya ve bunun temellerini atmaya çalışmaktadır.[293] Denetimden ve tenkitten uzak, tek partili bir sistem Atatürk için "sakıncalı" görülmektedir.[294]

Tarihi geçtiği döneme göre yorumlamak gerekir ki bu demeçlerin geçtiği tarihi dönem yeni bir rejimin kurulduğu bir dönemdir. Bir ülkede demokrasi tesis etmenin ve demokrasi geleneği oluşturmanın bir günde yapılacak bir uğraş olmadığı da aşikardır. Dönemin düşünme tarzını daha iyi anlamak için aşağıdaki alıntıyı paylaşmak faydalı olacaktır:

> "… Binaenaleyh milletler efkar-ı umumiyesini cihana tanıtmak mecburiyetindedir. Bütün cihan efkar-ı umumiyesine kesb-i ittila ise, esbab-ı hayatın tanzimi için şüphesiz lazımdır. Bu hususta ise mevcut vesaitin birincisi ve en mühimi matbuattır. Matbuat milletin sada-yı umumisidir. Bir milleti tenvir ve irşatta, bir millete muhtaç olduğu gıda-yı fikriyi vermekte, hulasa bir milletin hedef-i saadet olan istikamet-i müşterekede yürümesini teminde, matbuat başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir."[295]

---

[291] Parla (2008 b), *a.g.e.*, s.58.
[292] Parla (2008 b), *a.g.e.*, s.60.
[293] Özbudun, *a.g.m.*, s.290-291.
[294] Feyzioğlu, *a.g.m.*, s.781-782.
[295] Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara 1997, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, "Üçüncü Toplanma Yılını Açarken – 1 Mart 1922"* s. 246.

Bu dönemin ve Atatürk'ün düşünme tarzını açıklayıcı bir metin olduğunu düşündüğümüz için önceki alıntılardan sonra yukarıdaki alıntıyı örnek göstermek istedik. Atatürk milleti için rasyonel bir yol çizmiştir fakat bu yolda ilerleyecek olan milletin, bu yolu bilmesi, görmesi ve her şeyi baştan öğrenmesi gerekecektir. Belki de bu sebeple Atatürk her kurumu bir okul vasfında nitelemekte ve bu yolda milletin önünü aydınlatacak ışık kaynakları olarak görmektedir. Yukarıdaki alıntıda basın yol gösterici bir okul olarak tanımlanmıştır. 15 Ocak 1923 tarihli Eskişehir konuşmasında "Gazete lâzım…" demektedir. Konuşmanın devamında Türklerin dış ülkelerde "barbar" gibi görünmesinin sebebi basına önem vermemek olduğunu söylemekte, basın mensuplarının himaye edilmesinin altını çizmektedir. Konuşmasında kanunlar çerçevesinde gazetelerin ve basının özgür olduğunu ve basın mensuplarının korkusuz olması gerektiğinin altını çizmektedir.[296] 19 Ocak 1923'te İzmit'te İzmit sinemasında halka hitaben eğitimin sadece okullarda ve çocuklar için olmadığını okullardan başka gazetelerin de bir eğitim aracı olduğunu ifade ederek yalnız yeni nesilleri eğitmenin faydası olmayacağını tüm toplumun bilinçli bir toplum haline gelmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.[297]

Yüzyıllar Türk milletini çağdaş medeniyetten ve onun getirilerinden, kurumlarından, düşüncesinden, felsefesinden, siyasetinden, bilim ve teknolojisinden, mahrum bırakmıştır. Batı ile kapanması gereken mesafe çok büyüktür. Belki de bu sebeple Atatürk ülkede aydın olarak tanımlanan kim varsa ve aydın olarak tanımlanan kurum ve kuruluşlar nelerse onlara bu vazifeyi en soylu bir vazife olarak yakıştırmaktadır. Bu vazife rehber olma, okul olma vazifesidir. Kimileri yukarıdaki yazıyı basına müdahale olarak yorumlayabilir fakat burada görülmesi gereken şey milletin bilgiye, yol göstericiliğe olan muhtaçlığıdır ve Atatürk en kısa zamanda her aydının bu vazifeyi üstlenmesini istemektedir. Dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak yukarıdaki bu alıntıdan basın üzerinde baskı kuran bir yönetim anlayışı yorumunu yapmaktan ziyade millete yol gösterilmesi işinde bir yardım çağrısı olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

---

[296] "Atatürk'ün Eskişehir konuşması" (15 Ocak 1923) için bkz. Atatürk (2019), *a.g.e.*, s. 44-46.
[297] "Atatürk'ün İzmit Sineması'nda halkla konuşması" (19 Ocak 1923) için bkz. Atatürk (2019), *a.g.e.*, s. 180.

Kemalizm'in otoriterlik eleştirilerinin kaynaklarından biri de ordu ve siyaset ilişkisidir. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, İkinci Dönem Birinci Toplanma Yılını Açarken 1 Mart 1924 tarihli konuşma aşağıdaki gibidir:

> "Aza-yı Kiram! Memleketin hayat-ı umumiyesinde orduyu siyasetten tecridetmek umdesi, Cumhuriyetin daima nasbı nazar ettiği bir nokta-i esasiyedir. Şimdiye kadar takip olunan bu yolda; cumhuriyet orduları vatanın emin ve metin harisi olarak mevkii hürmet ve kuvvette kalmışlardır. Bunun gibi intisap ile mutmain ve mesut bulunduğumuz diyanet-i islamiyeyi, asırlardan beri müteamil olduğu veçhile bir vasıta-i siyaset mevkiinden tenzih ve ila etmek elzem olduğu hakikatini müşahade ediyoruz. Mukaddes ve lahuti olan itikat ve vicdaniyatımızı muğlak ve mütelevvin olan ve her türlü menfaat ve ihtirasata sahne-i tecelliyat olan siyasiyattan ve siyasetin bütün uzviyatından bir an evvel ve katiyyen tahlis etmek milletin dünyevi ve uhrevi saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle diyanet-i islamiyenin maaliyatı tecelli eder."[298]

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II," Konya'da Bir Konuşma (22.II.1931), Hakimiyeti Milliye: 24 Şubat 1931, s.302-303:

> "Bütün tarih bize gösteriyor ki, milletler, yüksek hedeflerine vasıl olmak istediği zaman, bu feveranları karşısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır. Tarihin bu umumiyeti içinde yüksek bir istisna bizim tarihimizde, Türk tarihinde görülür. Bilirsiniz ki, Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse; bu adımların önünde daima pişva olarak, daima yüksek milli ideali tahakkuk ettiren hareketlerin pişdarı olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür.
>
> "Bunun içindir ki, Türk milleti tehlikelere karşı elinde kılıç yürümeğe müheyya bulunan kahraman çocuklarına derin emniyet beslemiştir ve bu emniyeti daima besliyecektir. Bundan sonra da Türk milletinin ulvi idealinin husulü için kahraman asker evlatları hep önde gidecektir.
>
> "Bütün Türk milleti; muvaffak olduğu her hayati şeyin kahramanı olarak kendi ordusunu, ordusuna kumanda eden öz evlatlarından mürekkep zabitler heyetini, yüksek kumanda heyetini görmektedir. Millet ve kahraman evlatlarından mürekkep ordu, o kadar yek diğeriyle birleşmiştir ki, dünyada ve tarihte bunun misali enderdir. Bu milli tecelli ile daima müftehir olabiliriz.
>
> "Arkadaşlar!
>
> "Ordudan bahsederken bu memleketin hakiki sahibi olan Türk milletinin münevver evlatlarından bahsediyorum. Bu evlatlar içinde şüphe yok ki yarının kahramanlarını

[298] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, "İkinci Dönem Birinci Toplanma Yılını Açarken 1 Mart 1924"*, s.348-349

yetiştiren mürebbilerimiz dahildir. İcabında derhal kisvesini değiştirerek icabeden yerde başını veren ve ordu ile beraber yürüyen muallim arkadaşlarımız da dahildir."[299]

Yukarıdaki metinlere dayanarak Kemalizm'in elitist ve militarist olduğu sonucuna varan Parla aşağıdaki yorumu yapmaktadır:

"Buraya kadar da böyle olmuştur; 'bundan sonra da Türk milletinin yüce idealinin elde edilmesi için kahraman asker evlatları hep önde gidecektir.' Yani, ordu yalnız vatan ve sınır bekçisi olan bir askeri memur zümresi değil, toplumsal yaşamı her yönüyle belirleyen bir öncü ve seçkin zümredir. Bu kadarı bile, teknik olarak, elitist, vangarist ve militarist bir ideolojidir ve hemen izleyen paragrafta Atatürk bu ideolojiyi millete bir kez daha telkin etmektedir. Ayrıca Türkiye'deki millet-ordu özdeşliğini de, 'dünyada ve tarihteki ender örnek'lerden biri olarak göstermektedir. Siyasal kültürümüzdeki ve yaşamımızdaki militarist öğelerin ve uygulamaların meşruiyet temelleri atılmakta; II. Meşrutiyet'in 'kurtarıcı subaylar' ideolojisi artık bir resmi-egemen ideoloji hükmü kazanmaya başlamaktadır. (27 Mayıs ve -bazı akımlardan farklı olsa da- 12 Eylül askeri darbelerinin meşruiyet formülleri/mitlerinin tohumları üretilmekte, 1961 ve 1982 anayasalarının başlangıçlarının ve devlet yapılarının militarizasyonunun şeceresi yazılmaya başlanmaktadır.)"[300]

Ordunun Türk tarihindeki rolünden bahsetmek, "ordu gerektiğinde darbe yapmalıdır" anlamı taşımamaktadır. Ordu ile siyasetin birbirinden ayrı tutulması düşüncesini cumhuriyetten çok önce İttihat ve Terakki zamanında dahi savunan ve kendisi bizzat suikast ve darbe ile devrilmeye çalışılan bir liderin (Atatürk'ün) darbe yanlısı olması beklenemez. 1960 veya 1980 darbecilerinin gerçekleştirdiklerinin, yukarıda söylev ve demeçlerden alıntılanan bu gibi söylemler üzerinden meşru bir çerçeveye oturtulduğuna dair yorum eleştiriye açık bir yorumdur. Bu gibi militarist tercihlerden ya da Türkiye'deki darbeci geleneğin müsebbibiymiş gibi söylev ve demeçlere gönderme yaparak Atatürk'ü sorumlu tutan bir sonuç çıkarılması eleştiriye açıktır.

Kemalizm üzerine yapılan militarist, elitist yorumlarının dışında, Atatürk döneminin düşünürleri de Kemalist devlet ve demokrasi anlayışını otoriter ve disiplinli olarak tanımlamaktadırlar. Devrim dönemlerinin otoriter uygulamalara bir müddet mecbur kalması beklenebilir hatta bu kabul edilebilir bir durumdur ama Kemalizm bunu (militarist bir modeli veya otoriter ve disiplinli bir demokrasiyi) temsil ediyor ya da

---

[299] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, "Konya'da Bir Konuşma (22.II.1931), Hakimiyeti Milliye: 24 Şubat 1931"*, s. 302-303.
[300] Parla (2008 b), *a.g.e.*, s. 162.

Kemalizm'in demokrasi anlayışı budur ve böyle bir demokrasi olmalıdır demek ise Atatürk'ün demokrasi anlayışıyla bağdaşamayacak bir yorumdur. Atatürk dönemi bu düşünce tarzını, Atatürk'ün kendisinde değil dönemin diğer Kemalistlerinde bulmaktayız. Atatürk için CHP'nin misyonu toplumu demokrasiye hazırlamak ve alıştırmaktır fakat bu dönemde parti içinde etkin olan hatta Atatürk'e en yakın olan kişilerin, özellikle İtalyan faşizminden ve 1930'larda popülerleşen totaliter akımlardan etkilenerek, bu düşünceler çerçevesinde partiyi yapılandırmaya çalıştıklarını hatta Atatürk'e bu minvalde öneriler sunduklarını görmekteyiz (Kastedilen kişi Recep Peker'dir).[301] Atatürk'ün ise bu kişilere ve fikirlerine cevabı çok nettir. Atatürk'e göre bu öneriler "saçma"dır, bu düşünceler "sakat"tır ve bu kişiler "zorba"dır.[302] Mahmut Esat Bozkurt Atatürk İhtilali eserinin "Alman Tarihçisinin Değerlendirmesi" başlıklı yazısında:

> "Zamanımızın bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin ve gerek faşizmin Mustafa Kemal rejiminin az çok değiştirilmiş birer şeklinden başka bir şey olmadıklarını söylüyor.
>
> "Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür. Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktır, Türk milletidir. Piramide benzer; temelleri halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde, buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir."[303]

Yukarıda yer verdiğimiz Recep Peker ve Mahmut Esat'ın görüşlerinden, Atatürk'ün en yakınlarının dahi onun demokrasi anlayışında olmadığını, olamadığını ve onu anlayamadığını görmekteyiz. Atatürk biyografisinde Yakup Kadri de: "Atatürk'ün ne olduğunu, ne yapmak istediğini anlamamışız ve hiçbir zaman anlayamayacağızdır."[304] demektedir. Atatürk söylev ve demeçlerinde Mussolini hakkında açıkça: "Sezar rolünü oynamaktan kendisini kurtaramayacak" bir lider olarak bahsetmektedir.[305] Atatürk'ün bu nevi görüşler ve öneriler hakkındaki "saçma", "sakat", "zorba" şeklindeki sert tepkileri, içinde anlaşılamamaktan kaynaklı bir sitemi barındırmaktadır yorumu yapılabilir.

---

[301] "Hasan Rıza Soyak'ın 'Atatürk'ten Hatıralar" adlı eserinde anlattığına göre, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, İtalya ve Almanya'yı inceledikten sonra, bu ülkelerdeki gibi -üniformalı gençlik teşkilatı dahil- totaliter bir tek parti düzeni kurulmasını öngören bir parti tüzüğü ve programı taslağı hazırlamıştı. Atatürk bu düşünceleri derhal reddetmiş ve şu tepkiyi göstermişti: *'Bu ne sakat düşüncedir, bu nasıl zihniyettir? Görülüyor ki varmak istediğimiz hedef, henüz en yakın arkadaşlar tarafından bile zerre kadar anlaşılmış değildir.'...*" Aktaran: Feyzioğlu, *a.g.m.*, s. 785.
[302] Kışlalı (2021), *a.g.e.*, s. 35; Feyzioğlu, *a.g.m.*, s. 785
[303] Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2008, s. 88.
[304] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, (ed.) Bahriye Çeri, İletişim Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2021, s. 142.
[305] Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden aktaran: Arı İnan, *Düşünceleriyle Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1999, s. 165.

Kendi adının Mussolini, Stalin (sonraki dönemlerde de Hitler) gibi isimlerle beraber anılmasına tahammül edemediği bilenen ve bunun yanı sıra kendini göklere çıkaran övgülerden de hiç haz etmediği ve hatta buna öfkelendiği de bilinen Atatürk,[306] dönemin diktatörlerinin aksine, söylemlerinde hürriyet ve demokrasi kavramlarını sürekli tekrar etmektedir. Afet İnan, Atatürk'ün hürriyet ve demokrasi konularındaki düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: "Asrî demokraside, ferdi hürriyetler, hususi bir kıymet ve ehemmiyet almıştır; artık ferdi hürriyetlere devletin ve hiç kimsenin müdahalesi mevzubahis değildir."[307] Atatürk'ün gerçek görüşü bu yöndeyken, onun düşünceleriyle temsil ettiği rejim anlayışını İtalyan faşizmine ya da Alman nasyonal sosyalizmine benzetilmesi doğru değildir. Mahmut Esat Bozkurt'un yazısında bir Alman tarihçisinin kendi memleketinin içinde bulunduğu ve demokrasi, hürriyet, özellikle de ferdi hürriyetlere karşı olan nasyonal sosyalizm rejimini Kemalizm'le özdeşleştirerek aklama çabası kabul edilemez.

Atatürk'ün zamanından ileri fikirlere sahip olduğu ve en yakınlarının dahi onun açık görüşüne ve vizyonuna sahip olmadığına örnek olarak Yakup Kadri'nin aşağıdaki alıntısını paylaşmak bilgilendirici olacaktır:

> "Atatürk'ün ilk silâh ve mücadele arkadaşları Cumhuriyet sözü ortaya çıkar çıkmaz kıyameti kopardılar ve muhalefet denilen şey o zamandan itibaren başlamıştır. Mareşal Çakmak, General Kâzım Karabekir gibi büyük ordu erkânı Şapka Kanununa karşı idiler. Gericiliği ezmekle görevli İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Çetinkaya, Atatürk'ün Kastamonu Nutku'ndan bir gün evvel mahkemeye şapka ile gelen bir gazeteci arkadaşımızı söğüp sayarak jandarmalarla dışarı attırmıştı. Alfabe reformu işinde de aynı zorluklar başgöstermişti. Eski Arap harflerinin yerine Lâtin harflerinin kullanılması kararını uygulamak için Atatürk altı ay mühlet veriyor: İsmet Paşa ise hiç olmazsa altı yıl mühlet verilmesini istiyordu."[308]

"Bir millet var, koyun sürüsü. Buna bir çoban lazım. O da benim." bu sözlerin sahibi bir Kemalist değildir. Eski rejimin halka bakışını özetleyen bu sözler padişah Vahdettin'e aittir. "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" diyerek "milleti koyun sürüsü gibi gören idare tarzları" bundan sonra Türkiye'de olmayacak ve uygulanmayacaktır diyen kişi ise Kemalizm'im isim babası olan Atatürk'tür.[309] Atatürk, elinde

---

[306] Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 139.
[307] Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1984, s. 291.
[308] Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 142-143.
[309] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nden Aktaran: Feyzioğlu, *a.g.m.*, s. 750-751.

bulundurduğu büyük iktidar gücüne rağmen yaşadığı dönemin Avrupa haritasının neredeyse yarısını teşkil eden totaliter, faşist yönetimler gibi bir rejim kurmak yerine kendi isteğiyle ve kendi partisine muhalefet etsin diye bir muhalefet partisi kurdurmuştur. Atatürk sonrası dönemde Türkiye'deki bazı kişilerin ve grupların (bazı "Atatürkçülerin"), Serbest Cumhuriyet Fırkasını kuran ve sürekli demokrasiden, halk egemenliğinden bahseden Atatürk yerine, Atatürk'ün -devrim dönemi koşullarının zorlamasıyla mecbur kalınan- otoriter söylem ve uygulamalarını öne çıkararak oluşturdukları (özellikle darbe dönemlerinde 1960,1980, vd.) bir lider modelini örnek almış olmaları,[310] kişilerin kendi tercihidir ve Atatürk'ün hakiki düşünceleri ile uzaktan yakından bir bağ kurulması mümkün değildir.

Atatürk, otoriterlik ve hatta diktatörlük tartışmalarında kendisine örnek gösterilen Napolyon hakkında sanıldığının aksine olumsuz görüşler beyan etmiştir. Arkasına herhangi bir halk kitlesini almayan siyasi devrimlerin, tepeden inme bir sosyal devrimle sonuçlanması beklenebilir bir durumdur. Türkiye devrimi kitlesiz veya jakobensiz bir burjuva devrimi olarak da tanımlanabilir. Fakat Atatürk'ün Napolyon'dan farkı bir cumhuriyet kurmasıdır.[311] Atatürk'ün isteğinin de cumhuriyetin, demokrasinin tüm gereklerini içinde barındıracak bir sisteme dönüşmesi olduğudur. Yukarıdaki alıntıları da destekleyici olarak bu demeçlerini aşağıda sıralayalım:

> "- Size parlak tarihi zaferiniz hakkında tebriklerimden başka bir şey getirmedim. Keşke Napolyon'a ait bir eser getirseydim.
>
> "- Ne diye getirecektiniz. Napolyon, beni başka askerlerden başka alakadar etmez.
>
> "- Sizin Napolyon'a çok muhabbetiniz olduğu söyleniyor.
>
> "- Bu garip rivayet nereden çıktı? Napolyon ve sevkulceyşi hakkında tetkikatta bulundum. Fakat diğer herkes hakkında aynı tetkikatı icra ettim. Sakarya Muharebesi'ni Osterliç Muharebesi ile kıyas etmek bir iltifat sayılmaz. Ben, Napolyon'u hiç sevmiyorum. Çünkü Napolyon her şeye kendi şahsını sokardı. Mücadelesi muayyen bir dava için değildi; kendi şahsı içindi. İşte bu cihetle bu gibi adamlar için gayrikabil-i içtinap olan felakete uğradı.
>
> "- Muvaffakiyet ihraz edeceğinizde şüphe ettiğiniz oldu mu?
>
> "- Hiçbir zaman… Henüz elimizde harp levazımı bulunmadığı zamanlarda bile işin bugünkü neticeleri alacağını hesap etmiştim. Taarruzumuzu tehir etmemize sebep, kan

---

[310] Doğan Akyaz vd., *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, (ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 38-39.
[311] Savran, *a.g.e.*, s. 102-103.

dökmemekti. Bu maksatla taarruzdan evvel Fethi Beyi Londra'ya gönderdik. Sulhu kanla değil, mürekkeple imza etmek istiyorduk."[312]

Atatürk'ün 30 Kasım 1929 tarihinde Vossische Zeitung muhabirine verdiği demeçte konu yine Napolyon'a gelir. Atatürk Napolyon'un kendi hayallerinin ve tahtının peşinden gittiğini anlatarak eleştirir:

"Gayelerimizin şahsi olmaması icabeder. Yerli olmıyan bir kimse, mensup olmadığı bir memleketi yükseltmek murad ettiği zaman, şahsi garezlerden kendisini beraat ettiremez. Kendini eski kanunlara bağlayıp mazi ile ittisalini muhafaza etmek istiyen bir kimse, asri bir devlet dahi tesis edemez. Napolyon polis nazırı "Fouchet"nin hayatını bildiği halde, onu mevkiinde ipka etmiştir, bundan maada kendisinin en büyük düşmanlarına itaat etmesi, cinnetten başka bir şeyle tefsir edilemez. Napolyon esaslı bir fikre istinat etmeden işe başlamış ve kendisine bir fırsat icat edeceğini zannettiği hadisatın cereyanına tabi olmuştur. Onun bu suretle hareketi, demokrasiciliğin vücudunun altmış senelik gecikmesine sebebiyet vermiştir diyebiliriz."[313]

Dönemin koşulları göz önüne alındığında ülkeyi modernleştirme zorunluluğunun, ülkeyi demokratikleştirmeden daha öncelikli olduğunu hatırlamak gerekir. Çağdaş bir seviyeye ulaşamamış ve eğitim seviyesi düşük bir toplumda ne kadar sağlıklı bir demokratik yapı oluşturulabileceği de başka bir tartışma konusudur.

Nutuk ve Söylev ve Demeçler incelendiğinde her ne kadar otoriter bir tablo karşımıza çıksa da tarihi yaşandığı dönemde ele almak ve tarihsel yorumlamaları buna göre yapmak gerekir. Uygulamalarda otoriterlik mefhumu bazı durumlar için geçerli olsa da Atatürk'ün ve dolayısıyla Kemalizm'in özgürlükler ve demokrasi yolunu asıl hedef belirlediği de bir gerçektir. Atatürk 1930 yılında SCF kurulurken bu özeleştiriyi bizzat kendisi yapmıştır. Atatürk o tarihteki siyasi durumun diktatoryal bir görünümde olduğunu söylemekte ve bundan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmektedir. Atatürk, Türk ulusuna bu nevi bir miras bırakmak istemediğini ve tarihe böyle geçmeyi istemediğini bizzat kendisi söylemektedir.[314]

---

[312] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, "Napolyon, Harp ve Sulh (23.I.1923), Morning Post yazarı Grace Ellison'a demeç, (Vakit: 23.1.1923, s.2)"*, s. 80-81.
[313] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, s. 124.
[314] Necip Katırdağ, Ülkü Dergisinde Kemalizm 1933-1950, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 47.

### 4.3. Kitaplar

Atatürk'ün bir ideoloji olarak kurgulamadığı Kemalizm düşüncesi dönemin diğer aydınları ve siyasetçileri tarafından sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Kemalizm düşüncesini doğrudan etkileyen dönemin kitaplarına yer verilmiştir. Bu dönem için incelenen kitaplar Kemalizm başlığı ile çıkan kitaplar ve okul kitapları olarak ayrı incelenmiştir.

#### 4.3.1. Kemalizm Adıyla Çıkan Kitaplar

Atatürk'ün yaşadığı dönemde Kemalizm düşüncesini tarif etme girişimi ile iki adet kitap basılmıştır. İlk olarak Tekin Alp'in 1936 yılında kaleme aldığı "Kemalizm" adlı çalışmasına yer verilmiştir. Sonraki bölümde ise Edirne saylavı Şeref Aykut'un Kamalizm "C.H. Partisi Programının İzahi" adlı eseri incelenecektir.

##### 4.3.1.1. "Kemalizm", Tekin Alp

Serez'li bir Musevi olan Tekin Alp'in asıl adı Moiz Cohen'dir (1883-1961). Sonradan Tekin Alp adını almıştır. Tekin Alp dışında Musa, Munis isimlerini kullandığı gibi birleşik olarak yazılan Tekinalp soyadı ile de anılmaktadır.[315] Bu ismin Ziya Gökalp vasıtasıyla kendisine konulduğu düşünülürse doğru olanın soyadı olarak Tekinalp olduğu sonucuna varmaktayız. Akademik literatürde genel olarak Tekin Alp ismiyle anıldığından tezde Tekin Alp olarak kullanılmıştır. Tekin Alp'in hayatı ile ilgili ayrıntılara tezde yer verilmemiş, genel olarak 1936 yılında kaleme aldığı "Kemalizm" adlı çalışmasına yer verilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili diğer eserlerinde yer alan fikirlerine de yer verilmiştir.

Tekin Alp Kemalizm adlı eserinin başlangıç bölümünde, Türk devrimini yabancılara tanıtmak amacıyla bir eser yazmak istediğini fakat devrimin sürekli bir devamlılık halinde olmasından dolayı doğru zamanı beklediğini belirtmektedir.[316] Tekin Alp'in Kemalizm kitabı yayınlanmadan önce Recep Peker'in de onayını almıştır. Bu durum resmî ideoloji ile Tekin Alp'in eserinin bir uyum içinde olduğu şeklinde

[315] Jacob M. Landau, *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı İstanbul 1996, s. 11-13.
[316] Tekin Alp, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998, s. 26.

yorumlanabilir.[317] 1936 yılında Türkçe basılan kitabın yine Atatürk'ün sağlında Fransızca (1937) ve Çekçe (1938) baskıları yapılmıştır.[318]

Tekin Alp'in Kemalizm adlı çalışması dönemin düşünce yapısının yansımalarını taşımaktadır. Kemalizm'in ana hatlarının belirlendiği 1935 yıllı Cumhuriyet Halk Partisi kongresi sonrasında yazılan eser, kronolojik bir düzende devrimin gelişim sürecini ortaya koyarak, ilkeler üzerinde durmuş ve Kemalizm'in özgünlüğünü savunarak parti ideolojisine bir katkı sağlama çabası içine girmiştir. Bu dönemde Kemalizm hakkında başka eserler yazılmış olsa da Tekin Alp'in eseri diğer çalışmaların önüne geçen bir etkidedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin beşinci Kurultayında (1939) Kemalizm'in bilinmemesi konusunda serzenişte bulunan Kazım Nami Duru, bu konuda bugüne kadar yazılmış tek bir kitap olduğunu onun da bir Musevi olan Tekin Alp'in Kemalizm eseri olduğunu söylemiştir.[319]

Tekin Alp Kemalizm'i bir "diriliş ve yenileşme" eylemi olarak tanımlamakta ve on iki yıl boyunca gelişen dönüşümü bir ihtilal "révolution"[320] olarak değerlendirmektedir.[321] Fakat bu ihtilal tarihteki diğer ihtilallerin tersine barışçıl ve insancıl yöntemlerle gerçekleştirilmiş bir ihtilaldir. Kemalist ihtilal Batılaştıran, çağdaş, laik ve ulusaldır.[322] Büyük bir hızla gerçekleşen ihtilalin ve dönüşümün bir mucize olmadığının altını çizen Tekin Alp, bunun Türk ulusunun içinde gizliden de olsa var olan etkenlerin sonucu olduğunu, ulusun doğasına uygun olarak hızlı bir evrimsel süreç geçirdiğini vurgulamaktadır.[323] Tekin Alp, Atatürk ve partisinin de söylevlerinde ve uygulamalarında gerçekleştirmek istediklerinin Türk milletinin ve kültürünün özü olduğunu, bu sebeple de liderin milletle özdeşleştiğini ve ulus-lider bütünleşmesinin yek vücut bir halde devrimleri süratle gerçekleştirebildiğini söylemektedir.[324]

Tekin Alp eserinde Kemalizm sözcüğü üzerinde durmaktadır. Yazara göre Kemalizm, kitabın yazıldığı yıllara kadar (1936) bir sistemin adı olarak değil de Türkiye'deki devrim ve dönüşümün bilimsel olmayan genel bir isimlendirmesi olarak

---

[317] Lemi Atalay, *Atatürk Dönemi Düşünürlerinin Gözüyle Kemalizm ve Türk İnkılabı*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 50.
[318] Doğan, *a.g.e.*, s. 17.
[319] Mehmet Özden, "Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: A'râfda Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936)", *Bilig*, S. 34 (2005), s. 46.
[320] Révolution *(Fra.)*: Devrim, ihtilal.
[321] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 32.
[322] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 33.
[323] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 34.
[324] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 35.

kullanılmaktaydı. Bolşevizm, Sosyalizm gibi "-izm"lerin taşıdığı rejim anlamı Kemalizm'e yüklenmemişti. Yazara göre her rejimin ve sistemin bir önderi olsa da söz konusu tarihlerde bir kişinin adını taşıyan bir rejim olmuş değildi. Bu özelliğiyle Kemalizm diğer rejimlerden ayrışmaktaydı. Tekin Alp'e göre bunun sebebi de Atatürk'ün bir devlet adamı olması ve bir ulusun tarihinin akışını değiştirecek denli büyük bir toplumsal ve siyasal dönüşümü gerçekleştirebilmiş bir lider olmasından kaynaklanmaktadır. Yazara göre milletin bilinçaltında var olan fakat yüzlerce yıldır uykuda bırakılmış milli ruha en uygun sistemi ve rejimi oluşturabilen tek devlet adamı Atatürk'tür. Diğer "-izm"lerden farklı olarak Kemalizm'e Atatürk'ün adının verilmesi rejimin onun kişiliğiyle özdeşleşmesinin bir sonucudur. CHP'nin 1935 yıllı kongresinde de partinin ilkelerinin "Kemalizm yolu" olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu tarihten itibaren Kemalizm resmi olarak rejimin ideolojisi durumuna gelmiştir. Fakat yazara göre bu ideolojinin ulaşmak istediği idealler eskiden olduğu gibi ulaşılması imkânsız gözüken hedeflere yönelik olmayıp (Türkçülük, Kızıl Elma, vs.) Atatürk'ün gerçekçiliğiyle şekillenen idealler olacaktır. Tabii Tekin Alp kitabında bu açıklamaları yaparken Atatürk'ten bir "üstinsan" olarak bahsetmektedir. Nietzsche'den alıntılandığı anlaşılan bu tabir yazarın Atatürk'e olan bağlılığının yanında onun zekasına bir gönderme olarak yapılmakta, aşırı övgü içeren bir tanımlama da olsa ideolojinin adının liderin adıyla anılmasını meşrulaştırma tutumunu vurgulamak istemiyle yapıldığı anlaşılmaktadır.[325]

Tekin Alp Kemalizm'in var olan mevcut düşünce sistemleriyle tanımlanıp, bir taslağının oluşturulup oluşturulamayacağını irdeler. Batılılaşmaya yönelik amaç taşıyan bir ideoloji için bu kabul edilebilir bir düşünce olsa da Tekin Alp'e göre Kemalizm kendi içinde özgündür. Kemalizm, her ne kadar Batı'dan alınmış formülleri kullansa da kendine özgü şartlar ve ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda bunları uyarlamıştır. Bu sebeple Kemalizm örnek olarak ne sağ ne de sol kalıplar içine sokulabilir. Kemalizm pragmatiktir. Tekin Alp, CHP Genel Sekreterinin kongredeki (Dördüncü Kongre, 1935) konuşmasından alıntı yaparak nasıl Zigana dağında portakal yetiştirmek mümkün değilse, sırf şeklen yapmış olmak için yapmanın veya Batı'daki bir uygulamayı doğrudan kopya etmenin Kemalizm'e uymayacağını, Kemalizm'de ülkeye uygun olan ne ise onun ülkeye uyarlanarak alınacağını ve uygulanacağını vurgular. Kemalizm'in Batı'yı kopyalamadığına dikkat çekmektedir. Tekin Alp, bizzat Atatürk'ün ülke için en

[325] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 38-39.

iyi yolu bulacağını, en doğru sentezi yapacağını ifade ederek, bundan dolayı adına Kemalizm denen ideolojinin var olan herhangi başka bir "-izm" ile değil de Atatürk'ün adıyla anılmasının doğru bir isimlendirme olduğunun tekrar altını çizmektedir.[326]

Eserinde Kemalizm'in başlangıcını sorgulayan Tekin Alp, Osmanlı'daki ıslahat hareketlerini, Tanzimat'taki, Meşrutiyet dönemindeki değişimleri yadsımamakla birlikte, bu gelişmeleri Kemalist devrime kıyasla çok zayıf olarak nitelemektedir. Özellikle Ziya Gökalp'in Türkçülük çalışmalarına dikkat çeken yazar, her ne kadar Cumhuriyet öncesi Türkçülük ve Türkçecilik çalışmalarını olumlasa da bu çalışmaların Kemalizm ile benzerliğinin olmadığını dile getirmektedir. İsmet İnönü'den alıntı yaparak cumhuriyet devriminin Osmanlı ıslahatlarının devamı ve gelişmiş hali olmadığını söyler. Bunun sebebi Osmanlı'daki yenileşme hareketlerinin Türk milliyetçiliğinden uzak, Osmanlıcılık temelinde yapılmış olmasıdır. Türk devriminde gerçekleştirilen dönüşümün Osmanlı düzeninde kabul edilemeyecek ve uygulanamayacak düzenlemeleri beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir.[327] İsmet İnönü'den yapılan alıntı şu şekilde devam eder:

> "Biraz önce dediğim gibi Türk devrimi, Türk kurtuluş davası olarak yabancı saldırısına karşı bir ölçüye değin yalnız askeri ve siyasal nitelikle başlar. Ve fakat daha ilk anında Osmanlı düzenine karşı yapısal, ulusal ve siyasal devrimlere girer. Ulusal varlığını anlayışta temelli başkalığı ise güç önünde imparatorluğun boyun eğmesine karşı Türk devriminin karşı koyma ve savaşım kararında bulacaksınız."[328]

Tekin Alp'in Osmanlı düzenini eleştirirken özellikle şeriat düzeninden bahsettiğini unutmamak gerekir. Sadece Osmanlı hükümetlerinin değil, Osmanlı aydınlarının da bu düzenden kaynaklanan manevi bir boyunduruk alıntında olduğunu ima eder. Örnek olarak Ziya Gökalp, Tekin Alp'in takdir ettiği, değerli çalışmalara imza atmış bir Türkçü olmasına rağmen "Türk milletine, İslam ümmetine, Avrupa medeniyetine mensubum." demektedir. Bu ifadeyi dönemin geleneksel düşünce tarzına bağlayan ve aydınların düşünce özgürlüğünü kısıtlayıcı bir gelenekten kaynaklandığını düşünen Tekin Alp, şeriatın, daha doğrusu genel olarak dinin ve teokratik yapının zamanla ulusalcılığı ve Batılılaşmayı yok edeceğini de düşünmektedir. Tekin Alp'e göre Kemalizm'in teokrasiye karşı savaşı onu geçmiş yenileşme tecrübelerinden ayırt eden en önemli özelliktir. Tekin Alp Kemalizm'in tek tanrısının ulusalcılık olduğu yorumunu

---

[326] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 39-41.
[327] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 45-48.
[328] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 48.

yapmaktadır. Batıcılık da ancak Türk menfaatine uygun şekilde uyarlanırsa kabul edilebilir. Tekin Alp'e göre, Türk tarihinde dinsel dogmalardan sıyrılmış modern anlamdaki Batı tarzı ulusalcılık Atatürk'le başlar. Buna göre Alp, Kemalizm'i de Atatürk'ün Samsun'a çıkışından başlatır.[329]

Tekin Alp Kemalizm'in öz yapısının daha Kurtuluş Savaşı esnasındaki dönemde kendini gösterdiğini söylemektedir. Bu "öz yapısal nitelikler" tabii ki Kemalizm'e adını veren liderin yani Atatürk'ün kişiliğiyle özdeşleşmiş özelliklerdir. Tekin Alp'e göre herhangi bir düşmana veya eski bir düzene baş kaldıran birçok lider/devrimci halkı galeyana getirerek kitleleri harekete geçirmekte aceleci davranmaktadır. Atatürk geçmişin klasik devrimcilerinden biri değildir. Aksine Atatürk için zamanından önce yapılan her hareket yararsızdır hatta davaya zarar vermektedir.[330] Halkın içinde var olan bağımsızlık duyguları kişisel başarı ve ün uğruna daha bir kıvılcım halindeyken bu yangına karşı olanlar tarafından söndürülmemelidir. Atatürk, bu kıvılcımı bir bağımsızlık ve çağdaşlaşma yangınına dönüştürecek kadar dikkatli ve sistemli hareket etmiştir. Dolayısıyla Kemalizm de planlı ve aşamalı bir ideolojidir. Alp kitabında konuyla ilgili şunları yazmaktadır:

> "Yeri gelmişken, etkiye kapılmadan ve çarçabuk davranmadan, yöntemli bir biçimde çalışmanın, Kemalizm'in en özyapısal niteliklerinden biri olduğunu söylememiz gerekir. Bu ağır ve ölçülü örgüt ruhunu, Kemalist değişimin her aşamasında bulacağız. Son kerte ilerisini düşünen ve dikkatli bir ruh ve yönetimin ihtilal, karışıklık ve devrim eylemlerini yöneteceğine olasılık var mı? Bu çok alışılmamış bir çelişkidir."[331]

Keza Atatürk söylevinde Kurtuluş Savaşı esnasındaki bu durumdan bahsetmiştir. İşgal dönemlerinde tüm manda ve himaye tekliflerine karşı tam bağımsızlığı savunan Atatürk için ulusal bir kurtuluş savaşı ve ulusal egemenlik tarihin doğal akışı içinde olması gereken bir zorunluluktur. Atatürk'e göre saray ve hanedan da bu durumun hemen farkına varmış ve milli mücadelenin karşısındaki yerini almıştır. Eğer Atatürk Kurtuluş Savaşı'nın daha en başından laik bir cumhuriyet kuracağını ve bir rejim değişikliğine gideceğini açıklasaydı birçok direnişle karşılaşacağının farkındaydı. Bu sebeple zamanından önce bir açıklama yapmamak ve aşama aşama uygulamaları hayata geçirmek gerekiyordu. Atatürk'ün kendi sözleriyle anlatmak istersek: "Bu son sözleri özetlemek gerekirse diyebilirim ki ulusun vicdanında ve geleceğinde sezdiği büyük

---

[329] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 48-54.
[330] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 64-65.
[331] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 65.

gelişim ve yeteneğini bir ulusal giz gibi vicdanımda taşıyarak sıraları geldikçe bütün toplumumuza uygulatmak zorunda idim."[332]

Tekin Alp'e göre Atatürk'ün tüm yaptıkları bir bütünsellik içinde yapılmaktaydı. Fakat her adım zamanında atılmakta, hiçbir şey zamanından önce dile getirilmemekteydi. Aynı şekilde Kemalist devrim de aşama aşama oluşan bir bütünlük ve birlik sergilemektedir. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse, 1920'de dualarla açılan meclis adı koyulmamış bir cumhuriyet rejimine ön hazırlıktı. Adının resmen koyulmamasının sebebi meclis içindeki muhaliflerin bu durumun geçiciliğine inanmalarıydı. Sonuç olarak dış düşman yurttan kovulana kadar herkesin bir arada çalışması gerekliydi. Atatürk bunu gerçekleştirmiştir ve adına cumhuriyet demeden bir cumhuriyet faaliyeti ile "vatanın bağımsızlığı, saltanat ve hilafet makamının kurtarılması" için üç yıl boyunca meclisi idare etmiştir ve zamanı gelince de 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, bir yıl sonra da hilafet kaldırılmıştır.[333]

Tekin Alp lider odaklı bir siyasal ve toplumsal gelişimden yanaydı. Bu sebeple Batı demokrasilerinin "ulusça ulus için" anlayışını eleştirmektedir. Devletin halk için olduğunu yadsımamakta fakat halkın bilinçsiz bir kitle olduğunu düşünerek ve kolayca manipüle edilebileceğine dayanarak ulusun doğrudan yönetimin içinde olmasını uygulama aşamasında eleştirmektedir. Ona göre nitelik nicelikten daha önemli bir yer teşkil etmektedir. Aynı savaşta olduğu gibi orduyu yönetenler, nasıl ordudaki rütbesiz askerler değil de kurmaylarsa, devlet yönetiminde de bu esas göz önünde bulundurulmalıdır. Lider vücudu yöneten beyindir. Atatürk ülkeyi yönetecek kadroları belirlemesi gereken kişidir. Çünkü kadrolar özellikle sınıf temsili üzerine kendiliğinden oluşursa bu iç karışıklığa neden olduğu gibi sınıfsal ve bireysel çıkarlar da ön planda olacaktır ki bu da oluşturulmak istenen "ulusal egemenlik" anlayışına ters düşen oligarşik bir düzeni beraberinde getirecektir. Bu sebeple Atatürk'ün oluşturacağı kadrolar liderin bir yansıması olmalıydı. Aksi taktirde Türkiye gibi demokrasi alanında siyasal olarak deneyimsiz, eğitimsiz bir ülke ve halk, demagogların elinde oligarşiye yenik düşerdi. Kemalizm'in Batı demokrasilerinden farklı olarak sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum yaratma hedefini göz önünde bulundurarak bu yorumları okumak gerekir. Tekin Alp'e göre Atatürk Türklerin babasıdır ve siyasi tercihleri bir babanın çocuklarını

[332] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 66.
[333] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 82-83.

yetiştirmesi kadar doğal bir durumdur. Tekinalp liderin özelliklerini halkla bütünleştirerek XIV. Louis'in "devlet benim" sözünü değiştirerek, Türk ulusunun da "ben Atatürk'üm" diyebileceğini söylemiştir. Ona göre Atatürk yeni toplum/halk, yeni toplum/halk da Atatürk'tür. Bunun sebebi yeni toplumun, "yeni Türk'ün" onun yani tek bir liderin görüşleri ve idealleri doğrultusunda oluşturulmasıdır.[334]

Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı Atatürk gerekli siyasal kadroların oluşturulması için CHF'yi kurmuştur. Adı her ne kadar fırka/parti olsa da bu oluşum klasik anlamda toplumun belirli bir kesimini veya sağ ya da sol anlamda bir tür siyasi fraksiyonu temsil eden bir parti değildir. Tüm toplumun İstiklal Savaşı'nda birleştiği Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin bir devamı olarak, tüm halkı ve toplumdaki bütün sınıfları temsilen kurulmuş bir siyasi oluşumdur. İşte bu sebeple de adına "halk" partisi denilmiştir. Kitabında Atatürk'ün Balıkesir konuşmasında, Atatürk'ün Türkiye'yi henüz sınıfları oluşmamış bir tarım ülkesi değerlendirmesine atıf yapan Tekin Alp, partinin tüm halkı temsil eden bir yapıda kurulduğunu, tüzüğünün, programının da bu kapsamda düzenlendiğini vurgulamıştır. Atatürk'ün konuyla ilgili Samsun'da yaptığı başka bir konuşmada da partinin asıl hedefinin ne olduğu ve bu hedef doğrultusunda amaca ulaşılana kadar hangi yolun izlenmesi gerektiği açıklanmıştır. Buna göre, Cumhuriyet sağlam temellere oturtulana kadar, çağdaş, uygar ve bilinçli bir toplum vücut buluncaya kadar birlikte çıkılan bu yolda halkın bir bütün halinde beraber hareket etmesi, yoldan sapmaması yani Halk Partisi'nin öngördüğü ideal topluma ulaşılmadıkça farklı görüşlerde particilik yapılmaması gerektiği vurgulanmıştır. CHP'nin tüzüğünde yer alan ve Atatürk'e partide ömür boyu değişmez başkanlık unvanı veren altıncı maddenin de böyle bir güvenlik endişesiyle konulduğunu düşünebiliriz.[335]

Yukarıda Atatürk'ün hayatında "zamanlama"nın önemini açıklamıştık. Her işin zamanında yapılması ve bir plan çerçevesinde oluşturulması gerekliliği Kemalizm'in de özünü oluşturmaktadır. Atatürk tabii ki Batı tarzı serbest bir demokrasiyi arzulamaktadır. Bu istek, Atatürk'ün tüm yaşamı incelendiğinde varılacak kesin bir sonuçtur. Fakat her işte olduğu gibi bunun da zamanı vardır ve bunun için toplumun olgunlaşması gerekmektedir. Zamanından önce girişilecek bir hareket, daha alev

[334] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 89-92.
[335] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 94-97.

almadan sönen (söndürülen) bir kıvılcım misali tüm emeğin heba olmasına, eski köhne düzenin geri gelmesinden başka bir işe yaramayan sonuçlara sebebiyet verecektir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde doğal olarak çok güçlü olan bu endişe ve buna bağlı oluşan temkinli olma çabası, ileriki dönemlerde Kemalizm'le özdeşleştirilmiş olan ve belli aydınlarca, muhalif kesimlerce de siyasi bir araca dönüştüğü düşünülen vesayetçi gelenekte kendini gösterecektir.

Kemalizm her ne kadar tek parti politikasıyla ne kadar süreceği belli olmayan toplumsal bir evrim düşüncesinde olsa dahi 1930'larda Halk Partisi'ne muhalif bir görüş hem de Kemalizm'in içinden doğmuştur. Bu muhalif topluluk, tek parti politikasında eksik olduğunu düşündüğü liberalizm ilkesinden hareket ederek yeni partiyi, Serbest Fırka'yı kurmuş olan Atatürk'ün arkadaşlarıdır. Serbest Fırka'nın kuruluşunda Atatürk'ün etkin olduğu tarihi bir gerçekliktir fakat Halk Fırkası'nın karşısına çıkan bu yeni partinin kurulmasında farklı birçok neden olduğu da aşikardır. İç ve dış birçok etken sayılabilir. Dışarıya daha demokratik bir görüntü vermek isteyen çok partili bir Türkiye anlaşılabilir bir sebeptir. Atatürk'ün de çok partili bir düzeni gençliğinden beri arzuladığı ve bunun için zamanın geldiğine karar verdiğini de düşünebiliriz. Fakat çok kısa süren Serbest Fırka denemesi, toplum içinde 1923-1930 arası geçen zaman sürecinde Halk Partisi politikalarına yönelik tepkileri de su yüzüne çıkarmıştır. Bu durumun devrimi tehlikeye sokabileceğinin düşünülmesi Kemalizm'in temkinli olma özelliğinin, diğer bir değişle devrimin toplumun tüm kesimlerine yayılıncaya kadar kontrolü bırakmama isteğinin bir yansımadır. Serbest Fırka kısa süre içinde kapanmıştır. Tekin Alp Serbest Fırka sürecini kendine göre yorumlamıştır. Ona göre Atatürk, arkadaşları arasındaki görüş farklılıklarını sezmiştir ve daha liberal görüşte olan bir parti kurulmuştur. Fakat bir müddet sonra Atatürk Serbest Fırka mensuplarını partiden ayrıldıkları için yadsımış, onlar da partilerini kapatıp Halk Partisi'ne "yuvalarına" dönmek zorunda kalmışlardır. Tekin Alp'in bu açıklaması Atatürk'ün ne kadar etkili ve etkin olduğunu ve tek parti düzeninin meşruluğunu vurgulamak için ifade edilmiştir. Liderin bir anda sırtını dönmesi yeni bir parti kurmuş bireylerin "yuvalarına" geri dönmesi için yeterli bir sebeptir. Tekin Alp'e göre bu çok doğal bir durumdur. Tekin Alp'e göre tek parti uygulaması halkın da istediğidir. Ortada bir dikta yöntemi ve bir zorlama yoktur. Halk bunu kendi kendine kabul etmektedir. Ona göre halk tek partiden

memnundur.[336] Serbest Fırka'nın 1930 belediye seçimlerindeki başarısını, Serbest Fırka deneyiminde tek parti uygulamalarına ve Halk Fırkası'na karşı gösterilen toplumsal tepkileri yadsıyan bu görüşün, halkın CHF'ye olan tutumundaki gerçeği ne kadar yansıttığı tartışılır.

Tekin Alp'e göre Halk Partisi'nin 1935 tarihli dördüncü kongresi ile Kemalizm olgunluk seviyesine ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren Kemalist ideali tüm ülkede gerçekleştirmek için yoğunlaşılmalıdır. Bu Kemalist ideal 1935 yılına kadar altı okla ifade edilmekte, daha ayrıntılı bir tanım getirilmemektedir. Bu tanımsızlık bilinçli bir tercihtir. Recep Peker'e göre Kemalizm zamanın ruhuna göre şekillenen, yaşamın kendisi gibi değişken ve esnek olabilen bir ideolojidir. Halk Partisi programının ayrıntılı bir manifestosunun olmamasının nedeni de budur. Serbest Fırka kurucusu Fethi Bey gibi bu durumu eleştirenlere cevap veren Peker, Halk Partisi'nin bir tekkede kapalı olmadığını belirttiği gibi parti programının da bir ayet olmadığını dile getirerek, zamanın getirdikleri doğrultusunda partinin ve dolayısıyla Kemalizm'in izleyeceği politikaların değişiklik gösterebileceğini ifade eden açıklamalarda bulunmuştur. Kemalizm'in ruhu ulusun menfaatine uygun olanı seçip uygulamaktır. Bu sebeple Kemalizm'i diğer ideolojiler gibi kalıplar içine hapsetmek olanaksızdır.[337]

Tekin Alp kitabının devamında Cumhuriyet'in başından kitabın yazıldığı tarihe kadar geçen dönemde Kemalizm'in yaptığı devrimlerden bahsetmiştir. Özellikle iç düşman olarak tanımladığı teokrasi ve bağnazlığa karşı Kemalizm'in büyük bir savaş verdiğini ve çağdaşlaşmaya yönelik atılan toplumsal adımları sıralamıştır. Şeriat düzenine karşı laik yasalar çıkartılmış, kadınlara seçme ve seçilme hakkı dahil olmak üzere özgürlükleri verilmiş, harf devrimi gerçekleştirilmiştir. Geriye doğru bir bakış yaparak Kemalizm'in çağdaşlaşma adına yeni toplumu kurmak için yaptıkları sayılmıştır.[338]

1929 yılına gelindiğinde İstiklal Savaşı'ndaki maddi başarıdan çok daha mucizevi bir başarı manevi bir savaş olan devrimlerle kısa sürede gerçekleşmiş, çağdaşlaşmanın ve gelişimin önündeki manevi tutsaklık duvarı yıkılmıştır. Avrupa ile yarışabilecek yeni tip insan vücut bulmaya başlamıştır. İşte bu noktada "Yeni Türk"ün tanımı, kimliği ve dolayısıyla kökeni önem arz etmeye başlamıştır. Yeni Türk mazisinde

---

[336] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 97-98.
[337] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 102-105.
[338] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 106-138.

ve kökeninde ne eski Osmanlı olabilirdi ne de Batılıların o dönemlerde Türkleri barbar savaşçı göçebeler olarak tanımladıkları bir soydan geliyor olabilirdi. Osmanlı tarihinden öteye gidemeyen bir tarih anlayışı kabul edilemezdi. Yeni Türk'ün yeni bir tarihi olmalı ve bu tarih Avrupalıların eşiti olabilecek denli saygın bir tarih olmalıydı. İşte bu maksatla, bu dönemde tarih çalışmalarına bizzat Atatürk tarafından önem verilmiş, devlet güdümlü bir tarih seferberliği işine girişilmiştir.[339] Yüzlerce akademisyenin özellikle Osmanlı öncesi Türk tarihi incelemeleri, o dönemlerde kültürel-siyasi olarak önem arz eden Hint-Avrupa kökenine yönelik antropolojik araştırmalar, Anadolu'daki Hitit, Mezopotamya'daki Sümer medeniyetlerinin Türklük kökenlerine dair araştırmalar, Cumhuriyet'le ve Kemalizm ile ortaya çıkmış yeni insan tipinin, yeni toplumun hem Avrupa ile denk ve saygın bir kimliğe sahip olmasına hem de Cumhuriyet'in kurulduğu Anadolu coğrafyasının tarihin en eski zamanlarından beri Türk yurdu olduğuna ispat olacaktı. Tarihi ve coğrafi bir meşruiyet söz konusuydu. Tekin Alp de kitabında bu konulara bu anlamda bir vurgu yapmaktadır. Okullarda okutulmak üzere basılan dört ciltlik genel tarih kitabındaki Türklük, İslam öncesi Türklüğe geniş yer ayırmaktadır. Tüm bunları Kemalizm'in ulusalcılığa ve yeni, çağdaş bir ulus yaratma çabalarının işleri olarak görmek gerekir. Tekinalp kitabında Marcel Sauvage'nin "Peçesini atan Türkiye" isimli röportajından alıntıladığı üzere Türkiye Lozan'dan sonra bu sefer de entelektüel olarak Batı'ya karşı ulusal kimliğini güçlendiren bir zafer daha kazanmıştır. Ona göre bu zafer Türklüğü uzun zamandır tarihsiz ve barbar olarak tanımlayanlara karşı bir öç alıştır. Yeni tarih teziyle Türkler sadece Orta Asya tarihiyle değil, Anadolu'ya yerleşmiş uygarlık kurucu medeniyetlerle akrabalık kurduğu için (Hitit, Troya, Frigya, Lidya gibi Anadolu medeniyetlerinin, ayrıca Roma medeniyetinin atası Etrüsk medeniyetinin Orta Asya kökenli olduklarına dair tez) Yunan kültüründen dahi daha eski tarihlere dayanan bir soy ağacına kavuşmaktadır.[340]

---

[339] Atatürk 1 Kasım 1934 yılında şunları söylemektedir: "Kültür işlerimiz üzerine, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini, doğru temeller üstüne kurmak; öz türk diline, değeri olan genişliği vermek için candan çalışmakta olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine şimdiden inanabilirsiniz (Alkışlar)." Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt 25, s. 4, (1 Kasım 1934); "Açış Nutku", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Kasım 1934, s. 2; "Gazi Hz. nin Mühim Nutukları", *Vakit*, 2 Kasım 1934, s. 8; Atatürk 1 Kasım 1935 tarihli konuşmasında da şunları dile getirmektedir: "Kültür kınavımızı, yeni ve modern esaslara göre, teşkilâtlandırmaya durmadan devam ediyoruz. Türk tarih ve dil çalışmaları, büyük inanla beklenilen ışıklı verimlerini şimdiden göstermektedir." Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre V, Cilt 6, s. 3, (1 Kasım 1935); "Açış Söylevi", *Ulus*, 2 Kasım 1935, s. 1; "Atatürkün Açma Söylevi", *Son Posta*, 2 Kasım 1935, s. 12.

[340] Alp (1998), *a.g.e.,* s. 138-163.

Kemalizm'in yeni tip insan ve yeni toplum projesi 1932 yılına gelindiğinde farklı bir seferberliğe daha girişmiştir. Tarih çalışmalarının yanında-paralelinde gelişmekte olan bu yeni dönüşüm dilin Türkçeleştirilmesi işidir. Harf inkılabı yapılmıştır ve eski yazıdan Türkçeye daha uygun olan, öğrenilmesi kolay Latin alfabesine geçilmiştir. Fakat dilin de halkın tamamının anlayacağı bir şekilde sadeleşmesi, Arap ve Fars etkisinden arındırılarak dilin de ulusallaşması gerekmektedir. Ulusal dil de ulusun kendisi gibi yabancı boyunduruğundan kurtarılmalıdır. Tekin Alp kitabında 26 Eylül 1932 tarihli ilk dil kongresinden alıntılar yapmaktadır. Bu alıntılardan Hüseyin Cahit'in alıntısı getirdiği eleştiriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Dilin sadeleştirilmesi, Türkleştirilmesi işinin tepeden inmeci politikalarla, bir kurulla yapılmaması gerektiğini belirten Hüseyin Cahit'e göre kişisel bir tercih olması gereken bu iş doğal akışına bırakılmalıdır. Akademinin görevi yeni bir dil yaratmak olmamalıdır. Akademi dilin koruyucusu olmalıdır. Hüseyin Cahit'in bu eleştirilerinin o dönemde çok fazla dikkate alındığı söylenemez. Kongre dil konusunda köklü kararlar almıştır. Halkevleri ve Halk Parti'si başta olmak üzere ülkenin dört bir yanından Arapça ve Farsça karşılığa denk gelecek Türkçe sözcükler toplanmış, oluşturulan kurullarca çalışmalara başlanmıştır. Türkiye dışı Türk coğrafyalarında yaşayan aydınlar kendi Tük dillerinden öz Türkçe örnekler sunmuşlardır. Başta Atatürk olmak üzere siyasetin ileri gelenleri öz Türkçe kelimeler kullanmaya başlamışlardır. Gazete ve dergilere, özellikle başyazarlarına hitaben öz Türkçe kullanmaları bildirilmiştir. Bu durum iki dilli bir toplumun oluşmasına sebebiyet vermiş, halk yeni sözcükleri anlasın diye birçok metinde parantez içinde Osmanlıca karşılıkları yazılır olmuştur. Tekin Alp'e göre bu bir geçiş dönemidir. Tekin Alp'in temennisi 1936 yılına gelindiğinde ders kitaplarının da yeni dille yazılması ve yeni kuşakların bu dil üzerine eğitim görmesidir. Görüldüğü üzere Kemalist kültür, tarih ve dil temeli üzerine oturtulmuştur. Kemalist ulusalcılığın temelinin de dil ve tarih üzerine olduğunu düşünmek gerekir. 1936 yılında dil ve tarih fakültesinin kurulmasıyla bu iki unsurun ulusal kimlik yaratımındaki önemine ve birliğine vurgu yapan Tekin Alp'e göre nasıl vatan toprağı ulusun maddi varlığının kaynağıysa ve onu besleyense, tarih ve dil de ulusun maneviyatının besin kaynağıdır.[341]

Tekin Alp'e göre ulusalcılık Kemalizm'in en belirleyici unsurudur. Ona göre Atatürk'ün "birlik" döneminde yalnızca ulusalcılığa tapınılmaktadır. Atatürk'ten önceki

[341] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 165-173.

dönemlerde ise İslamcılık, Batıcılık ve ulusalcılık üçlemesi vardır. Tekin Alp'e göre örnek olarak Ziya Gökalp çok tanrılı bir dönemin aydınıdır. Burada kullanılan tanrı kavramı dikkat çekicidir. Bu kavramın kullanılmasının birinci sebebi Tekin Alp özelinde şeriata karşı olan tavırdır. Diğer bir sebep ise Tekin Alp'in, kimlik ve aidiyet kavramlarını, Kemalizm'deki ulusalcılığa yaptığı vurgu temelinde tanrısallaştıracak kadar önemli bir yere koymasıdır olarak yorumlanabilir.[342]

Tekin Alp'e göre yeni Türkiye, inancında ve ideolojisinde başlıca temel olarak ulusalcılığı kabul etmiştir. Bir inanç seviyesine çıkarttığı ulusalcılık bu anlamda diğer milletlerin ulusalcılıklardan farklı olarak içinde hümanizmi de barındırmaktadır. Ulusal devletlerin sadece kendi menfaatine yönelik hareket etmesinden farklı olarak (bu durumu "kutsal bencillik" olarak tarif eder) Türk ulusalcılığı bir inanç seviyesinde olduğundan yani Tekin Alp tarafından neredeyse yeni bir din olarak yorumlanmasından dolayı ulusal çıkarları uğruna diğer milletlerin hakkını yiyen bir bencillik göstermez. Diğer milletlerin iyiliğini de düşünür. Atatürk'ün hümanist politikalarını Kemalizm'le özdeşleştiren, ulusalcılığı da neredeyse bir inanç seviyesine çıkaran Tekin Alp, bu konuda afyon üretimindeki bilinçli kısıtlama örneğinden faydalanır. Afyon üretimi Türkiye için çok fazla gelir getiren bir ürün olmasına rağmen uyuşturucu kullanımında da bu üründen faydalanıldığı için Atatürk afyon üretimi azaltarak, düzenleyerek, denetim altında tutarak, afyondan uyuşturucu üretilmesini yasaklayarak, uyuşturucu üretenlerin ve satanların ceza almasını sağlayarak sadece kendi milletini değil diğer milletlerin de faydasını düşünerek hareket etmiştir. Tekin Alp'e göre bu Türk ulusalcılığının hümanist ve barışsever özelliklerinin bir yansımasıdır. Türkiye dış politikada da barışsever ulusalcılığıyla ön plana çıkarak daha dün savaştığı İtalya, Yunanistan gibi milletlerle barışı tesis etmiş dost olmuştur.[343] Bütün bu sebeplerden

---

[342] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 177.

[343] Tekin Alp'in de belirttiği barışseverliğe örnek olarak, Atatürk'ün 1 Kasım 1930 tarihinde yaptığı meclis konuşmasından bir bölüm şu şekildedir: "… Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başvekilinin ve Hariciye nazırının Ankarayı resmen ziyaretlerini hususî bir memnuniyetle zikrederim (Bravo sesleri alkışlar). Türkiye ile Yunanistanın yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimî bir dostlukla kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır. (Bravo sesleri, alkışlar). İki Cümhuriyet arasında açılan yeni devrin yeni esaslarını, ahte rapteden vesikalar, yüksek tasvibinize arzolunmuştur." Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, Cilt 22, s. 3, (1 Kasım 1930); Atatürk ayrıca 1933 tarihli meclis konuşmasında da şunları söylemektedir: "Balkanlarda münasebetlerimiz inkişafa mazhar olmuştur. Yunanistanın mümtaz Başvekilini ve nazırlarını kabul ettiğimiz esnada, dostça anlaşma paktı imza edildi. Başlıca hükmü, iki memleketin müşterek hudutlarını karşılıklı teahhüt altına alan bu mukavele Yunanistanla aramızda mütemadiyen artan dostluk ve emniyet rabıtasının neticesidir (Alkışlar). Bu muhaede, Balkanlarda dahi sulhun ve umumî ahengin kuvvetli bir vasıtası olacaktır (Alkışlar)." Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt 18, s. 3, (1 Kasım 1933).

dolayı Tekin Alp'e göre Türk ulusalcılığı, sıradan bir ulusalcılık tarifinden daha fazlasını ifade etmektedir.[344]

Alp'in cumhuriyet sonrası oluşan-oluşturulan yeni toplum ve ulus, ulusalcılık ve ideoloji hakkındaki fikirlerine ışık tutacak başka bir çalışması olan "Türk Ruhu" başlıklı kitabındaki görüşleri, Alp'in ulusalcılık ve inkılap düşüncesi anlamamız açısından faydalıdır. Bu eserde Alp, cumhuriyet sonrası ulusal kimliği tarif ederken "atalar ruhu", "yeni ruh" ve "Türk Ruhu" tabirlerini kullanmakta, cumhuriyet öncesi milli kimliği ise "sentetik ruh" şeklinde adlandırmaktadır. Eski kimliği "sentetik" olarak tarif etmesinin sebebini, İran, Arap ve Bizans kültürlerinin zaman içinde Türk kimliğini tahrif etmesine bağlamaktadır. İşte cumhuriyet ve inkılap Alp için Türk kültürünün ve kimliğinin dirilişidir. Bu diriliş sentetik olanı ortadan kaldıracak ve ulusun öz kültürüne dönmesini sağlayacaktır.[345] Bu öz kültür, Türk milletini eski Osmanlı kültüründen kurtaracak olan daha eski bir geçmişin kültürüdür. Ona göre olması gereken yeni kimlik, "dünün" değil "evvelki" günün yani İslam'dan da önceki devrilere dayanan kadim Türk kültürünün modernize edilmiş halidir.[346]

Tekin Alp yeni parti programında (1935) işçi-işveren ilişkileri hakkında yapılan düzenlemeleri de destekler. Bu düzenlemelere göre Kemalizm işçilerin grev hakkını toplumun ve ekonominin çıkarları doğrultusunda yasaklamaktadır. İşçi-işveren ilişkilerini parti düzenleyecek, uyuşmazlıklar hükümetin sağladığı hakemler vasıtasıyla aşılmaya çalışılacaktır. Burada önüne geçilmek istenilenin sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmak olduğu görülmektedir. Sonuçta Kemalizm sınıfsız, imtiyazsız bir toplumdan yanadır. Recep Peker'in ifadesiyle, Türkiye'deki işçi sınıfı sosyalist ülkelerde olduğu gibi çatışma yollarıyla hak aramamalı, bir ayrılık öğesi olmamalıdır. Sınıf egemenliğine dayalı bir devlet kurma düşüncesi kabul edilemez. Tekin Alp'e göre işçi-işveren arasındaki anlaşmazlıkların devletin sağlayacağı hakem eliyle çözülmesi yoluna başvuran başka Avrupa devletleri de vardır. Devletin bu müdahalesi otoriter rejimlerin bir özelliğidir. Ancak, diğer otoriter devletler korporasyon sistemini kullanırken Kemalizm diğer devletlerden farklı olarak sınıf ayrımını ve sınıf temsilini reddettiğinden dolayı korporasyon sistemine karşıdır. Korporasyon sisteminde olduğu gibi bir tarafta işçiler, bir tarafta işverenler olmamalı, bizzat devlet denge ve uyumu

---

[344] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 180-183.
[345] Tekin Alp, *Türk Ruhu*, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 1944, s. 232-233.
[346] Alp (1944), *a.g.e.*, s. 235.

sağlayan tek hakem konumunda olmalıdır. Aynı nedenlerden dolayı Kemalizm'in tröst ve kartellere de karşı olduğunu belirten Alp, bunların da örnek olarak, en az sendikalar kadar tehlikeli yapılar olduğunun altını çizer. Tekin Alp'in tüm bu yorumlarını devletçilik uygulamalarının uzantısı olan uygulamalar olarak okuyabiliriz. Fakat dönemin işçi hakları konusundaki genel tavrın ne olduğu açıktır. Ayrıca, sınıf çatışması fobisinin ideolojik temellere dayandığını da görebiliriz. Özellikle sosyalizm ve Kemalizm ayrılığı-farklılığı dönemin siyasetçilerince sıkça altı çizilen bir konudur. Tekin Alp'in Kemalizm'i ve Kemalist devleti otoriter devletler sınıfına sokması da metinde göze çarpan bir noktadır. Bunda bir beis görmemesinin sebebi kitabın yazıldığı dönemde otoriter rejimlerin Avrupa'da etkin olmaya başlamasıdır.[347]

Kitabının büyük bir bölümünü Halk Partisi'nin 1935 kongresi ve yeni programında kabul edilenlerin üzerine kurgulayan Tekin Alp, parti programında yer alan parti devlet bütünleşmesine yani Kemalizm'in devletle bir olması konusuna önem vermektedir. Cumhuriyetçilik dışındaki ilkelerin anayasaya girmemiş olması, altı oku ve Kemalizm'i savunmasız bırakan bir durumdur. Herhangi bir iktidar değişikliğinde anayasal bir hal almamış ilkeler değiştirilebilir veya ortadan kaldırılabilir. Yeniden şeriat kanunlarına dönmek ya da devletçilik politikalarından vazgeçmek kabul edilebilir bir şey değildir. Bu sebeple 1935 yılında Parti'nin aldığı kararla anayasa bu doğrultuda altı ilkenin tümüne yer verecek şekilde değiştirilecektir. Bu karar Tekin Alp'i memnun etmekte, rejimin temellerini sağlamlaştırmakta ve ileride ona göre olması gereken parti devlet bütünleşmesinin önünü açmaktadır.[348] Kemalist ilkelerin anayasaya girmesi, Kemalizm'in devletin koruması altında olmasını da meşrulaştırmaktadır.[349]

Tekin Alp'e göre tam olarak bir tanımı yapılmamış olan Kemalizm ve ilkelerinin bilinen kalıplar içinde tanımının yapılması mümkün değildir. Bu nevi tanımlamalar ancak çelişkiler içinde bir ideoloji resmi sunar. Örnek olarak Kemalizm'in altı okundan biri demokrasiyi temsil etmesine rağmen, Kemalizm'in ileri gelen birçok siyasetçisi demokrasiden yana olmayan, tam tersi ve otoriter söylemlerde bulunmaktadır. Tekin Alp'e göre Kemalizm Cumhuriyetçiliği savunduğu için liberaldir fakat pratikte Kemalizm devletçi özellikleri ile bununla çelişir gözükmektedir. Kemalizm, ulusalcı olmasına ulusalcıdır fakat yine pratikte ulusun geleneklerini ve değerlerini değiştirmek

[347] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 191-194.
[348] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 195-198.
[349] Özden, *a.g.m.*, s. 57.

işine girişmiştir. Klasik tanımlamalar çerçevesinde değerlendirildiğinde Kemalizm çelişkilerle doludur. Demek ki Kemalizm'i inşa eden siyasetçiler için bu kavramlar klasik ve bilinen anlamlarından farklı anlamlarda anlaşılmakta, kullanılmaktadır. Yöneticilerin Kemalizm'i belirli bir formülle tanımlamamalarının sebebi ideolojinin dogmalaşması ve kalıplaşması tuzağına düşmemek maksadı taşımaktadır. Kemalist düşünce, hayatın gerçeklerini ve değişkenliğini ideolojilerin sözcüklerle örülü katı kalıplarından daha önemli bir yere koymaktadır. Bunun bilinçli bir tercih olduğunu görmekteyiz. Halk Partisi'nin altı okunu ele aldığımızda da aynı durum söz konusudur. Bu altı ilke ile hedeflenen amaç aşağı yukarı klasik tanımlarıyla aynı olsa da Kemalizm'in bu ilkeleri anlayışı ve uygulaması diğer ülkelerdeki uygulamalardan farklıdır. Kemalizm ideolojisinden ne kastedildiğini anlamanın yöntemi, Kemalist ideologların kavramlardan ne anladığını kavramaktan geçer. Klasik liberalizm ile Kemalist liberal görüş arasındaki fark nedir? Klasik tanımıyla ulusalcılıkla Kemalist ulusalcılık veya halkçılık, demokrasi gibi kavramlar Kemalizm'in ideologları için ne ifade eder? Tekin Alp'e göre bu anlaşılmadan Kemalizm anlaşılamaz.[350]

Tekin Alp'e göre altı oktan biri olan demokrasi, özellikle İstiklal Savaşı'nın ikinci döneminde Atatürk'ün düşünce ve eylemlerinin odağında yer almaktadır. Buna rağmen incelediğimiz "Kemalizm" kitabının yazıldığı döneme kadar geçen sürede başta Recep Peker gibi partinin ve Kemalist görüşün önde gelen bazı ideologları demokrasi karşıtı tutum ve söylemler içindedir. Tekin Alp'e göre de klasik anlamdaki demokrasi Avrupa'da da modası geçmiş, yozlaşmış, yer yer oligarşiye dönüşmüş bir uygulamadır. Sınıf temsiline dayanan, çok partili düzenlerde ulus için var olduğu düşünülen demokrasideki ulus kavramı, siyasi partilerin temsil ettiği kesimden ibaret, dar bir ulus kavramıdır ve ulusun tüm kesimlerini ifade etmemektedir. Tekin Alp'e göre Türkiye, Avrupa'da iflas etmiş bir demokrasiyi aynen alıp ülkede uygulamak için büyük fedakarlıklara ve canlara mal olan İstiklal Savaşı'nı vermiş olamaz. Buna karşılık demokrasinin alternatifi uygulamaların kötülükleri de ortadır.[351]

Tekin Alp'e göre Türkiye, Avrupa'da uygulanan demokrasi tuzaklarına düşmeden kendine göre bir demokratik anlayışla ülkeyi yönetmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Cumhuriyet Türkiye'si savaştan harap olmuş, sanayisi olmayan,

---

[350] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 201-203.
[351] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 205-206.

ticareti gayrimüslimlerin ve yabancıların elinde olan, yetersiz teknik olanaklarda tarım yapmaya çalışan, okuma yazma oranı çok düşük bir ülkedir. Ayrıca Türk halkının büyük bir kesimi Osmanlı yönetimi boyunca yüzyıllardır kul sıfatıyla yaşadığından dolayı siyasetin içinde de değildir. Bu sebeple Türkiye, doğal olarak sınıfsız bir kitleyi barındırmaktadır. Bu kitleyi partilere ve sınıflara ayırmaya çalışmak gerçekçi değildir. Çünkü henüz ortada bir işçi sınıfı, bir burjuva sınıfı yoktur. Ülkenin sahip olduğu bir avuç aydın ve bürokratın klasik anlamda bir sınıf olup olmadığı da tartışılır. Diğer demokrat ülkelerde yönetici kesim, doğal olarak seçmen kitlenin etkisinde politikalar uygulamaktadır. Yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı Türkiye'de bu durum tam tersidir. Türkiye'nin devrimsel anlamda bir toplumsal dönüşüm içinde olması da yönetici kesimin seçmenleri etkisi altında tutmasının başka bir sebebidir. Ayrıca unutulmamalıdır ki yakın geçmişin yani Osmanlı'nın teokratik, şeriatçı, mutlakıyet gölgesi hala yeni cumhuriyetin önünde bir tehdit unsuru olarak durmaktadır. Mevcut şartların bu nevi bir tabloyu oluşturması, Türkiye'deki demokrasinin klasik liberal anlayıştan uzak, disiplinli, devletçi, lider odaklı ve tek partili bir demokrasi olmasını meşru kılmaktadır.[352]

Batı'da ilerlemeyi sağlayan bireycilik ve liberalizm demokrasinin olmazsa olmazı olarak değerlendirilirken, yan yana durması bir tezat oluşturan demokrasi ve devletçilik kavramları nasıl olmuştu da altı ilkede ve Kemalizm'de birlikte yer almışlardı? Tekin Alp'in kitabında sık sık öne sürdüğü ve ona göre Kemalist rejimin mottosu olarak düşünebileceğimiz "korunma iyileştirmeden yeğdir" düşüncesi bu birlikteliğin sebebi olarak gösterilmektedir. Batı'da birey ve toplumlar insan hakları ve özgürlük kavramlarıyla gelişmişlerdi fakat bu gelişme sınıf çatışmalarına sebebiyet verdiği gibi gelir dağılımda da büyük eşitsizliklere neden olmuştu. Atatürk, kapitalizminin emperyalizmle birlikte yürüyen gerçek yüzünü görmüş, siyasal bağımsızlığın kazanılmasının, iktisaden bağımsız olmayan bir toplumda anlamı olmayacağını fark etmiştir. Ayrıca liberal demokrasiyle yönetilen ülkelerde işçi topluluğu ve onların temsil ettiği partiler ile işverenler ve onların partileri arasında devletin nispeten ortada durduğu fakat genelde işveren tarafında yer aldığı sonu olmayan bir iç savaş söz konusuydu. Kamplaşmış ve bitmeyen bir çatışma halinde olan bir toplum Kemalizm'in ulusal egemenlik söylemine uymamaktadır. Bu sebeple

[352] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 217-218.

kapitalizm de emperyalizm gibi bir düşman olarak algılanmaktadır. Kapitalizmin emperyalizmle beraber bir düşman olarak anılıyor olmasının sebebi Türkiye'nin iktisaden geri kalmışlığında aranmalıdır. Ülkede mekanize olmamış tarım teknik olarak geri olduğundan verim olarak da yetersizdir, sanayi ise neredeyse yoktur. Tarımı geliştirecek veya sanayiyi kuracak ulusal sermayedar ise hiç yoktur. Bu şartlar altında sırf demokrasinin gereği diye liberalizmi, bireyciliği savunmak, yabancı kapitali savunmak, yabancı kapitalin ülkenin "özgür" bireylerini sömürmesini savunmak anlamına gelmektedir. Bu durum da aynı Osmanlı'da olduğu gibi mali bir tutsaklığı beraberinde getirecektir. Lozan konferansı anılarından bildiğimiz üzere Avrupa'nın beklentisi de sermaye sıkıntısı çeken yeni Türkiye'nin borç için kapısına gelmesidir.[353]

Cumhuriyetle ve Kemalist devrimle orta çağdan uyanan Türkiye kendisini bir anda makineleşmiş bir dünyanın ortasında bulmuştur. Yeni Türkiye, eski dünyaya göre sürekli bir gelişme, ilerleme ve devinim halinde olan bu dünyada, özel girişimin büyüyüp serpilmesi için gereken zamanı bekleme lüksüne de sahip değildir. Bu özel girişim gelişse bile yabancı kapital ile büyümek zorundadır ki, bu durum da yeni Türkiye'yi eski Türkiye'den daha büyük bir iktisadi tutsaklığın ve bağımlılığın içine sokacaktır. İşte bu sebeple Kemalizm bireyci olmayan, ulusun tamamının gücü ile vücut bulacak iktisadi bir devrim işine girişmiştir. Tekin Alp'in ifadesiyle Kemalist devletçilik devlet sosyalizmi ile özellikle sanayiye kapital sağlamış, yüklenicilik ve tacirlik yapmıştır.[354]

Devletçiliğin komünizme evrilme potansiyeli olduğu eleştirisi yapanlara Tekin Alp, Sovyet devrimi ve Kemalist devrimi karşılaştırarak yanıt vermiştir. SSCB ulusalcılığa savaş açmışken, Kemalizm ulusalcıdır. Kemalizm sınıfsız bir toplum öngörürken, Sovyet devrimi sınıf eksenli bir politika izlemektedir. Kemalizm her ne kadar devletçilik politikası izlese de özel-kişisel mülkiyete saygı göstermekte ve dokunulmaz görmekteyken, Sovyetler özel mülkiyeti ortadan kaldırmıştır. Bu iki devlet sadece menfaatleri kesiştiği dönemlerde birbirine destek olmuşlardır. Unutulmamalıdır ki Kemalizm dört ilkeyle yola çıkmıştır. Bunlar milliyetçilik, cumhuriyetçilik, halkçılık, laikliktir. Bu ilkelerle alakası olmayan devletçilik ilkesi Kemalizm'e sonradan eklenilen ilkelerdendir (1931 üçüncü parti kongresi). Bu da Kemalizm'in devletçi olmak için yola

[353] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 221-225.
[354] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 226-228.

çıkmadığını, uygulanan devletçiliğin ülkenin şartlarından dolayı izlenen bir yol olduğunu bize göstermektedir. Partinin ve dönemin aydınlarının ilk dört ilkede birleşmesi fakat devletçilik konusunda ayrışmasının nedeni de budur. Fakat Tekin Alp'e göre kim ne derse desin son söz Atatürk'ün ve partinindir ve herkes bunu kabul etmekte gönülden hareket etmelidir.[355]

Tekin Alp yurtseverlikle ulusalcılığın birbirine karıştırılmaması gerektiğini ifade etmektedir. İlkel toplumlarda dahi oluşabilecek yurtseverlik içgüdüsel bir his olmasına rağmen ideolojik bir kavram olan ulusalcılık iki yüz yıllık bir tarihi geçmişi olan ve farklı tanımlara sahip bir olgudur. Ulusalcılık fikri ile milletler; krallar, prensler ve din uğruna değil, ulusal ideal ve çıkarlar için savaş vermektedir. Özellikle Fransız Devrim'i sonrası Osmanlı'ya da ulaşan ulusalcılık fikri, imparatorluğun sonunu getiren etmenlerin başında yer almaktadır. Ulusalcılık, ırk, dil, kültür, çıkar birliği gibi etmenlerde ortaya çıkabilir fakat her toplumun kendine ait bir ulusalcılık anlayışı olduğu da bir gerçektir. Irksal temele dayanan Alman ulusalcılığıyla, çok farklı ırkların bir arada yaşadığı Britanya İmparatorluğu'ndaki veya ABD'deki ulusalcılık anlayışlarının farklı olması buna örnektir. Sovyet Rusya'da dahi ulusalcılık yadsınan bir fikir olmasına rağmen Rus ulusalcılığı kendini hayat sahasında az da olsa göstermektedir. Osmanlı'daki ulusalcılık fikri ise cumhuriyet dönemine kadar tam manasıyla oluşamamış, ulusalcılık olarak tanımlanan duygu İslam inancıyla, Müslüman olma ile ve devletin birliği ve bekası düşüncesi ile beraber yürümüştür.[356] Türkiye'de örnek olarak Almanya'dakinin aksine devlet birliği, ulus birliğinden çok önce kurulduğu için tarihi anlamda da bir farklılık mevcuttur. Almanya'da ulus devletini ararken, Türkiye'de devletin ulusunu aradığını söyleyebiliriz.[357]

1928 yılında yayınlanan "Türkleştirme" adlı eserinde Tekin Alp İspanya'dan kaçan ve Osmanlı'ya sığınan Yahudilerin bugüne kadar Türkleşememesinin sebebinin Osmanlı'da ulusal bilincin gelişmemiş olmasına bağlamakta, geç kalınmış bu durumun değişmesi yönünde çalışılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda Türkiye Yahudilerine, Tevrat'taki on emire gönderme yaparak on maddelik uyulması gereken kuralları sıralamıştır. Bu on madde şu şekildedir:

---

[355] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 240-241.
[356] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 259-275.
[357] Murat Kılıç, "'Türkleştirme' Dağında Bir 'Musa' ve Evamir-i Aşere (On Emir)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21 (2010), s. 168.

> "1- Adlarını Türkleştir. 2- Türkçe konuş. 3- Havralarda duaların bir bölümünü Türkçe oku. 4- Okullarını Türkleştir. 5- Çocuklarını Türk okullarına gönder. 6- Ülke işlerine karış. 7- Türklerle düşüp kalk. 8- Cemaat ruhunu kökünden sök. 9- Ulusal ekonomi konusunda özel görevini yerine getir. 10- Hakkını bil."[358]

Türk ulusalcılığının, diğer bir deyişle Kemalist ulusalcılığın temelinde ise kendini koruma içgüdüsü yatmaktadır. Özellikle Selanik ve Makedonya'da gelişmeye başlayan ulusalcılık düşüncesi, Türkleri Balkanlardan kovmak isteyen milletlere karşı yapılan hayatta kalma mücadelesinde ilk kıvılcımını vermiştir. Bu milletler ulusal farkındalığa Türklerden önce sahip olmuşlardır. Türkler ise karşısında bulunduğu güçlerin aksine ulusal düşünceden ve bilinçten yoksun olarak, devleti, saltanat ve hilafeti ayakta tutmak için bir savunma savaşı vermektedir. Balkan savaşı ile başlayan süreç Sevr ile son bulmuş, her yanı işgal edilen Türk, manda ve himaye tartışmaları arasında ancak bir vakit sonra 1919'da Samsun'a ayak basan bir önderin ağzından "Ya istiklal! Ya ölüm!" diyebilmiştir. Bu haykırış Türk ulusalcılığının temelinde yatan, yok oluşa karşı söylenmiş bir isyan çığlıdır. Tekin Alp'e göre Türk ulusalcılığı bir "tepki ulusalcılığı"dır. Bu tepki Halk Partisi ilkelerinin tümüne sirayet eden bir anlayıştır. Sadece ulusalcılık ve ulusalcılık ilkesi değil, altı okun hepsi ulusalcılık temelinde var olan bir tepki sonucu oluşmuştur. Laiklik, şeriata, bağnazlığa, teokratik geçmişe, kadını toplum dışı saymaya, tutsaklığa, bilgisizliğe, cehalete ve baskıya olan tepkiler sonucu ortaya çıkmıştır. Halkçılık, Osmanlı düzenindeki eşitsizliğe, yani şeriat düzeninden beslenen dini aristokrasiye, ekonomik düzenden beslenen toprak ağası, ayan, mültezim adı altındaki toplumsal ve iktisadi aristokrasiye, Türk'ü sadece "kul" olarak gören sınıfsal sisteme karşı bir tepkidir. Devletçilik, iktisadi özgürlük adı altında ülke iktisadının yabancıların kontrolünde olmasına, haksız kapitülasyonlara, sömürüye karşı bir tepkidir. Devrimcilik, yenileşme karşıtlığına doğmuş bir tepkidir. Cumhuriyetçilik ise Osmanlı'nın yani devletin yıkılmasında baş rolü oynamış mutlakıyet rejime karşı bir tepkidir.[359] Bütün bu tepkileri vermek ve ilkeleri layıkıyla uygulamak ve içselleştirmek için sadece yurtsever olmak yeterli değildir, ulusal farkındalığa sahip olup, ulusalcılık temelinde hareket eden bir toplum olmak gerekir ve tarihin bu coğrafyasında yaşayan, bu insanların bir ulus olabilmesi için de bu ilkelere sahip olması gerekir. 1935 yılı parti programında ulusu ırk ve din unsurundan uzak, "dil, kültür, ülkü (ideal) birliği" olarak

[358] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 16.
[359] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 277-284.

tanımlayan Kemalist ulusalcılık diğer devletlerin ulusalcılıklarından ayrıca yukarıda anlatıldığı bu şekliyle ayrışmaktadır.[360]

Son olarak Kemalizm'in kültür ve medeniyet konularındaki görüşlerine yer vereceğiz. Tekin Alp'in eseri incelendiğinde, Tekin Alp'in geçmişinde önem verdiği saf bir Türkçülük düşüncesinden ziyade, Batıcılık ve Batılılaşarak bir medeniyet kurmak anlayışının Tekin Alp'in Kemalizm söyleminde birinci derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.[361] Yukarıda bahsettiğimiz üzere Gökalp ile Tekin Alp arasında ona "Tekinalp" adını verecek kadar yakın bir ilişki vardır. Tekin Alp ile Ziya Gökalp ilişkisinin boyutunu anlamak için bu yeterli bir örnektir.[362]

Gökalp'e göre hars alanında güçlü olan bir millet medeniyet seviyesi yüksek olsa bile harsı yozlaşmış bir millete göre daha avantajlıdır. Harsın yani diğer bir değişle halka ait olan kültürün en az uluslararası kabul gören medeniyet kavramı ve Batı kültürü (Batı'nın üstün durumundan kaynaklı olarak uluslararası kabul gören medeniyet ve kültür "Batı" kültürü/medeniyeti olarak kabul edilmektedir) kadar önem arz ettiğine vurgu yapan Gökalp, tarihte saray çevresinde gelişen elit Osmanlı kültürünün halka ait olan değerleri yani harsı ihmal etmesi gibi şimdi de harsın Batı kültürünün gölgesinde kalma ihtimalinden endişe duymaktadır. Batıcı düşüncede olanlar Gökalp'in aksine iyisiyle kötüsüyle medeniyetin Batı'dan alınmasını savunmaktadırlar. Osmanlı'nın Balkan savaşı gibi askeri yenilgilerinden sonra bu görüşte daha radikalleşen Batıcı grup, kültür-medeniyet konusunda bir ikilik oluşturan hars ayrımına karşı çıkmaktadırlar. Batıcı düşüncede olanlara göre, Tanzimat döneminde de benzer bir şekilde var olan bu ikilik, aşamalı bir dönüşüm politikasına sebebiyet vermiş, radikal reformlar yapılmasının önünde bir engel teşkil etmişti. Atatürk de medeniyet düşüncesinde Batıcı görüştedir ve kültürün birliğinden yanadır. Fakat dönemin bazı aydınları için Batı kültüründen tam manasıyla yararlanılması eskinin terk edilmesiyle mümkündür. Örnek olarak divan edebiyatını sevdiği için kendine kızan Nurullah Ataç gibi aydınlar Doğulu kalmamak için yeni nesillere divan edebiyatının öğretilmemesi gerektiğini savunacak kadar radikal görüşlere sahiptir. Tekin Alp de Atatürk'ün Batı kültürünü halka

[360] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 286-291.
[361] Özden, *a.g.m.*, s. 53.
[362] Özden, *a.g.m.*, s. 46.

benimsetmesine destek olmaktadır.[363] Vals ile başlayan gecelerin zeybekle son bulması kişisel zevkler ve toplumsal gereklilikler arasında bir dönemin resmini vermektedir.[364]

Prof. Dr. Çetin Yetkin'e göre Kemalizm adlı eserinde Tekin Alp, devrimin ve ilkelerin bir değerlendirmesini yapmış, Atatürk ile olan bağına vurgu yaparak Kurtuluş Savaşı ve devrimleri bir bütün olarak değerlendirmiş ve CHP ilkelerini kuramsallaştırmıştır. Yetkin'e göre Tekin Alp'in "Kemalizm" eserindeki zaman zaman aşırıya kaçan ve devletçilik, demokrasi, işçi hakları gibi konularda bugün kabul edilemeyecek tarzdaki görüşleri tartışılabilir, ancak dönemin, özellikle savaş sonrası koşulları da göz önünde tutularak okunulması gereken bu eser, 1936 yılı CHP ideolojisinin anlaşılması bakımından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Yetkin'e göre tartışma konusu olmayacak bir durum da vardır ki o da işgal yılları da dahil olmak üzere Türkiye'nin en zorlu dönemlerinde Tekin Alp'in, Türk aydınları ile beraber Türkiye'nin çıkarları için çalışmış olmasıdır. Dinini hiçbir zaman değiştirmeyen Tekin Alp, dönemin diğer ulusalcı aydınları gibi Türklüğe hizmet etmiştir. Ziya Gökalp'in açtığı yolda yürümüş, Türk milliyetçiliğinin ırkçılıktan ve dinsel ayrımlardan uzak olduğunu entelektüel çalışmaları ve varlığıyla kanıtlamıştır. Yetkin'e göre "Kemalizm" adlı eser aynı zamanda Atatürk milliyetçiliği ile Gökalp milliyetçiliğinin benzerliklerini ve farklılıklarını da ortaya koymakta, Atatürk milliyetçiliğinin Gökalp'in çıkarımlarından çok daha ilerici olduğunu açıklamaktadır.[365]

#### 4.3.1.2. "Kamalizm", Şeref Aykut

Bu bölümde Edirne saylavı Şeref Aykut'un Kamalizm adlı eseri incelenecektir. Kitabın alt başlığı olan "C.H. Partisi Programının İzahi" kitabın mahiyetini ortaya koymaktadır. Aykut kitabında, 1935 tarihli Halk Partisi programını izahla bir Kemalizm tanımı yapmaya çalışmıştır. Tezde kullandığımız kaynak 1936 basımı Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul baskısıdır.

Şeref Aykut'a göre Türk devrimini anlamak için Türk tarihini bilmenin yanında, devrimi yapan kurucunun vasıflarını da bilmek gerekir. Bu kurucu Atatürk'tür. Bu sözüyle devrimi ve Kemalizm'i Atatürk ile özdeşleştirmektedir. Türk devriminin tarihi bir geçmişinin olduğunu söyleyen Aykut'a göre, kurucu-yaratıcı zihin (Atatürk) bu

[363] Özden, *a.g.m.*, s. 58.
[364] Özden, *a.g.m.*, s. 61.
[365] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 16-19.

tarihi birikimi, çağın gereklerine göre düzenleyerek devrimi kurgulamıştır. Devrim hem tarihten hem de ulusun ruhundan doğmuştur. Devrimi anlamanın yolu devrimcinin (Atatürk'ün) iç dünyasını bilmekten geçer. Türk devrimini diğer fikir ve ideolojilerle izah etmenin yanlış olacağını söyleyen Aykut'a göre Kemalizm (Kamalizm), diğer fikir cereyanlarının üstünde "yalnız yaşamak dinini aşılayan" (yani hayatın gereklerine göre şekillenen ve hümanizmi merkezine koyan), ilkelerini de iktisadi temeller üzerine kuran "bir dindir". "Bir dindir" söylemiyle, Kemalizm'i bir din mertebesine çıkaran Aykut, dolayısıyla Atatürk'ü de "Kemalizm dininin" peygamberi mertebesine çıkarmaktadır.[366] Bu dönemin bazı aydınlarında rastlanan ve aşırı övgü içeren bu nevi açıklamalar, Atatürk'ü putlaştırarak, hayranlık ve bağlılığın ötesine geçmekte, bir parti-rejim tapınmasına dönüşmekte ve ulusalcılığı ilahi bir statüye yükseltmektedir. Kemalizm'i ve dönemin Kemalist aydınlarını eleştirenler, Şeref Aykut gibi bir dil kullanan aydınlar üzerinden eleştirilerini kurgulamaktadırlar. Yukarıdaki bölümde incelenen Tekin Alp'in Kemalizm kitabında da bu nevi bir tek adamı yüceltme söylemi ile karşılaşmaktayız.

Aykut'a göre Kemalizm, diğer ideolojiler gibi (burada faşizm ve Marksizm kastedilmektedir) baskı yöntemleriyle, zor kullanarak değil gönülleri kazanarak ve halkı yükselterek (halkı siyasetin merkezine koyma anlamında) şekillenen, amacı ulusal kalkınma olan bir ideolojidir. Bu sebeple Şeref Aykut, CHP programı üzerinde araştırma yapmak ve programı kendine göre izah etme gereği duyduğu için bu kitabı yazmıştır. Ona göre Kemalizm 1935 yılı CHP programı ile bir ideoloji haline gelmiş olmaktadır.[367]

Şeref Aykut 1935 CHP programı ile devrimin ana hatlarının çizilmiş olduğunu söylemektedir. Büyük devrimci, tarihin içine girerek ulusal ruha uygun olan prensipleri bulmuş, süzgecinden geçirmiş ve uygulamaya koymuştur. Türk devriminin, Atatürk'ün, "hakimiyet milletindir" sözü üzerine inşa edildiğini dile getiren Aykut'a göre devrimle her şey sil baştan yeniden başlamış, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum olarak toplumsal düzen yeniden tanımlanmıştır. Burada, geçmişin padişah-kul idaresinden farklı olarak toplum içinde eşitlik üzerine kurulmuş bir ulusal birlik kastedilmiştir. CHP ise bağımsızlık savaşı için kurulan Müdafaa-i Hukuk'un devamıdır. Bu sebeple CHP

---

[366] Şeref Aykut, *Kamalizm (C.H. Partisi Programının İzahı)*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, 1. Baskı, İstanbul, 1936, s.3.
[367] Aykut, *a.g.e.*, s. 3.

programı, Şeref Aykut'un Kemalizm'i tanımladığı kitabında en önemli kaynak olarak seçilmiştir.[368]

Şeref Aykut, Kemalizm kitabına dört esas ve altı ana vasfı tanımlayarak başlar. Bu dört esas: vatan, ulus, devlet ve kamusal haklardır. Ana vasıflar ise altı ilkedir (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık). Aykut'a göre program (CHP programı, 1935), vatan tanımını sadece siyasi sınırlardan ibaret bir tanım olarak yapmamakta, bu siyasi sınırların derinindeki tarihsel aidiyete de vurgu yapmaktadır. Aykut'un bu nevi bir vatan tanımıyla Kemalizm kitabına giriş yapması, dönemin Türk tarih tezinin önemini bir kez daha bize göstermektedir. Türk tarih tezine göre Anadolu, Hitit medeniyeti de dahil olmak üzere antik dönemleri de içine alan uzun bir ön Türk geçmişine sahiptir. Aykut, kitabında Hitit (kitapta kullanıldığı şekliyle "Eti") medeniyetine ve Hititlerin Türk olmasına sıkça vurgu yapmıştır. Bu tarih tezi, Anadolu'nun Malazgirt öncesinden de (1071) Türk yurdu olduğu görüşüne dayanmakta, Anadolu coğrafyasının binlerce yıllık Türk yurdu olduğunu savunmaktadır. Böyle yapılarak mevcut sınırlar içindeki coğrafyada hak iddia eden başka milletlerden (Yunanlılar, Ermeniler, vd.) daha eski devirlerde ve daha uzun süre olmak üzere bir Türk varlığı yer almakta, toprağın sahipliği pekiştirilmekte, Anadolu coğrafyasındaki Türk varlığı meşrulaştırılmaktadır. Aykut'a göre vatan sadece üzerinde gezilen bir toprak parçası ve insanın doyduğu yer değil, uğrunda can verilen bir kavramdır. Bu sebeple üzerinde yaşadığı insanlar için hem tarihi ile hem kültürü ile bir bütün teşkil etmesi gerekmeli, kutsal bir varlık haline dönüşmelidir. Vatan, sade bir toprak parçası olarak görülen bir vatan olsaydı, onu kimin yönettiğinin, kimin egemen olduğunun, ulusal bağımsızlığın, uğruna verilen kurtuluş savaşının bir anlamı olmazdı. Vatan kavramının Namık Kemal'den beri Atatürk nesli için kutsal bir kavram olmasının yansımaları, Atatürk'ün çağdaşı Şeref Aykut'ta da kendini göstermektedir. İşte bu sebeple Kemalizm'i tanımlamaya vatan kavramıyla başlamış, ilk esas olarak vatan kavramını görmüş, işin içine dönemin Türk tarih tezini de katarak vatan tanımlamasını güçlendirecek bir unsur olarak kullanmak istemiştir.[369]

Aykut, vatan kavramı ile ilgili, programda yer alan vatanın bütünlüğü kısmını da yorumlamaktadır. Burada Osmanlı'nın farklı dilleri ve dinleri içinde bulunduran bir

[368] Aykut, *a.g.e.*, s. 4.
[369] Aykut, *a.g.e.*, s. 5-6.

imparatorluk olduğu belirtilerek devletin yapısının milli değil dini olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu sebeple özellikle Fransız İhtilali sonrasında milli benliklerini bulan başta Balkan ulusları olmak üzere Türk olmayan uluslar, imparatorluktan ayrılmış ve kendi ulus devletlerini kurmuşlardır. Fakat Türkler içinde dini geleneğin derinleştirdiği yerel ayrışmalar da mevcuttur ki yeni ulus devletin görevi geçmişten gelen ve dini temelli olan bu ayrışmaları ortadan kaldırmak olmalıdır. Bu yerel ayrışmalar birinci anlamda, taşra ve şehir ayrışması, ikinci anlamda da kültürel birlik ayrışması olarak tanımlanır. İlk olarak kastedilen, hilafetin, sarayın ve saltanatın temsil ettiği gelenekle, Anadolu köylüsünün gelenekleri ve yaşam tarzı arasındaki tezattır. Burada yine Kemalizm'in sınıfsız, imtiyazsız bir toplum yaratma fikrine gönderme yapıldığını görmekteyiz. İkinci olarak kastedilen ise, Anadolu içinde farklı kliklere ayrılmış tekke, cemaat ayrışmalarının da tek bir ulus kurma fikri önündeki başka bir engel olduğudur. Yeni ulus, dünyayı algılama biçimiyle de bir bütünlük arz etmelidir. Bu bütünlük de bireyler ve toplum için en hakiki mürşidin ilim ve fen olduğu, çağdaş bir toplum yaratma işidir.[370]

Aykut, ikinci esas olarak ulus kavramını anlatırken partinin temel aldığı, ulusun, dil, ülkü (ideal) ve kültür birliği ile birbirine bağlanmış bireylerin kurduğu siyasal ve toplumsal bütün olduğu tanımını temel almıştır. Irkı, kanı, dini veya coğrafyayı esas alan ulus tanımlarına karşı çıkar. Irki tanımlama tıbbı, bilimsel alanda kullanılan ve bir ulusun gereklerini ifade etmeyen bir tanımlamadır. Kandaşlık ve dini bağlılık ise ilkel toplumlara özgü bir gelenektir. Özellikle Anadolu coğrafyası gibi milletlerin birbirine karıştığı bir coğrafyada kandaşlık ve ırk birliği fikirleri temelsiz kalmaktadır. Coğrafyayı esas alan ulus tanımları da Türkiye için geçerli bir tanım olamaz. Aynı coğrafya-ülke içinde yaşayan farklı uluslar olabilir. Dil, ülkü ve kültür birliği ile tanımlanan ulus tanımı karşısında diğer ulus tanımları sönük kalmaktadır. Bu üç bağ, bir duygudaşlık var etmekte, ulus içindeki bireyler arasında fikir ayrılıkları olsa bile toplum, bu üçlü bağ ile bir ulus haline gelmektedir.[371]

Parti programı, ana vasıflardan birinin devlet olduğunu söylerken, bu ana temelin cumhuriyet (cümhuriyet) rejimi olduğunu söylemektedir. Aykut'a göre altı ilkenin bir bütün olduğu cumhuriyeti, başka devletlerle karşılaştırarak tanımlamak

---

[370] Aykut, *a.g.e.*, s. 6.
[371] Aykut, *a.g.e.*, s. 6-7.

gereksizdir.[372] Aykut, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi tarihi koşullarından doğan, özgün bir devlet yapılanması olduğunu, Kemalist terminolojide çok kullanılan, Atatürk'ün "biz, bize benzeriz" ifadesiyle özetlemektedir. Türk ulusal devleti, Türk tarihinin geçirdiği siyasal, toplumsal, ekonomik evrelerin bir sonucudur. Atatürk dönemine kadar tarih boyunca üç kıtada devletler kurmuş Türk milleti (halk), kurduğu devletler içinde yönetilen bir unsur olarak kalmıştır. Aykut'a göre tarih boyunca Türk milletinin karakterine uygun iki devlet olmuştur ki bunlar, Hitit devleti (kitapta "Eti Birleşik Devleti" olarak geçer) ve Atatürk Türkiye'sidir (Cümhuriyet). Hitit örneğinin yanı sıra İslam öncesi Türk devletlerinde de devlet işlerinin oy birliği ile yürüdüğünü iddia eden Aykut'a göre, İslam'la beraber Türk milleti, saltanat yönetimleri altında tutsak edilmiştir. Hunlardan Osmanlılara kadar Türkler ulusal karakterde bir devlet kuramamışlardır. Hitit devleti bunun istisnasıdır.[373]

Aykut'un yukarıdaki tarihsel söylemi çelişkilerle doludur. İlk olarak Anadolu'nun yedi bin yıllık Türk yurdu olduğu ve buna göre de Hititlerin bir Türk kavmi olduğu tezi ile Hititlerin bir ulus devlet inşa etmiş olması düşüncesi dönemin tarihsel anlayışının bir yansımasıdır. Tarihteki bilinmezlik, Hititlerin bir ulus devlet kurması gibi bilimsel olmayan tanımlamaları beraberinde getirmiş, yeni Türk devleti ile bir antik çağ medeniyeti olan Hititlerle ortak noktalar aranmaya çalışılmıştır. İslam öncesi dönem, halkçı anlayışa gönderme yapılarak, bir asrı saadet dönemi gibi gösterilmeye çalışılmış, kamu hayatının oy birliği ile şekillendiği iddia edilmiş fakat İslam öncesi devletlerden olan Hunlar, Göktürkler ve diğerlerinin ulus egemenliğine karşı olduğu ifade edilmiştir. Bu nevi çelişkiler ve bilimsel veriden uzak tanımlamalar, dönemin tarih konusundaki kafa karışıklığının bir sonucu olduğu gibi tarihin, Kemalizm ile özdeşleşmiş olan yeni ulus inşasında siyasi söylemin içine katılmasından da kaynaklanmaktadır.

Devletin tarihsel temelini kendine göre yorumlayan Aykut, devlet tanımlamasına, mevcut rejimin kuvvetler birliği düşüncesini meşrulaştırma amacı taşıyan bir bölümle devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde egemenlik, şahıslara veya azınlıklara ait değil ulusun tümüne aittir. Buna göre, kuvvetler birliği (yasama ve yürütme) ulusal egemenlik anlayışı kapsamında değerlendirilmiş, Kamutay'da (TBMM)

---

[372] Aykut, *a.g.e.*, s. 7.
[373] Aykut, *a.g.e.*, s. 8.

vücut bulmuştur. Kamutayın kullandığı törütgen yetke (yasama yetkisi) ve kamutayın içinden seçilen cumhurbaşkanının kullandığı yörütken yetke (yürütme yetkisi) birleşiktir. Parti de bu devlet şeklinin ulus için en uygunu olduğu fikrindedir.[374] Kuvvetler ayrımına dayanan Batı tarzı parlamenter sisteme aykırı olan kuvvetler birliği sistemi Aykut'un kitabında kamutay ve parlamento kelimelerinin kullanış biçimleriyle de ayrışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki sistem "parlamentocu" değildir. Parti, halkçı bir anlayışla bütün kuvvetleri elinde tutmaktadır. Bu sebeple de parlamentarizmden kaynaklandığını savunduğu ayrılıklar ve sınıf kavgaları Türkiye'de olmamaktadır. Kemalizm'in ön gördüğü sınıfsız, imtiyazsız toplum için kuvvetler birliği, partinin de ifade ettiği gibi Türk ulusuna uygun olan sistemdir.[375]

Aykut'a göre, Avrupa'da kuvvetler ayrılığının esas alındığı parlamento sistemi, başta sanayiciler olmak üzere birtakım şahısların refah seviyesini arttırmak için bir araç haline gelmiş, bunun yanında sürekli olan bir sınıf ve iktidar kavgasını da beraberinde getirmiştir. Eşitlik, özgürlük idealleri üzerinde yükselen, kralların egemenliğine son veren Fransız ihtilali başka bir sınıf yaratmıştır (burjuvazi). Parlamentarizmle, sermaye sahipleri siyaset üzerinden ekonomiyi yönlendirmektedir. Şahsi menfaatler halkın menfaatlerinin önüne geçmiştir. Fransa'da bile parlamentarizmin çöküşüne şahit olunmaktadır. Almanya, Fransa'dan birebir aldığı bu sistem yüzünden çökmüştür. Aykut'a göre Türkiye'de parlamento değil yürütmeyi elinde tutan bir kamutay olduğu için ve bu kamutay milli hakimiyeti elinde bulundurduğu için Türkiye'de bu gibi sorunlar yaşanmayacaktır. Türkiye, Almanya'nın Fransa'yı taklit etme hatasına düşmeyerek "biz bize benzeriz" sözüne bağlı kalmış, sırf Batı'da geçerli sistem olduğu düşünüldüğü için bir çöküş halinde bulunan parlamentarizmi ve bu sistemin esas aldığı kuvvetler ayrılığını benimsememiş, kendine uygun olan bir sistemi kurmuştur.[376]

Dördüncü esas olan Kamusal Haklar bölümünde hürriyet kavramı, kamusal haklar, devlet ve yurttaş arasındaki ilişkiler ve ödevlerden bahsedilmiştir. Burada dikkat çeken bölüm yukarıdaki bölümle bağlantılı olarak yapılmış olan emperyalizm vurgusudur. Fransız İhtilaliyle saltanatlar ve teokrasi üstünlüğüne son verilmiş fakat yerine gelen ticaret ve sanayi kralları emperyalizmi yeniden kurmuş, özgürlükler üzerine kurulu devrimin yolundan sapmasına sebebiyet vermişlerdir. Devrimi kötüye

[374] Aykut, *a.g.e.*, s. 8.
[375] Aykut, *a.g.e.*, s. 9.
[376] Aykut, *a.g.e.*, s. 10-11.

kullanan bu sınıf, sınıf kavgalarının doğmasına da yol açmıştır. İşte bu noktada Aykut, parti programına atıfta bulunarak genel menfaatlere aykırı olmayacak bir yurttaş hürriyetinden bahsetmektedir. Devletin kapitali kontrol altında tutması ve kapitalin ulusal olması gerekmektedir. Yabancı sermaye devletin koyduğu kanunlara göre hareket etmelidir. Devlet işletmeleriyle, özel teşebbüsün karşı karşıya gelmeyeceği kanunlar yapılmalıdır.[377] Burada kastedilen Kemalizm'in de öngördüğü ılımlı bir devletçilik modelidir. Sınıf kavgalarının önlenmesi konusu ile bu konunun beraber anılması, devletçilik ve halkçılık ilkelerinin (sınıfsız, imtiyazsız bir toplum için halkçılık) nasıl iç içe geçmiş olduğunu bize göstermektedir.

Aynı bölümde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi meselesine değinen Aykut, bunu Kemalizm'in (Kamalizm) devrimci bir "din" olmasına bağlamaktadır. Bölümün devamında iki dereceli seçim sisteminin günün şartlarına uygun olan bir sistem olduğu anlatılmıştır. Türkiye bir devrim sürecindedir ve bu devrim sürecinde fikir ayrılıklarına yer yoktur. Kemalizm, ulusu ilkeleri doğrultusunda en iyiye en kısa zamanda ulaştıracak bir "din" olduğundan dolayı gündelik siyasetle vakit kaybetmek gibi bir lüksü olamaz. Bu sebeple iki dereceli seçim konusunda partinin de devletin de kararı "kesindir" denilmiştir. İkinci seçmen partiye bağlı yurttaş anlamına gelmektedir ki bu da partinin büyük eserini, inancı tam olan yurttaşlarla beraber inşa etmesine yarayacaktır.[378] Kemalizm'le özdeşleştirilmiş vesayetçi gelenek iki dereceli seçim güzellemesiyle burada kendini göstermektedir. Aykut gibi düşünen Kemalistlere göre ancak ve ancak Kemalizm prensipleriyle yetişmiş, devrime inancı tam yeni bir nesil geldikten sonra bu uygulamadan vazgeçilmelidir. Devlet ve parti içinde de bu görüş yaygın olmalıdır ki bu uygulama Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemde de uygulanmaya devam etmiştir. İki dereceli seçim sisteminin 1946 seçimlerine kadar uygulandığını görmekteyiz.

Şeref Aykut kitabının ikinci kısmını parti programında da yer alan Kemalist ilkelere ayırmıştır. Program ulusçuluğu ulusal ve uluslararası iki temel üzerine oturtmaktadır. Ulusun kendine ait ulusal değerlerini korumasının yanı sıra Türk ulusunun uluslararası camiadaki diğer uluslarla iş birliği yapmasının da gerekliliği vurgulanmıştır. Aykut kitabında, dünyada ulusçuluğun doğuşunu laiklik kavramına

[377] Aykut, *a.g.e.*, s. 12-15.
[378] Aykut, *a.g.e.*, s. 15-18.

bağlayarak, ancak dinsel meşruiyete dayanan saltanat hegemonyasından kurtulan toplumların içinde yaşayan aydınların, kendi ulusal değerlerini araştırıp, toplumlarına yaymalarından sonra ulusçuluğun vücut bulmaya başladığını anlatmaktadır. Bu aydınların ulusal arayışını da tarihsel ve ekonomik nedenlere bağlamaktadır. Tüm devrimlerin ekonomik bir temele dayandığını ifade eden Aykut'a göre sosyal nedenler ana neden olan ekonomik sebebe yardımcı olan unsurlardır. Osmanlı örneği üzerinden durumu izah eden Aykut'a göre Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim milletlerin yanı sıra Müslüman olan ama Türk olmayanların da Osmanlı'dan ayrılmasının temel nedeni iktisadidir. Ancak bu ayrılıktan sonra Türk aydınları, Osmanlı'nın Müslüman toplumunu bir arada tutan ve tek bağ olan dini bağın, devleti ayakta tutamayacağını anlamış oldular. Fakat bu vaka dahi Batı tarzı bir ulusal uyanışın hemen doğmasına yetmemiş, devleti ayakta tutmak için Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi hareketler doğmuştur. Türk aydınının Osmanlıcılıktan uzun süre vazgeçememiş olması ve kurtuluşu bu yolda aramaları, Aykut'un tabiriyle "taçlı meşrutiyet" düzeninde bir çözüm düşünmeleri, sadece bir görüntü değişikliğiydi ve devletin batışına çare olamazdı. Keza saray bu tabela değişikliğinin dahi önüne geçmek için her yola başvurmuş ve bu girişimi söndürmüştür.[379]

İlk girişimden yıllar sonra gerçekleşebilen II. Meşrutiyet'in hürriyet adına yaptığı kalkışmayı ve buna bağlı olarak birinci meşrutiyeti de içine alarak bu başkaldırışların neye dayandığını ve özünün ne olduğunu irdeleyen Aykut, Osmanlı adı verilen çok uluslu, çok dinli karmaşık yapının bu denemelerin kaynağı olmadığını vurgulamaktadır.[380] Belki de Aykut'un söylemek istediği, asıl olan Türk unsurunun aydınlar tarafından bilerek veya bilmeyerek ümmet kavramının içine sokulmasıydı. Bu durumun Osmanlı devletinin sahip olduğu çok uluslu coğrafyadan ve sınırları eskisine oranla az olsa da hala üç kıtaya yayılmış, yer altı ve yer üstü kaynakları açısından zengin bu coğrafyayı elinde tutmak için tuttuğu stratejik yoldan kaynaklandığını düşünmek pek anlaşılır bir durumdur. Özellikle Balkan savaşından sonra Osmanlıcılığın çöküşe geçtiği dönemde, Türkçülük akımının yaygınlaşmasını da buna bağlayabilmek mümkündür. Türkçülüğün yükselmesinin de temelinde "büyük devlet" olarak kalma isteği vardır. Bu isteğin ne anlama geldiğini açmak istersek, büyük ve güçlü bir devletin mensubu olma psikolojisinin-misyonunun, milletin kültürel ve tarihi kodlarına işlediği

[379] Aykut, *a.g.e.*, s. 20-22.
[380] Aykut, *a.g.e.*, s. 22.

görülmektedir diyebiliriz. Evet, Osmanlı Avrupa'daki topraklarını kaybetmiş olabilir, evet, Araplar Osmanlı'dan ayrılmak istiyor olabilir ve muhtemelen bu kopuş yaşanacaktır da fakat Orta Asya'da soydaşlarımız yaşamaktadır ve biz bunlarla birleşerek yine büyük bir devlet olabiliriz düşüncesi, Türk aydınını Osmanlıcılık hayallerinden Türkçü-Turancı bir çizgiye taşımıştır. Önce Osmanlıcı, Avrupa'daki toprak kayıplarından sonra İslamcı, Arap milliyetçiliğinin etkin olmasından sonra Türkçü akımların peşinden koşan Türk aydınını, asker ve siyasetçilerini büyük devlet ferdi olma geleneğinden yoksun olarak değerlendirmek yanlış olur. Bu nevi bir istek, kralların kişisel hırsları için tebaalarını bir savaştan diğerine sürüklemesinden ne kadar farklıdır? Milletin genelinin içinden doğan ihtiyaç ve istekler ile aydın sınıfın hayalleri ne denli örtüşmektedir konusu farklı bir tartışma konusudur.

Şeref Aykut'un kitabına dönecek olursak, Aykut, Osmanlıcılık gibi Türkçülüğün de ulusun tarihinden ve kendi iç yapısından kaynaklanmayan ve bir köke bağlı olmayan, yapay bir fikir akımı olduğunu öne sürmektedir. Bütün bu akımlar (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) ulusal bir birlik oluşturacak kadar güçlü idealler değildir. Toplumu harekete geçirecek denli bir etki yaratmayan, bir zaman "moda" olan sonrasında da sönüp giden bu hareketler gücünü ulusun tarihinden ve iktisadi yapısından almıyordu. Sönüp gitmeye mahkûm olarak nitelediği bu idealleri savunanları "zavallı" olarak tanımlayan Aykut, Ziya Gökalp'in "Müslümanım, Türküm (Osmanlı Türkü), Garp medeniyetindenim" sözüne gönderme yaparak, özellikle bu mantığa sahip olanların Büyük Savaş'tan sonra yanıldıklarını acı bir şekilde gördüklerini ifade etmektedir.[381] Kemalist ulus ve ulusalcılık idealinin tek geçerli düşünce akımı olduğunu vurgulamak için Ziya Gökalp'in adını vermeden de olsa onu kastederek Gökalp'e ve Gökalp gibi düşünenlere "zavallı" yakıştırmasını yapan Aykut'un burada kastettiği, bu gibi düşünürlerin Kemalist gerçekçiliğe aykırı olarak dini düşünce evreninden çıkamamış olmalarıdır. Aykut, Kemalist ideoloji doğrultusunda yeniden ilkeler arasında bir bağ kurarak laiklikle, ulusalcılığı birbirine bağlamakta, Kemalizm öncesi aydınları, ulus idealini tanımlarken gerekli olan tarihi ve ekonomik sebepleri bulamamakla eleştirmektedir. Atatürk'ün özellikle kültür ve medeniyet tanımlamasında "hars" ayrımına karşı çıkarak, medeniyeti ve kültürü olduğu gibi kabul etme düşüncesiyle görüşlerinin Ziya Gökalp'ten ayrıldığını biliyoruz. Fakat Atatürk'ün büyük bir saygıyla

[381] Aykut, *a.g.e.*, s. 22-23.

"fikirlerimin babası" olarak tanımladığı Ziya Gökalp'e, Aykut'un "zavallı" yakıştırması yapması, o dönemin bir kısım Kemalistlerinin ve parti mensuplarının Ziya Gökalp'e bakışını yansıtıyor olabileceği gibi, bu kişilerin Kemalizm'i çok başka bir noktaya koyarak ona karşı olan ya da ona zıtlık gösteren her türlü düşünceyi yadsıyor olduklarının da bir göstergesidir. Aykut'un da kitabında sürekli olarak Kemalizm'den bir "din" olarak bahsetmesi, bu yorumla bağlantılı olarak aşırı düzeyde bir bağlılığı yansıtmaktadır.

Kemalist ulusalcılığın ne olduğunu tanımlama işine girişen Aykut, bu tanımlama işine eski düşünürlerin yaptıklarını eleştirerek başlar ve eskilerin yaptığı gibi sosyal hadiselerden ziyade ulusçuluğu tarihi ve ekonomik bir temelde değerlendirir. Buna göre toplumda asıl olan, eski düşünürlerin sosyal bir hadise olarak tanımladığı fakat aksine tamamıyla ekonomik bir durumu izah eden "iş bölümü" konusudur. Toplumdaki sınıfları meydana getiren hadise, sadece manevi boyutu öne çıkarılan sosyal ilişkiler ve olaylar değildir. Sınıflar, maddi olan mevcut iş bölümünden doğmuştur. Toplum içinde var olan kişileri, meslekleri, özel kurumları, devlet kurumlarını birbirine bağlayan, fertlerin fertlerle olan ilişkilerini, fertlerin devletle olan ilişkilerini belirleyen, sadece din, ahlak gibi sosyal meseleler değil, tarihi ve ekonomik ilişkilerdir. Bu ilişkilerin sonucu sosyalse de ilişkilerin başlangıç sebebi ekonomiktir. Aykut'a göre Atatürk'e ve partisine kadar bu anlaşılamamış ve yanlış bir yolda yürünmüştür.[382] Burada vurgulanmak istenen Atatürk milliyetçiliğinin kaynaklarının toplumun tarihi ve iktisadi geçmişinden esinlenerek laik bir anlayışla kurgulanmış olduğudur. Ayrıca diğer uluslarla hem ekonomik hem de siyasal ve sosyal, dostane ilişkiler kurulmadıkça tek başına içine kapalı bir toplumun çağdaş olamayacağı anlatılmaya çalışılmıştır. Mühim olan uluslararası ilişkilerden de beslenerek, Türk kültürünü muhafaza edebilmektir.

Şeref Aykut Halkçılık ilkesini tanımlarken ulus içinde oluşabilecek sınıf kavgalarına ve sınıfsal sömürüye karşı olan bir halkçılık tanımlamasıyla başlar. Halk ise ulusal bir devlette üreten yurttaşlar olarak tanımlanır. Bu bağlamdaki halk ve halkçılık tanımları devlet ve fert arasındaki karşılıklı ödev ve sorumluluklar üzerinden, toplum içinde herhangi imtiyazlı bir sınıfa izin vermeyen türden bir eşitlik anlayışıyla vücut bulmaktadır.[383] Bu nevi sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum düzeni anlamına gelen

[382] Aykut, *a.g.e.*, s. 23-24.
[383] Aykut, *a.g.e.*, s. 26.

halkçılık ayrıca başka bir kavramla da ilişkilendirilmektedir: demokrasi. Türkiye'nin Batı taklidi bir demokrasi anlayışına sahip olmadığını ifade ettikten sonra "Bizim halkçılığımız…" diyerek söze devam eden Aykut, bu bölümde, kitabın yazıldığı dönemde halkçılık ilkesinin demokrasi anlamında da kullanıldığını bize göstermektedir. Kamalizm kitabında halkçılık ilkesinin iki anlamı beraber kullanılmaktadır. Yukarıdaki bölümde ulusçuluk ilkesinin ekonomik ilişkilerle olan bağına yapılan vurgu gibi halkçılık ve demokrasi kavramları da ekonomik ilişkilere bağlanmaktadır. Bundan sebep, Batı uluslarının ve demokrasilerinin zamanla sınıfsal bir ayrışmaya evrilmesi ve sınıf kavgalarının merkezde olduğu bir siyasi ve toplumsal yapılanmaya da Kemalist görüşün karşı olmasıdır. Bu sebeple parti hem toplumu yani halkı hem de halkın demokrasisini sınıf kavgası tehdidinden korumalı, sınıflar arsası uyumu, eşitlik ve hak ediş bağlamında sağlamalıdır. Ulusçuluk ve halkçılık ilkelerinin ve demokrasi kavramının sürekli olarak ekonomik ilişkiler, iş bölümü, üretim, sınıf kavramları üzerinden tanımlanmalarının ve bu kavramlarla ilişkilendirilmesinin sebebi budur.[384]

Kamalizm kitabında devletçilik ilkesiyle ilgili bölüm, Batı'daki devlet tanımları üzerinden bir karşılaştırma yapılarak başlamaktadır. Buna göre liberal devletlerde devlet, kuvvetler ayrılığına dayalı bir iktidar mekanizmasıdır. Faşizmde ulus hakimiyeti ölçüsüz ve tehlikeli bir manada kullanılmaktadır. Bolşevik düzende ise sınıf kavgası üzerinden bir proletarya diktatörlüğü ön görülmektedir. Türk devleti ise bütün bu rejimlerden farklı olarak halkçı bir devlettir. Türkiye'deki "devletçi halk rejiminde" devlet, kamu menfaatinin koruyucusudur. Faşizm ve Bolşeviklikte de devletçi uygulamaların olduğuna değinen Aykut, Türk devletçiliğinin bunlardan farkını açıklamaktadır. Bu bağlamda faşizm, sert uygulamalarla kamu menfaati düşüncesine dayanarak tekelci bir yapıya bürünürken, Bolşeviklik proletarya diktatörlüğüne dayanan, ulusallığı, ulusal değerleri ve ferdi hakları reddeden uluslararası bir yoldan ilerlemektedir. Bu rejimlerdeki devletçilik uygulamalarını eleştiren Aykut, Kemalizm'de (kitabın bu bölümünde Kemalizm'den yine "Kamalizm dini" olarak bahsedilmektedir) yer alan devletçilik anlayışını, ülkedeki kapitali uluslaştırmak, harekete geçirmek ve devletin bu kapitali düzene sokması ve koruması olarak tanımlar.[385]

---

[384] Aykut, *a.g.e.*, s. 27.
[385] Aykut, *a.g.e.*, s. 32.

Buna göre Türk devletçiliği tekelci bir anlayışa sahip değildir. Ferdi teşebbüse karşı çıkmamaktadır. Devletçiliğin birinci amacı Osmanlı döneminde yabancıların kontrolünde kalmış olan kapitali uluslaştırmaktır. On yıllık kısa bir zamanda cumhuriyet Türkiye'si küçük ölçekli zanaat ve ticaret konusunda ferdi teşebbüsle bu ulusallaşmayı (Türkleştirmeyi) başarmıştır. Büyük işletmelerin, sanayinin de Türkleştirilmesi gerekmektedir ki işte özel teşebbüsün yetmediği bu noktada devlet bu işlere girişmiştir. Partinin savunduğu devletçilik ferdi yok eden, tekelci bir devletçilik anlayışından ziyade ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve tarihi koşulların bir zorunluluğudur.[386]

Aykut, laiklikle ilgili bölüme İslam dini eleştirisiyle başlamaktadır. Bu eleştiriye göre, İslam öncesi dönemde neredeyse dünya üzerinde bulunan bütün dinlerin mensubu olmuş olan Türk milleti, İslamlaşana kadar özünü korumuştur. En son olarak İslamiyet'i kabul eden Türkler, bu dinin mensubu olduktan sonra diğer dinlere girdiği dönemlerden farklı olarak hayatını din ekseninde yaşamaya başlamıştır. Bu durum Aykut'a göre Türk'ü özünden uzaklaştırmıştır.[387] Osmanlı'da yaşayan milleti "yapmacık millet" olarak tanımlayan Aykut, Türk milletinin de bu yapay oluşumda din-devlet adına çalışmak zorunda bırakıldığını ifade etmekte, Osmanlı'nın yıkılışında bir sorumluluğu olmadığını dile getirmektedir. Osmanlı içindeki Türkler, devletin lokomotif unsuru olarak kullanılmış olmasına rağmen din adına dili ve kültürü bozulmuş, Türk olduğu için hâkim sınıf tarafından aşağılanmıştır. Aykut, Osmanlı'da yaşanan bu durumu dinin siyasete alet edilmesine bağlamaktadır. Osmanlı'nın çöküş döneminde, hızlı bir ilerleme ve değişim sürecine girmiş olan bir dünya varken, Osmanlı din adına yerinde saymış, yaşadığı sorunları eski düzenin (şeriatın ve dinin) bozulmasına bağlayarak, çözümü değişim ve zamanın ruhuna göre şekillenmeden ziyade geriye dönüşte aramıştır. Bunun başlıca sebebi ise yenileşme hareketlerinin dine uygun olmadığını iddia eden din adamlarının siyasete karışmasıdır.[388]

Yenileşmeye ve çağdaşlaşmaya karşı muhafazakâr tutum Aykut'a göre geride kalmıştır. Halk Parti'si hurafelere göre şekillenen karanlık bir yolu reddetmekte, bilimin ışığında bir yol tutmaktadır. Osmanlı'da siyasi amaç güdülerek, ilhamını dinden aldığı varsayılan ve halkın anlamadığı bir dilde çıkarılan fetvalar ve kanunlar varken, Türk ulusuna öz benliğini geri kazandıran Kemalizm, kanunlarını bilimsel ve çağdaş

[386] Aykut, *a.g.e.*, s. 34-35.
[387] Aykut, *a.g.e.*, s. 36.
[388] Aykut, *a.g.e.*, s. 37.

kriterlere bağlı kalarak, halkın gerçek ihtiyaçlarına göre oluşturmaktadır.[389] Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu ve Medeni Kanun bu değişimin bir sonucudur.[390]

Kemalizm'in ilkelerinin, ülkede çağdaşlaşma yolunda yapılan devrimlerin ve çıkarılan yasaların devamlılığı için Kemalizm'e bağlı yeni yurttaşların yetiştirilmesi gerekmektedir. Şeref Aykut kitabında bu konuyla ilgili "Ulusal Eğitim" başlığı adı altında bir bölüm oluşturmuştur. Kemalizm'in toplum içinde inşasında ve Türk Devrimi'nin istikrarlı bir şekilde yoluna devam etmesinde eğitim esastır. Partinin ulusal eğitimde gerekli olduğunu düşündüğü sekiz prensip aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

> "A – Bilgisizliği gidermek, B – Partinin altı ana vasfına bağlanmış yurttaş yetiştirmek, C – Fikri ve bedeni gelişmeye önem vermek, Ç – Maddi hayatta yurttaşa muvaffakiyet, başarı elde ettirmek, D – Her türlü yabancı fikirlerden uzak ulusçu ve yurtçu olmak, E – Girişim kapasitesi vermek, yordamlı, düzenli ve ahlaklı yapmak, F – Türk tarihini vatandaşlara eksiksiz öğretmek, G – Bütün ve canlı bir dil halinde olan dilimizin ilerlemesi için çalışmak."[391]

İlk prensip (Bilgisizliği gidermek), harf devrimi (1928) ve okullaşmayı yaygınlaştırmak ile aşılmaya çalışılmıştır. 1927 yılında nüfusun küçük bir kısmını teşkil eden şehir okuryazar oranı %30'lara ancak ulaşırken, toplumun genel nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu köylerde bu oran %6'ya yakın bir orandadır.[392] 1927 yılı verileri bize okuma yazma bilmeyen bir ülke tablosu sunmaktadır. Yeni Türk alfabesi ve sonrasında gelişen eğitim seferberliği ile cumhuriyet döneminde toplumun kanayan yarası olan okuryazarlık oranında ciddi bir artış gözlemlenmektedir.[393] Okuma yazma seferberliği (1928-1935) başlatılmış,[394] bu amaçla millet mektepleri kurulmuş (1929), öğretmen okulları, köy mektepleri yaygınlaştırılmış, müfredat ve zorunlu eğitim süreleri

---

[389] Aykut, *a.g.e.*, s. 38.
[390] Aykut, *a.g.e.*, s. 40.
[391] Aykut, *a.g.e.*, s. 66.
[392] Abdullah Kara, "Türkiye'de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C. IV, S. 1 (2020), s.116.
[393] Atatürk yeni alfabeyle ilgili 1 Kasım 1928 tarihli meclis konuşmasında şunları söylemektedir: "Aziz arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıtadan evvel Büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır (Sürekli alkışlar). Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. (Alkışlar) Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. (Alkışlar)" bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, Cilt 5, s. 4 (1 Kasım 1928).
[394] Atatürk 1 Kasım 1929 tarihli meclis konuşmasında konu hakkında şunları söylemektedir: "… Meclisinizin en büyük eseri olan, türk harfleri, memleketin umumî hayatına, temamen, tatbik olunmuştur. İlk müşkülât, milletin mefkûre kuvveti ve medeniyete olan muhabbeti sayesinde kolaylıkla yenilmiştir. Millet mektepleri, normal tedrisat haricinde, kadın ve erkek, yüz binlerce, vatandaşın nurlanmasına hizmet etti (Alkışlar) Bu mekteplerin, daha fazla bir gayret ve şevkile idame edilmesi lâzımdır." Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, Cilt 13, s. 3, (1 Kasım 1929); "Gazi Hz.nin dünkü nutuklarından: 'Memleketin fikrî ve iktisadî inkişafta yüksek terakki sahası olmasına çalışmak idealimizdir.'", *Vakit*, 2 Kasım 1929, s. 4.

yenilenmiştir. Osmanlı'da bazı devlet adamlarının, hatta bazı sadrazamların dahi okur yazar olmadığı (ümmi) bir toplum ve devlet yapısında, halkın tamamının okur yazar olması için bir çaba verilmemiş olması tarihi bir gerçekliktir. Okuryazar olmak birey için olduğu kadar devlet için de önemli bir mevzudur. Bu sadece devletin millete karşı bir sorumluluğu olarak algılanmamalıdır. Aykut'a göre, dolayısıyla partiye göre de milletin devlete karşı olan sorumluluklarını anlaması ve yerine getirebilmesi için toplumun tamamının okuryazar olması gerekmektedir.[395]

Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, büyük okuma yazma seferberliğinin sonuçları çok olumludur. 1927 yılında toplumun %20'den azı okuryazarken, 1935 yılına gelindiğinde bu oran %37'ye çıkmış, 1940 yılında ise %43 seviyesine yükselmiştir.[396]

Partinin ulusal eğitimde gerekli olduğunu düşündüğü ikinci prensip: "B – Partinin altı ana vasfına bağlanmış yurttaş yetiştirmek" olarak tanımlanmıştır. Günümüzde bazı kesimlerce Kemalizm eleştirisi yapmak için kullanılan ve "tek tip vatandaş yetiştirmek" olarak yorumlanan zamanında yapılmış bu gibi tanımlar ve açıklamalardır. Bu eleştiriyi yapanların ilk hedefi eğitimde birlik yasasıdır mamafih buna ek olarak yukarıdaki gibi bu nevi açıklamaları ve tanımları da savlarını güçlendirici bir araç olarak kullanmaktadırlar. Fakat burada kastedilen, tek tip vatandaş yetiştirme isteğinden ziyade cumhuriyet rejimine ve ulus devlet yapılanmasına uygun, rasyonel düşünebilen vatandaş yetiştirme isteğidir. Bu isteğin tek bir partiye bağlılıkla ilgisi olmadığı gibi partili bir nesil yetiştirme hevesiyle de ilgisi yoktur. Parti, partili bir nesil değil, cumhuriyetçi bir nesil yetiştirmek istemektedir. Türkiye'de ulusal bir devrim yapılmıştır ve ulusal devrimi yapanların belirlediği ilkelerin devrimciler tarafından halka aktarılması gerekmektedir. Eğitim-öğretim bunun için kullanılacak en önemli araçtır fakat yeterli değildir. Bu kapsamda kültürel diğer araçları da kullanmak gerekir ki Aykut da kitabında bunu bu şekilde ifade eder. Genel olarak eğitim konusuna geri dönersek Aykut'a göre vatandaşlardan istenen üç unsura saygı göstermeleridir. Bunlar: ulus, devlet ve kamutay kavramlarıdır.[397] Tüm bu kavramlar herhangi bir siyasi partiye aidiyetten daha üst, geniş ve kapsayıcı kavramlardır.

Aykut'un kitabı, dönemin resmî ideolojisi paralelinde yazılmış bir kitap olması bakımından 1930'lar Halk Partisi çevresinde gelişen ideolojik yapıyı açık bir şekilde

---

[395] Aykut, *a.g.e.*, s. 66-67.
[396] Kara, *a.g.m.*, s. 117.
[397] Aykut, *a.g.e.*, s. 67.

yansıtmaktadır. Tekin Alp'in kitabında da rastladığımız tek adamlık vurgusu Aykut'un kitabında da kendini göstermektedir. Tek adamı yüceltme Aykut'un kitabında o denli ileri bir boyuta ulaşmaktadır ki Kemalizm'den bir din olarak dahi bahsedilmektedir. Buna ilaveten Şeref Aykut'a ve Tekin Alp'e ait her iki kitapta da laiklik söylemi içinde dinlere, özellikle de İslam dinine karşı bir mesafe kendini göstermektedir. Laikliğe ilaveten bunun bir sebebini de ulusalcılık ile bağdaştırabileceğimiz Türkleştirme adına toplumu Arap ve Doğu kültüründen uzaklaştırarak Batı'ya yakınlaştırma isteğine bağlayabiliriz. Kemalizm adıyla çıkan her iki kitap ta dönemin Kemalizm algısını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Bu kitaplar, Kemalizm'in bir ideoloji olarak inşa sürecinde etkin olmuş olan tarihi eserlerdir.

### 4.3.2 Okullarda Okutulan Kitaplar

Atatürk döneminde Kemalizm düşüncesini topluma yayma işlevi gören ve okullarda okutulan iki eser öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki yazarı Afet İnan olarak gözükse de bizzat Atatürk'ün talimatları ile yazılmış Medeni Bilgiler kitabıdır. Diğer bir eser ise liselerde okutulan dört ciltlik tarih kitaplarıdır. Kurulan ulus devlette, ulusal bilincin toplumda yerleşmesi, yeni cumhuriyet ve ulusal kimlik inşası için önem arz etmektedir. Bu düşünce ile tarih disiplinine ayrı bir önem veren Atatürk, dört ciltlik lise tarih kitapları ile Türk tarih tezini tüm ülkeye yaymaktadır.

#### 4.3.2.1. Medeni Bilgiler

Kemalizm'in bir ideoloji olarak inşasında, bizzat Atatürk'ün talimatları ve katkılarıyla hazırlanan okul kitapları önemli bir yer tutmaktadır. 1930-1939 yılları arasında ortaokullarda okutulan "Medeni Bilgiler" kitabı bunların başında gelir. Afet İnan'ın hazırladığı Medeni Bilgiler kitabında millet, cumhuriyet, hürriyet gibi konu başlıkları Kemalizm ideolojisinin yansımalarını taşımaktadır. Dönem içinde Kemalizm bir ideoloji olarak inşa edilirken, bu ideolojiye uygun yeni yurttaşların fikri gelişim sürecinde okul kitapları büyük önem arz etmektedir.

1931 yılına kadar seçim, askerlik, vergiler ve medeni bilgiler kitapları ayrı kitaplar halinde basılmaktadır. 18 Eylül 1931 tarihinde Atatürk'ün başbakan İsmet İnönü'ye hitaben yazdığı yazıda daha önceden ayrı nüshalar olarak basılan kitapların bir

araya getirilmesi talimatı verilmiştir.[398]Afet İnan'ın 1968 yılında, Medeni Bilgiler kitabının giriş kısmında belirttiği üzere, bu kitaplar Afet İnan ismiyle basılmış olmasına rağmen kitapta yazılanlar Atatürk'ün düşünceleridir. Kitaptaki üslup da tamamıyla Atatürk'e aittir.[399]

Medeni Bilgiler kitabının ilk konusu dil, kültür ve ideal birliğiyle tanımlanan "Millet"tir. Kitap, Türk milletinin incelenmesi ile başlar. Resmî ideolojiye uygun olarak, resmi tarih tezi paralelinde bir millet tanımıyla karşılaşılmaktadır. Milleti tanımlarken kitapta karşılaşılan ilk ideolojik kavram cumhuriyet, ikincisi ise laikliktir. Buna göre diyebiliriz ki Kemalizm'in en çok önem verdiği konulardan olan millet, cumhuriyet ve laiklik, Medeni Bilgiler kitabında da vurgulanan ilk kavramlardır. Bu kitabı okuyan bir gencin ilk öğrenmesi gereken değerlerin; öncelikle Türk milletinin mensubu olduğu, milletin cumhuriyetle yönetildiği, devletin ise laik olduğudur.[400] Bu üç temel konu ve bu konuların altı okta yer alan ilke versiyonları, Kemalizm'in de üzerinde tartışma dahi yaptırmayacağı temel kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak devletçilik ilkesinde Kemalistler arasında bile şiddetli fikir ayrılıkları mevcuttur. Halkçılık ilkesinin zaman içinde değişime ve dönüşüme uğradığını görmekteyiz. İnkılapçılık ise birçok Kemalist düşünürün bile üzerinde ayrıştığı bir ilkedir. Fakat konu milliyetçilik, laiklik, cumhuriyetçilik ilkelerine geldiğinde, Kemalist önderler ve aydınlar arasında tam bir fikir birliği görülmektedir. Medeni Bilgiler kitabının Kemalist düşüncenin bir yansıması olduğu gerçeği daha ilk sayfasında kendini göstermektedir.

Kemalizm, ulus temelinde yeni bir devlet kurmuştur. Türk tarihinde, imparatorluktan ulus devlete geçişi temsil eden Kemalizm ideolojisi, ulus tanımını kendine göre yeniden inşa etmiştir. Ulus inşasında kullanılan temel iki malzeme ise dil ve tarihtir. Medeni Bilgiler kitabında da milletin incelenmesi ve tanımlanması konusunda yukarıda bahsettiğimiz bölümden sonra, Türklerin dili ve tarihi kökenleri yer almaktadır. Buna göre Türklerin dili Türkçedir. Bu zengin dil sayesinde Türk milleti varlığını korumuş ve Türk'ü Türk yapan her vasıf dili sayesinde muhafaza edilmiştir. Türkçe, ulusun zihni ve kalbidir.[401] Millet tanımında da yer alan dil birliği ifadesi, kültür ve ideal birliğinden önce gelmektedir. Kemalizm'le beraber ulusun birleştirici

---

[398] Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1998, s. 7.
[399] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 7.
[400] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 18.
[401] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 19.

temel harcı, imparatorluk döneminde olduğu gibi din, mezhep, hilafet, saltanat, ırk vs. değil, öncelikle dildir. Milliyetçilik ilkesinde de temel teşkil eden Türkçe dili, Türkiye'nin üniter-ulus devlet yapılanmasında, Kemalizm'e atfen vazgeçilmez bir unsur olarak kabul görmektedir. Günümüzde dahi anadilde eğitim tartışmalarının genel olarak Atatürkçü cenahın tepkisini alıyor olması bunun bir yansımasıdır.

Medeni Bilgiler kitabında, milletin tanımlanması bölümünde, dil unsurundan sonra Türklerin tarihi kökenleri gelmektedir. Bu bölümde öğrenciler 1930'larda kabul gören resmi tarih teziyle karşılaşmaktadırlar. Buna göre Türkler tarihin her döneminde, dünyanın her kıtasında var olmuş bir millettir. Fakat bugünkü vatan, bugünkü sınırlar içindeki bölümdür. Medeni Bilgiler'de ifade edildiği şekliyle bu sınırlar içindeki vatandan millet "memnundur". Anadolu ve Trakya'yı içine alan bugünkü sınırlar, Medeni Bilgiler kitabında ifade edildiği şekliyle, tarihin çok eski zamanlarından beri Türklere aittir. Bu sebeple vatan her ne şart altında olursa olsun "ayrılık kabul etmeyen" bir bütündür.[402]

Bu bölüm, Türk tarih tezinde yer alan ve Sümerlerin, Hititlilerin, Etrüsklerin, vs. Türk asıllı olduklarına dair bir göndermedir. Ayrıca yukarıdaki ifadeyi destekleyecek şekilde Medeni Bilgiler kitabının ilgili bölümünün devamında, Asya'dan Avrupa'ya tarih boyunca farklı iklim ve coğrafyalara yayılmış bir milletin ırksal olarak farklı özellikler taşımasının da bu durumun doğal bir sonucu olduğu ifade edilmektedir.[403] Bütün bu açıklamaların, Anadolu'nun 1071 öncesinde de Türk yurdu olduğu ve bugünkü sınırların tarihten günümüze kadar Türklere ait bir "vatan" olduğunu savunan resmi tarih tezini meşrulaştırmak için yazıldığı görülmektedir. Ayrıca Türklerin ırksal farklılıklarına yapılan vurgu, Türk milliyetçiliğinin ırksal birlik yerine dil, kültür ve ideal birliği üzerine kurgulanmış olmasını bizlere hatırlatmaktadır.

Aynı pasajda yer alan, milletin mevcut sınırlar içindeki (Misak-ı Milli sınırları) vatandan memnun olduğu ifadesi bize Kemalizm'in hangi yönünü anlatmaktadır? Burada anlatılmak istenen Kemalizm'in dış siyasetteki tavrı ve politikasıdır. Yeni Türkiye mevcut sınırlarından memnundur demek, yeni Türkiye'nin ve halkının-yöneticilerinin-aydınlarının bu sınırlardan memnun olması gerektiği anlamını

---

[402] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 19.
[403] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 19.

taşımaktadır. Cumhuriyetle beraber yayılmacı olmayan bir dış politikaya geçildiği anlatılmakta, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözüne gönderme yapılmaktadır.

Atatürk'ün gençlik yıllarından itibaren emperyalist heveslere hiçbir zaman kapılmadığını ve Misak-ı Millî sınırlarının Atatürk nazarındaki anlamını cumhuriyetten hatta Kurtuluş Savaşı'ndan çok önceki bir tarihte, Falih Rıfkı Atay'ın aktardığı bir Selanik anısında görmek mümkündür. Aşağıdaki sözlerde Atatürk'ün gerçekçiliği, ileri görüşlülüğü, vatan ve milletten ne anladığı anlaşılmaktadır. Atatürk için vatan sadece toprak parçasından ibaret bir yığın değil içindeki milletle özgürce yaşanması ve korunması gereken bir vatandır:

> "- Hepimiz Sultan Hamid istibdâdının yıkılmasını istiyoruz. Ama hiçbirimiz o yıkılıp da iktidar bize kalırsa ne yapacağımızı söylemiyoruz.
>
> "Herkes sıra ile kendi fikirlerini ortaya attı. Mustafa Kemal'e sıra gelince, O:
>
> "- Rumeli'de ve Küçük Asya'da bizden olmayan toprakları içine almayan bir sınır çizerim. Bu sınır içindeki memleket ve milletimizi kurtarmaya bakarım.
>
> "Cebesoy gibi güçlü kuvvetli arkadaşları olmasa, sofradakilerin saldırısına bile uğrayacaktı. Bosna-Hersek ve Girit'i bırakmak ha!.. Suriye, Filistin ve Hicaz'ı bırakmak ha!..
>
> "1908 Meşrûtiyetçilerine göre, Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan'dan; Mısır'ı İngiltere'den geri alacaktık. O geceki Mustafa Kemal, 10 yıl sonraki Millî Mîsâk Mustafa Kemal'i idi."[404]

Medeni Bilgiler'de yer alan, bugünkü sınırlardan ve vatandan memnun olmak ifadesi ile Cumhuriyet öncesi dönemde ülkede yaygın olan üç siyasi, ütopik görüşün (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) Kemalizm'de yeri olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı'nın ortadan kalkmasıyla bir Osmanlı birliğinden söz edilemeyeceği için burada kastedilen Pan-Ottomanizm değildir. Teokratik yapı kırıldığından ve laik düzene geçildiğinden dolayı Pan-İslamizm düşüncesi de gücünü yitirmiştir fakat geçmişin anıları toplum hafızasında tazeliğini korumaktadır ve dinsel düzenin her zaman tekrar geri gelme tehlikesi hala laik devlet için bir tehlike arz etmektedir. Pan-Türkizm düşüncesinin yeni milliyetçilik anlayışıyla kendini gösterebilme ihtimali belki olabilir, lakin böyle bir durum olması yeni kurulmuş devletin Rusya gibi bir güçle ters düşmesine sebep olacağından ülkenin şimdiki durumu için mantıklı bir politika değildir. Yeni Türkiye eski Türkiye gibi dış siyasası için iç

---

[404] Falih Rıfkı Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2011, s. 8-9.

politikasını belirleyen hayalperest politikalar yapma lüksüne sahip bir devlet değildir. Atatürk'ün İzmit'te gazetecilere söylediği gibi "dış siyasetin dayanağı, kuvvetli bir iç siyaset, yönetim ve iç örgütlenmedir."[405] Yeni Türkiye, halkın hâkim olduğu ve politikalarının merkezine liderlerin hırslarını değil, halkının çıkarlarını ve insan unsurunu koyan bir ülke olmalıdır. Bu sebeple ne Pan-Ottomanizm, ne Pan-İslamizm, ne de Pan-Türkizm gibi yayılmacı politikalar uygulayıp sınırlarını genişletmek heveslisi olamaz. Bu sebeple, mevcut sınırlardan memnundur ve memnun olmalıdır da. Asıl yapılması gereken bu sınırlar içinde çağdaş, kalkınmış bir ulus haline gelebilmek, refah ve barış içinde yaşayıp, değer üretebilmektir. Kemalizm'in rasyonelliği Medeni Bilgiler kitabındaki satırlarda kendini bu şekilde göstermektedir.

Peki bütün bunlar anlatılırken, aynı pasajda, neden vatanın her ne şart altında olursa olsun "ayrılık kabul etmeyen" bir bütün (kütle) olduğu vurgulanmıştır? Kendini Türk olarak tanımlamayan azınlıklara vatanın bölünmez bütünlüğü mü hatırlatılmaktadır? Başka bir açıdan değerlendirecek olursak ve yukarıda belirtilen tarih tezini de hesaba katarsak, bu topluluklara aslında Türki kökenli olabilecekleri mesajı mı verilmektedir? Metinde vurgulanan bu ifade Medeni Bilgiler'in, "Millet" bölümünün ilerleyen sayfalarında ne anlatılmak istendiğini bize göstermektedir. Bu dahi millet tanımında dil birliğinden sonra yer alan, kültür ve ideal (mefkure) birliğinde kendini göstermektedir. Türk milletinin oluşumunda yer alan tarihi ve doğal hadiseler yalnızca dil birliği ya da soy birliği ile sınırlı değildir. Tarihten günümüze siyasi olarak bir birlik olduğu gibi, aynı topraklarda yaşamanın getirdiği bir yurt ve vatan birliği de söz konusudur. Tarihi ve ahlaki yakınlığı da buna katmak gerekir. Türk milletinin vücut bulmasındaki bu denli farklı etkenlerin tümünü içeren başka bir millet bulmak da zordur. Bunlardan herhangi birinin farklı topluluklarda olması o toplulukların aynı millete mensup olması anlamına da gelmez. Medeni Bilgiler'de aynı dili konuşan fakat farklı milletler olan Amerikan ve İngiliz milletleri buna örnek olarak verilmiştir. Amerikan milleti içinde de farklı ırklardan olan Kızılderililerle, Avrupa kökenlilerin hepsi Amerikan milletindendir. Ayrıca Türk milliyetçiliği Alman, İspanyol, Yunan milliyetçilikleri gibi bir düşmana karşı birlik olunup millet haline dönüşen topluluklardan da farklıdır.[406] Bu sebeple Türkiye'de yaşayan topluluklar, farklı bir anadile sahip de olsa, çoğunluğun inandığından farklı bir dine de inansa, ortak bir

[405] Atatürk'ün İzmit'te gazetecilerle konuşması için bkz. Atatürk (2019), *a.g.e.*, s. 138.
[406] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 22.

geçmişe, tarihe, ahlaki değerlerde ortaklığa ve aynı hukuki haklara sahiptirler.[407] Her şeyden önemlisi beraber yaşamak için ortak bir istek duymakta, geçmişlerinden gelen ortak mirası beraberce korumak ve devamlılığını sağlamak hususunda samimidirler. Tarihten günümüze aynı devlette yaşayıp, aynı ekonomik hayatta çalışmış bu topluluklar, beraber oldukları bin yılı aşan süre boyunca ortak bir kültürü (hars) kaynaşarak beraber oluşturmuşlardır.[408] İşte bu sebeple, her ne şart altında olursa olsun "ayrılık kabul etmeyen" bir bütün (kütle) haline gelmişlerdir.

Medeni Bilgiler kitabında "Millet" bölümünden sonra gelen konu devletle alakalıdır. "Devlet" bölümü millet bölümünün başına atıf yaparak başlar ve Türk milletinin cumhuriyet rejimiyle yönetilen bir millet olduğunu söyler. Devlet, bir insan ve millet cemiyeti olarak tarif edilirken, Türkiye'nin coğrafi ve resmi sınırlarına tekrar gönderme yapılır. Bu tariften sonra, yukarıdaki millet tanımlaması genişletilerek konuya giriş yapılmaktadır. Bu tanımlamadaki fark "Milliyet Meselesi"nin ne olduğuyla ilgilidir. Buna göre bu mesele kişisel ve ortak özgürlükler meselesidir. Milleti oluşturan bireyler, millet içinde her türlü özgürlüğe sahip olmalıdır. Bunlar yaşam, çalışma, fikir ve vicdan özgürlükleri olarak sayılır. Mevcut bir sınır içinde yaşayan milletin her türlü özgürlüğünü korumak işi devlete aittir. Devlet, bireylerin özgürlüğünü toplumsal baskı ve dayatmalara karşı koruyacak, milletin bağımsızlığını da dış güçlere, düşmanlara karşı koruyacak bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Devletin, bireylerden farklı olarak kendine özel bir kuvvet ve nüfuz sahibi olmasının sebebi budur.[409] İrade ve hakimiyet kelimeleriyle tanımlanan bu kuvveti uygulamak için devletin sahip olduğu araçlar, demokrasi (halkçılık), temsili hükümet ve kanunlardır. Medeni Bilgiler'de demokrasinin halkçılıkla eş anlamlı kullanıldığını görmekteyiz. Devlet gücünün meşruiyeti bu gücü elinde tutanın kim ya da kimler olduğuyla ilgilidir. Monarşi ve oligarşi çağın gerisinde kalmış, zararlı yönetim şekilleridir. Demokrasi (halkçılık) ise günümüzde geçerli olması gerekendir.[410]

Demokrasi düşüncesi çağdaş dünyanın üzerinde hem fikir olduğu ve modern olarak görülen bir yönetim biçimi olmasının yanında, çok eski bir tarihe de sahiptir. Medeni Bilgiler'de demokrasinin tarihi oluşumu verilirken yeniden dönemin Türk tarih

---

[407] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 23.
[408] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 24.
[409] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 26.
[410] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 27-29.

tezine başvurulmaktadır ve Kemalizm'in temsil ettiği toplum mühendisliği uygulamalarında çokça kullandığı, "öze dönüş" olarak da tanımlayabileceğimiz bir konuya gönderme yapılmaktadır. Öze dönüş anlayışı kapsamında, hem Osmanlı döneminde saray dışı ve avam kültürü sayılan ve saray kültürü (Arap, Fars etkisindeki kültür) altında ikinci planda kalan Osmanlı dönemi ve öncesi Anadolu Türk kültürüne bir dönüş, hem de İslam öncesi Türk tarihine bir dönüş kastedilmektedir. Buna göre, Medeni Bilgiler'de de yer aldığı şekliyle, binlerce yıl önce Sümer medeniyetinde görülen demokrasi, dünyaya bu coğrafyadan yayılmıştır.[411] Tarih tezine göre bir Türk kavmi olan Sümer'de ortaya çıkan demokrasi fikrini, Türkler bugün tatbik ederek aslında bir öze dönüşü yaşamaktadırlar. Bu öze dönüş yeni Türkiye'yi ve yeni Türk ulusunu inşa ederken Kemalizm'in kullandığı bir meşruiyet söylemidir. Özellikle muhafazakâr kesimlerce eleştirilen Batıcı reform ve uygulamalar, bu söylemle Batıcılıktan çıkarılıp Türkleştirilmektedir. Aynı öze dönüş söylem stratejisi, harf inkılabında da şapka devriminde de dilin Türkçeleştirilmesinde de kendini göstermektedir. İslam öncesi Türk tarihinin belirsizliği, sonradan terk edilecek bazı uygulamaları beraberinde getirse de (bir müddet sonra Güneş Dil Teorisinin rafa kaldırılması gibi), bu dönemde ve yeni ulus mühendisliğinde bir araç olarak kullanılmıştır.

Medeni Bilgiler'de, milletlerin tarihte demokrasi yolundan ayrılmasının müsebbibi ise din mefhumudur. Din adamlarının teşvikiyle tanrının yer yüzündeki gölgesi olan krallar döneminde hükümdarlar sadece tanrıya karşı sorumludur. Kuvvet ve iktidarın sınırları sadece din kitaplarıyla belli olmaktadır. Zamanla demokrasi kavramı Avrupa'da tekrar vücut bulmuş, öncesinde kralların yetkilerini sınırlayan mütevazi bir rol üstlenmiş, on sekizinci yüzyılda ise durdurulamaz bir güç haline gelmiştir.[412] Medeni Bilgiler'deki demokrasi tarihinde, dinin siyasete etkisinin bu şekilde açıklanması, laiklik kavramının demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu anlatmaya yöneliktir.

Kemalizm ve demokrasi ilişkisi, üzerinde çokça tartışılmış bir konudur. Kemalizm ve dönemin Kemalist önderleri, demokrasi uygulamaları üzerinden eleştirilmektedirler. Klasik demokrasi tanımları üzerinden gidildiğinde, Kemalizm'in

---

[411] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 29-30.
[412] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 30.

demokrasiden anladığı ile klasik söylem arasında farklar görülmektedir. Klasik demokrasi söyleminden kasıt daha çok liberal demokrasi ile ilgilidir. Bu noktada yapılması gereken Kemalizm'in demokrasiden ne kastettiğini anlamak olmalıdır. Medeni Bilgiler'de demokrasinin vasıflarının sıralandığı bölüm, dönemin Kemalist demokrasi görüşünü yansıtmaktadır. Buna göre Medeni Bilgiler'de ilk olarak demokrasinin, siyasi bir konu olduğu yazar. Demokrasinin "bilhassa siyasi" bir mefhum olarak görülmesi ne demektir? Burada kastedilen, demokrasinin bir iktisadi yöntemle birlikte anılmasının gereksiz olduğudur. Bu iktisadi yöntem tabii ki liberal ekonomi modelidir. Kemalizm devletçidir. Burada Kemalizm'in yaptığı, genel bir görüş olarak kabul edilen klasik söyleme, yani serbest ekonomi uygulamasının, serbestlik fikrinin çoğalması yönünde demokrasiyi de teşvik eden bir uygulama olduğu düşüncesine bir karşı çıkıştır. Kemalizm bu görüşü reddetmektedir. Hatta Medeni Bilgiler'de yazdığı şekliyle, demokrasi; maddi-ekonomik refah ile ilgili bir konu olmadığı gibi, maddi beklenti halinde olma düşüncesinin, siyasi özgürlük ihtiyacını yok etmeyi amaçladığını da iddia eder. Demokrasi bir mide meselesinden ziyade bir kafa meselesidir. Ferdi bir mesele olan demokraside esas, milli hakimiyettir.[413] Medeni Bilgiler kitabının demokrasi bölümünde, kendini yukarıdaki ifadelerle gösteren liberalizm karşıtlığının temeli, esas olarak Kemalizm'in anti emperyalist, anti kapitalist duruşunda ve sınıfsız, imtiyazsız bir toplum kurma politikasında aranmalıdır. Bu sebeple, Medeni Bilgiler'de söylenmek istenen, Kemalizm'in çokça kullandığı "biz bize benzeriz" söylemi paralelinde, bir demokrasi anlayışının var olduğudur.

Medeni Bilgiler kitabında seçimlerden, vergiye, askerlikten, meclisin işlemesi konularına kadar geniş bir yelpazede vatandaşlık bilgileri verilmiştir. Her bir başlık dönemin Kemalist düşüncesinin ve Kemalist politikaların birebir yansımasıdır. Atatürk'ün bizzat kaleme aldığı bölümler, Atatürk'ün el yazılarıyla, tezde de kaynak olarak incelenen TTK basımında Afet İnan tarafından ispatlanmıştır. Medeni Bilgiler'de dikkat çeken ve Türk Devrimi'nin de yapmış olduğu asıl mesele olan çağdaşlık, rasyonellik ve dünyevileştirme meselesidir. Türk Devrimi, siyaseti, devlet kavramını, meşruiyet kavramını, hakimiyet kavramını ilahi-teokratik ve çağın fersah fersah gerisinde kalmış bir noktadan, dünyevi, rasyonel ve çağdaş bir noktaya taşımıştır. İnsan

[413] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 31.

ve halk unsurunu merkeze koyan bir devlet ve cumhuriyet anlayışı da bu nevi bir dünyevileştirmenin eseridir.

Medeni Bilgiler'de ahlak, hürriyet gibi kavramların dünyevileştirildiğini görülmektedir.[414] Çok uzun bir süre padişahlar, halifeler tarafından yönetilmiş, öz dili ve kültürü, saray ve çevresi tarafından aşağı görülmüş, birey olma hakkından nasibini alamamış ve hükümdarların kulu (kölesi) durumuna sokulmuş bir millete, Medeni Bilgiler'in verdiği vatandaşlık bilgileri yepyeni kavramlardır. Anadolu halkı, cumhuriyet öncesi yakın tarihi boyunca, vergi toplama ve savaşa asker toplama esnasında akla gelen bir millet olagelmiştir. Cahil bırakılmış ve ihmal edilmiş bu milleti, sarayın tanımlama biçimi bile dünyevi olmayan "kul" kavramıdır. Türk milleti, cumhuriyetle birlikte, ancak yüzlerce yıl sonra kuldan bireye terfi edebilen bir millettir. Bu sebeple Medeni Bilgiler'de kullanılan dil, yüzyılların istibdat anlayışına inat, çağdaş normlara uygun ve bilimi merkeze koyan bir dildir. Devleti, siyaseti, ahlakı, yaşamı dünyevileştiren bir dil kullanılmaktadır. Yeni nesil fikri hür, vicdanı hür, rasyonel düşünen, hakkını arayan, hakkını aramak için de vatandaşlık bilgileriyle donanmış bir nesil olmalıdır. Atatürk'ün ve dolayısıyla Kemalizm'in, Medeni Bilgiler kitabına, vatandaşlık bilgisi eğitimine, Atatürk'ün bizzat kaleme alacağı kadar önem vermesinin sebebi budur.

#### 4.3.2.2. Liselerde Okutulan Tarih Kitapları

Liseler için hazırlanan dört ciltlik tarih kitapları[415] daha öncesinde 1930 yılında yüz adet basılan "Türk Tarihinin Ana Hatları" isimli çalışmaya dayanmaktadır. 1929 senesinde Atatürk'ün başlattığı tarih seferberliği sonunda 1930 yılında Türk Tarihi Heyeti kurulmuştur. "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eser bu çabaların ilk meyvesi olmuştur.[416]

1931 yılında ise dönemin dört yıllık lise eğitimi için bu bölümde inceleyeceğimiz dört ciltlik lise tarih kitapları hazırlanmıştır. Devrimin tarih görüşünü

---

[414] Fatma Gürses, "Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler", *Gazi Akademik Bakış*, C. IV, S. 7, (2010), s. 241.

[415] Tezin bu bölümünde yapılan alıntılar Kaynak Yayınları baskılarındaki sayfa numaralarını içermekte ve Kaynak Yayınları baskılarından yapılan alıntılar, tez metni içindeki ilk kaynak gösteriminden sonraki kaynak gösteriminde sadece kitap adı yazılarak Tarih I, Tarih II, Tarih III, Tarih IV şeklinde ve sayfa numaralarıyla belirtilmiştir. 1931 tarihli İstanbul Devlet Matbaası yayını olan orijinal eserden yapılan alıntılar aynı düşünce ile Tarih II (1931) şeklinde gösterilmiş ve sayfa numaraları yazılmıştır.

[416] *Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2000, s. III.

yansıtan bu kitaplar 1931-1941 yılları arasında on yıllık bir zaman zarfında liselerde okutulmuştur. Tarih yazıcılığının ve eğitiminin Kemalist devrim için olduğu gibi bütün devrimlerde, devrimin tarihe ve dolayısıyla yaşadığı topluma bakış açısını ortaya koyan ve oluşturmak istediği yeni toplumsal model için bir zemin hazırlayan en önemli politik enstrümanlardan biri olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'deki bu zaman zarfında yetişen kuşakların ideolojik gelişimde temel kaynak olarak lise tarih kitapları gösterilebilir.[417]

Liseler için hazırlanan tarih kitaplarının ilk basımlarının önsöz bölümünde cumhuriyet yönetiminin -daha da açık konuşmak gerekirse Atatürk'ün ve Kemalist önderlerin- hangi sebeplerle tarih çalışmalarına yöneldiğinin bir özetiyle karşılaşmaktayız. Buna göre, Avrupa tarihçiliği bin yıldır özellikle din savaşlarından kaynaklı bir düşmanlığın neticesiyle Türk tarihini barbarca resmetmiştir. Türklerin yerli tarihçileri ise aynı zaman zarfında ümmetçilik politikasıyla Türkleri İslamlaştırmak adına İslamiyet öncesi Türk tarihini yok saymış ve hatta unutturmaya çalışmışlardır. Tüm bunlara ek olarak cumhuriyet öncesi yakın dönem olan Osmanlı'nın son dönemlerinde, Osmanlıcılık politikalarıyla ortak bir Osmanlı kimliği ve milleti oluşturma gayreti, Türk unsurunun tarih sayfalarından çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Bütün bu çabalar hem yurt dışındaki hem de yurt içindeki tarih eğitiminde kullanılan kitaplara yansımış ve Türk milletinin göçebe, barbar ve savaşçı bir toplum olduğu tanımı ve algısı bugüne kadar gelmiştir. İşte bu önsözde sayılan sebeplerden dolayı cumhuriyet Türkiye'si (Kemalist Türkiye) Batı'nın taraflı ve sübjektif tarih tezini değiştirecek ulusal bir tarih yazmalı ayrıca yerli Türk tarih yazımını, ümmetçilik kalıbı içine sokan eski politikadan uzaklaştırmalıdır.[418]

Liseler için hazırlanan tarih kitaplarının ilk cildinin orijinal adı: "Tarih I Tarihtenevvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar"[419] şeklindedir. 1932 tarihli İstanbul Devlet Matbaası üçüncü basımının kapağı ile hazırlanan incelediğimiz baskının kapağında kitabın T.T.T. Cemiyeti tarafından yazıldığı, yedi renkli tablo, yirmi iki harita ve yüz otuz yedi resim içerdiği bilgisi vardır.[420] İncelediğimiz Kaynak Yayınları baskısında 1932 yılı üçüncü basımındaki şu bilgi not edilmiştir: "Maarif Vekâleti Milli Talim ve

---

[417] *Tarih I*, s. IV.
[418] *Tarih I*, s. V.
[419] "Tarihtenevvelki" orijinal baskıda bu şekilde bitişik yazılmaktadır.
[420] *Tarih I*, s. IX.

Terbiye Dairesinin 26/7/1932 tarih ve 2427 numaralı emriyle üçüncü defa olarak 15.000 nüsha basılmıştır."[421] Tarih I kitabı toplamda on dört ana bölümden oluşmaktadır bunlar sırasıyla:

> "I- İnsanlık Tarihine Giriş, II- Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Genel Bir Bakış, III- Çin, IV- Anayurtta En Eski Devletler, V- İskit Türk İmparatorluğu, VI- Hint, VII- Kalde, Elam ve Asur, VIII- Mısır, IX- Anadolu, X- Fenikeliler, XI- İbraniler, XII- İran, XIII- Ege Havzası, XIV- Eski İtalya ve Etrüskler.".[422]

Tarih I kitabının ilk bölümü bugünün geçmiş ile ilgisi ile başlar ve bu dört ciltlik dev eser birinci sayfasında ilk söz olarak şunları söyler:

> "İnsan, bugünü anlamak için dünü bilmeye; dünkü işleri kavramak için, daha evvel geçmiş günlerin, nihayet uzak zamanların olaylarını hatırlamaya mecbur oluyor. Bu suretle, insan, içinde bulunduğu vaziyetin, işlerin, gerçek başlangıçlarını anlamak istedikçe geriye doğru çekildiğini duyar; Asya'nın merkez yaylalarına ve oralarda eski zamanlarda yaşamış insanlara kadar gider. Fakat bu da yeterli gelmez; daha geriye, ilk insanlara ve nihayet ilk hayata ve bunun ilk belirdiği yere kadar gider."[423]

Yukarıdaki paragrafta tarihin işlevi ve önemi vurgulanmaktadır. Bugünü anlamak için geçmişini bilmesi gereken insan bu pasaja göre doğal olarak tarihte geriye doğru gitmelidir. Fakat ilginç olan bu "insan" geriye doğru gittikçe kendisini Afrika'da ya da Avrupa'da değil Asya'da hatta "Asya'nın merkez yaylalarında" bulmaktadır. Bu mevki Orta Asya'ya ve Türklerin ata yurdu olan coğrafyaya denk düşmektedir. Anlaşıldığı üzere burada kastedilen "insan" Türk'tür. Kitap daha ilk cümlelerinde medeniyetin beşiği olarak Asya'yı adres göstermektedir. Avrupa merkezli tarih yazımına karşı ilk saldırı, kendini daha ilk cümlelerde işte bu şekilde göstermektedir. Paragrafın devamında ise: "Fakat bu da yeterli gelmez; daha geriye, ilk insanlara ve nihayet ilk hayata ve bunun ilk belirdiği yere kadar gider." denir. Yani "insan" bilimin ışığında tarihi araştırırsa ilk insanlara ve evrimsel olarak hayatın başladığı ilk ana, ilk atalarına kadar ulaşabilir. İşte burada da ulusal tarih yazımı ikinci saldırısını, dini merkeze alan eski ümmetçi ve yaratılışçı[424] tarih anlayışına karşı gerçekleştirmektedir. Ulusal Türk tarih tezi, dört ciltlik esrinin ilk sayfasının, ilk paragrafında, tarih yazımı

---

[421] *Tarih I*, s. X.
[422] *Tarih I*, s. XVII-XXVII.
[423] *Tarih I*, s. 1.
[424] "Yaratılışçı" denilirken, Tanrı'nın dünyayı altı günde yaratması, Adem'in topraktan yaratılması gibi bilim yerine inancı merkeze alan anlayış kastedilmektedir.

bağlamında ters düştüğü yerli ve yabancı tüm taraflara karşı ideolojik olarak sınırlarını çizmekte, tarafını belirlemektedir.

Tarih I kitabı tarihi evrenin, güneşin, dünyanın oluşumundan başlatmakta ve o günkü bilimsel verileri kullanmaktadır. İnsanın "tabiatın mahluku" olduğunun altını çizmektedir. İnsan bu evrenin ve doğanın var ettiğidir. Doğa kanunları haricindeki her şey ise insan beyninin ürünüdür.[425] Kâinatın ve insanın milyonlarca hatta milyarca yıllık olan bu oluşum süreci bilimin bir gerçeğidir. Bu anlatım iki yüz yıl önceki din merkezli anlatımdan çok farklıdır. Tarih I'de de ifade edildiği şekliyle teolojik anlatıma göre dünya, beş veya altı bin sene önce yaratılmış ve hayat Basra yakınlarında bir yerde başlamıştır. Din kitaplarındaki bu ve benzeri veriler bilimsel veriler neticesindeki hakikatle uyuşmamaktadır. Burada yer verilen, dünyanın ve hayatın oluşumu hakkında eski yaratılış inancıyla alakalı Tarih I kitabındaki şu ifade önemlidir: "Bu kanaatler hep din kitaplarındaki hikayelerin, olduğu gibi gerçek sanılmasından doğuyordu."[426] Kemalizm'in din ve İslam'la olan ilişkisi üzerinde tartışma konusu olan bu gibi cümleler, içeriği doğru analiz edildiğinde sanıldığı gibi bir çatışmanın -Kemalizm'in dine karşı bir tavrı olduğuna dair görüş ve çatışma- olmadığı görülecektir. Bu cümleyi örnek olarak ele alırsak: "Bu kanaatler hep din kitaplarındaki hikayelerin, olduğu gibi gerçek sanılmasından doğuyordu." denildiğinde Kemalizm'i eleştirenlerin öncelikle bu cümledeki "hikâye" kelimesinden rahatsızlık duyması olasıdır. Fakat din kitapları incelendiğinde olayların anlatım şekli akademik veya herhangi başka bir tarzda değil, bir olayın sözlü-yazılı olarak anlatıldığı hikâye tarzında anlatımlardır. Buradan "hikâye" kelimesinin argo karşılığı olan "aslı olmayan söz, olay" anlamını çıkarmak anlamsızdır. Ayrıca örnek olarak kullandığımız bu cümlede, din kitaplarındaki hikayeler gerçek değildir denilmemektedir. Bundan farklı olarak, "din kitaplarındaki hikayelerin, olduğu gibi gerçek sanılmasından" dolayı bu nevi yanlış sonuçlara varıldığı ifade edilmektedir. Bu ise şu demektir, din kitaplarında dile getirilen hikayelerin-olayların bazıları olduğu gibi anlaşılmaması gereken, sembolik bir anlatım tarzında yazılmış ve dönemin "din dili" kullanılarak kaleme alınmış tarzdaki yazılardır. Her üç semavi dinde de sembolik bir anlatım tarzı olduğu, kutsal kitapların tam olarak anlaşılması için tefsire ihtiyaç duyulan kitaplar olduğu ve dahi günümüzde sadece Kuran'ın yüzlerce farklı açıklamalı tefsiri olduğu düşünülürse bunun ne anlama geldiği anlaşılacaktır. Burada örnek olarak

---

[425] *Tarih I*, s. 2.
[426] *Tarih I*, s. 3.

kullandığımız cümleden ve benzeri cümlelerden Kemalizm'in din düşmanı olduğu sonucuna varılamaz. Aksine Kemalizm'in, dini de dünyayı da doğru anlaşılmasını arzu ettiği sonucuna varılabilir.

Kitabın devamında dönemin bilimsel verileri ışığında insanın var oluşu hakkında evrim teorisinin temel alındığı görülmektedir. Günümüzde dahi tartışma konusu olan 2017'de müfredattan çıkarılan evrim teorisi[427], 1930'lu yılların Türkiye'sinde bilimsel bir gerçek olarak bir tarih kitabında dahi kendini özgürce gösterebilmektedir.[428] Tarih I, insan toplulukların bugününü anlamak için tarihte insanın kökenine kadar gitmektedir.[429] Fakat insan sadece biyolojik olarak tanımlanmayacak bir tür olarak, karmaşık bir toplumsal ve kültürel yapıya da sahip bir canlı olduğu için tarihteki toplumların bugüne olan kültürel etkisini bilmek önem arz etmektedir.[430] Burada geçen "Kültür" kavramı dönemin -bugün dahi- tartışmalı kavramlarından biridir. Osmanlı'da var olan, Batı'nın iyi yönlerini alıp, zararlı (mevcut kültüre ve geleneksel hayat tarzına uymayan) yönlerini almama düşüncesi-geleneği, Ziya Gökalp'in yerel kültür (hars) ve küresel kültür ayrımı gibi Batılılaşma konusunda öne çıkan ayrımlar, Türkiye'nin modernleşme sürecinde -kültür tanımı ve ayrışması üzerinden- etkisi olan düşünce şekillerindendir. Atatürk'e göre bu ayrımlar, tarihte Türk modernleşmesinin önünde engel teşkil etmiş ve sağlıklı bir modernleşme sürecine ket vurmuş, modernleşmeyi geciktirmiş ayrımlardır. Atatürk'e göre kültür ve medeniyet bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu noktada Tarih I'de yer alan kültür tanımı dönemin kültür kavramı hakkındaki Kemalist bakış açısını yansıtması açısından önemlidir: "Kültür dediğimiz zaman, bir insan cemiyetinin, devlet hayatında, fikir hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin bileşkesini kastediyoruz ki, medeniyet de bundan başka bir şey değildir."[431] Atatürk'ün, kültür ve medeniyet kavramlarını, "hars" ayrımına sahip Ziya Gökalp'ten farklı olarak bir arada ve eş olarak kullanmasının bir başka şekilde ifade ediliş tarzı tarih kitabında bu şekliyle yer bulmaktadır.

Dönemin önemli konularından biri ırk meselesidir. Bu dönemde, Avrupalılar için bir üstünlük göstergesi olarak kabul edilen beyaz ırktan olmak neredeyse siyasi gücü olan bir silah gibi kullanılmaktaydı. Bu dönemde, Batı tarafından üstün görülen

---

[427] Sinan Meydan, *Yüzyılın Kitabı Yüzyılın Lideri*, İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 221.
[428] *Tarih I*, s. 3-6.
[429] *Tarih I*, s. 7.
[430] *Tarih I*, s. 8.
[431] *Tarih I*, s. 8.

beyaz ırkın birinci dereceden kabul edilmesi, ikinci derece sayılan sarı ırk ve üçüncü derece saydıkları siyah ırk üzerindeki hakimiyetlerini meşrulaştıran bir söyleme dönüşmüştü. Batı'ya göre medeniyet beyaz ırkın eseriydi ve beyaz ırktan olmayan barbar toplumların-ırkların kurdukları devletler dahi ciddiye alınmayacak bir öneme sahipti. Batı bu söylemle yıllarca aşağı gördüğü Afrikalı masum insanları siyah ırk diye aşağılayarak zincire vurmuş, kırbaçlamış, kolonilerindeki tarlalarında, plantasyonlarında acımasızca çalıştırmıştı.

Her ne kadar 1930'lu yıllara gelindiğinde kölelik ortadan kaldırılmış olsa bile, toplumların sömürüsü emperyalizm şeklini alarak bu tarihte de devam etmekteydi. Bu sömürü-kölelik düzeninde yıllarca temel söylem olarak kullanılan ve neredeyse Batı'nın politik bir geleneği sayabileceğimiz ırksal üstünlük fikrinde ise herhangi bir değişiklik yoktu. Irk üstünlüğü fikri, 1930'ların Batı dünyasında hala canlılığını korumaktaydı. Bunun kanıtı olarak Atatürk'ün ölümünden sonraki bir dönem olan 1939-1945 yılları arasındaki dönemde, üstün ırk söylemi ile ortaya çıkan Nazilerin tüm Avrupa'yı ve dünyayı kana bulayan, insanları sadece Yahudi olduğu için kadın, çocuk, yaşlı demeden gaz odalarında zehirleyip, fırınlarda yakan vahşi ırkçılığı örnek gösterilebilir.

Anlaşılacağı üzere bu dönemin tarih yazımında, alanın en önemli başlıklarından biri olan ırk konusuna ve ırk konusunda da araştırmalar yapan dönemin en popüler disiplinlerinden biri olan antropolojiye, Tarih I kitabında da yer verilmiştir. Fakat, Tarih I kitabında ırk konusuna, ırkçı duyguları yüceltici ve ırkçılık teşkil edecek herhangi bir açıklama olmadan, bilimsel bir açıdan yaklaşıldığını görmekteyiz. Tarih boyunca Batı tarafından sarı ırk olarak tanımlanan ve hor görülen Türk milleti, bu kitapta beyaz ırk olarak ifade edilmektedir.[432] Bu yaklaşım, yani kitapta bilimsel olarak Türklerin sarı ırk yerine beyaz ırktan gösterilmesi, yukarıda saydığımız politik görüş çerçevesinde değerlendirildiğinde, Batı'nın emperyalist sömürüsünü meşrulaştırmak için güttüğü üstün ırk söylemi ile uzaktan yakından bir benzerlik taşımamaktadır. Bu konunun kitapta yer alma sebebini, dönemin ideolojik gerekçelerinin bir sonucu olarak düşünsek dahi buradaki maksat, kitaptaki (Tarih I) ırk konusuna değiniliş şekli göz önünde bulundurulduğunda, Türk ırkının üstünlüğünü anlatmak maksadı taşımamaktadır. Hatta kitapta Türk ırkı hakkında: "Tarihöncesi ve tarihi devirlerde bu ırk da işgal ettiği geniş

[432] *Tarih I*, s. 15-16.

bölgelerdeki ve yurtlarının sınırlarındaki komşu ırklarla karışmıştır." denilmektedir.[433] Kitaptaki bu ifade, Türk milliyetçilik anlayışında, ırk mefhumunun ulusu belirleyici bir unsur olmadığını anlatmaya yeterlidir.

Tarih I kitabında, ırkçılık duygularını ateşleyici amaç taşıyan bir söyleme rastlanılmamaktadır. Bu nevi bir söylemden ziyade, dönemin bilimsel anlayışının izleri gözlemlenmektedir. Özellikle antropoloji çalışmalarının yükseldiği bir devrede yazılan ve bu denli ayrıntılı bilgi içeren bir tarih kitabında ırk konusuna değinmemek, dönemin bilimsel yazımına ters düşmek anlamına gelecektir. Ayrıca Türkler hakkında ikinci sınıf ırk söylemlerine karşı Batı'nın kültürel emperyalizminin bir aracı olan antropolojiye dayalı söylemlerine yine Batı'nın kullandığı disiplinle cevap verilmektedir ve tezleri çürütülmektedir. Burada yapılabilecek en anlamlı eleştiri, bu konunun (ırk, antropolojik bulgular, vs.), liseler için yazılmış olan bir tarih kitabında (Tarih I), bu yaş grubundaki öğrenciler için fazla akademik gelebilecek bir tarzda ve ayrıntılı yazılmış olabileceğidir.

Fakat şurası bir gerçektir ki Batı'nın uygarlık ve ırk üzerine kurguladığı "medeniyete ehil ırk ve milletler" söylemi, Cumhuriyet dönemine kadar Türkleri epey uğraştırmıştır. Bu lüzumsuz meşguliyet sadece entelektüel anlamda sınırlı kalmamış, Batı'nın "Doğu Sorunu" adını verdiği işi etkilemek maksadıyla, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak isteyen unsurların, Türklerden daha ileri bir uygarlık seviyesinde oldukları savı, ayrışmayı ve Türk İmparatorluğu'nun parçalanıp, paylaşılmasını meşrulaştıran bir araca dönüşmüştür.[434]

Tarih I kitabında dil konusunun hem ayrı olarak hem de ırk konusuyla beraber anıldığını görmekteyiz. Bu da bize Kemalizm'in ulus tanımında dilin, ırk ve kan bağı gibi biyolojik unsurların önünde, ulusu birleştiren asıl öğe olduğunu göstermektedir. Dil, kültür ve ideal birliği üzerine inşa edilen Kemalist ulusalcılık için ırk mefhumu düşük derece bir önem taşımaktadır.[435] Bugünün hümanist ve kozmopolit değerleriyle düşünüldüğünde, aslında hiçbir şekilde bahsi bile geçmemesi gerektiğini düşünmek istediğimiz ırk öğesine, 1930'larda yer verilmesinin sebebini, 1930'lar dünyasının bilimsel bakış açısını, edebi tarzını ve siyasi ortamını göz önünde bulundurarak aramak

---

[433] *Tarih I*, s. 20.
[434] H. Seçkin Çelik, "İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (2016), s. 84.
[435] *Tarih I*, s. 18-20.

gerekmektedir. Tarihi dönemin şartlarında değerlendirme yöntemi ve zorunluluğu bizi anakronizm tuzağına düşmekten kurtaracaktır.

Tarih I kitabındaki dil konusuna geri dönecek olursak, Türkçe için "aslî" yani orijinal bir dil denildiğini görürüz. Kitaba göre, Avrasya coğrafyasının büyük bir bölümünde iletişim için kullanılan Türkçe ve Türkçe'nin lehçeleri bulunmaktadır. Türkiye dışındaki Türki toplulukların kullandıkları dilin de aslen Türkçe olduğu ve bu insanlara Tatar, Kırgız, Kazak gibi yanlış isimler takıldığı, aslında bu toplulukların da Türk olduğu vurgusu yapılmaktadır.[436] Bu ifadelerle Türk tanımı, ortak dil ile Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının dışına çıkarılmakta ve Türkiye dışında yaşayan diğer Türki unsurların da Türk olduğu kabul edilmektedir.

Tarih I kitabının "İnsanlık Tarihine Giriş" bölümünün sonunda "D. Fikrin Doğuşu" başlığı altında felsefenin ve din kavramının oluşumu anlatılmaktadır. Ata kültünün, doğa olaylarının, astronominin, avcı toplayıcılıktan, tarım toplumuna geçişteki toplumsal sistemlerin din üzerindeki etkisi ve dinlerin tarihsel olarak değişimi ve evrimi hakkında dönemin rasyonel bakış açısı sunulmaktadır. Özellikle insan toplumlarının korkular ve hurafelerle rahip sınıfları, hükümdarlar, sözde sihirbazlar tarafından yanlış bir şekilde yönlendirilmesi anlatılmaktadır. Bilimin gelişmesiyle insanların doğa olaylarına karşı olan korkularının azaldığı vurgulanmaktadır. Dinin, ortak bir düşünce altında bir araya gelen insanların birlikte yaşaması ve hareket etmesi üzerindeki düzen verici etkisinden bahsedilmektedir. Tarih kitabı, insan gelişiminde din mefhumunun ve dinin etkisinin öneminden bahsetmemeyi bir eksiklik olarak görmektedir. Bu bölümde dine, İslam'a ve İslam peygamberine herhangi kötüleyici bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Aksine dinin insan kültürünün en önemli öğelerinden biri olduğunun altı çizilmektedir. Bu bölümde geçen din tanımlarının genel olarak semavi dinlere herhangi bir gönderme yaptığı da söylenemez.[437]

Tarih I kitabının ikinci bölümü Türk tarihine genel bir bakış atmaktadır. Türklerin ana yurdu, Anadolu'yu da içine alan ve "ulu bir kara parçası" olarak tanımlanan Asya'dır. Bölüm Asya'nın muazzam bir coğrafi tanımıyla başlar. Bu nevi bir girişi okuyan bir gencin Asyalı olmaktan hicap duyacağı düşünülemez. Fakat bölümün girişindeki görkemli Asya tarifinden sonra gelen ve Asya kıtasına "bağlı" olan

---

[436] *Tarih I*, s. 18.
[437] *Tarih I*, s. 20-24.

bir kara parçası olarak ifade edilen Avrupa kıtası tarifinin, zekice oluşturulmuş ve ideolojik manaya sahip bir kelime oyununu içinde barındırdığı da gözden kaçırılmayacak gibi değildir: "… büyük Asya kıtasına bağlı Avrupa bulunur. Avrupa beş kıtadan biri sayılmasına rağmen gerçekte ayrı bir kıta değildir. Asya'nın batıya doğru bir çıkıntısından ibarettir.".[438] Avrupa merkezli tarih yazımının Türkleri ve Doğulu toplumları aşağılayan ve Avrupa'yı üstün gören tavırlarından şikayetçi oldukları bilinen Tarih I yazarlarının, Türklerin ana yurdu olan Asya'ya "ulu", "büyük", "yüksek", "geniş" sıfatlarını yakıştırırken, Avrupalıların yaşadığı Avrupa kıtasına "bağlı", "batıya doğru bir çıkıntı" demeleri, ulus merkezli bu ideolojik ayrımın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kitabın devamında resmi Türk tarih tezinin bel kemiğini oluşturan ve Türklerin ana yurdu merkez Asya'da yaşanan büyük kuraklık ve bunun sonucu olan büyük göçler anlatılmaktadır. Buna göre, buzul çağı sonrası dönemde verimli ovalar, göller, nehirlerle kaplı anayurt coğrafyasında (Merkez Asya ve Orta Asya) yaşayan Türklerin ataları dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan milletlere kıyasla ileri bir medeniyete sahiptir. Buzul çağının bitişiyle dünya ısınmaya başlamış ve medeniyetin oluşumunda etkili olan bu verimli coğrafya, kurak bir coğrafya haline gelmeye başlamıştır. Bu durum Türklerin dört bir yöne göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu göç, göç ettikleri coğrafyalarda yaşayan ilkel toplumlara medeniyet taşıyıcı özelliğe sahip bir göçtür. Anayurt coğrafyasında kalan Türkler ise iklimin etkisiyle mecburen göçebe bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır.[439] Yedi bin yıl önce kuraklıktan kaynaklı göçten dolayı doğuya giden Türkler, Çin medeniyetini kurmuştur. Sanıldığının aksine Çin medeniyetinin kuruluş tarihi on binlerce yıl öncesine dayanmamakta, Tarih I kitabına göre yedi bin yıl önce oraya medeniyet götüren Türklerle başlamaktadır. Aynı durum güneydeki Hindistan için de geçerlidir. Batıya göç eden Türkler ise Kelt, Mezopotamya, Mısır, Anadolu uygarlıklarının ataları olmuşlardır.[440]

Tarih I kitabına göre medeniyetlerin sahip olduğu dini geleneklerde Türklerin büyük göçünün izleri görülmektedir. Orta Asya Türklerinde var olan ve "gök natürizmi" adı verilen güneşi ve ayı tanrılaştıran dini gelenek önce Sümer ve Hitit uygarlıklarına buradan da Mısır, Fenike ve İbranilere geçmiştir. Türklerin eski dini, doğanın ve doğa

[438] *Tarih I*, s. 25.
[439] *Tarih I*, s. 26-28.
[440] *Tarih I*, s. 28-29.

olaylarının sembolik bir anlatımla hikayeleştirildiği çok tanrılı bir dindir. Güneşin, ayın, yıldızların tanrılaştırması hasat zamanlarının tespiti için kullanılan takvim geleneğine sahip bir tarım toplumunun göstergesidir. Bu da Orta Asya'daki büyük kuraklık öncesinde, Türklerin göçebe bir toplum olmadan önce, eskiden tarıma elverişli olan coğrafyalarında yerleşik bir toplum düzeninde yaşadığı, göçebelikten ziyade yerleşik bir tarım toplumuna sahip oldukları anlamına gelmektedir.[441]

Tarih I kitabında ilkçağ gelişmiş uygarlıklarının Türk kökenli olduklarına dair tezin nasıl kurgulandığına örnek olarak Çin bölümüne kısaca göz atmak açıklayıcı olacaktır. Milattan üç bin yıl önce "Beş İmparatorlar" devri olarak adlandırılan hanedanlar dönemi ile Çin'in siyasi tarihi başlamaktadır. Birinci imparator Fu-Hi'nin doğduğu Kansu vilayetine Türkler milattan dört ila beş bin önce gelip yerleşmişlerdir.[442] Tarih I'e göre, kitapta da resimler bölümünde bir resmi olan Fu-Hi'nin yüz hatlarının Çinli yüz hatlarına sahip olmamasını dikkate değer bulunmaktadır. M.Ö. 2202-250 yıllarında Çin'de hüküm süren "Üç Sülale Devri" kurucuları da Tarih I'e göre Türk'tür. Bu ataların ölümü sonrası devirde Çin yönetiminde saray merkezli bir yozlaşma başlamış yönetim derebeylik şeklini almıştır. M.Ö. 249-201 devirlerinde hüküm süren ve yine Kansu Türklerinden olduğu söylenen T'sin sülalesi Çin'i bir imparatorluk haline getirmiştir.[443]

Bu bahiste dikkat çekici bir anlatım tarzıyla karşılaşmaktayız. Dikkat çekici bu anlatım tarzı, T'sin beylerinden Çenk ile ilgili bölümde yer alan bir paragraftır. Bu paragrafta Çenk'in en bariz vasfının inkılapçılık olduğu söylenmekte ve Çenk'in hurafeler ve hurafecilerle çarpışması anlatılmaktadır. Ayrıca Çenk bir yazı ve harf inkılabı yapmıştır. Büyük mücadeleler veren, Çin Seddi'nin inşasına başlayan, "devrimci", reformcu Çenk'in karşısında ise muhafazakâr ve gelenekçi ulema partisi bulunmaktadır. İncelediğimiz liseler için hazırlanan tarih kitaplarında, ara sıra da olsa Kemalist devrime gönderme yapan bir tarih dili kullanımının bilinci olarak yapılıp yapılmadığı tartışılabilir.[444]

Çenk'in ölümünden sonra (M.Ö. 211) Çin Seddi'ni aşan Hunlar Çin'i işgal etmişlerdir. Han Sülalesi (M.Ö. 201-M.S. 220) devrinde Çin'in en büyük korkusu Hun

---

[441] *Tarih I*, s. 51.
[442] *Tarih I*, s. 56.
[443] *Tarih I*, s. 57-58.
[444] *Tarih I*, s. 58.

Türkleridir. M.S. 3. yüzyıl ve 14. yüzyıl arasında, Ming hanedanlığına kadar Çin, Türk ve Moğol gücünün gölgesinde kalmıştır.[445] Çin tarihinin detayları bu tezin ve bu bölümün konusu değildir fakat burada dikkat çeken açıklama, Çin'i taş devrinden çıkarıp medeni bir hale sokan unsurun Türk olmasıdır. Tarih I'e göre Türklerin medeniyet taşıyıcılığı Çin ile kısıtlı değildir. Bu durum, Türklerin ata yurdu olan verimli Orta Asya'da dokuz bin yıl önce başlayan kuraklıkla, Türklerin göç etmeye başladığı Hint, Mezopotamya, Mısır, Anadolu medeniyetlerini de içine alan bir coğrafyaya yayılmaktadır. Çin, coğrafi konumundan dolayı bu medeniyet tohumlarının saçıldığı ilk coğrafyadır.[446] Bu etkileşim bir kereye mahsus bir başlangıçtan ibaret olmamış, sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örnek olarak Tarih I'e göre Çinliler Hun medeniyetinden de çok istifade etmişler hatta eski Türk takvimini Hunlardan alarak kendi takvimlerini oluşturmuşlardır.[447]

Tarih I kitabında benzer örnekler yukarıda bahsettiğimiz diğer medeniyetler için de sıralanmıştır. Özellikle Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları bahisleri dikkat çekicidir. Tarih I'in temel felsefesi, bu uygarlıkların Türk ve Orta Asya kökenli oldukları yahut gelişmiş bir medeniyete sahip eski Türklerin bu uygarlıkların medenileşmesinde rolü olduğu yönündedir. Tarih I kitabında bu minvalde sıralanan iddiaların kitapta sürekli olarak etimolojik kökenlere verilen atıflar ve gösterilen dipnotlarla bilimsel kanıtları gösterilmeye çalışılmıştır.

Batı'da Türklere karşı olan savaşçı ve barbar millet imajını kırmak ve Türklerin Anadolu coğrafyasının otokton-yerli halkı olduğunu ispata dönük olarak ortaya çıkan Türk tarih tezinde, özellikle Tarih I kitabında, Türklerin nerdeyse tüm uygarlığın kurucu unsuru olduğu savının gelişimi gözlenmektedir. Bu teorinin hem Avrupalılar hem de Türk entelektüelleri tarafından pek fazla kabul görmemiştir. Keza İnönü döneminden itibaren sonraki dönemlerde, Türk tarih tezinin genişliği konusunda aşırıya kaçtığı düşünülen bölümlerinin değiştirildiği görülmektedir.[448]

Türk tarih tezinin Tarih I kitabında, tarih anlayışına getirdiği yeni bir yaklaşım daha vardır ki bu da tarih öncesi devirlerde gelişmiş bir medeniyeti işaret etmektedir. Türk tarih tezinde, dünyada genel kabul gören tarih anlayışından farklı olarak

---

[445] *Tarih I*, s. 58.
[446] *Tarih I*, s. 59.
[447] *Tarih I*, s. 66.
[448] Çelik, *a.g.m.*, s. 80-81.

Sümerlerden de önce gelişmiş bir medeniyetin var olduğu savunulmakta ve bu medeniyetin bir felaket sonrasında dünyaya yayılıp medeni olmayan avcı-toplayıcılara teknoloji transferi yaparak medenileştirdiği iddia edilmektedir. Bu gelişmiş medeniyet tarih tezinde "Türk" olarak kabul edilmiştir fakat burada mühim olan medeniyetin kimliğinden ziyade böyle bir medeniyetin varlığının kabul edilmiş olmasıdır.

Genel tarih kabulünden farklı olan ve kimi tarihçiler için belge ve buluntu eksikliğinden dolayı bir tarih fantezisi olarak görülen bu söylem günümüzde Göbekli Tepe kazılarından çıkan arkeolojik buluntularla dünya tarihinin yeniden yazımını gündeme getirmiştir. Şanlıurfa'daki kazı sonrası ortaya çıkan Göbekli Tepe, dünyanın en eski tapınağı olarak kabul edilmekte ve Mısır piramitlerinden yedi bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir.[449] Göbekli Tepe kazılarında bulunanlar hâkim tarih anlayışının kabul ettiği tarihlendirmelerden çok daha eski bir zamanda yaşamış ileri bir medeniyetin varlığının izleri olarak yorumlanabilir.[450]

Tarih II "Ortazamanlar" genel olarak orta çağ devrini anlatmakta ve toplam otuz üç ana bölümden oluşmaktadır:

> "I- Eskiçağdan Ortaçağa Girerken, 2- Türk-Alanlar ve Avrupa'yı İstilaları, III- Avrupa'da Hun-Türk İmparatorluğu, IV- Asya'da Akhunlar Devleti, V- Beşinci Asırda Avrupa, VI- Türk Avar İmparatorluğu, VII- V. Asırda Doğu Roma İmparatorluğu, VIII- Asya'da Göktürk İmparatorluğu, IX- Türkeş Devleti, X- Karluk-Türk Devleti, XI- Uygur Türk Devleti, XII- Batı Asya ve Doğu Avrupa Türk Devletleri, XIII- V. Asırdan Sonra Avrupa'ya Doğudan Gelen Yeni İstilalar, XIV- İslam Tarihi, XV- İlk Müslüman Türk Devletleri, XVI-Karolenj İmparatorluğu, XVII- Normanlar, XVIII- Alman Dükalıkları ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Kuruluşu, XIX- Papalarla İmparatorlar Mücadelesi, XX- 11-12. Asırlarda Hıristiyan Derebeylikleri (Feodalite), XXI- Büyük Selçuk İmparatorluğu, XXII- Ortaçağda Anadolu Türk Devletleri, XXIII- Haçlı Seferleri, XXIV- Karahata Devleti, XXV- Harzemşahlar Devleti, XXVI- Türk Moğol İmparatorluğu, XXVII- Mısır-Suriye Türk Devletleri, XXVIII- Anadolu Türk Beylikleri (İkinci Selçuk Feodalitesi), XXIX- Anadolu Türk Devletleri Devrinde Türk Medeniyeti, XXX- Ortaçağda Hint Alemi, XXXI- Müslüman Türkler İdaresinde Hint, XXXII- Timur, XXXIII-

---

[449] İsmail Kervankıran, Zeynep Kurnaz, Elif Başçı, "Bir Yer Olarak Göbekli Tepe'nin Ötekileş(tiril)en Son Sakinleri, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 3, (2021), s. 31.

[450] Atatürk 1 Kasım 1936 tarihli meclis konuşmasında dönemin Alacahöyük arkeolojik kazılarında bulunanlar hakkında şunları söylemektedir: "Tarih kurumunun Alacahöyükte yaptığı kazılar neticesinde, meydana çıkardığı, beş bin beş yüz senelik maddî Türk tarih belgeleri, cihan kültür tarihini yeni baştan tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir." Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre V, Cilt 13, s. 5, (1 Kasım 1936); "Atatürkün dün Mecliste söyledikleri mühim nutuk", *Akşam*, 2 Kasım 1936, s. 7; "Kamutay, Dün, Beşinci Devresinin İkinci Senesine, Ulu Önderimizin Söylevi İle Başladı.", *Ulus*, 2 Kasım 1936, s. 1.

Hindistan'da Babür İmparatorluğu (Büyük Hint-Türk İmparatorluğu; İstikrar ve Yükselme Devri)."[451]

Tarih II'de yer alan İslam tarihi ile ilgili bölüm bu dönemin tarih yazımı anlayışına yönelik olarak yapılan eleştirilerin odak noktası olmuş bir bölümdür. Tarih II kitabındaki "İslam Tarihi" bölümünün Şemseddin Günaltay tarafından yazıldığı düşünülmektedir.[452]

Kaynak Yayınları baskısından farklı olarak, Tarih II kitabının 1931 İstanbul Devlet Matbaası basımının VII. ve VIII. sayfalarında, "Kitabın Hazırlanmasında Çalışanlar" bölümü aşağıdaki şekildedir:

"M. Tevfik Bey Riyaseticümhur Umumi Kâtibi ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Reisi / Samih Rifat Bey Çanakkale Meb'usu ve T.T.T.C. Reis Vekili / Akçuraoğlu Yusuf Bey İstanbul Meb'usu, Ankara Hukuk Mektebi Siyasi Tarih Profesörü ve T.T.T.C. Reis Vekili / Dr. Reşit Galip Bey Aydın Meb'usu ve T.T.T.C. Umumî Kâtibi / Hasan Cemil Bey Balıkesir Meb'usu ve T.T.T.C. Azası / Afet Hanımefendi Musiki Muallim Mektebi Tarih ve Medeni Bilgiler Muallimi ve T.T.T.C. Azası / Baki Bey Erkânıharbiye Miralayı, Büyük Erkânıharbiye Harp Tarihi İkinci Şube Müdürü / İsmail Hakkı Bey Balıkesir Meb'usu ve T.T.T.C. Azası / Reşit Saffet Bey Kocaeli Meb'usu ve T.T.T.C. Azası / Sadri Maksudi Bey Şarkî Karahisar Meb'usu, Ankara Hukuk Mektebi Profesörlerinden ve T.T.T.C. Azası / Şemseddin Bey Sıvas Meb'usu ve İstanbul Darülfünunu Türk Tarihi Sabık Profesörü ve T.T.T.C. Azası / Şemsi Bey Miralay, Harita Umum Müdürlüğü Harita Şubesi Müdürü / Yusuf Ziya Bey Eskişehir Meb'usu, İstanbul Darülfünunu Hukuk Tarihi Sabık Profesörü ve T.T.T.C. Azası"[453]

Tarih II'de yer alan İslam tarihi bölümü üslup açısından günümüzde dahi çok fazla eleştiriye maruz kalmaktadır. Bunlar genel olarak peygamberin isminin "d" harfi ile değil de "t" harfi ile bitirilerek yazılması, peygamberin isminin önüne "Hz." konulmaması, isimden sonra salat ve selam ifadelerinin olmaması, ayetler anlatılırken "indirilen vahiy" yerine "peygamberin söylediği" şeklindeki ifadelerin olması, peygamberin Allah'ın seçtiği bir ümmi olmasından ziyade, dönemin bilgin ve halkının

---

[451] *Tarih II Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. XV-XXV.
[452] İlhami Ayrancı, "Cumhuriyet Döneminde Yapılan İlk Resmi İslam Tarihi Çalışmaları (Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı Örneği)", *Dini Araştırmalar*, C. XVII, S. 45 (2014), s.121; Yusuf Ziya Aktaş, Uğur Ünal, "1931-1977 Yılları Arasında Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Anlatısı", *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi/JRES*, C. V, S. 2 (2018), s. 51.
[453] *Tarih II Ortazamanlar*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. VII-VIII.

mevcut toplumsal durumunu kendi isteği ve aklıyla değiştirme çabasında olan bir lider gibi gösterilmesi tarzındaki eleştirilerdir.[454]

İslam tarihini, laik devlete ait bir tarih ders kitabının yapması gerektiği gibi tamamıyla objektif bir tarihi mesele olarak ele alan ve İslam peygamberine Kuran'da ifade edildiği şekliyle direk adıyla hitap eden Tarih II'ye göre İslam peygamberi, peygamberliğini ilan ettiği kırk yaşından evvel de dini meseleler hakkında uzun zamandır düşünmektedir. Peygamberliğinin ilanı sonrasında da Tarih II'nin deyimiyle "kendinin bulduğu ve doğru olduğuna inandığı" dine vatandaşlarını davete başlamıştır.[455]

Bu gibi ifadelerle Tarih II kitabı, İslam'ın ilahi özelliklilerinin yadsıdığına, hatta din karşıtlığına meyil eden özellikler taşıdığına yönelik eleştirilerine maruz kalmaktadır.[456] Bu ve benzeri eleştirileri yapanların Tarih II'nin bir din kültürü ve ahlak bilgisi kitabı olmadığını, sadece bir tarih kitabı olduğunu göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Ayrıca tarihi bilgi veren Tarih II'nin din karşıtlığı özelliğine sahip bir ifadesi de bulunmamaktadır. Bir tarih kitabı olan Tarih II'nin verdiği tarihi bilgilerin doğruluğu, tarih disiplini içerisinde tartışılması gerekirken, laik bir ülkede, dini hassasiyetlerle, bir tarih kitabına yaklaşmanın ne kadar doğru bir yaklaşım olduğu ise tartışmalı bir konudur.

Tarih II'de Hicret olayı ile ilgili bölüm kullanılan tek bir kelimeden dolayı fazlaca eleştirilmektedir. Müslüman terminolojide bu vaka bir "göç" olarak kabul edilmektedir.[457] Tarih II, "göçmek" ifadesi yerine "kaçmak" ifadesini kullanmaktadır:

> "Medineliler Muhammed'i ve Müslümanları koruyacaklarına söz verdiler. Muhammed de Mekke'den kalkıp Medine'ye kaçtı (16 Temmuz 622); buna Hicret denildi ve bu Hicret İslam tarihine sonradan başlangıç oldu."[458]

Tarih II kitabında eleştiri konusu olan bir başka pasaj da aşağıdaki gibidir:

> "Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir… İslam rivayetlerinde (an'anesinde)[459] bu ayetlerin Muhammed'e Cebrail adında bir melek aracılığıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur."[460]

---

[454] Ayrıntılı bilgi için bkz. Aktaş, Ünal, *a.g.m.*, s. 51; Ayrancı, *a.g.m.,* s. 123-124.
[455] *Tarih II,* s. 89.
[456] Aktaş, Ünal, *a.g.m.,* s.51.
[457] Ayrancı, *a.g.m.,* s. 127.
[458] *Tarih II,* s. 90.

İslam tarihine, tarihsel, tarafsız ve dünyevi bir bakış açısıyla yaklaşan Tarih II'ye göre, İslam peygamberi durup dururken, bir anda "Allah'ın Resulüyüm" diyerek ortaya çıkmamıştır. Tarih II'ye göre göre Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bilgi sahibi olan İslam peygamberi, Arap toplumunun ahlakını düzeltmek, adetlerini iyileştirmek için yıllarca düşünmüş ve yıllar süren bir hazırlık yapmıştır. Buna göre, İslam'dan önce de var olan vahiy ve ilham fikri, yaşadığı toplumu ve insanlığı mutluluğa eriştirmek için İslam peygamberinin de içinde doğmuştur ve buna samimi olarak inanmıştır. Tarih II'ye göre İslam peygamberi, tek gayesi insanlığın ahlakını ve toplumsal hayatını iyileştirmek olan, namuslu ve kendi çıkarını düşünmeyen bir peygamberdir. Tarih II'nin İslam peygamberine övgüleri Medine'de geçirdiği zamanlarda yaptıklarıyla ve askeri başarılarına olan hayranlıkla sürmektedir.[461] Tarih II'ye göre İslam peygamberi büyük bir lider, devlet adamı, peygamber ve büyük bir komutandır. Sanıldığının aksine İslam peygamberi cahil biri değildir. Tarih II'ye göre yaşadığı çağın en üst ve en bilge insanı olan İslam peygamberi büyük bir şahsiyettir.[462]

Tarih II kitabındaki peygamberle ilgili bu söylem tarzı kimi araştırmacılar ve İslam tarihçileri tarafından rahatsız edici bulunmaktadır. Söz konusu bu nevi ifadelerin ve Tarih II kitabında "İslam Tarihi" bölümümde kullanılan üslubun, İslami kültüre sahip bir toplumda pedagojik bakımdan isabetli olmadığını savunan araştırmacılar mevcuttur.[463] Fakat bir tarih kitabının vazifesi dini kültür vermekten ziyade tarih öğretmektir. Bu açıdan bakıldığında, laik bir devlette okutulan Tarih II kitabı, tarih disiplini içinde kalarak, tarihi bilgi vermektedir. Kitabın pedagojik açıdan isabetli bir tercih yapıp yapmadığı, bu tezin konusu olmadığı gibi pedagoji alanında uzman olanların konusudur. Ayrıca Tarih II kitabında İslam peygamberinin yerilmesinden ziyade övüldüğü görülmekte, İslam peygamberinin erdemli, güzel, iyi vasıflarından ve zekasından hayranlıkla bahsedilmektedir.

Seküler bir anlayışla yazılan Tarih II kitabı bütün dinlere eşit mesafede durmaktadır. Önemli bir kültür öğesi olan dini, pozitivist biçimde ele alması, din kültürüne bir hakaret değil bir yorum tarzıdır. İlahi özellikler taşıyan din mefhumunun,

---

[459] Orijinal 1931 baskısında gelenek anlamına gelen "anane" sözcüğü kullanılmıştır. Kaynak yayınlarının Tarih II baskısında "Rivayet" kelimesi tercih edilmiştir. Bkz. *Tarih II (1931)*, s. 90.
[460] *Tarih II*, s. 90.
[461] *Tarih II*, s. 91.
[462] *Tarih II*, s. 93-94.
[463] Ayrancı, *a.g.m.*, s. 127-128.

Tarih II kitabındaki gibi felsefi ve ahlaki bir öğreti şeklinde algılanabilecek anlatım tarzının, inançlı insanların maneviyatında hassasiyetlere sebep olması ve eleştirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Fakat laik bir ülkede yazılan bir tarih kitabının, sadece bir dine yönelik özel muamelesinden veya özeninden (hassasiyetinden) ziyade, tarihi bilgiler konusunda verdiği bilgilerin doğruluğu ya da yanlışlığının tartışılması gerekmektedir.

Tarih II kitabında yer alan Türk-Arap mücadelesi, İslam peygamberinden sonraki Emevi döneminde gelişen tarihi olayları içermektedir.[464] Yedinci yüzyılda başlayan bu mücadele özellikle Haccaç'ın 705 yılında Kuteybe'yi Türkellerini fetihle görevlendirmesiyle hat safhaya ulaşmıştır.[465] 705-717 yılları arasında Türk topraklarında yağma siyaseti güden Emeviler, bu dönemde Türklerin İslamiyet'i kabul etmemelerindeki en büyük sebeptir. Tarih II'ye göre Emevilerin saldırgan politikasının temel maksadı İslam'ı yayma amacı taşımaktan ziyade istila amacı güden bir görünümdedir. Bu politika nedeniyle zengin ve medeni Türk kentleri mahvolmuştur.[466]

Emevilerin saldırgan ve yayılmacı politikalarına karşı olan gruplara yardım etmeye başlayan Türklerin bu suretle Abbas sülalesine yakınlaştığını görüyoruz.[467] Tarih II'ye göre Abbasi döneminde orduda ve devlet yönetiminde bir Türk üstünlüğü oluşmaya başlamıştır.[468] Bu dönemde Türkler kendi istekleriyle hâkim oldukları imparatorluğun dinini (İslam) kabul etmişlerdir:[469]

> "Türkler ancak kendilerini köle (mevali)[470] yapmak isteyen Arapların efendisi olmaya karar verdikten sonradır ki kütle halinde İslam dinine girmişlerdir.".[471]

Tarih II'ye göre İslam öncesi dönemlerde bir Arap medeniyeti olmadığı gibi İslam medeniyetini de oluşturan Araplardan ziyade başka ırklar ve özellikle de Türklerdir.[472] Tarih II'ye göre Araplar Semerkant'a girdikten sonra, medeniyet seviyesi olarak yüksek olan Türklerden kağıtçılık sanatını ve askerliği öğrenmişlerdir.[473]

---

[464] *Tarih II*, s. 140.
[465] *Tarih II*, s. 143.
[466] *Tarih II*, s. 144-146.
[467] *Tarih II*, s. 146.
[468] *Tarih II*, s. 151.
[469] *Tarih II*, s. 161.
[470] Kaynak yayınları baskısında kullanılan "köle" kelimesi, orijinal baskıda "mevali" olarak kullanılmaktadır. Bkz. *Tarih II (1931)*, s. 147.
[471] *Tarih II*, s. 146.
[472] *Tarih II*, s. 164-165.
[473] *Tarih II*, s. 147.

Tarih II kitabının "İslam Tarihi" bölümünde son olarak değineceğimiz nokta Kemalist bir ilke ile ilgilidir: "Halkçılık". Halkçılık prensibini kabul eden Türkiye Cumhuriyeti, halk arasında ayrıcalıklı sınıfların oluşmasına karşıdır. Cumhuriyet rejiminin ortadan kaldırmak için uğraş verdiği, Osmanlı toplumunda yer alan sınıfsal ayrımın, Türk kültürüne ilk girişi olarak sayabileceğimiz dönem Tarih II'ye göre Abbasi dönemi olabilir. Kitapta bu konu şu şekilde anlatılmıştır:

> "Abbasiler devrinde ise havas ve avam sınıfı olmak üzere olmak üzere oluşmuş iki sınıf vardı. Havas sınıfı: 1) halife, 2) akraba ve yakınları, 3) hükümet ileri gelenleri, 4) eşraf ve ayan olmak üzere dörde ayrılırdı. Havas sınıfı mensuplarının evlerinde servet ve kudretlerine göre az veya çok sayıda köle, cariye, hadımağası bulunurdu."[474]

Tarih III kitabı "Yakın ve Yakın Zamanlar" başlığını taşımakta ve toplamda beş ana bölümden oluşmaktadır:

> "I- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, II- Osmanlı İmparatorluğu, III- On Altıncı Asır Sonlarına Kadar Avrupa, IV- İmparatorluğun Gerilemesi, V- İmparatorluğun Dağılması ve Yıkılışı (1792-1919)"[475]

Tarih III kitabında Tarih I'de savunulan Türk tarih tezinin yakın zamanları açıklamada da tarihi bir temel teşkil ettiğini ve kullanıldığını görmekteyiz. Osmanlı devletinin Rumeli coğrafyasını hızla fethetmesi ve uzun müddet elinde bulundurması, milattan önceki devirlerde bölgeye yerleşen Türk varlığının, Osmanlı'nın Rumeli'ye geçtiği dönemde de bölgede varlığını sürdürmesine bağlanmaktadır.[476]

Tarih III'e göre Osmanlı'nın kuruluş ve yayılma dönemlerinde "faal hayata uygun olmayan" dönemin dini görüşü ve dinin siyaset ve hukuk alanına etkileri, halka ve yöneticilere ciddi etkiler yapmamıştır. Bu dönemlerde şeriat, hukuk ve siyasi alanda tek belirleyici etken olmamış, şeriata uygun olmasa da birçok kanunlar ve hukuki düzenlemeler çıkarılabilmiştir. Özellikle devlet teşkilatı esasları, arazi rejimi gibi kurallar Fatih dönemi kanunnamesi gibi sade bir Türkçeyle yazılmış, dini boyutu şeriat kapsamı dışında tanımlanabilecek bir tarzda oluşturulmuştur. Bilhassa Fatih Sultan Mehmet devri, Osmanlı'nın hem askeri ve siyasi hem de kültürel olarak batıya dönük politikaları ile bağnazlıktan uzak, sanatı ve serbestliği destekleyen, entelektüel seviyesi

---

[474] *Tarih II*, s. 166.
[475] *Tarih III Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. XV-XVIII.
[476] *Tarih III*, s. 20.

yüksek bir saray hayatına şahit olmuştur.[477] Bu faydalı gelişim Fatih'in oğlu Sultan Bayazıt zamanında sekteye uğramış, Türk devletinde politik ve toplumsal-kültürel gericilik Bayazıt döneminde kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönem, şeyhülislamların padişahlara tesir etmeye, onların kararlarını etkilemeye başladığı, dini bağnazlıkla serbest düşünen bilginlerin idam edildiği, sarayda bulunan yerli yabancı sanatçıların saraydan uzaklaştırılarak, saraydaki sanat eserlerinin satıldığı, II. Mehmet (Fatih) döneminde serbestlik tanınan Hristiyan tapınak ve manastırlarının bir kısmının cami ve tekkeye dönüştürüldüğü, Doğulu din adamı ve şeyhlerin itibarının arttığı bir dönemdir. Saraydaki gerici bu değişimin topluma sirayet etmesi de gecikmemiştir.[478]

Osmanlı toplumundaki gericilik ve muhafazakarlık, Yavuz Sultan Selim zamanında halifeliğin Osmanlı saltanatının eline geçmesiyle başka bir boyut kazanmıştır. Halifelik, Selçukluların Bağdat hakimiyetinden sonraki dönemlerde siyasi gücünü ve etkinliğini yitirmiş bir vaziyet almıştır. Timur ve Şahruh halifeliğin de içinde olduğu coğrafyada hâkim olmalarına rağmen İslam halifesi olmaya lüzum bile görmemişler, bu yöndeki tavsiyelere kulak dahi asmamışlardır. Yavuz Sultan Selim, döneminde siyasi olarak pek fazla bir etkinliği kalmayan halifeliğe Osmanlı'nın sahip olduğu güç ile yeniden işlev kazandırmak istemiştir. Tüm İslam dünyasının fethi ve idaresi için halifeliği kendi soyuna bağlamak istemiştir. Fakat tarih bu isteğe hayal edilen (istenilen) cevabı verememiş, hilafet makamı ve halife sıfatı sultanlara istediği gibi hizmet edememiştir. Tam tersine bu sıfat ve makam, beraberinde gelen tutucu bir gelenekle ilerleme ve gelişmeye engel olduğu gibi zamanla siyasi ve askeri gücü azalan Osmanlı'dan ziyade İslam coğrafyasını sömürmek isteyen Batılı devletlerin (Hristiyan devletler) Osmanlı yönetimine baskı yaparak hilafeti kendi çıkarları için kullanma çabası içine girmeleri ile sonuçlanmıştır.[479] Bu devletlerin başında, Hint Müslümanlarını hilafet makamının gücü ile etkilemek ve bu tesirle Hindistan coğrafyasındaki sömürüsünü kolaylaştırmak isteyen İngiltere bulunmaktadır.[480] Tarih III kitabındaki bilgileri tamamlayıcı olarak, Tarih IV kitabı ile ilgili aşağıdaki bölümde, halifeliğin kaldırılması bahsi içinde, halifeliğin kaldırılmasından başka hilafetin ortaya çıkışı ve asıl manası hakkında tekrardan ayrıntısıyla bahsedilecektir.

---

[477] *Tarih III*, s. 44.
[478] *Tarih III*, s. 45.
[479] *Tarih III*, s. 47.
[480] *Tarih III*, s. 249.

Tarih III, Sokollu Mehmet Paşa'nın ölümü olan 1579 yılından, II. Viyana Kuşatması'na kadar olan devri, Osmanlı devletinin duraklama dönemi olarak sunmaktadır. Bu duraklama devrinin başlıca sebeplerinden ilki, Osmanlı'nın Avrupa'daki değişimlere ayak uyduramamasıdır. Derebeyliklerden güçlü, merkezi devletlere dönüşen Avrupa memleketleri, aynı zamanda Rönesans ve Reform hareketleri, yeni keşif ve icatlar sayesinde gelişmiştir.[481] Özellikle Amerika'nın keşfinden sonra değişen ticaret yolları Osmanlı iktisadını kötü etkilemiştir. Duraklamanın ikinci bir sebebi ise Osmanlı devleti sınırlarının genişliğinden de kaynaklanan toplumsal birlik eksikliğidir. Homojen bir yapıda olmayan Osmanlı halkı, ortak coğrafyadan kaynaklı ekonomik birliktelik-çıkar dışında manevi bir bağa sahip olamamıştır. Üçüncü bir sebep ise Kanuni sonrası dönemden itibaren başlayan idari sorunlardır. Seferler döneminin bitişiyle saraya kapanan şehzade ve yöneticilerle, yeniçeri, kapıkulu askeri yapılanmasında bozulma ve askerin siyasete müdahalesi görülmektedir. Bu dahi duraklamanın son sebebi olan ve devlet hazinesinin önemli bir geliri olan ganimet eksikliğini beraberinde getirmektedir. Bu eksiklik, ağır vergiler altında yaşamaya mecbur kalmış olan halkın sırtına yüklenmiştir.[482]

Duraklama devrinin sonu anlamına gelen 1683 tarihli II. Viyana Kuşatmasında alınan yenilgi ile Osmanlı'da tam manasıyla bir geri çekiliş başlamaktadır. Bu devirden itibaren Osmanlı, Avrupa'nın merkezine bir daha saldıramamış, sürekli yenilgilerle, Avrupa'daki sınırlarını zamanla ve devamlı olarak Anadolu ve Asya istikametinde doğuya doğru geri çekmek durumunda kalmıştır. Osmanlı devletinin yenilgilerinden cesaret alan Avrupa devletlerinin, ileride adını da koyacağı "Şark Meselesi" veya günümüz Türkçesiyle Doğu Meselesini yani Türkleri Avrupa'dan atmak ve Asya steplerine sürmek hedefini bu devrin başarısızlıkları beslemiştir.[483]

16. yüzyılda medeni ve askeri üstünlük hala Doğu'dayken 17. yüzyıldan itibaren bu üstünlük hızla el değiştirmiş ve Batı'ya geçmiştir. Medeni üstünlüğü bir anda kaybettiğini kabul ve itiraf edemeyen Osmanlı aydınları ve idarecileri, savaş mağlubiyetlerinden dolayı en azından askeri alanda geri kaldıklarını 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda kabul etmek durumunda kalmışlardır. 18. yüzyıl sonlarından itibaren Türk

[481] *Tarih III*, s. 114.
[482] *Tarih III*, s. 115.
[483] *Tarih III*, s. 123-124.

devletinde, özellikle III. Selim dönemi ile askeri alanla başlayarak Batı'yı örnek alan bir reformlar devrine girilmiştir.[484]

Tarih IV kitabı "Türkiye Cümhuriyeti" başlığını taşımakta, iki ana kısımdan ve toplam on bir ana başlıktan oluşmaktadır. I. Kısım "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu" başlığını taşımakta ve iki ana bölümü içermektedir:

> "I- Türk Milletinin Yeni Bir Devlet Daha Kurması, II- İstiklal Harbi".[485]

II. Kısım "İstiklal Harbi'nden Sonra Devrim ve Reform Safhaları" başlığını taşımakta ve dokuz ana bölümden oluşmaktadır:

> "I- Lozan'dan Cumhuriyet'in Resmen İlanına Kadar, II- Cumhuriyet'in İlanı, III- Halifeliğin Kaldırılması, IV- Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cereyanlar, V- Dinî, Hukukî Devrim ve Reformlar, VI- Eğitim ve Öğretimde Devrim ve Reform Cereyanları, VII- İktisadî, Malî Devrim ve Reform Cereyanları, VIII- Sağlık, Toplumsal Yardım İşlerinde Yeni Çığırlar ve Uygulamalar, IX- Türk Ordusu ve Millî Müdafaa".[486]

Tarih IV kitabı Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Savaşı mücadelesini ve sonradan yapılan devrimleri detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Kitapta Atatürk'ün Nutuk eserinden çokça alıntı yapılmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatında mühim olan safhalardan da lüzumunca bahsedilmiştir. Tarih IV gençlik dönemlerinden başlayarak Atatürk'ü demokrat yaradılışlı ve "İnsanları sevk ve idare için yaratılmış bir adam" olarak tanımlamaktadır.[487] Kitapta sultan ve dönemin Osmanlı hükümeti mensuplarının büyük bir bölümü ise özellikle Mondros Mütarekesi ile düşmanların isteklerine boyun eğen, düşmanın kontrolüne girmiş ve kendi çıkarlarını düşünen "korkak, alçak, aciz" olarak tanımlanan kimselerdir. Kitaba göre bu durumdaki bir Osmanlı hükümetinin bir faydası olacağı düşünülemez. Padişah ve hükümeti sadece kendi saltanat ve nefislerini düşünürken Türk milleti için durum böyle değildir. Türk milleti düşmanı yurttan atıncaya kadar istiklali için savaşa hazırdır ve bu kahraman millet içinden kendini temsil eden Mustafa Kemal'i yaratmıştır.[488]

Tarih IV'de belirtildiği üzere Mustafa Kemal milli mücadeleye başladığı sırada Osmanlı hükümeti İngiltere ile gizli bir anlaşma yapmakta (12 Eylül 1919) ve saltanatın İngiliz mandası altına girmesini kabul etmekle beraber hilafetin de İngiliz çıkarları için

---

[484] *Tarih III*, s. 188-189.
[485] *Tarih IV*, s. XVII-XVIII.
[486] *Tarih IV*, s. XIX-XXIII.
[487] *Tarih IV*, s. 19-20.
[488] *Tarih IV*, s. 13-14.

çalışmasını vaat etmektedir.[489] Bu ve yukarıda alıntıladığımız gibi ifadeler, yurdun dört bir yanı yabancı işgali altındayken saltanat ve Osmanlı hükümeti ile Mustafa Kemal ve Türk milletinin mevcut duruma bakışını özetlemektedir. Türk milletinin ve Mustafa Kemal'in azim ve kararlılığı devlet ve ulusu kurtarmak ve tam bağımsızlık üzerinedir. Birinci Dünya savaşı sonunda yurdu işgal altında kalmış Türk milleti, saltanat ve mevcut Osmanlı hükümeti gibi düşünmemektedir. Türk milleti "kendi içinden yarattığı" Mustafa Kemal gibi düşünmektedir. Tarih IV kitabı Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yapılan devrimlerle, yeni Türkiye Cumhuriyeti bahislerinde bu bakış açısına sahip bir dil ve anlatım tarzı kullanmaktadır.

Tarih IV Kurtuluş Savaşı'nı sadece askeri ve siyasi bir savaş olarak saymamakta, yıkılmakta olan imparatorluk yerine kurulacak yeni Türk devletinin kurulması işini de Kurtuluş Savaşı içine dahil etmektedir. Tarih IV'e göre Kurtuluş Savaşı'nın gayeleri aşağıdaki gibidir:

> "1) Osmanlı saltanatı yıkılırken ve yerine Türk milleti yeni ve bağımsız bir devlet kurarken, Türk vatanını yabancı istilacılardan kurtarmak; 2) Osmanlı saltanatının zayıfladığı zaman büsbütün belirginleşmiş olan iktisadi ve adli bağımsızlıktan yoksunluğunu, Yeni Türk Devleti'ne bulaştırmamak; 3) Osmanlı saltanatını yıkıma sürüklemiş olan ferdi idare usulünü (despotik veya meşruti hükümdarlık) kaldırmak; 4) Zamanımız devlet ve cemaat idaresinde başarısızlığı olgularla sabit olmuş olan dini esas ve kanunları, yalnız fertle Tanrı arasındaki ilişkilerle sınırlayarak, medeni, toplumsal ve siyasi kanunları ve müesseseleri, Türk milletinin ihtiyaçlarına ve zamanımız hukuk ve siyaset teorilerine göre yenileştirmek ve bu suretle yeni Türk devlet ve cemaatini laik prensiplere dayandırmak; 5) Laik bir devlet ve cemaatte yeri kalmayan ve esasen pratik bir faydası olmak şöyle dursun, zararları dokunmuş olan hilafet müessesesi'ni ortadan kaldırmak; 6) 16. ve 17. asırlarda ilerleme ve gelişmesi durgunlaşarak, ortaçağın feodal ve el sanayii medeni seviyesinde kalmış olan Doğu medeniyetinden, açıklıkla Batı medeniyetine geçmek; 7) Ortaçağ medeniyetinde önemli bir yer tutan boş inanca dayanan gelenek ve müesseseleri yıkmak."[490]

Görüldüğü üzere Tarih IV'e göre Kurtuluş savaşı hem Doğu'nun gericiliği ile hem de Batı'nın sömürüsü ile bir savaş vererek yeni bir devlet kurmak amacı taşıyan çok cepheli bir savaştır. Kitaba göre Kurtuluş Savaşı'nda verilen askeri mücadele

[489] *Tarih IV*, s. 29-30.
[490] *Tarih IV*, s. 56-57.

Kurtuluş Savaşı'nın -kitapta yer alan diğer bir tabirle "Laik mücadelenin"- ilk safhası ve görevidir.[491]

Kurtuluş Savaşı esnasında Rusya ile ilişkiler Tarih IV kitabında ortak düşmana karşı ortak çıkarla hareket eden fakat farklı ideolojiler benimseyen iki devletin, devletler arası menfaat ilişkisi olarak anlatılmakta ve bu ideolojik ayrım vurgusu ön plana çıkmaktadır. Buna göre, Bolşevik Rusya da Türkiye gibi Batı'ya karşı kendini savunurken aynı zamanda Batı'nın ve dolayısıyla emperyalizmin kıskacında olan bağımsızlık hareketlerini desteklemektedir. Bolşevik Rusya'nın ve bağımsızlık mücadelesi veren Türk milli güçlerinin düşmanları aynıdır. Bu ortaklık dostça politikaların gelişmesine sebep olmuştur. Fakat kitapta belirtildiği üzere bu iki devletin birbiriyle olan ilişkisindeki "nazik nokta", nasıl Bolşevik Rusya ülkesinde milliyetçi düşüncelerin yayılmasına izin vermezse, milli Türkiye'nin de kendi ülkesinde Bolşevikliğin yayılmasına izin vermeyeceğidir. Fakat taraflar bu konuda birbirlerine dürüst davranmış ve kendi ideolojilerini dürüstçe birbirlerine beyan etmeleri sonucunda aralarında bir anlaşmazlık olmamıştır. Bu ilişki iki devletin çıkarları doğrultusunda dostça ilerlemiştir.[492] Lenin'de Atatürk'ün sosyalist olmadığını söylemektedir. Sovyetler için Atatürk milli burjuva lideridir fakat aynı zamanda antiemperyalist bir devrim lideridir.[493] İki devlet arasındaki bu ilişki sosyalist bir cumhuriyetle bir burjuva cumhuriyeti arasında kurulmuş bir iş birliğidir.[494] Örnek olarak savaş esnasında Atatürk 8 Temmuz 1920 tarihli meclis konuşmasında Rusya için şunları söylemektedir:

> "Resmen Sovyet Cumhuriyeti'yle haberleşilmiştir. Pekâlâ cereyan eden haberleşme muhteviyatını biliyorsunuz. Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtaç olabileceğimiz maddî yardımın hepsini vaat etmiştir. Silah, top, para vaat etmiştir."[495]

SSCB'nin 1920 ve 1922 yılları arasında Türk hükümetine yaptığı parasal yardım 11 milyon altın Ruble'ye denk gelmektedir ki bu dönemin parası ile bu meblağ 77

---

[491] *Tarih IV*, s. 57.
[492] *Tarih IV*, s. 59.
[493] Attila İlhan, *Hangi Atatürk?*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010, s. 298-299.
[494] Dimitır Vandov, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (ed.) Arif Bingöl, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 11.
[495] Mustafa Kemal Atatürk, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis Konuşmaları (1920-1938)*, (hzl.) Kurtuluş Güran, (ed.) Mehmet Bozkurt, İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2020, s. 199; Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm Kurtuluş Savaşı Stratejisi*, Scala Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul 2014, s. 436.

milyon liraya karşılık gelmektedir. Türkiye'de 1921 yılı toplam bütçesinin 79 milyon TL olduğu göz önünde bulundurulursa bu yardımın önemi daha iyi anlaşılacaktır.[496]

Rusya ve sosyalizm bahsinde Sovyetlerin ve dahi Komintern'in Türkiye'ye savaş zamanında ve sonrasındaki yaklaşımının ne olduğunu anlamak ve konuyu daha anlaşılır kılmak maksadıyla Mete Tunçay'ın bir tespitini paylaşmak faydalı olacaktır. Tunçay, verdiği bir röportajda konuyla ilgili şunları söylemektedir:

> "Ruslar Milli Mücadele'ye yardım etmek için Türkler'in komünist olması şartını ileri sürmediler. Bizimkiler böyle bir şart olduğunu sanıp komünist olmayı teklif ettiklerinde, 'buna imkân da yok, gerek de yok' dediler. Komintern'in bakışında da bu değişmedi. Türkiye'nin gelişme şartlarında bir Sovyet yönetimi olmasını beklemiyorlardı. Ama Türkiye'de KP'ye[497] yaşama hakkı tanıyan bir rejim olmasını elbette istiyorlardı. Radikal sol düşüncenin Türkiye'de çok yeni olduğunun farkındaydılar ve uzun dönemde bunun yaşama, gelişme ve ağırlığını koyma şansına sahip olmasını istiyorlardı."[498]

Tarih IV kitabında dikkat çeken bir pasaj daha vardır ki bu da daha önce yukarıda bahsettiğimiz ve Tarih I'de geçen Türk tarih tezi ile ilgilidir. Tarih II ve Tarih III'te de Tarih I'deki Türk tarih tezine gönderme yapılarak, tarihi olaylar Sümerlerin, Hitilerin vs. Türk olduğunu savunan Türk tarih tezine bağlanmış ve bu kapsamda yorumlanmıştır. Ankara'nın yeni Türkiye'nin başkenti olması konusunda da bu manada bir tarihi devamlılık gören Tarih IV kitabı, 13 Ekim 1923 tarihli kanunla Ankara'nın başkent olmasını Türklerin, aslen Türk olan Hititlerden sonra (kitapta "Eti Türkleri" olarak geçer) ikinci defa orta Anadolu coğrafyasında bir başkent kurması şeklinde yorumlanmaktadır.[499]

Tarih IV kitabında halifeliğin kaldırılması (3 Mart 1924) ile ilgili bölümde halifeliğin kaldırılmasından başka hilafetin ortaya çıkışı ve asıl manası hakkında durulmuştur. Buna göre İslam dinin ilk zamanlarında peygamberin bizzat kendisi, sayıları henüz az olan Müslümanlara ibadetlerini gerçekleştirirken imamlık vazifesinde bulunurdu. İslam dini Arap toplumunda yayıldıkça Müslüman nüfusu oranında imamların sayısı da artmış, İslam peygamberi başimam tarzında bir görev üstlenmiştir. İslam dini peygamber döneminde yayıldıkça yeni şehir ve kasabalar İslam dinine geçmiş, gerçekleşen savaşlarla da peygamberin hem siyasi hem de askeri sorumlulukları

---

[496] Osman Okyar, Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921), (ed.) Pınar Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 158-159.
[497] KP: Komünist Parti.
[498] Cinemre, Çakır, *a.g.e.,* s. 18.
[499] *Tarih IV*, s. 144.

artmıştır. Bu manada Hicaz bölgesinde yaşayan Müslüman Arap toplumunun liderliği ve idari işleri de Müslümanların lideri olan İslam peygamberinin sorumluluğuna girmiştir. Görüldüğü üzere peygamberin sahip olduğu görev ve sorumluluklar, İslam dini yayıldıkça ve Müslümanların sayısı arttıkça lüzuma göre çeşitlenmiş ve neredeyse bir devlet başkanlığı (reisliği) mertebesinde değişime uğramıştır. İslam peygamberinin vefatından Emevi dönemine kadar bu liderlik mevkiine gelecek kişiler seçimle iş başına geçmiş ve peygamberin vefatı sonrasındaki dönemde Müslümanların idari işlerinden sorumlu olan devlet reislerine "Halife" denmiştir.[500]

İslam peygamberinin kurduğu halifelik hukuk ve usulü seçimle gerçekleşirken, Emeviler döneminde bu usul son bulmuş, halifelik seçim yerine soy ile belirlenmeye başlayarak Emevi saltanatına geçmiştir. Tarih IV'e göre dört halife döneminden sonra gelen Emeviler dönemiyle son bulan seçim usulünden sonra, Emevi ve sonrasında gelen Abbasi saltanatları, halifeliği hakiki manasından başka olarak, kendi hakimiyet alanlarını genişletmek için kullandıkları siyasi bir araca dönüştürmüştür. Bağdat'taki son Abbasi hükümdarı Mutasım'ın, Hulâgû tarafından idam edilmesiyle bu usul de son bularak iki asırdan fazla bir zaman zarfında (1258-1517) tatbik edilmemiş, halifelik, Abbasi hanedan mensubu olduklarını iddia eden kişilerin bir geçim vasıtası haline gelmiştir. Keza Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinde Tarih IV'te ifade edildiği şekliyle "Mısır Hükümeti'nin sadakasıyla geçinen" bir halife ile karşılaşmış ve halifelik sıfatını kendi devleti çıkarına kullanmak için eline almış, Osmanlı soyuna bağlamıştır.[501] Tarih IV'e göre sultanın halifelik makamına olan bu özentisi, sonraki devirlerde Türk devletinin çağdaşlaşması önünde bir engel teşkil etmiş, yarar sağlamaktan ziyade zarar vermiştir.[502]

Osmanlı yöneticileri özellikle imparatorluğun siyasi ve askeri gücünün zayıfladığı son dönemlerinde hilafet makamından faydalanmaya da çalışmışlardır.[503] Fakat bu çabalar ülke içinde irticanın kuvvetlenmesine sebep olduğu gibi Türk devletini kendi aralarında pay eden emperyalist ülkelerin işini de Türk milletinin zararına olarak kolaylaştırmıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde Osmanlı'nın hilafet makamından faydalanma çabalarından bir başkası da Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanmıştır.

---

[500] *Tarih IV*, s. 156.
[501] *Tarih IV*, s. 156.
[502] *Tarih IV*, s. 157.
[503] Osmanlı döneminde Panislamizm ya da İslamcılık denilen siyaset tarzı bu çabaya örnek gösterilebilir.

Büyük Savaş'ta cihat ilan eden halife sultan bu ilandan bir fayda sağlayamadığı gibi Türk ordusu karşı cephede emperyalist devletlerin para ile tuttuğu Müslüman birliklerle savaşmak durumunda kalmış, İngilizlerle bir olan Şerif Hüseyin Osmanlı'ya isyan ederek Türk askerinin karşısına dikilmiştir. Halife sultanın cihat ilanından sonra İslam'ın kutsal sancağı altında (Sancağı Şerif) kanını döken sadece Türk milleti ve Türk askeridir.[504] Tarih IV'e göre Osmanlı saltanatının hilafet makamından son olarak faydalanma çabasıyla yaptığı iş ise Kurtuluş Savaşı veren Türk milli güçlerinin karşına bir "Hilafet Ordusu" çıkarmak ve dahası İstiklal Savaşı veren vatanseverlerin "katlini vacip kılan fetvalar" düzenlemek olmuştur. Bu çabalarından bir sonuç alamayan sultan, düşman zırhlısı ile ülkeden kaçmıştır.[505] Sonuç olarak 3 Mart 1924 tarihinde TBMM halifeliği kaldırmıştır.[506]

Cumhuriyet Halk Fırkası ile ilgili bölümde partinin Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin bir devamı olduğu vurgulanmaktadır. Birinci Büyük Millet Meclisi özellikle 1922 yılının sonlarına gelindiğinde farklı düşüncelerin aynı meclis çatısı altında bulunduğu fakat fikir karmaşasının da en yoğun olduğu dönemdir.[507] Bu dönemdeki bu fikir ayrılıkları, meclisin beraber karar alamaması derecesinde büyük bir sorun haline gelmiştir. Fikir ayrılıklarının sağlıklı bir ortamda tartışılabilmesi için belirli ilkelere sahip bir parti kurmak gereği duyulmuştur. Bu parti teşkilatı yeni Türkiye'nin devrimlerini de kararlılıkla uygulayabilecek homojen bir yapıda olmalıdır.[508]

Mustafa Kemal'e göre Türkiye, henüz sınıfları oluşmamış bir tarım toplumudur ve birbirine muhtaç tüm meslek sahiplerinin çıkarları birbiriyle kaynaşmış durumdadır. Ülkede ekonomik olarak bir sınıf teşkil edecek yeterliliğe sahip bir kitle mevcut değildir. Bu nedenle ülkeyi sınıflara ayırmanın, sınıf temsiline göre partiler kurmanın imkânı ve lüzumu yoktur. Tüm meslekler, çiftçiler, sanatkârlar, işçiler, aydınlar vs. hepsi henüz halktan ibarettir. Buna göre henüz sınıfları oluşmamış, henüz bir demokrasi geleneğine de sahip olmayan Türkiye'de Halk Fırkası, Türk halkına siyasi eğitim verecek bir okul olacaktır.[509]

---

[504] *Tarih IV*, s. 157.
[505] *Tarih IV*, s. 158.
[506] *Tarih IV*, s. 161.
[507] *Tarih IV*, s. 166.
[508] *Tarih IV*, s. 168.
[509] *Tarih IV*, s. 168-169.

Türk tarih tezinin en detaylı anlatımı olan lise tarih kitapları, cumhuriyet ve ulus inşasına yönelik olarak Kemalizm için önemli bir eserdir. Türklüğü yücelterek ulusalcılık anlayışına katkı sağlayan bir söylemle Kemalizm için öneminin yanı sıra, özellikle Tarih I kitabı dünyada kabul edilmiş genel tarih anlayışından çok farklı tezler ortaya koymaktadır. Bu tezler iki konuda yoğunlaşmaktadır.

İlk olarak, dünyadaki genel tarih anlayışı, medeniyeti yani tarım ile yerleşik hayata geçişi buz çağının sona ermesi ve neolitik çağ ile başlatmakta (yaklaşık M.Ö. 10000) yazı da dahil olmak üzere ileri uygarlığı M.Ö. 4000-3500 olarak Sümerlerle başlatmaktadır. Fakat Türk tarih tezi Sümerlilerin de Türk kökenli olduğunu, Asya'nın doğusundan orta doğu coğrafyasına göçtüğünü ve bu göçten daha evvel de yerleşik ve medeni bir topluma sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu özelliği ile "Türk" en eski ulus olmanın yanı sıra dünyaya medeniyet taşıyan bir topluluk olmaktadır. Bu tez, tarihteki Türk unsurunu Avrupalıların Türkleri küçümseyerek barbar olarak tarif etmesine karşı olarak,[510] Türkleri "barbar" değil "medeni" millet mertebesine çıkarma isteğinin bir neticesidir.

Tarih tezinde Türklerin medeniyet taşıyıcısı ulus olduğuna yönelik iddia, Atatürk döneminde Atlantik okyanusu ötesine de geçerek "Mu Kıtası" teorisi ile küreselleşmektedir. Atatürk medeniyetin çok eski zamanlarda Mu adındaki bir kıtada doğduğu şeklindeki bir teoriden yola çıkarak, kayıp kıta Mu ve Mu ile ilişkilendirilen Maya uygarlığının Türklük ile bir bağı olup olmadığını araştırması için 1930'lu yıllarda Tahsin Bey'i (Mayatepek) büyükelçi olarak Meksika'ya göndermiştir.[511] Tahsin Bey tarih tezine fayda sağlayacak bu konuda araştırmalar yapmış ve Türk tarih tezi ile uyumlu görünen raporlarını Atatürk'le paylaşmıştır. Fakat Atatürk sonrası dönemde bu konu bir daha gündeme getirilmemiş ve unutulmuştur.

Tarih tezinin yoğunlaştığı ikinci konu, kadim Anadolu ve Trakya (Balkan) halkının da Türk kökenli olduğu iddiası ve Anadolu'yu yedi bin yıllık bir Türk yurdu haline getirmesidir. Bu ise Anadolu üzerinde hak iddia eden milletlere özellikle Yunan tezlerine yönelik bir karşı çıkıştır. Misak-ı Milli sınırlarında kurulan Türk devleti, antik

---

[510] Bu dönemde, Batı dünyasında Türkler ve Türk kültürü hakkındaki düşünce çok olumsuzdu. Batılı düşünürlere göre Türk, Hristiyanları zorla boyunduruk altına almış, medeni olmayan, aşağı ve barbar bir kitledir: "…bastığı yerde ot bitmez; uygarlık düşmanı, kötülük kaynağı" olarak görülen Türklerin: "medeni milletler arasında yeri yoktur." İngiliz siyasetçi Gladstone'a göre Türkler ortadan kaldırılmalıdır. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", *Belleten,* C. XXXV, S. 140, (1971), s. 536-537; Zafer Gölen, "Atatürk'ün Tarih Anlayışı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XVIII, S. 52, (2002), s. 167.

[511] Sinan Meydan, *Atatürk ve Kayıp Kıta Mu*, İnkılâp Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul 2008, s. 11-12.

çağ Anadolu uygarlıklarının da Türk kökenli olması teziyle, Türk milletinin bu coğrafyanın yerli halkı olarak siyasi bir meşruiyet sahibi olmasını sağlamaktadır.

Atatürk'ün siyasi söylemlerinde dahi bu tezden yola çıkarak açıklamalar yapması tarih tezine olan samimi inancının bir göstergesi sayılabilir. Balkan Paktı (1934) çalışmalarında Balkanlar coğrafyası ve orada yaşayan milletler hakkında söyledikleri Türk tarih tezi üzerinden okunabilecek ifadeler içermektedir:

> "Karadeniz'in kuzey ve güney yollarıyla binlerce yıl deniz dalgaları gibi birbiri ardına gelip, Balkanlarda yerleşmiş olan insan toplulukları, başka başka adlar taşımış olmalarına karşın, gerçekte bir tek beşikten çıkan ve damarlarında aynı kan dolaşan kardeş topluluklardan başka bir şey değillerdir."[512]

Atatürk'ün bu coğrafyada yaşamış ve yaşamakta olan milletler hakkında "…binlerce yıl deniz dalgaları gibi birbiri ardına gelip, Balkanlarda yerleşmiş olan insan toplulukları… gerçekte bir tek beşikten çıkan ve damarlarında aynı kan dolaşan kardeş topluluklardan başka bir şey değillerdir…" sözü, Balkan birliği düşüncesinde yani dış politikayı ilgilendiren konularda bile Türk tarih tezinin siyasi söylemin içine katıldığını bize göstermektedir.

Zafer Toprak liseler için hazırlanan tarih kitapları için: "Türkiye'nin gelmiş geçmiş en önemli tarih yayını projesi" yorumunu yapmaktadır.[513] Hem içerik olarak hem de içindeki haritalar, resimlerle, görsel ve malzeme kalitesi olarak çok önemli bir yapıttır. Lise tarih kitapları tarihi bir bütün olarak ele aldığı gibi, ulusal Türk kimliğine ve dolayısıyla Kemalizm'in inşasına etkisi bakımından değerlendirilebilecek dönemin Türk tarih tezinin bir manifestosudur.

### 4.4. Dergiler

Kemalizm düşüncesi Atatürk'ün dışında sistemleştirilmeye çalışılmış, dönemin bazı düşünürleri tarafından bir ideoloji kapsamında değerlendirilmiştir. Kadro, Fikir Hareketleri, Ülkü ve La Turquie Kemaliste dergileri Kemalizm düşüncesine doğrudan etki yapan, tarif etmeye çalışan, yorumlayan, tanıtan dergiler olarak öne çıkmaktadır. Bu dergiler üzerinden dönemin aydınları kendi dünya görüşleri çerçevesinde Kemalizm ideolojisini yorumlamak ve tarif etmek çabası içindedirler. Bu sebeple Kemalizm farklı dergilerde, farklı biçimlerde yorumlanmıştır.

---

[512] Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 149-150.
[513] Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 150.

Atatürk dönemindeki bu dergilerin Kemalizm'i yorumlayış tarzlarındaki fark -özellikle Kadro ve Ülkü dergilerinde farklı Kemalizm yorumları yer almaktadır-, Atatürk'ün Kemalizm'in tartışılmasını istediği şeklinde yorumlanabilir. Bununla beraber bu durum, onun farklı görüşlere karşı olan hoş görüsünün de bir göstergesidir. Tezin bu bölümünde, özellikle Kadro dergisi bölümünde Kemalizm'in inşa süreci ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

### 4.4.1. Kadro Dergisi

Kadro dergisinin ortaya çıktığı (1932) ve Türkiye'de 1929 yılından 1934 yılına kadar olan dönemi "mutedil (ılımlı) devletçilik" olarak adlandırılan, devletçiliğe geçiş dönemi kabul edebiliriz. Özellikle 1929 yılı devletçilik uygulamaları için bir dönüm noktasıdır. Bu yılda gerçekleşen iki önemli vaka devletçiliğe geçiş için itici güç olmuştur. Bunlardan ilki "Büyük Buhran" olarak da adlandırılan küresel iktisadi krizdir. Bu kriz sonucu devletin ekonomiye doğrudan katılımı ve müdahaleleri bir zorunluluk halini almıştır.[514] İkinci önemli olay ise Lozan Antlaşmasıyla gümrük siyasetinde Türk devletinin düzenleme ve kararlarını sınırlayan, devleti bağlayıcı nitelikteki beş yıllık sürenin 1929 yılında sona ermesidir. Bu durum Türkiye devletinin ekonomi politikalarında serbestliğini arttırmaktadır. Hem 1929 küresel iktisadi krizden kaynaklı etkiler hem de Lozan Antlaşması'ndan kaynaklı iktisadi karar alma sınırlamalarının kalkması neticesinde zamanla liberal ekonomik politikalardan uzaklaşıldığı, devletin ekonomi alanında daha serbest hareket edebildiği ve edeceği bir döneme girilmiştir.[515] Bu dönemde iktisat politikalarındaki değişimi 1929-1932 yılları arasında gerçekleşen "Özel sektöre dayalı ithal ikameci dönem" ve 1932-1939 yılları arasında gerçekleşen ve özellikle 1932 sonrası dönemde devletin bizzat katılımı ile sanayileşme hareketinin de başladığı "Devletçi ithal ikameci dönem" olarak adlandırabiliriz.[516]

Kadro'nun ortaya çıktığı ve yayın hayatının devam ettiği yıllar aynı zamanda bir idealizmler dünyasıdır. Komünizm, Nazizm, Faşizm gibi rejimler ve temsil ettikleri ideolojiler dünyada ses getirmektedir. Pragmatist geleneğe sahip İngilizler dışında bu ve

---

[514] Bu dönemde karma ekonomi modeli uygulamaları, 1929 krizinin etkilerini azaltmak için birçok ülkede tatbik edilmek mecburiyetinde kalınmıştır. Krizi aşmak için kullanılan ve ekonomik istikrar için devlet müdahalesini öngören politikalar "Keynesyen" politikalar olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Semih Şen, Çağlayan Tabar, Mircan Tokatlıoğlu, "Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası", *İş ve Hayat*, C. IV, S. 8, (2018), s. 2-4.
[515] Halit Erdem Oksaçan, *"Kadro" Dergisi ve İktisadi Devletçilik*, Agora Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 66-69.
[516] Mustafa Sönmez vd., *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, (ed.) Necdet Oral, NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 12-13.

benzeri ideolojilerin etki alanına girmeyen çok fazla ülke ve toplum yok denecek gibidir. Türkiye'de ise bu dönemde Atatürk inkılapları, reformlar birbirini izlemekte ve Türkiye'de neredeyse ütopik bir dönüşüm gerçekleşmektedir. İşte bu noktada (1932 yılı) Atatürk'ün "gerçekçi" ütopyası diyebileceğimiz düşünce ve eylemleri ile başta Şevket Süreyya olmak üzere dört Türk aydının "hayalci" ütopyaları birbiriyle buluşmuş, bu örtüşmeden hareketle "Kadro" Türk devriminin ideolojisini ortaya koyma işine soyunmuştur.[517]

Kadrocular olarak anılan ve çoğu eskiden komünist görüşte olan ekip bu dönemde (1932-35) Kadro adlı dergiyi yayınlamaya başlamış ve Cumhuriyet'in onuncu yılında Atatürk'ün övgülerini dahi kazanmıştır. Bunun yanı sıra başbakan İsmet İnönü dergide yazı yazacak kadar dergiye sempati ile bakmıştır. Fakat devrimin "sınıfsal yönü" ağır bastıkça ve Halk Fırkası mensupları sınıfsal olarak gelişip derginin görüşleri ile menfaat çatışmasına girince dergi kapatılmak zorunda bırakılmıştır. Kemalist ideolojiyi tanımlamaya çalışan ve ideolojinin sözcülüğünü yaptığını iddia eden dergi için devletçilik; liberalizm ve sosyalizm arasında bunlardan bağımsız olarak üçüncü bir yol olarak görülmüştür ama derginin kapatılmasıyla bu düşünce bir hayal olarak kalmıştır. Fakat devletçilik belki de ilk çıkış noktası olan kapitalizmi geliştirme yolunda doğal hali ile farklı şekillerde uygulanmaya devam etmiştir.[518]Kadro devletçiliği sadece iktisadi alanla sınırlı değil, politik ve sosyokültürel yaşamı da belirleyen bir düzeni temsil etmektedir.[519]

20. yüzyılın başında emperyalizme karşı verilen ilk bağımsızlık hareketi olan Türk Devrimi'nin politik ve iktisadi yapılanması tartışmalara konu olmaktadır. Bir kısım düşünür bu devrimin kendi koşulları içinde gelişen ulusal burjuva hareketi olarak yorumlarken, kimi düşünürler Türkiye'de yaşanan devrimin nevi şahsına münhasır, sınıfsız ve benzersiz olduğunu iddia etmektedir. Bu eşsizliğin sebebini ise devrimin dayandığı unsurların belirli bir zümreye (sınıfa) ait olmaması, sınıflardan bağımsız olarak asker ve aydınların önderliğinde yapılmış olmasına dayandırmaktadırlar. Cumhuriyet tarihinin başlarında mevcut olan ikinci görüş, toplumun sınıfsız-kaynaşmış

---

[517] Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-2011 Birinci Cilt: 1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar Bozkırdaki Mucize*, (ed.) Ayşe Görkem Kozanoğlu, Tarihçi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 179.
[518] Merdan Yanardağ, *Kadro Hareketi Dünyada ve Türkiye'de Ulusçu Sol ve Üçüncü Yol Arayışının İdeolojik Kaynakları*, Destek Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2018, s. 18-19; Kayra, *a.g.e.*, s. 180-183.
[519] Temuçin Faik Ertan, "Kadro Hareketine Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 27, (1993), s. 555.

bir toplum olma iddiası-politikasıyla özdeşleştirilerek yaygın olarak kabul edilen görüş olmuştur. Bu görüşün arkasında ise o dönemlerde yeni kurulan rejimin model arayışı yatmaktadır diyebiliriz. 1932 ve 1935 yıllarında var olan Kadro hareketi kendine ait devletçilik ve üçüncü yol tanımlarıyla rejimin mevcut model aramalarına kendi yorumunu katarak ışık tutmaya ve Kemalizm ideolojisini kendine göre tanımlamaya çalışmıştır.[520]

Kadro dergisi[521] yazarları Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman ve Vedat Nedim Tör'dür. Yakup Kadri dışındaki yazarların hepsi geçmişlerinde sosyalist-Marksist hareket içinde bulunmuş yazarlardır. Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya 1927 yılına kadar TKP üyesidirler. Yazarlardan Burhan Asaf Belge "Aydınlık" isimli sosyalist dergide yazılar yazmıştır. İsmail Hüsrev Tökin, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyesi olarak 3. Enternasyonel'e katılmıştır. Fakat Kadro dergisi ile kapitalizm ve sosyalizm arasında bir alternatif ideoloji, bir üçüncü yol arayan ve kendi dünya görüşleri çerçevesinde Kemalizm ve rejimin savunuculuğuna girişen bu isimler sosyalist hareket tarafından dönek hatta kimi sol çevrelerde hain olarak nitelendirilmektedirler. Kadrocular rejime yakın durarak, rejime muhalefet etmekten ziyade rejimi kendi dünya görüşleri doğrultusunda yönlendirme çabası içine girmişlerdir.[522] Tüm yazarlar arasında Aydemir'in hem derginin kuruluşunda hem de dergideki yazılarıyla önder kişiliği öne çıkmaktadır.[523]

Kadro hareketi ile Kemalizm uzun bir süre Türk solunun bir parçası olmuştur. Türk solunda Kemalizm'in etkileri uzun süre devam etmiş, bu etki zamanla azalsa da belli kesimlerde hala devam etmektedir.[524] 1932 yılının Ocak ayında yayın hayatına başlayan Kadro dergisi ilk sayısında ortaya çıkış nedenlerini yazmıştır. Buna göre dergi Türk Devrimi'nin entelektüel olarak teoride sistemli bir ideolojiye sahip olmadığı görüşündedir ve bu devrimin ideolojisini oluşturmak için yola çıkmıştır:

---

[520] Yanardağ, *a.g.e.,* s. 22-23.
[521] Kadro Dergisi ile ilgili bu bölümde Kadro dergisinden yapılan alıntılar aşağıda yer alan tıpkı basımlar kullanılarak yapılmıştır, bölüm içindeki referanslarda orijinal dergi sayfa numaraları verilmiştir:
*Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım (1-18.Sayılar) 1932-1933*, Cilt I, İleri Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
*Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım (19-36.Sayılar) 1933-1934*, Cilt II, İleri Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
[522] Yanardağ, *a.g.e.,* s. 24-25.
[523] Fatih Demirci, "Kadro Hareketi ve Kadrocular", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 15, (2015), s. 36.
[524] Yanardağ, *a.g.e.,* s. 117.

> "Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılaba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelmilel şümul ve tesirleri itibarile, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılabın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılap münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şereflisidir. İnkılabımızın, her biri ayrı ayrı kıymettar ve orijinal olan bu fikir ve nazariye unsurları birer birer izah edildikçe, bu esaslar inkılap nesli için kriteryumlar olacak, yeni ve standartlaşmış inkılapçı tip böyle doğacaktır. Bu tip nerede, her ne şerait altında olursa olsun, karşılaştığı her inkılap sahasında, ayni hadiseyi ayni kriteryumlara vuracak, ayni ölçülerle düşünecek, ayni neticelere varacak, ve inkılabın kendine has CİHAN TELAKKİ TARZI böyle olacaktır." [525]

Kadro hareketinin gelişmeye yönelik ve Kemalizm'in ideolojisini tanımlama stratejilerinden bahsetmeden önce Kemalizm'in ve rejimin sosyoekonomik yapısı hakkında özet bir bilgi vermek ve bunun yanında Kemalist rejimin savunduğu bazı temel değerlerin kaynakları hakkında değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Kurtuluş Savaşı'nı sadece emperyalizme karşı yapılan bir mücadele olarak görmek eksik bir tanımlamadır. Bu mücadele aynı zamanda feodal-teokratik düzene karşı yapılan bir mücadeledir. Örnek olarak, Yunan işgali ve İngiliz-Fransız güçlerine karşı yapılan taarruzların yanı sıra, Hilafet Ordusu ve gerici ayaklanmalara karşı yürütülen mücadeleler verilebilir. Ayrıca zafer sonrası yapılan devrimlerle rejim değişmiş ve yeni bir ulusal devlet kurulmuştur. Kurtuluş Savaşının milli burjuvazinin desteği ve önderliğiyle gerçekleştiği gerçeğini unutmamak gerekir.[526] Fransız ihtilali ve aydınlanma düşünceleriyle yetişmiş Kurtuluş Savaşı lider kadrosu Cihan Harbinden arta kalan "Müslüman" yani Türk eşraf, toprak sahibi, tacir ve din adamlarının (liderlerin) desteği ile savaşı sürdürmüşlerdir. Fakat Kurtuluş Savaşı esnasındaki belki de bu mecburi-simbiyotik ilişkiden kaynaklı çoğulculuk, cumhuriyet sonrası dönemde yerini muhalif seslerin susturulduğu tek partili bir düzene bırakacaktır. Cumhuriyet sonrası ve devrim kaynaklı (radikal reformların gerçekleştirilme zorunluluğu) gerçekleşen bu merkeziyetçi tek seslilik, zamanla iktisat politikalarına da yansıyacaktır.[527]

---

[525] Kadro, "Kadro", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 1, (1932), s.3.
[526] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 31.
[527] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, (ed.) Ali Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 175.

Ulusal mücadelemiz esnasında ülkedeki burjuva kesimlerinin -ki bunları genel olarak Müslim ve gayrimüslim olarak sınıflandırabiliriz- istisnalar haricindeki tavırları genel olarak lider kadronun savaş sonrası yabancı sermayeye yönelik tavırlarında etkili olmuştur. Savaş milli burjuvazi ile uluslararası sermayeyle ittifak halinde olan ve imparatorluğun çöküşünde katkıları olduğu varsayılan yerli gayrimüslim burjuvazi arasındaki mücadeleye de tanık olmuştur. İttihat ve Terakki döneminden beri süre gelen milli burjuva sınıfı oluşturma düşüncesi Kurtuluş Savaşı sonrası kurulan rejimde savaş öncesi ve esnasında yaşananlarla da pekişerek ulusal kalkınma ve milli olma şiarını kuvvetlendirmiştir. Savaş esnasında Anadolu eşrafı ve yerli burjuvazi ile ittifak halinde olan lider kadronun savaş sonrasında radikal bir taraf değişikliği gösteremeyeceği, oluşan mevcut statükonun sınırlarını zaman zaman bir takım iktisadi ve sosyal değişikliklerle zorlasa da istediği ölçüde esnetemeyeceği aşikardır. Toprak reformu gibi radikal kararların verilememesinin altında bu nevi güçlü tarihsel bağların olduğunu varsayabiliriz.[528] Anadolu İhtilalinde güçsüz olan burjuvazinin siyasi temsilcisi asker ve sivil aydınlar olmuştur. Küçük burjuva olarak tanımlanan bu ara katman burjuva sınıfının oynayacağı rolü oynamıştır.[529]

Müslüman ve Türk burjuvazi olarak da tanımlayabileceğimiz taşra örgütlenmesi (eşraf, vd.) ile işgalcilere karşı başlayan direnişin büyük bir güç kazandığı tarihi bir gerçekliktir.[530] Bu katılımda milliyetçi ve aydın subayların eşrafı yönlendirmesi de önemli bir rol oynamaktadır. Aydın ve halkın müttefikliği Kurtuluş Savaşı ile başlamaktadır. Eşrafın zafere katkısı, düzenli bir ordu kurulması esnasındaki maddi destek ve savaşa bizzat katılımıdır.[531] Kurtuluş Savaşı'nı kazanan ve ara bir sınıf olan "küçük burjuva" olarak da adlandırılabilecek asker-sivil lider kadro savaş sonrasında ülkenin yönetimini doğal olarak devralmıştır. Bu kadro sınıflar üstü hatta kimi kesimler tarafından sınıfsız olarak tanımlansa da mevcut lider kadronun genel yönelişi özellikle savaş esnasında kurulan sınıfsal ittifaklar ve savaş sonrası büyük şehirlerdeki yerli sermayenin etkisi ile ekonomik yöneliş anlamında radikal değişikliklere uğraması, başka bir değişle ideolojik kaygıların ağır bastığı bir yöneliş olarak kalması beklenmemelidir. Doğal olarak lider kadrolar mevcut-hâkim sınıflarla ilişkilerini zaman

[528] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 32.
[529] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 45.
[530] Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2013, s. 95.
[531] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, (ed.) Tunca Arslan, Kırmızı Kedi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 213.

içinde geliştirmek durumunda kalacaktır. Sınıfsız kitle olma iddiasının kökenlerine inildiğimizde ise aynı dönemde mevcut olan Marksist ideoloji ile lider kadronun arasına çektiği sınırın önemi yadsıyamayız. Lider kadro, kapitalizmin temsil ettiği emperyalizm ile savaşmış, bunun yanı sıra sosyalist devrimden de etkilenmeden ulusal ve bağımsız kalmak istemiştir. Üçüncü yol arayışının veya kendini sınıfsız kaynaşmış bir kitle olarak isimlendirmenin, kısacası rejimin kendini tanımlamadaki tarihsel karmaşanın kaynağı bu gibi yaşanmışlıklardır diyebiliriz.[532]

Kemalizm'in ve rejimin sosyoekonomik yapısı hakkında Mustafa Türkeş yaygın olan iki görüşten bahsetmektedir. İlk görüş, bir küçük burjuva rejimi olarak ortaya çıkmış olan Kemalist rejimin zamanla diğer gruplar tarafından değişime uğratıldığı ve ele geçirildiği görüşüdür. İkinci görüş ise rejimin lider kadrosu olan asker ve sivil bürokratların en başından beri iktidarı yerel eşrafla paylaşmış olmaları görüşüdür.[533]

Rejimin lider kadrosunun geçmişi göz önüne alındığında küçük burjuva adlandırması doğru olmakla birlikte lider kadronun en başından itibaren sadece bu sınıfın çıkarları için çalışmadığı, genel olarak burjuva sınıfına ve kapitalistlere karşı olmadıkları gözlemlenmektedir. Lider kadronun özellikle İş Bankası grubu olarak da bilinen aferistler -Kadro hareketine karşı olan grup- tarafından ele geçirilmesi savı çok da anlamlı değildir. Bu grupla mücadele eden küçük bir azınlık olduğunu varsaysak dahi genel anlamda rejimin kapitalizm ile bir problemi yoktur. Farklı çıkar gruplarının ve özellikle aferist grubun Kemalist lider kadroyu zaman içinde yozlaştırdığı tezi duygusal özellikler taşıyan, romantik ve sübjektif bir yorum olmaktan ileri gitmemektedir. Bu yorumu yapanlar Kemalist lider kadroyu aferistler gibi çıkar gruplarından bağımsız olarak değerlendirmekte ve rejimin kapitalizm ile ilişkisinde lider kadroyu kendi, kapitalizmden uzak düşünceleri doğrultusunda aklama amacı taşımaktadırlar. Bu ise objektif bir yorumlama tarzından uzaktır.[534]

Kemalizm'in ve rejimin sosyoekonomik yapısı hakkında ikinci görüş, rejimin lider kadrosu olan asker ve sivil bürokratların en başından beri iktidarı yerel eşrafla paylaşmış olmaları görüşüdür. Özellikle İstiklal Harbi sırasında yerel eşraf olarak da tanımlayabileceğimiz büyük toprak ağalarının desteği ve sonraki dönemde de bazı eşrafın milletvekili olarak Halk Fırkası içinde bulunmaları bir gerçektir. Bu sınıfın

---

[532] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 32-34.
[533] Mustafa Türkeş, *Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 1999, s. 23.
[534] Türkeş, *a.g.e.*, s. 23-24.

çıkarları siyasi olarak da sonraki dönemlerde dikkate alınmıştır fakat bu grubun lider kadro ile beraber siyaset tayin edici bir güç olduğu savunulamaz. Genel olarak bu grup kendi çıkarları çerçevesinde siyasi etkinlikte bulunmuşlardır. Bu ittifakı meşrulaştırmak için toprak reformunun toprak ağalarının çıkarına olarak yapılmamış olması iddia edilmektedir. Fakat toprak reformunun (Kadro hareketinin savunduğu) gerçekleştirilmemesinin ardında bir ittifakın getirdiği bağlayıcılıktan ziyade farklı sebepler mevcuttur. Bunların başında sanayileşme isteğinin Kemalist rejim için tarımsal kalkınmadan öncelikli oluşu bulunmaktadır. Ayrıca devlet kısıtlı da olsa topraksız köylüyü topraklandıracak kadar toprağa sahiptir ve bu politikayı da hayata geçirmiştir. Özetle bu nevi bir ittifak söz konusu olmasa da ortak paydaların olduğunu, fakat bunun siyasi anlamda belirleyici olmadığını söyleyebiliriz.[535]

Bu noktadan itibaren, lider Kadro'nun sınıfsal yapısını açıklamaya devam ederek ve tarihi devamlılık içinde kalarak, Toprak reformu ve tarım-sanayi gelişme stratejilerinin ne olması gerektiği konusunda Kadro'nun görüşlerini ve ideolojisini tanımlamaya başlayabiliriz.

SSCB'de yürürlüğe koyulan NEP (Yeni Ekonomi Politikası)[536] uygulamasının Kadrocuların fikir gelişiminde önemli bir rolü vardır. NEP uygulamasında toprak devlete aittir fakat toprak kiralama yöntemiyle küçük ölçekli de olsa özel sektöre ait sanayi ve ticaret üretimi ile bu durum yumuşatılmıştır. Kadro ise vatandaşların toprak sahibi olmasına karşı çıkmamakla beraber toprak büyüklüğü konusunda bir sınırlandırılmaya gidilmesini önermektedir. Toprağın kiralama yöntemi ya da mülk sahibi olunarak kullanılması durumları göz önüne alındığında, NEP de Kadro da tarımsal verimliliğin bu nevi politikalarla artacağını öngörmüştür. Toprak mülk sahibi olunarak ya da en azından belirli bir süre için bile olsa toprağı işleyenin malı olmalıdır. İlerleyen dönemlerde SSCB yumuşatılmış NEP uygulamasından yani kiralama yönteminden vazgeçecek, kolektivizasyona kademeli olarak geçiş yapacaktır. Kadro devlet kontrollü tam bir kolektivizasyona karşıdır. Kendi görüşü doğrultusundaki toprak mülkiyet stratejisi doğrultusunda bir toprak reformundan yanadır.[537]

---

[535] Türkeş, *a.g.e.*, s. 24-28.
[536] NEP, SSCB'de 1921 tarihinde Lenin tarafından uygulanmaya başlanan ve az da olsa küçük ölçekte özel girişime izin veren "Yeni Ekonomi Politikası"dır (NEP: "Novaya Ekonomiçeskaya Politika"). İçinde barındırdığı kapitalist düzenlemeler nedeniyle Bolşeviklerin genelinin nazarında geçici bir uygulama olarak görülmüştür. Daha merkeziyetçi ve devletçi Stalin döneminde uygulama sonlanacaktır.
[537] Türkeş, *a.g.e.*, s. 114-115.

Kadro NEP sonrası SSCB'de oluşan tarım politikalarından farklı bir politika önerisinde bulunsa da sanayi ve merkezi planlama konularında SSCB'deki uygulamaları desteklemekte ve bunun Kemalist rejim için bir örnek teşkil etmesi düşüncesindedir. SSCB birinci beş yıllık sanayi planını 1928 yılında yürürlüğe koymuştur. 1929 yılına gelindiğin de tarım politikalarında aldığı radikal kolektivizasyon ve devletleştirme politikasına benzer olarak sanayi planında yapılan değişikliklerle sanayi ve sanayi alt yapısı yatırımlarında da devlet kontrolü ele almıştır. Kadro yazarları Rusçaya hâkim olduklarından dolayı süreci yakından takip etmiş ve 1931 yılına gelindiğinde Kemalist rejimin sanayi planı çalışmalarına ağırlık vermesi itibari ile SSCB'den gelen uzmanlarla birlikte mesai geçirme fırsatı bulmuşlardır. Bu fırsat Kadroculara planlı sanayi konusunda bir uzman haline getirmiştir. Bu bilgi birikimleri ile Kemalist rejimi aynı SSCB'de olduğu gibi geniş içerikli ve devlet kontrollü bir plan doğrultusunda ikna etmeye çalışsalar da geniş ve kapsamlı bir plan içeriği ve özel sektörün bertaraf edilmesi konularında çok da etkili olamamışlardır.[538]

Tarihin yaşandığı dönemdeki iktisadi gelişmeleri ve zorlamaları yok sayarak, lider kadronun sınıfsal yapısı ile iktisadi politikalarda izlenilen yolların arasında bir bağ kurmak eksik ve belki de yanlış yorumlamaları beraberinde getirir. Cumhuriyet döneminde de farklı iktisadi politikalar izlenmiştir. Siyasal kadronun sınıf yapısından dolayı devletçilik politikaları izlenmemiştir. İzmir İktisat Kongresi ve sonrasında yürürlüğe konulan liberal ekonomik politika tercihleri yok sayılarak yapılan devletçilik yorumlamaları, Kemalizm'i kendi siyasi görüşleri doğrultusunda tanımlama yanlışlığına götürür ki belki de Kemalizm tanımlamalarındaki kafa karışıklığının en büyük sebebi kişilerin kendi dünya görüşleri çerçevesinde Kemalizm'e yamamaya çalıştıkları tanım yığınlarından ileri gelmektedir.[539]

Cumhuriyet döneminde farklı iktisadi politikalar izlenmişse de lider kadronun sınıfsal yapısında bir değişiklik olmamıştır. Bu değişiklikler çok büyük etkenle tarihi koşulların bir gereksinimidir. Tüm ulus devletlerde olduğu gibi bizim ülkemizde de asıl olan sermaye birikiminin sağlanması sorunu olmuştur. Ortada az gelişmiş bir ülke ve bir burjuva iktidarı bulunmaktadır (burjuvayı temsil eden lider kadro ile birlikte olarak). Türkiye kendi burjuva devrimini geç gerçekleştirmiş bir ülkedir. İlk olarak liberal

[538] Türkeş, *a.g.e.*, s. 115.
[539] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 35.

iktisadi bir yol izlenmişse de sonrasında devletçiliğe başvurulmak zorunda kalınmıştır. Burada açık olan durum bu devletin ve örgütleniş biçiminin kapitalist bir düzende ilerlemesidir. Dünyada yaşanan iktisadi buhran olmasaydı da milliyetçilik şiarıyla devletçilik politikaları uygulanırdı diyen görüşlerin objektiflikten uzak olduğunu belirtmek gerekir. Sadece iktisadi bağımsızlık isteğiyle hareket edilerek devletçilik politikası uygulanmamıştır. Unutulmamalıdır ki öncesinde liberal politikalar uygulayan lider kadro ile sonrasında devletçilik politikaları uygulayan kadro aynı kadrodur.[540]

1923 yılında İzmir'de toplanacak iktisat kongresinden önce 1922 yılında İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği kurulmuştur. Milli Türk Ticaret Birliği gayrimüslimlerin elindeki ticaretin yerli tüccarlar lehine el değiştirmesi amacıyla, Batılı sermaye ile aracılık yapma misyonunu taşımaktadır. Bunu yaparken de serbest piyasa koşullarına uyum sağlamak için devlet desteğini aramaktadırlar. Bu kapsamda 1923 yılının başında "Ticaret-i Hariciye Kongresi" ismiyle toplanmaya karar veren birlik daha sonra İzmir'de yapılacak kongrenin belirlenmesiyle mevcut kongrelerini iptal ederek İzmir'de yapılacak kongreye katılacaklardır. Birliğin yabancı sermaye ile ilgili düşünceleri İzmir İktisat Kongresi'nde kabul görecektir. Devletin özel sektörü destekleme kararı aldığı kongre ekonomide liberal bir yolun seçildiğini bize göstermektedir.[541]

Kurtuluş Savaşı esnasında siyasal yapıya hâkim olan kadro, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşuyla savaş esnasında ittifak kurduğu "egemen güçlerle" iktisadi ve siyasi bağlarını Cumhuriyet ilan edildikten sonra da sağlamlaştırmıştır. Halk Fırkası'nın halktan kopuk olduğu türünde eleştirilerin varlığının sebeplerinden birinin bu nevi birlikteliklerden kaynaklandığını belirtebiliriz. 1930'lu yıllara kadar liberal bir iktisadi yol izlenmesi, 1930 sonrası ise parti devlet bütünleşmesiyle beraber uygulanan devletçilik politikalarını da bu yoruma eklemek gerekir.[542]

Cumhuriyet Halk Partisi ikinci kurultayında parti tüzüğü değişmiş halkçılık ilkesi de eklenmiştir. Bu ilke ile partinin herhangi bir sınıf veya zümrenin değil halkın partisi olduğu vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Atatürk bu konuyla ilgili söylev ve demeçlerde diğer ülkelerdeki partilerin her birinin birer sınıfı temsil ettiğini, bizim ülkemizde ise sınıfların oluşmadığını bu sebeple partinin halkın fırkası olduğu

---

[540] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 35-40.
[541] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 50-52.
[542] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 55.

yorumunu yapmıştır. Fakat ülkede sınıfların varlığının henüz gelişmediği belirtilmekle beraber, başka bir değişle böyle bir tutum savunulurken, sınıfların hiçbir zaman oluşturulmayacağı veya bunun önüne geçileceği türünden bir söylem ortada yoktur. Atatürk, "Kaç milyonerimiz var?"[543] diyerek ülkede daha fazla milyonerin yetiştirilmesinin istendiği ifade edilmektedir. Bu söylevde dikkat çeken ve açık olan iktisadi yolun yönünün ne olduğu ve nereye yöneleceğidir.[544]

İktisat politikalarında asıl istenilenin ve asıl sorunun sermaye birikimi sağlamaktan ibaret olduğu aşikardır. Bu sorunun aşılmasında Türkiye Cumhuriyeti'nde başından beri farklı yollar aramıştır. 1923 yılındaki iktisat kongresinden 1930'lu yıllara kadar itibaren izlenen iktisadi politikaların klasik anlamdaki liberal politikalardan farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Bunun sebebi kapitalistleşme yolundaki mevcut sermaye sorunlarıdır ki bu eksiklik izlenen politikaların her ne kadar liberal olduğu söylense de devletin işletmeci olarak piyasaya girmesine sebep olmuştur. Bu sebeple devletçilik kavramı cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren aşina olunan bir kavramdır. Lider kadro mevcut karma ekonomide kendisine bir model arayışı içindedir. Mahmut Esat Bozkurt 1923 yılında bu duruma "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" demekte ve Türk iktisadının ne liberal ne de sosyalist olduğunu ifade etmektedir. Bugün dahi kafaları karıştıran o günkü sınıfsızlık ve sınıfsız toplum söylemi ile aynı dönemde yapılmaya çalışılan milli burjuva oluşturma çabasıdır. Bu söylemin arka planında birçok fikir ve sebep gizlenmektedir.[545]

1929 Buhranı özellikle tarım ürünlerinin dünya çapında fiyatlarının düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum Türk köylüsünü ve tarıma dayalı Türk ekonomisini fevkalade kötü etkilemiştir.[546] 1929 Büyük Buhranı ile tarıma dayalı Türk ekonomisi bir dar boğaza girmiş, iktisadi gelişimin belirleyicisi olan özel sektör ekonominin ayakta durmasında yetersiz kalmaya başlamıştır. Ekonomide asıl olan sermaye birikimi yeteri kadar efektif bir biçimde oluşmamıştır. Bu sebeple zaten var olan devletçilik fikri lider kadrolar için sermaye birikimi yolunda seçilebilecek uygun bir tercih olarak netleşmeye

---

[543] Atatürk'ün 1923 Balıkesir konuşması: "Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara düşman olacak değiliz… milyarderlerin yetişmesine çalışacağız." bkz. Fatma Eylem Çoban, "Millî Mücadele Dönemi Sonrasında Kalkınma Hamleleri ve İş adamları ile İlişkiler (1923-1929)" *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.4, (2019), s. 166; Atatürk aynı soruyu Eskişehir'de de sormaktadır. Atatürk'ün 1923 Eskişehir konuşması: "…kaç tane milyonerimiz var? Biz şimdi zengin olarak görülen insanları fakir yapmaya çalışmaktan ziyade, fakirleri ve orta halde bulunanları zengin bir hale getirmeye çalışmalıyız!" bkz. Atatürk (2019), *a.g.e.*, s. 65.

[544] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 57-58.

[545] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 63-64.

[546] Demirci, *a.g.m.*, s. 44.

başlamıştır.[547] Atatürk'ün deyimiyle "sosyalizm nazariyelerinin ileri sürdüğü fikirlerden" tercüme olmayan ve şahsi girişimleri (özel sektörü) esas tutan fakat "liberalizmden başka bir sistem" olarak tanımladığı[548] devletçiliğin nasıl bir sistem olacağını Atatürk Medeni Bilgiler'de açıkça belirtmektedir:

> "Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber 'devletçilik' prensibine uygun yürümeleri, bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur.
>
> "Bizim takibini muvafık gördüğümüz 'devletçilik' prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmıyan *sosyalizm* prensibine müstenit kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.
>
> "Hulâsa, bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alâkadar etmektedir."[549]

Büyük Buhrandan önce karma ekonomi içinde yer alan devletçilik veya diğer bir değişle devlet müdahalesiyle kapitalistleşme, 1930'lu yıllara gelindiğinde devletçilik programı adı altında Türkiye'de uygulanmaya başlamıştır. Devletçiliğin başlı başına bir ekonomik model olmadığı, kapitalist sistem içinde gerekli görüldüğünde başvurulabilecek bir ekonomi politikası veya tercihi olduğu birçok uzmanın hemfikir olduğu bir tanımdır. Bu sebeple devletçiliğin liberalizm ve sosyalizm arasında üçüncü bir yol olduğu tartışmalı bir konudur. Türkiye'nin hiçbir zaman sosyalizm yolunu seçmediği, her zaman kapitalist düzen içinde kaldığı ve Türkiye'de asıl olan amacın milli bir burjuva yaratmak olduğu ve iktisaden yapılmaya çalışılanın kapitalist sistem içinde sermaye birikimi oluşturmak olduğu da hesaba katılırsa, bizim devletçilik olarak tanımladığımız esasın "devlet kapitalizmi" tanımına uygun düştüğünü söyleyebiliriz.[550]

SCF denemesinin, Kemalizm demokrasi ilişkisinde analiz ve değerlendirme yapılabilecek özgünlüğe ve özgürlüğe sahip olduğunu söylemek zordur. SCF olayı, Kemalizm-demokrasi ilişkisinde bize anlamlı bir veri oluşumu sağlayamasa da mevcut rejim içindeki ekonomik tercihler ve ekonomi politikalarının uygulanması konusunda

---

[547] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 64-65.
[548] Mustafa A. Aysan, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*, (ed.) Levent Çeviker, Minval Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2014, s. 67-68.
[549] İnan (1998), *a.g.e.*, s. 49.
[550] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 67-68.

kesin bir ayrışmanın ip uçlarını sunmaktadır. Devrimler, laiklik, cumhuriyet gibi kavramlarda Halk Fırkasından hiçbir farkı olmayan Serbest Fırka, iktisadi bağlamda liberal politikaların savunuculuğunu yaparak Halk Fırkasından ayrışmaktadır. Serbest Fırka hiçbir zaman iktidar olamadığı için uygulamada ne tür liberal politikalar uygulayabileceğini bilmemiz mümkün değildir ama varlığını sürdürdüğü süre içinde savunduğu kendine özgü liberal görüşlerle Serbest Fırkanın liberalizmden ne anladığını tarif edebilmemiz mümkündür. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Serbest Fırkanın savunduğu liberalizm, klasik liberal söylemden çok uzaktır. Klasik liberalizmden farklı olarak korumacı ekonomi politikalarını savunmaktadırlar. Bu duruma örnek olarak Serbest Fırka programında yer alan Sanayi Teşvik Kanunu'nun (1927) geliştirilmesi örneğini verebiliriz. Bu durum geçmişi İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanan milli bir burjuva sınıfı oluşturma isteği içinde değerlendirilebilir. Unutulmamalıdır ki Serbest Fırka aynı Halk Fırkası gibi Kemalist taraf içinde var olan bir oluşumdur. Serbest Fırka, dönemin Kemalizm'inin içinde 1930'ların devletçiliğine alternatif oluşturmak adına ekonomi politikalarında daha liberal olunması gerektiğinin savunuculuğunu yapmıştır. Serbest Fırka'nın ayırt edici en önemli özelliği de bundan ibarettir.[551]

Özellikle SCF etrafında kümelenen hâkim liberal görüşlere karşı bir cephe olarak Kadro hareketinin rejim tarafından kullanıldığı görüşü dikkate değer bir tespittir. SCF kapatılmış olsa dahi partinin başlattığı liberal görüş dalgasına karşı yeni bir ideoloji geliştirme işinde Kadro, rejim için önemli bir işlev görmüştür. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir nokta devletçilik tanımlamalarında kendini göstermektedir. İster liberal olsun ister rejim yanlısı, Türkiye'de sermaye birikimi için devletçilik politikalarının zorunlu olduğunu her iki taraf da kabul etmektedir. Kadro ile liberal görüşü savunanların arasındaki en büyük fark uygulamaya konulacak bu devletçiliğin ideolojik mi yoksa pragmatik sebeplerle mi olacağı sorusudur. Kadro hareketinin görüşlerinin devletçiliği üçüncü bir yol olarak sunması devletçiliği ideolojik anlamda değerlendirdiklerini ortaya koymaktayken; liberal taraf için devletçilik zayıf burjuva sınıfının yetersizliğinden kaynaklanan ve geçici olması düşünülen pragmatik bir olgudur.[552]

---

[551] Türkeş, *a.g.e.*, s. 21-22.
[552] Türkeş, *a.g.e.*, s. 61-63.

Kadro yazarlarından İsmail Hüsrev Tökin'e göre mali, sosyalist ve milliyetçi olmak üzere üç tür devletçilik vardır. Sosyalist devletçilik bilindiği üzere sosyalizme ulaşma hedefiyle bir proletarya diktatörlüğü kurmak istemektedir. Türkiye'de uygulanan devletçilik ise devletin gelir sağlamak amacıyla ekonomiye girdiği fiskal yani mali devletçilik modelidir. Bu model liberal görüşün ağır bastığı bir düzen içinde uygulanmaktadır. Milliyetçi devletçilik ise sınıfsız, imtiyazsın bir toplum adına ulus adına yapılan bir devletçilik modelidir. Bu model doğrultusunda Tökin, milliyetçi devletçiliğin nasıl olması hakkında ayrıntıya girmektedir.[553] Özel sektörün yine yok sayılmadığı bu devletçilik modelinde Tökin'e göre özel sektörün faaliyetleri devlet eliyle kısıtlanmalıdır:

> "… Anlaşılıyor ki bilgisizlik, rekabet, plansızlık ilh. iktisat faaliyetlerimizin sakatlığında yegane amildir. Sermayeler heder olup giderken bu sermayelerin yaratacağı fazla kıymetlerle bir sermaye terakümü temin etmek mevkiinde olmadığımız apaşikar görünüyor. Halbuki Türk vatanı, memleketin imarını ve halkının refahını arttırmak ve dolayısile harice karşı milli iktisat istiklalini temin etmek için kavi bir sermaye temeline muhtaçtır. Bu kavi sermaye temelinin atılması ise, devletin milli menfaatler mikyasında sermaye hareketine makul bir istikamet vermesi ve memleketin bugün hiç mevcut olmıyan, yahut istikametsiz çalışan iktisat şubelerini bizzat kendisinin yeniden teşkil etmesi ve yaratması lazımdır. Başıboşluk milli istiklalimizin en büyük düşmanıdır. Milli menfaatlerle taarruz eden her şeyin geme alınması zarureti karşısındayız. Yalnız burada sui tefehhüme meydan vermemek için devletin iktisat işlerine müdahalesi şekillerini birbirinden ayırmalıyız. Üç türlü devletçilik olabilir: 1 – Fiskal devletçilik. 2 – Nasyonalist devletçilik. 3 – Sosyalist devletçilik.
>
> "1 – Fiskal devletçilik, Devletin sırf bütçe varidatı temin etmek için iktisadi teşebbüslere girmesi veya iştirak etmesidir.
>
> "Bu şekil devletçilikte iktisadi faaliyetler yine liberal esaslar dahilinde cereyan eder. Ekseri garp memleketlerinde ve bilhassa Türkiyede gördüğümüz devletçilik bu mahiyettedir. Devletin bazı iktisadi teşebbüslere muafiyetler bahş ve bazı faaliyetleri tahdit etmesi de iktisadi faaliyetlerin tanzimi gayesile değil, yine Fiskal maksatlarladır.
>
> "2 – Sosyalist devletçilikte devlet, iktisat işlerinin müstakbel sosyalist cemiyetini kurmak maksadile bir sosyalist plana göre tanzim eder. Bütün istihsal vasıtalarına devlet tesahüp etmiştir. Devlet, muayyen bir sınıf namına yeni bir cemiyet kurmak davasındadır.
>
> "3 – Halbuki Nasyonalist (milliyetçi) devletçilikte Devlet, şu veya bu sınıfın emrinde değildir. Devleti milletin ileri menfaatlerini temsil eden teşkilatçı bir rehber kadro, iktisadi

[553] Türkeş, *a.g.e.*, s. 173-174.

> faaliyetleri milletin ileri menfaatleri hesabına tanzim ve idare eden bir teknisyenler kadrosu teşkil eder. Nasyonalist devletçiliğin ana prensibi bir taraftan milli istiklali her nevi harici kuvvetlere karşı masun tutmak, diğer taraftan da dahilde milli iktisadiyatın kül halinde ve bütün milletin menfaatlerine uygun ve bütün fertlere şamil olarak gelirini arttırmaktır. Umumi milli ihtiyaçları karşılayan ve büyük sermayeye muhtaç olan istihsal şubelerini devlet bizzat teşkilatlandırır. Devlet mülkiyetinin yanında şahsi teşebbüsler de çalışır. Ancak bunların faaliyetleri, milli menfaatlere taarruz etmeyinciye kadar devletin müdahalesinden uzak kalır. Milli sermayelerin bilgisizlik, manasız rekabet, plansızlık ve saire ile israfına mani olunmak için devletin sermaye hareketi üzerine kontrolü teessüs eder. Milli iktisadiyata insiyaki kanunlar değil, devletin şuurlu ve planlı mesaisi hakimdir. Bu tip devletçilik, hatta bizim idaremizin taalluku olmaksızın, bütün milli kurtuluş hareketlerinin zatında münderiçtir. Milli kurtuluş hareketleri kendi iktisadi nizamlarının kemalini ve salim inkişaf imkanlarını ancak böyle bir Devletçi nizam içinde tam olarak bulabileceklerdir. Binaenaleyh Türk cemiyetinin inkişaf mekanizmasını layıkile idrak edemiyen ve devletin bazı idari tedbirlerinde dahi ihtilalci sosyalizmin alametlerini görerek telaş gösteren anasıra karşı bu noktanın işaretini çok ehemmiyetli bulduk."[554]

Kadroculara göre Türk Devrimi'ni bilimsel açıdan değerlendirerek ilkelerini ortaya koymak, ideolojisini oluşturmak devrimin devamlılığı için elzemdir. Bu ilkeler belirlenmedikçe ve devrimin ideolojisi oluşturulmadıkça tüm devrimlerde olacağı gibi Türk devrimi de zamanla özünden uzaklaşarak değişime uğrayabilir.[555]

Tarihsel materyalizm konusunda Kadrocular Marks'ın savunduğu görüşlerin bir zıddı sayılabilecek çözümleri sunmaktadırlar.[556] Tarihi meseleleri açıklamakta tarihsel materyalizm yöntemini kullanan Kadro'ya göre Marksizm istiklal savaşı veren az gelişmiş ulusların gelişme süreçlerini tarif etmede eksik kalmaktadır. Marksizm'i reddeden Kadro tarihi olayları açıklamakta tarihsel materyalizm yöntemini reddetmemektedir. Aydemir'e göre Türkiye'de yaşanan milli istiklal hareketi sanayi devrimi sonrası dünyada var olan küresel sömürüye karşı bir tepki olarak doğmuştur. Avrupa koşulları içinde sınıflar üzerinden bir çözümleme sunan Marksizm'den farklı olarak ulusal kurtuluş savaşlarını veren milletlerin ekonomik ve sınıfsal koşulları birbirinden farklı tanımlamaları ve çıkarımları gerektirmektedir. Avrupa özelinde ve gelişmiş toplumlarda anlamı olan Marksizm bu sebeple Türkiye gibi az gelişmiş Doğu toplumlarının durumlarını ve istikballerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Tarihi materyalizm ile Avrupa koşullarında Marksizm'e ulaşılırken, Türkiye gibi Batı tarzı

---

[554] İsmail Hüsrev Tökin, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 10, (1932), s.24-25.
[555] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 127.
[556] Ertan, *a.g.m.*, s. 552.

sınıf çatışmalarının olmadığı ülkelerde farklı bir yöntem uygulanmalıdır. Aydemir'e göre ulaşılacak bu yöntem Marksizm'den ziyade devletçilik temelinde oluşturulacak bir Kemalizm'dir. Çünkü Kadroculara göre dünyanın yüzleştiği asıl sorun ülkeler içindeki sınıf çatışmalarından ziyade, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında var olan teknolojik fark dolayısıyla ortaya çıkan sömürü düzeni ve Batı'nın lehine olan sermaye birikiminden kaynaklanmaktadır.[557] Şevket Süreyya teknik geriliğin emeğin sefaleti ile sonuçlandığını şu şekilde dile getirmektedir:

> "Garptaki sınaî inkişafın netiycesi, bütün müstemleke ve yarı müstemlekelerde 'Say'in kıymetsizleştirilmesi oldu. Millî kurtuluş hareketlerinde ve o meyanda bu hareketlerin en ileri örneğini veren Türkiyede, sınaî inkişafın gayesi, 'Say'in kıymetlendirilmesi olacaktır.
>
> "'Kıymetsiz say' geri tekniğin ve geri teknik müstemleke rejiminin ifadesidir.
>
> "Bunun içindir ki Türk inkılâbının; cemiyetin yeniden kuruluşu bahsında objektif mevzuu, herşeyden evvel, geri teknikli Türk cemiyetinin, ileri teknikli Türk cemiyetine istihalesi ve bu suretle de Türkiyede 'say'in 'kıymet' ve 'itibar' kazanışıdır."[558]

Türkiye'de dönemin resmi söylemi toplumun "sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle" olduğu söylemidir. Kadro hareketi bu söylemle ters düşmemekte ve devletçilik yöntemini kullanarak sınıfsız bir kalkınma öngörmektedir. Fakat Kadro sınıfsal çatışmaların yalnızca kapitalist ülkelere özgü olmadığı, feodal toplumlarda dahi kendilerine özgü sınıfsal yapıların olduğu gerçeğini yadsımaktadır. Kadrocular Türk Devrimi'ni ve ulusal hareketleri analiz ederken Marksizm'i yorumlayarak sınıflar arası işçi sermayedar çatışmasının asıl gündem olmadığını, asıl olanın gelişmiş kapitalist ülkelerle, az gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler arasındaki çatışma olduğunu vurgulamışlardır. Bu çatışmanın asıl kaynağını ise kapitalist-emperyalist devletlerin teknolojik üstünlüğü olarak görmektedirler. Bu teknik gelişmişlik az gelişmiş ülkelerin emperyalist ülkeler tarafından sömürülmesiyle sonuçlanmaktadır.[559] Kadro Türkiye için kurgulamaya çalıştığı ideolojiyi ezilen ülkeler çatısı altında tüm dünya mazlum devletlerini de içerecek bir şekilde kurgulamaya da çalışmaktadır. Bu noktada Kadro'nun oluşturmaya çalıştığı Türk devrim ideolojisi uluslararası bir boyut kazanmaktadır. Şevket Süreyya bir yazısında bu hali dile getirerek Türkiye'deki

---

[557] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 128-130.
[558] Şevket Süreyya Aydemir, "Geri teknik ve Say'in sefaleti", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 6, (1932), s. 10.
[559] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 131-136.

durumun kurtuluş[560] mücadelesi veren milletler için de örnek teşkil edeceğini yazmaktadır.[561] Bu düşünce, Atatürk'ün Türkiye'de Kurtuluş Savaşı ile yapılan antiemperyalist mücadelenin sadece Türkiye'nin davası değil tüm mazlum milletlerin davası olması şeklinde ifade ettiği düşünceleri ve söylemleri paralelinde bir düşüncedir.[562]

Batı (Avrupa) sadece kendi işçi sınıfını değil başka ülkeleri de sömürmekte ve sermaye birikiminin aslan payını bu sömürü üzerinden gerçekleştirmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler kendi sınıf çatışmalarını bir çözüme ulaştırsa dahi, az gelişmiş ülkelerin küresel çapta gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesi sorunu devam edecektir. Gelişmiş kapitalist ülkeler açısından bakıldığında da zaten kendi ülkelerindeki sınıf mücadelelerinin 18. ve 19. yüzyıldaki gibi olmadığı, gelişmemiş ülkelerin sömürülmesinden kaynaklı sermaye birikiminin kendi içlerinde var olan sınıf çatışmalarında uzlaştırıcı bir etkisi olduğu da bir gerçektir. Artık Batı kendi emekçileri üzerinden bir sömürü düzeninden ziyade kendi sınıflarıyla uzlaşarak, gelişmemiş devletler ve sömürgeler üzerinden bir ekonomik zenginlik sağlamaktadır. Bu zenginlik kendi emekçi sınıflarına sus payı verecek türden ve kendi içlerindeki sınıf mücadelelerinin etkilerini azaltacak türden bir zenginliktir. Kadro hareketine göre anti-emperyalist ulusal kurtuluş mücadelelerinin küresel çapta artması ile sömürü düzenine hayır diyebilen az gelişmiş ülkeler sayesinde, Batı devletleri içinde uykuya dalmış sınıf çatışmalarının da yeniden oluşması mümkün olacaktır.[563]

Kadro ve Lenin'in görüşleri bazı noktalarda örtüşmekle ve Lenin etkisinin Kadro'nun ideolojisini etkilediği bir hakikat olmakla beraber, Lenin'in düşünceleri bütünüyle kabul edilmemekte ve ayrışılmaktadır. Kadro'ya göre sömürgeler eninde sonunda istiklallerini elde edecekler ve kapitalizm ile birlikte yürüyen emperyalizmi yıkacaklardır. Lenin de bundan farklı bir şey söylememekte tek fark olarak ulaşılacak noktanın sosyalizm olduğunu belirtmektedir. Kadro ise ulusal bir pencereden bakarak politik ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanan ulusların var olmasıyla durumun

---

[560] Kadro, "milli kurtuluş" hareketini yarı sömürge devletlerin kurtuluş hareketi olarak tanımlamaktadır. Burhan Asaf Kadro'daki yazsında: "Yarı-müstemlekede, 'sây' değil 'sâyin' sefaletleri vardır. Bütün yığınlar, bütün zümreleri ile, topyekûn proleterleşmenin cevri ve mihneti altındadır." demektedir. Bkz. Burhan Asaf Belge, "Millî kurtuluş hareketleri ve bunların İnkılâp nazariyeleri", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 9, (1932), s. 41-42; Oksaçan, *a.g.e.*, s. 136.

[561] Şevket Süreyya Aydemir, "Kadro ve Elmuhadenet", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 6, (1932), s. 48.

[562] Oksaçan, *a.g.e.*, s. 134-135.

[563] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 136-138.

nihayetlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Kadro'ya göre sonuç sosyalizme varmamalıdır:[564]

> "O takdirde, gerek sosyalizmin, gerek onun reaksiyonları olan Faşizm veya diğer cemiyet hareketlerinin kül halinde ikinci plâna atılması ve memleketlerle memleketler arasındaki tezadın bütün tezadların başına geçerek, millî kurtuluş hareketlerimizin hakikî âlemşümul inkılâbı yaratması beşerin tarihî bir kaderi olacaktır."[565]

Kadro hareketinin dünyadaki sömürü sorunun ülkeler içindeki sınıf mücadelelerinden ziyade gelişmiş bir endüstriye sahip ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasında olduğu tezi daha sonraki dönemlerde oluşmuş benzer düşünce akımlarının ilkidir. Çin'de Mao tarafından geliştirilen "baş çelişki" kavramını buna örnek verebiliriz. Marksizm'de yer alan temel çelişki sermaye-emek çelişkisi olmakla birlikte Mao aynı Kadro hareketinin ortaya koyduğu gibi ve kendisinin "baş çelişki" olarak adlandırdığı gelişmiş ülkelerle, gelişmemiş ülkeler arasındaki çelişkiye ve sömürü düzenine vurgu yapmaktadır. Mao'ya göre dünyadaki sınıf çatışmalarının çözümü, baş çelişki olarak tanımladığı emperyalizm-sömürge arasındaki çatışmanın çözümüne bağlıdır. Bu bağlamda ortaya koyduğu "Üç Dünya Teorisi"ne göre Mao dünyayı üç sınıfa bölmektedir. Birinci sınıf süper güçler olarak da nitelendirebileceğimiz ABD ve SSCB olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmemiş devletler üçüncü sınıfı oluştururken, süper güçler ve gelişmemiş devletlerden arta kalanlar da ikinci sınıfı oluşturmaktadır. Mao dünyada bertaraf edilmesi gereken asıl çatışmanın öncelikli olarak ikinci-birinci dünya ilişkilerinden ziyade birinci ve üçüncü dünya arasında olduğunu savunmaktadır.[566]

Kadro'nun savunduğu gelişmiş devletlerle gelişmemiş devletler arasında olan küresel çatışma sorununa benzer bir akım 1960'larda Avrupa'da "yeni sol" adıyla tekrar gündeme gelmektedir. Bu düşüncenin başını çeken aydınlardan biri olan Herbert Marcuse'ye göre devrimsel süreçteki asıl sorun, sanayileşme sürecini tamamlamış gelişmiş ülkelerde yer alan emek sınıfının, tabi oldukları ülkelerin gelişmemiş ülkeleri sömürerek kazandığı zenginlikten aldıkları payla bu küresel sömürü düzeninin bir parçası olmalarıdır. Bu yoruma göre gelişmiş devletlerde var olan işçi sınıfı devrimci vasfını kaybetmiş, bu özellik 1968 olaylarında da şahit olacağımız gibi öğrenciler,

---

[564] Türkeş, *a.g.e.*, s. 105-106.
[565] Şevket Süreyya Aydemir, "Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II. Marksizm", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 19, (1933), s. 16.
[566] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 138-139.

entelektüeller gibi sınıflar arası topluluklara geçmiştir. Herbert Marcuse'ye göre küresel sömürü sisteminin nemalarından faydalanarak sistemle bütünleşen, devrim yapma kabiliyetini ve isteğini yitiren bir işçi sınıfı oluşmuştur.[567]

1933 yılının Ekim ayı sayısında Başvekil İsmet adıyla İsmet İnönü "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" başlıklı bir makaleyi Kadro dergisinde yayınlamıştır. Bunu yapmasının belki de en büyük sebebi 1932 yılında Bayar'ın ekonomi bakanı olmasıdır.[568] İnönü'nün devletçilik anlayışı Kemalizm'in inşa sürecinde önemli bir ayrıntıdır. Bu sebeple bu makalenin bazı bölümlerini aynen aktarmak ve sonrasında yorumlamak gerekmektedir.

İsmet İnönü, *"Fırkamızın Devletçilik Vasfı"*, Kadro, Ekim 1933:

> "İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri iymar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek içim, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerdden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçilik'i, biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir aziymet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk.
>
> "Devletçilik'in müdafaa vasıtası olup olmadığı, yedi sekiz seneden beri münakaşa olunmuştur. Fakat son seneler artık bu münakaşa, manasız ve bedihi bir mahiyet aldı. En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunamıyacak devlet tedbirleri ile, iktisatlarını müdafaaya ve kurtarmağa çalışıyorlar. Demek ki, bizim, devletçilik'te müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, Fırkamız, Cümhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden saylmak icap eder.
>
> "Biz, iktisatta devletçilik'i, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi mahafazakar bir noktainazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz. – Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vasaiti, devletin yardımcı nazareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir. – Asır, çok acımasızdır. …
>
> "Devletçilik'in memleket iktisadiyat üzerindeki faydalı tesirlerinin ekseriya kâfi derecede farkedilmediğini görüyoruz. En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.
>
> "Subaşında olduğumuz için, bu ihtiyacı hergün görüyorum ve sonra 'serbest meslek'in 'devletçilik'e rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına, şaşıyorum.

[567] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 139-140.
[568] Türkeş, *a.g.e.*, s. 171.

> "Dikkatle vazettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını, bir an için, tasavvur edebilir misiniz? En karlı ve verimli bir sanat veya ziraat, bir tek müşteri bulamayacak kadar, rekabet karşısında perişan olur. Yediğimiz ekmeğin ununu dahi memleket dahilinden alamayız. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir misal, henüz hatıralarımızda pek yakındır. …
>
> "Devlet şimendiferleri, bazı yerlerde ve bazı mahsuller için, yaktığı kömür parasını çıkarmıyacak kadar ucuz tarife ile nakleder. Devlet elinde olmıyan bir şimendiferin böyle bir tedbir almasına imkân var mıdır? …
>
> "Devlet, ancak ferdin yapamıyacağı şeyleri yapmağa çalışmalıdır, nazariyesi basiyretle mütalea olunmalıdır. Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi Devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şayanı arzudan da fazla bir şey, lazım bir şeydir. Çünkü, her şeyden sarfınazar, yalnız maddi vasıta bakımından, yapacağımız işler o kadar çok ve o kadar mühimdir ki, bunlardan, efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak, elbette en makul şeydir. Maahaza, benim kanaatimce, bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alakası veya hususi menfaatlere terkedilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeğe esas olacaktır."[569]

Bu makalede İsmet İnönü başbakan olmasına rağmen muhalif bir dil kullanmıştır. Günümüzde devletçilik tartışmalarının gereksiz olduğunu, devletçiliğin yalnız Türkiye için değil birçok gelişmiş devlet için dahi gerekli bir çözüm aracı olduğunu vurgulamaktadır. İnönü için devletçilik sade bir korumacılıktan ibaret olmamalı, ekonomik gelişimin lokomotifi olmalıdır. Bu ise sadece fertlerin eksik kaldığı alanlarda özel sermaye yerine geçmek değil, aynı zamanda ulusal çıkarların mevzu bahis olduğu ve özel sektörün yapabileceği alanlar olsa bile kritik mevzularda devletin müdahalesini gerektirmektedir.

Başbakan İsmet İnönü'nün Kadro dergisine yukarıda yer verdiğimiz makaleyi göndermesi özellikle devletçilik alanında Kadro ile görüşlerinin tam örtüştüğü anlamına gelmemektedir. İki taraf da devletin özel sektörden daha verimsiz iş yapmadığı konusunda hem fikirdir. Fakat devletin devletçi politikalara girmesindeki temel sebep İnönü'ye göre milli bir burjuvanın olmamasından kaynaklanan özel sektörün sermaye yetersizliğidir. Bu dahi pragmatik bir yaklaşımdır. Kadro ise olaya ideolojik bakmakta, devletçiliği kapitalist gelişmeye alternatif ve sosyalist olmayan üçüncü bir yol olarak kurgulamakta ve özel sektörün stratejik alanlarda söz sahibi olmamasından yanadır.

---

[569] İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 22, (1933), s.4-6.

Kadroya göre ekonomiye özel sektör değil, devlet yön vermelidir. İsmet İnönü özel sektöre karşı değildir. Fakat devletin özellikle ilgili dönemde özel sektörün yapabileceği işlere dahi ihtiyatlı yaklaşmasından, gerekirse bu alanlarda da devletçilik yapılmasından yanadır.[570]

Vergi konusunda Kadro alışılmışın dışında bir görüş ortaya atmaktadır. Aşar politikasını destekleyen Kadro bu uygulama benzeri yeni uygulamaların genel vergi hususunda da yürürlüğe konulmasını savunmaktadır. Kadro'ya göre ekonomide tam bir yetkinliğe sahip olması gereken devletin bu yetkinliği sağladıktan sonra ülke çapındaki tüm kaynakları işlemekle ve bunun yanı sıra özel sektör kârını da bu finansmanda kullanmakla vergilerin düşeceğini hatta vergisiz bir ekonomik düzen yaratabileceğini iddia etmektedir. Fakat bu düzen dahi bir üçüncü yol olarak değerlendirilebilir mi? Bu yöntemle bile sermaye kapitalist bir sistem içinde birikmeye devam etmektedir. Özel sektörün kârının da devlet tarafından el koyulması bir nevi gelir vergisi değil midir? Devlet direk sermayedar olmaktadır. Özel sektörün işini üstlenmektedir. İster devlet ister özel sektör bu sermaye birikimini sağlasın, bu öneri bile kapitalist bir çözüm önerisidir.[571]

Kendisini Kemalist ve devletçi olarak tanımlayan Ahmet Ağaoğlu Kadro ile fikir tartışmasında bulunan aydınların başında gelmektedir. Bu ayrışma temelde devletçilik tanımında kendini göstermektedir. Kadro özel sermayeye sıcak bakmaz ve sanayi yatırımlarının tamamının millet adına devlet tarafından yapılması gerektiğini savunurken; Ağaoğlu'nun devletçilik yorumu özel sermayenin ve kişilerin ekonomik ilerlemesinin devlet tarafından teşvik edilmesi gerektiği, devletin ancak özel sermayenin yapamadığı işlerde doğrudan yatırım yapması üzerinedir. Ağaoğlu liberal görüşleriyle öne çıkmaktadır. Milli burjuva yaratmak için geçici korumacı politikaları desteklemekte, piyasanın zamanla kendini toparlayacağını düşünmektedir. Devletin iktisat sahasına müdahalesi özel girişimcileri destekleme yolunda kullanılmalıdır. Ekonomide liberal tarafta yer almasının en büyük nedenlerinden biri devletin özel sektöre göre verimsiz işletme kabiliyetine sahip olduğunu düşünmesidir. Profesyonel bir işletmeci ile sıradan bir bürokratın aynı verimlilikte olamayacağı görüşündedir. Ayrıca devletin özel sektöre ve girişimcilere baskı kurmaması gerektiğini düşünmekte, bu

[570] Türkeş, *a.g.e.*, s. 172.
[571] Türkeş, *a.g.e.*, s. 182-183.

geleneğin sadece Türkiye değil bütün doğu memleketlerini geri bıraktığını savunmaktadır. Kendisini Kemalist olarak tanımlayan Ağaoğlu Kemalist rejimin otoriter vasıflarını kabul etmekte, fakat iktisadi konularda liberalizmi savunmaktadır. Görüldüğü üzere aynı dönemde dahi Kemalizm farklı şekillerde tanımlara sahiptir.[572]

Kadro hareketi ulusçu özelliğiyle öne çıkmaktadır. SSCB'deki planlı kalkınma modelini Türkiye dahil tüm az gelişmiş devletler için önerirken farklı olarak ulusçu bir çerçevede değerlendirmişlerdir.[573]

Kadro yazarları burjuva sınıfının yükseldiği Fransız Devrimi sonrası gelişen sisteme de proletarya diktatörlüğü ile sonuçlanan Sovyet Devrimi sonrası gelişen sisteme de karşıdır.[574] Türkiye yeni bir sistemi devlet eliyle gerçekleştirmelidir:

> "Tarih, müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına geçmenin ilk örneğini Türkiyeden, milli kurtuluş hareketinin ileri mümessilinden bekliyor. Onun için, çizeceğimiz iktisat siyasetinin tarihte bir nümunesini arıyanlara, önceden haber verelim ki, aradıklarını bulamayacaklardır. Türkiye'nin iktisat siyaseti de 'yeni' ve 'orijinal' olmak mecburiyetindedir. Klasik yollar bizi istediğimiz hedeflere götüremezler. Türkiye kendi yolunu kendi bulacaktır. Bu yeni yolu açacak bir tek kuvvet tanıyoruz: Devlet. Türkiye'nin iktisadi tarihinin mimarı, gerek Türkiye, gerek cihan iktisadiyatının her gün değişen şartlarını, adım adım kollayan bir 'İKTİSAT DEVLETİ' olacaktır. Fert bu muazzam ikilap işinde malzemedir. Ve ancak milli iktisat planının tatbik ameliyesinde işe yarar bir malzeme oldukça müspet bir kıymet ifade edebilir. İnkılap, inkılapçı hamlelerle tekamül eder. Her vatandaş, şapkanın lüzumuna kaniy olsun diye beklemedik! Her vatandaş, yeni harflerimizin zaruretine inansın diye beklemedik! Her vatandaş, mecellenin köhneliğine isyan etsin diye beklemedik! İktisat sahasında da aynı ölçünün hakim olmasını istemek hakkımızdır. Ve bu, hadiselerin emrettiği bir zarurettir. İktisat sahasında da aynı hamleyi yapabilmek için, herşeyden evvel, Devletin iktisat hayatındaki rolünü telakki tarzımızı değiştirmeliyiz. Memleketin düşmanlara karşı müdafaası işi devletleştirilmiştir. Devlet, memleketin düşmanlara karşı müdafaasını temin için ferdin hayatına cemiyet namına müdahale edebiliyor. Ve biz, bunu gayet tabii ve zaruri buluyoruz. 'Bu işe Devlet ne karışıyor? Bir düşman tecavüzü karşısında her fert kendi başının çaresine baksın' demek akla bile gelemez. Öyle ise memleketin müdafaası işinde devletin hakim ve nazım rolü münakaşa kabul etmez bir mütearifedir. Hukuki münasebetlerin tanzimi işi de devletleştirilmiştir. … Memleketin maarif işleri de devletleştirilmiştir. … Fakat iktisat sahasında? İşte burada iş değişiyor! Devlet memleketin müdafaa kuvvetlerini tanzim edebilir. … Fakat devlet, memleketin istihsal ve mübadele işlerine elini uzatırsa, o vakit

[572] Türkeş, *a.g.e.*, s. 162-165.
[573] Türkeş, *a.g.e.*, s. 56.
[574] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 145.

> binbir kafadan binbir garip sestir çıkmaya başlar! Çünkü Tanzimattan sonra Avrupa sanayi emteasile beraber memleketimize giren fikir emteası arasında liberalizma da vardır. Avrupa sanayi emteasının memleketimize serbestçe girebilmesi içini 'Bırakın yapsın! Bırakın geçsin!' prensibinin de beraber girmesi şarttı. Fakat şimdi gümrük kapılarımız kontrolümüz altındadır. Kafalarımızın da gümrük kapılarını yabancı, çürük ve zararlı fikir emteasına karşı kapatalım. İktisat siyasetimiz, yerli prensipler istiyor!"[575]

Kadro hareketinin savunduğu devlet modeli demokratik olmaktan uzak, otoriter bir devlet modelidir. Buna göre devrimleri gerçekleştirmek isteyen devlet bu yolda zor kullanmak ta dahil her türlü özgürlüğe sahiptir. Bu görüşlerin sosyalizmden ziyade faşizm izleri taşıdığını savunan Çetin Yetkin'e göre Kadrocular demokrasi karşıtıdır. Bunun yanı sıra Yetkin'e göre Kadrocular sınıfsız bir toplum ve devlet önerseler dahi bu önermenin zamanla belirli bir sınıfın üstünlüğü ile sonuçlanacağını savunmaktadır. Faşizmden ziyade sosyalizme daha yakın olabilecek Kadrocular birçok yazılarında faşizm ve sosyalizm eleştirisi yapmaktadırlar. Özellikle faşizm konusunda faşizmin içindeki emperyalist özellikler sebebiyle faşizmi eleştirmektedirler.[576]

Kadro ve Faşizm konusu ilgili dönemde önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından, Kadro'nun demokratik düzene olan negatif yaklaşımı, ulusalcılığı ve otoriter bir rejim savunuculuğu yapması, Kadro ve Faşizm yakınlaşması olarak algılanmıştır. Fakat Kadro kendi antiemperyalist ve antikapitalist ideolojik çerçevesi içinde faşizmden fazlasıyla ayrışan görüşleri temsil etmektedir.[577]

> "Dr. Rossi'nin müsaadelerile, faşizm ile Kemalizm'i birbirinden ayıran bazı vasıfları aşağıda gösterelim:
>
> "*1. – Faşizm, yarı-kapitalist bir İtalya'yı kapitalizmin sınıf tezadından ve bu tezadın doğurduğu dahili anarşi ile bu anarşinin makesi olan demagojinin ve bürokratik idare cihazından (demokrasi ve parlementoculuk) kurtarmak hareketidir.*
>
> "Korporasyonlar rejimi ile, sınıf tezadının halli yerine sınıf tezadının tehlikesiz bir şekilde istikrarlandırılması cihetine gitmiştir.
>
> "*Milli kurtuluş inkılabı ise, bir yarı müstemleke olan Osmanlı impartorluğunun yerine müsatakil Türk vatanının bu günkü tarihi şartlara göre ikamesidir.*
>
> "Bugünkü tarihi şartlar derken, bittabi sınıf tezatları kastedilmektedir.

---

[575] Vedat Nedim Tör, "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 2, (1932), s.9-11.
[576] Yanardağ, *a.g.e.*, s. 146-148.
[577] Türkeş, *a.g.e.*, s. 53.

"Türk milleti, inkılabına, sınıflaşmamış bir millet bünyesi ile başladığı için, sınıflaşmayı reddedecek ve imkansız kılacak tedbirler almakta ve bu tedbirleri gittikçe derinleştirmekte ve mürekkepleştirmektedir. Büyük istihsal vasıtalarının devlete tahsisi, ileri ve planlı bir devletçiliğin kabul ve tedvini bundan ileri gelmektedir.

"*2. – Faşizm, demokratik zaruretler dolayısile, müstemlekeciliğin zevali devresi olan harpsonrasında; müstemlekeciliği başlıca şiarlarından biri olarak ilana mecbur kalmıştır. Bu sebepledir ki, iç iktisatta devletçi olan faşizm, dış iktisatta, yani beynelmilel iktisatta liberal olmak tezadına düşmüştür.*

*"Kemalizmi müstemlekeciliğe karşı bir isyandır. …*

"*3. – Faşizm, bir yarı-kapitaist bünyeye has bir hareket olduğu için, gerek tam kapitalist, gerekse henüz kapitalistleşmemiş bünyelere uygun gelmemektedir. …*

"*Kemalizm ise milli kurtuluş hareketlerini henüz tahakkük ettirememiş milletler için daima bir ideal ve bir ideoloji kaynağı teşkil edecektir.*"[578]

Belge'ye göre en temel ayrım İtalyan faşizminin yayılmacı ve emperyalist özellikler taşımasıdır. Ayrıca İtalyan ekonomik yapısı yarı-kapitalist, korporatist bir düzeni temsil etmektedir. Kadro kendine özgü devletçilik anlayışıyla hem kapitalist olmayan bir ekonomik düzeni savunmakta, hem de devlete biçtiği rol ile sınıf çatışmalarını korporasyonlar aracılığıyla değil, bizzat devletçilikle aşmak istemektedir.[579]

Korporatizm konusunda Kadro dergisinde çok fazla yazı olmamasının sebebi dönemin Halk Partisi'nin solidarist eğiliminden kaynaklanmaktadır. Kadronun Marksist görüşe yakın olarak tanımladığı sınıfsız toplum görüşü ile rejimin solidarist eğilimi konudan uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Fakat Tökin korporatizm-faşizm arasındaki bağa dikkat çekerek korporatizmin sınıf çatışmasını önleme konusunda faşizmin uzlaştırıcı aracı olduğunu iddia etmektedir.[580]

"Faşist tecrübeye gelince; faşizm, millet birliğini korporatif devlette tahakkuk ettirmek davasındadır. Milletin mesleklere münkasem fertleri, meslek birliklerinde organize olmuşlardır. İktisadi külün parçaları olan bu fertler, devlette meslek birlikleri vasıtasile temsil olunurlar. … Korporatif devlet hakikatte sınıf tezatlarını kaldırmış, zıt menfaatleri telif etmiş değildir. Kollektif iş mukavelesi tarkile iş verenle iş alanının anlaşması, işin gösteriş tarafıdır. Eski mülkiyet münasebetleri gene bakidir. Patron istihsal vasıtalarına gene maliktir. Amele gene kol kuvvetini kiralayan ecirdir. Cemiyetin bünyevi kuruluşunun

[578] Burhan Asaf Belge, "Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 8, (1932), s.38-39.
[579] Türkeş, *a.g.e.*, s. 54.
[580] Türkeş, *a.g.e.*, s. 104.

esası olan sınıf farklılığı aynen yaşamaktadır. Korporatif devlet, korporatif nizam perdesi arkasında cemiyetin temelinde eski liberal ve ferdiyetçi mülkiyet nizamını aynen görürüz. … Milli kurtuluş hareketlerinin milli bütüncüllük davasında ne sosyalizmin ne de faşizmin göz aldatan tecrübeleri esas olamaz."[581]

Kemalizm'in Türkiye'de kapitalist bir gelişim önünü açtığı konusunda Mustafa Türkeş şunları söylemektedir:

"Kemalist rejim, zamandaş iki geçiş sürecinin ürünüdür: İmparatorluk'tan ulus devlete geçiş ve kapitalizmin kuruluş süreçleri. Kemalist rejim, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte, ortak sosyal ve siyasal geçmişe sahip asker sivil bürokratik sınıfın kolektif bir şekilde iktidara yükseliş sürecini ifade etmektedir. Bu asker sivil bürokratik sınıf, kendi sınıfsal çıkarını veya belirli bir sınıfın çıkarını temsilen iktidara gelmiş değildir, fakat kapitalist devletin kuruluşunda, geçiş dönemine özgü, kaynak ve gelir dağılımının yeniden oluştuğu bir dönemde iktidara gelerek, uyguladığı iktisat politikalarıyla Türkiye'de kapitalizmin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Bu süreç, aynı zamanda, bürokratik sınıfın sınıfsal hegemonyasını kaybetmesine yol açmıştır."[582]

Kadro için Türkiye'de güçlü bir sermaye birikimi sağlayabilecek kapasitede bir özel sektör olmadığından dolayı uygulama alanı olmayan kapitalist sistem uygulansa dahi bunun sonucu ülkeyi sınıf çatışmasına götürecektir. Kadro için halihazırda çağın öngördüğü sınıflar Türkiye'de ortaya çıkmadığından ortaya çıkabilecek bu çatışmayı önlemek için kapitalist ve sosyalist olmayan üçüncü bir ekonomik model tercih edilebilir. Peki Kadro modeline göre memleket nasıl kalkınacaktır? İlk ve en önemli olan, sanayi yatırımlarının devlet tarafından ve devletin kontrolünde gerçekleşmesinin sağlanmasıdır. Bu da ancak periyodik ve istikrarlı sanayi planlamalarıyla uygulanabilir. İkinci olarak ekonomide yerli üretimi arttırıcı, korumacı politikalar, özellikle dış ticaret alanında gerçekleştirilecek korumacı politikalar hayata geçirilmelidir. Üçüncü olarak ise toprak reformu gerçekleştirilmelidir. Toprak reformu haricindeki yöntemler Kadro için de kabul edilebilir oranda rejim tarafından gerçekleştirilmektedir. Kadro'nun siyaseti de rejimin ekonomi politikasının bu ayaklarını her daim destekler niteliktedir. Tek fark rejimin olaya pragmatik, Kadro'nun ise ideolojik bakmasıdır. Bu ideolojik bakış rejimin aksine bir anti-burjuvazi, anti-özel sektör, kısacası anti-kapitalist bir yaklaşımıdır. Bu aynı zamanda rejim ile Kadrocular arasındaki ideolojik ayrımı da ortaya koymaktadır. Kadro korporatizm yanlısı olmayan yani sınıfları uzlaştırmak gibi bir kaygısı olmayan

[581] İsmail Hüsrev Tökin, "Millet İçinde Sınıf Meselesi II", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 26, (1934), s.23-24.
[582] Türkeş, *a.g.e.*, s. 214.

bir harekettir. Tersine kapitalist düzene uygun sınıfların ortaya çıkmasına karşıdır. İşte bu ideolojik ayrım rejim ile Kadro'nun arasını açmıştır ve bir müddet sonra Kadro'nun yayınlanmasını sağlayan destek, bir başka deyimle ona tanınan imtiyaz sona ermiştir. Zaten rejimin Kadro'nun yayınlanmasındaki en büyük menfaati SCF sonrası güçlenen liberalizm yanlılarına karşı dergiyi bir karşı savunma aracı olarak kullanmalarıdır.[583]

Türkiye'deki solun Kemalizm şemsiyesi altında geliştiğini ve Kadro hareketinin de bu gelişimde önemli biri payı olduğunu düşünen Taha Parla, bu bağlamda, Kemalizm ideolojisinin sol tarafından yeteri kadar tartışılmamasına sebebiyet veren bu durumu eleştirmektedir. Parla'nın Kadro eleştirisine göre Kadrocular Kemalizm'e içinde faşizm ve Leninizm'den öğeler barındıran "garip" bir aşı yapmaya çalışmışlardır. Parla'ya göre Kadro hareketinin önemli bir söylemi olan, günümüzdeki gerçek çatışmanın sınıflar arasında olmayıp olan ezen ve ezilen milletler arasındaki çatışma olduğu söylemi, Avrupa'da gelişen faşist ideolojiden devşirilmiş bir düşüncedir.[584] Bu noktada Parla'nın asıl eleştirisi, Türkiye solunun Kemalizm ile ters düşmemek adına Kemalizm şemsiyesi altına girmeyi tercih etmesidir. Kadro hareketi sonrası dönemde de devamla, TİP'in programlarındaki altı ok göndermeleri, Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'nin altı ok-sosyalizm ilişkisi, Demokrat gazetesindeki[585] Kemalist izler ve 27 Mayıs sonrası sosyalizm ve Kemalizm'i doğrudan birleştirilme çabaları Parla'nın sol-Kemalizm uzlaşmalarına verdiği örneklerden bazılarıdır. Sol içindeki Kemalizm ile uzlaşmanın temel dayanak noktası, Kemalizm'in anti-emperyalist, devletçi yapısıdır.[586]

Kemalizm ile solun ortak noktası çağdaşlaşma isteğidir. Geri kalmış teokratik-feodal bir devletin 20. yüzyıl şartlarında herhangi bir ekonomik ya da politik değer üretmesi söz konusu değildir. Ülkeyi diğer ulusal devletlerle rekabet edebilmek için muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak isteyen Kemalizm ile yeni bir iktisadi-toplumsal düzen kurmak isteyen solun hedeflerinin gerçekleşmesi için, içinde bulundukları toplumu çağın şartlarına göre yeniden düzenlemek birincil önceliktir. Bu hedeflere ulaşmak için yapılacak reformlar Türk tarihinde solun Kemalizm'e sempati ile bakmasına sebebiyet vermiştir.[587]

---

[583] Türkeş, *a.g.e.*, s. 215-221.
[584] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 44.
[585] Demokrat Gazetesi: Dev-Yol'un 12 Eylül öncesinde çıkardığı gazete.
[586] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 44-45.
[587] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 14.

Kemalizm'in reformist özelliği solun içinden bir kısım aydını kendi içine çekmiş fakat Kemalizm'in sosyalist çizgide ilerlemeyeceğinin anlaşılması sol içinde bir bölünme olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu ayrışmada ortaya çıkan Kadro hareketi ve sonrasındaki Yön-Devrim hareketi gibi oluşumlar Kemalizm ile ortak söylemler geliştirmeye çalışan solu temsil etmektedir. 20'lerin başından itibaren yükselen ve Cumhuriyetle tüm ülkeye yayılan milliyetçiliğin de sol üzerindeki tesiri önemlidir. İmparatorluktan ulus devlete yeni geçiş yapan Türkiye için Türk milliyetçiliğinin ve kimlik siyasetinin solu etkilediği ve bu etkileşim sonucunda da sol içinde ayrışmalar olduğu gözlemlenmektedir. Kemalizm ile solun ortak paydada buluştuğu bir diğer nokta da özellikle 30'larda artarak genişleyen Türk-Sovyet dostluğudur. Dış politikadaki bu dostluk İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan dostluğuyla yer değiştirecektir. Yukarıda sayılan ortak noktalar solun Kemalist rejime karşı yani iktidarda olan CHF'ye karşı diğer ülkelerdeki komünistler kadar sert bir tavır alamamasına yol açmıştır.[588]

Kadro hareketinin mirasçısı olarak da tanımlayabileceğimiz Yön hareketine göre Kemalizm sosyalist bir kalkınma modeli yerine kapitalist bir ekonomik gelişme izleyerek yanlış yapmıştır.[589] Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Yön'ün oluştuğu dönemdeki SSCB'nin kalkınma modeli birçok taraftar bulmaktaydı. Avcıoğlu'nun "Samimi Atatürkçüler" olarak adlandırdığı grubun Kemalizm'in ilkelerini sosyalizme uyarlaması gerekmekteydi. Bu doğrultuda Türkiye için "Yeni Atatürkçü Program" hazırlanmalıydı.[590]

Yön hareketinin istediği, Marksizm'den yararlanarak oluşturulacak yeni bir Kemalizm tarifiydi. Yön hareketinin sosyalizm ve Kemalizm görüşlerindeki samimiyetleri tartışma konusu değildir. Kemalizm kavramının genişliği birçok ideoloji de olduğu gibi Marksizm'den yararlanmak isteyen gruplara da içinde gelişme olanağı tanımaktaydı. Kemalizm'in anti-emperyalist, halkçı, inkılapçı (devrimcilik olarak değiştirilecek olan), devletçi özellikleri sol grupların içinde barınması için olanaklar sunmaktaydı. Milliyetçilikle anti-emperyalizmi, laiklikle gericilik karşıtlığı ve çağdaşlaşmayı, cumhuriyetçilikle çoğulculuk ve demokrasiyi birleştiren sol, Kemalizm'i diğer ilkeleriyle beraber kendine uyarlamaktaydı.

---

[588] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 15-16.
[589] Gökhan Atılgan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön-Devrim Hareketi*, Yordam Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2008, s.52.
[590] Atılgan, *a.g.e.*, s. 52-53.

Aziz Nesin, Kadroculların Marksizm'i yaratmak istedikleri Kemalist teoriye bir araç olarak kullanmak istediklerini; Yön hareketi ve dönemin Sol Kemalistlerinin ise Kemalizm'i Marksizm'e bir araç olarak kullanarak Kadro hareketinin tam tersini yapmak istediklerini savunmaktadır. Yön-Devrim hareketi üzerine çalışan Gökhan Atılgan çalışmasında Aziz Nesin'in düşüncesine katılmamakta ve tersini söylemektedir. Atılgan'a göre Yön hareketinin fikri: "Marksizm'in Kemalizm'in eksiklerini tamamlamak için önemli bir imkân yarattığı" idi."[591] Yön hareketi bütünüyle incelendiğinde Atılgan'ın haklı olduğu görülecektir. Kemalizm ve sosyalizm arasında bir bağ kurmak Yön hareketine mahsus değildi. TİP'in Kemalizm-sosyalizm görüşleri Yön ile paralellik göstermektedir. Fakat bir sol parti olarak sınıf perspektifine sahip olan TİP, Kemalizm ile daha yakın bir ilişkide olan Yön hareketinden ayrılmaktadır.[592] Bu manada yukarıda yer alan Nesin'in görüşü Yön hareketi için olmasa da TİP açısından daha anlamlıdır.

Kadro Şevket Süreyya'nın deyimiyle: "Mustafa Kemal'in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılâbının ideolojik esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girişmiştir.".[593] Devletçilik uygulamasının daha rejim tarafından dahi tam manasıyla tanımlanmadığı bir dönemde ortaya çıkan ve çok radikal bir tanımlama işine girişen Kadro bir müddet destek bulmuştur. Fakat sonrasında Atatürk'ün Bayar'ı ekonomi bakanı olarak ataması da göstermiştir ki, rejim radikal bir üçüncü yol arayışında değildir. Bayar'ın da içinde bulunduğu İş Bankası grubu Atatürk'ün de desteğiyle Kadro'ya galip gelmiştir. Kadro'nun rejim üzerinde etkili olduğu en önemli nokta planlı sanayileşme yolunda verdiği teknik yardımlardır. Bunun dışında Kadro'nun rejim üzerinde ideolojik anlamda güçlü bir etkisinin olduğu söylenemez. Fakat Kadro, Türkiye'de ulusal solun, sol Kemalizm'in gelişiminde öncü rol oynamıştır. Türkiye solunun uzun süre Kemalizm'in etkisinde kalmasına sebep olan düşünce akımları içinde en mühim olanlarının başında Kadro hareketi gelmektedir.[594]

---

[591] Atılgan, *a.g.e.*, s. 56.
[592] Atılgan, *a.g.e.*, s. 58.
[593] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Üçüncü Cilt 1922-1938*, Remzi Kitabevi, 16. Baskı, İstanbul 2001, s. 435.
[594] Türkeş, *a.g.e.*, s. 221-223.

### 4.4.2. Ülkü Dergisi

II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük politikasını yayma amacıyla kurulan Türk Ocakları[595] 1927 yılında Halk Fırkası'nın denetimine girmiştir. 1931 yılında ise Halk Fırkası'nın resmî ideolojisi karşısında siyasi bir yapıya bürünen Türk Ocakları feshedilmiştir. Türk Ocakları 1932 yılında yerini amacı halkı eğitip, entelektüel sınıfla halk arasında bir köprü olmak olan ve kültür-sanat faaliyetlerinin yapılacağı Halkevlerine bırakmıştır.[596]

Halkevleri, cumhuriyet sonrası yapılan devrimlerin halka ulaşması ve halkın devrimler sonucunda doğru bir şekilde yönlendirilmesi maksadıyla açılmıştır. Bu yönlendirme ve eğitim faaliyetlerinin başında halkevlerinde yayınlanan dergiler gelmektedir. Ankara'daki merkezde 1933 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Ülkü dergisi, on yedi yıl boyunca devrimleri yaymak ve halka benimsetmek amacıyla resmî ideolojinin yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Kadro'dan farklı olarak edebiyattan, tarihe, ekonomiden, köycülük ve spora kadar çok geniş bir yelpazede yayın üretmiştir.[597] Recep Peker de Ülkü dergisinin ilk sayısında: "'Ülkü' millî dile, millî tarihe, millî sanatlere ve kültüre hizmet için…" diyerek, derginin ne için çıktığını ve derginin kapsamını açıklayarak tarif etmektedir.[598]

Ülkü dergisi ilk çıktığı seride siyasi gündem hakkında yazıların ağırlıkta olduğu bir dergi iken özellikle 1938 sonrasından başlayarak zamanla politik ve iktisadi konulardan ziyade edebiyat, tarih gibi siyasi gündemden uzak yazıların yer aldığı bir dergi haline gelmiştir.[599]

Ülkü dergisinin önemli çıkış noktalarından ve özelliklerinden biri, Kadro dergisinin görüşlerinin etkisini azaltmak ve ideoloji tanımlama işini Halk Fırkası bürokratlarının ve fırkaya yakın görüşte olan aydınların gerçekleştirmesini sağlamaktır. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve 1929 Ekonomik Buhranı, Ülkü dergisinin yayın hayatına başlamasında etkili olan diğer faktörlerdendir. Bu iki mesele de devletçilik düşüncesinin ve politikalarının halka yayılması konusunda etkin olmuştur. Ayrıca Serbest Fırka'nın

---

[595] Halkçı ve milliyetçi bir yapıda olan ve Türkler arasında birlik ve beraberlik düşüncesi ile ortaya çıkan Türk Ocakları resmi olarak 1912'de kurulmuştur. Bkz. Gologlu, *a.g.e.*, s. 8.
[596] Tuğrul Otaç, "Ülkü Mecmuasına Göre Türk Aydınlanması (1933-1936)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64 (2019), s.231-233.
[597] Çilem Tercüman, "Ülkü Mecmuası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. IV, S. 7, (2006), s. 563-564.
[598] Recep Peker, "Ülkü Niçin Çıkıyor", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. I, S. 1, (1933), s. 1.
[599] Tercüman, *a.g.m.*, s. 566.

başarısı Kemalist dönüşümün halkta yeterli bir geri dönüş sağlanamaması olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple Ülkü Kemalist rejimin sözcülüğü misyonunu da üstlenmiştir.[600]

Ülkü dergisine nazaran daha küçük ölçekli bir dergi olan Kadro, az sayıda yazara sahip olmasına rağmen çok radikal söylemler geliştirmiş, Kemalizm'e bir ideoloji arayışında olmuştur. Bu iş kapitalist düzen içindeki iş dünyasını rahatsız ettiği gibi birtakım siyasetçiler ve bürokratlarda da haddini bilmezlik olarak görülmüştür. Yakup Kadri, Recep Peker'e Kadro dergisinden bahsettiğinde dahi, parti adına konuşma haklarının olmadığı, gerekirse bu nevi bir derginin kendileri tarafından çıkarılacağı yönünde Peker'den ciddi anlamda olumsuz bir tepki almıştır.[601]

Cumhuriyetin resmî ideolojisini tanımlama yolunda kendisini özellikle Recep Peker'in yönetimi döneminde tekel ilan eden Ülkü dergisi, rejimin sözcülüğünü yaptığı ve temel amacı iktidarın politikalarını halka benimsetmek olduğu için fazlasıyla pragmatiktir ve Kadro gibi farklı söylemler getiren bir yayın organı değildir. Örnek olarak devletçilik konusunda Kadro'dan farklı olarak ortaya resmî ideolojinin devletçilik tanımlamasından farklı bir yorum koymamaktadır. Bu devletçilik, sosyalizm ve liberalizme üçüncü bir alternatif olarak görülmeyen, mutedil devletçilik olarak da tanımlanabilecek resmî ideolojinin tanımını yaptığı geçici ve dönemsel olan, devlet ve parti tarafından kabul edilmiş devletçilik anlayışıdır. Ülkü'nün parti politikasından uzaklaştığı tek konu belki de Recep Peker'in kişiliği ve görüşlerinden kaynaklanan sert anti liberal söylemlerdir. Bu dahi derginin tüm yazarları için geçerli bir durum değildir.[602]

Kemalist rejim yaptığı devrimlerle, önceliği siyasi yapısını demokratikleştirmeye değil, toplumu modernleştirmeye vermiştir. Bu dönemde demokrasi tüm dünyada güç kaybetmeye başlamıştır. Fakat her şeye rağmen Kemalist yaklaşıma göre Türkiye'de zaman içinde demokrasi oluşacaktır.[603] Peker dönemi Ülkü dergisi, demokrasi karşıtı, otoriter yapıya meyleden bir tablo çizmekte, liberal anlamdaki iktisadi politikalar dergide hoş karşılanmamaktadır. Tüm bu tutuma rağmen

---

[600] Necip Katırdağ, *Ülkü Dergisinde Kemalizm 1933-1950,* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.4-5.
[601] Katırdağ, *a.g.t.*, s. 10.
[602] Ahmet Kızılkaya, *Kadro ve Ülkü Dergileri Bağlamında Atatürkçü Milliyetçiliğin İki Yorumu*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 184-186.
[603] Katırdağ, *a.g.t.*, s. 45-46.

demokrasi kavramı nispeten olumlu anlamda kullanılmaktadır. Fakat serbest piyasa ekonomi politikaları küçümsenmektedir. Ülkü'nün, daha doğrusu Recep Peker'in bu aşırı tutumu zaman içinde Atatürk'ün de dikkatini çekmiştir ve 1936 yılında Recep Peker görevden alınmıştır.[604]

İncelediğimiz dönem içinde Ülkü dergisinde eğitim ve köycülük özel bir yer tutmaktadır. Millet Mekteplerinin kurulması, eğitim birliğinin sağlanması ve harf devrimi gibi halkevleri de cumhuriyet rejiminin eğitim politikaları kapsamında değerlendirilebilir. Bir halkevi dergisi olan Ülkü'de de eğitim konusuna kapsamlı olarak yer verilmiştir.[605] Türk milletini geçmişin köhne yapısından ileri seviyelere taşıyacak tek yol eğitimden geçmektedir.[606] Ülkü dergisinde çocukların eğitim müfredatının nasıl olması gerektiğinden, yöntem tartışmalarına, halk eğitiminden, ebeveynlerin ve ailelerin eğitimine kadar eğitim konusunda pek çok yazı bulunmaktadır.[607]

Köycülük başlığı altında incelenen, köylülerin eğitimi ve köylerin kalkındırılması davası Ülkü dergisinde geniş yer kaplayan başka bir konudur. Ülkü yazarları nüfusun en büyük bölümünü oluşturan köylü kitlesinin gelişimi için köycülük adı altında bir strateji ortaya koymaktadır.[608] Bunun temelinde resmî ideolojinin sınıfsız bir toplum yaratma isteğinin izleri görülmektedir. Şehirli-köylü ayrımı olmayan sınıfsız bir toplum hedeflenmektedir:

> "Biz garbin merkantil medeniyetindeki manasında şehir ve köy ayrılığı da istemiyoruz. Şehirle köyü ruh itibariyle, kültür itibariyle, medeniyet itibariyle birbirine kavuşturmak istiyoruz. Bizde çalışanlar ve istismar edenler diye iki zümre yoktur… Esasen sınıf farkları olmıyan Türkiyede köylünün kültür seviyesinin yükselmesiyle demokrasi tam manasiyle kurulmuş olacaktır."[609]

Türkiye'deki demokratik ilerlemeyi, köylerin gelişmesine bağlayan Nusret Kemal'e göre demokrasi, ancak bu şekilde Batı'da olduğu gibi bir araç değil gerçek bir

---

[604] Katırdağ, *a.g.t.*, s. 20.
[605] Ülkü dergisinde eğitim çok boyutlu bir şekilde ele alınmaktadır. Milli eğitimin dışında, cumhuriyet rejiminin gereklerinin yerine getirebilmesi için halkın bilinç seviyesinin yükseltilmesi de bu konu kapsamında değerlendirilmektedir: "Bir kere kabul etmek zarureti vardır ki, halk kendi tarafından o salâhiyet verilmeden fertlerin veya zümrelerin tepeden idaresine razı olmamaktadır; bundan başka halk şuuru, fert ve zümre şuurundan daha salim olduğu gibi muvaffakiyet için de daha ziyade lüzumludur. Binaenaleyh, beşeriyet için tek kurtuluş yolu halkın kendi kendini idare etmeği öğrenmesi ve bilhassa manevî seviyesinin bu ehliyete yükselmesidir." Bkz. Nusret Kemal, "İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. III, S. 13, (1934), s. 43.
[606] "Halk terbiyesi denilince Türk vatanında yaşayan bütün yurtdaşların kültür, bilgi, iktisat, ahlâk, siyasî faaliyet sahasındaki her türlü ileri hareketleri anlaşılır… (Bir mektep açan, bir hapisane kapar) derler." Bkz. Osman Halit, "Cümhuriyette Halk Terbiyesi", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. II, S. 10, (1933), s. 289.
[607] Otaç, *a.g.m.*, s. 236-240.
[608] Mehmet Saffet, "Köycülük Nedir?", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. I, S. 6, (1933), s. 422-430.
[609] Nusret Kemal, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. I, S. 5, (1933), s. 356.

amaç olabilecektir. Köy ve köycülük konularına önem veren Ülkü'ye göre, iç göçün önlenmesiyle köylü halk; yerinde eğitim, sağlık ve diğer gerekli hizmetleri alarak aydınlanma yaşamalıdır. Köylerde daha fazla okul kurulmalı, her türlü altyapı oluşturulmalı, köylünün üretimine yönelik sanayii yatırımları yapılmalı ve köylü bu yolla kalkındırılmalıdır.[610]

Kadro dergisinin ve Ülkü dergisinin yayınları incelendiğinde makalelerin toplamında genel anlatım farkının iktisadi ve kültürel konularda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kadro toplumsal ve iktisadi konulara ağırlık verirken, Ülkü dergisi Kemalizm'e, Kadro'dan farklı olarak sosyokültürel bir alt yapıda yorum getirmiştir. İki dergi de muhalefetin neredeyse tamamen ortadan kalktığı bir dönemde, rejimin kendine ait ideolojisini halkla paylaşma aracı olarak kullanılmıştır. Kadro dergisi yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı kapatılmış, Ülkü ise uzun yıllar yayın hayatına devam etmiştir. İki dergi arasındaki bir diğer fark da yazar kadrosu ve yazar çeşitliliğindedir. Kadro sınırlı sayıda yazarın yazı yazdığı daha çok kendi içine kapalı denebilecek bir dergiyken, Ülkü üç yüz küsur aydının yazılar yazdığı, konu ve aydın çeşitliliği olan bir dergidir.[611]

Ekonomik sebeplerden dolayı halkevleri her yerde örgütlenememiş, 1940 yılında halkevlerinin olmadığı yerlerde daha küçük bütçeli halkodaları kurulmuştur. 1950'li yıllarda DP'ye karşı siyasi bir cephe haline gelen halkevleri ve halk odaları kapatılmıştır.[612]

Ülkü dergisi tezimizin konusu olan dönemde Kemalizm'in bir ideoloji olarak inşasında önemli bir entelektüel yayın organı olarak kullanılmıştır. Özellikle sınıfsız toplum söylemi ve halkçılık konularında dönemin Kemalist düşüncesini yansıtması bakımından önemlidir. Sınıfsız, imtiyazsız toplum söylemleri solidarist özellikler taşısa da bazı çevrelerce faşist korporatist olarak değerlendirilmiştir. Bu doğru bir tespit değildir. Sınıfların oluşmadığı bir toplumda kendine özgü halkçılık tanımlamasıyla Kemalist solidarizmin sözcüsü olmuştur.[613] Ülkü dergisi bugün dahi büyük kitlelerce kabul gören genel Kemalizm algısının oluşmasında önemli bir kaynak olarak Türk basın tarihindeki yerini almıştır.

---

[610] Otaç, *a.g.m.*, s. 240-245.
[611] Katırdağ, *a.g.t.*, s. 6.
[612] Otaç, *a.g.m.*, s. 234.
[613] Katırdağ, *a.g.t.*, s. 19-20.

### 4.4.3. Fikir Hareketleri Dergisi

Fikir Hareketleri dergisi (1933-1940) 29 Ekim 1933 yılında cumhuriyetin onuncu yıldönümünde yayın hayatına başlamıştır.[614] Dergide büyük çoğunluğu Türk olmayan üç yüzden fazla yazarın üç binin üzerinde makalesi yayınlanmıştır. Baş yazar olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın dört yüz bir makalesi bulunmaktadır. Dergide edebiyattan politikaya, ekonomiden demokrasiye birçok alanda yazılar yayınlanmıştır. Demokrasi, devletçilik ve antikomünizm[615] dergide öne çıkan konular arasındadır.[616] Hüseyin Cahit'in büyük bir çaba ile çıkardığı dergiyi bir "one-man show"[617] olarak isimlendiren Cemil Koçak'a göre derginin ağırlık noktası diktatörlükler, faşizm, nasyonel sosyalizm, Bolşeviklik konularındaki çevirilerdir.[618]

Fikir Hareketleri dergisinde çevirileri dışında, kendi görüşleriyle öne çıkan ve derginin anlayışını etkileyen Hüseyin Cahit'in fikirlerini ve devrime bakışını anlamak önemlidir. Hüseyin Cahit Türkiye'de yapılan devrimi uzun bir tarihi birikimin bir evresi olarak görmektedir. Özellikle birçok yabancı düşünürün reformların çok hızla yapıldığı ve bu sebeple kalıcı olmayacağı yönündeki eleştirilerine bu açıdan bakmakta ve katılmamaktadır. Türk devrimi ve yapılan reformlar sadece bir devrimcinin hayali ya da ütopyası değil, yüz yıllık fedakarlıkların bir neticesidir. Bu sebepledir ki Türkiye'de bir tabela değişikliğinin ötesinde bir olay vuku bulmuş, devrim ve yeni cumhuriyet halk tarafından da benimsenmiş ve içselleştirilebilmiştir. Hüseyin Cahit, aynı yaklaşımı demokrasinin toplumda hayat bulması ve kalıcılığı için de öngörmektedir. Ona göre demokrasi sadece kanunlarla ayakta duramaz, toplumun demokrasiyi benimsemesi ve kucaklaması gerekmektedir. Demokrasinin toplum tarafından kabullenilip içselleştirilmesi yönünde olumlu düşünen Hüseyin Cahit'e göre devrim sonrası Türkiye bu yolda emin adımlarla yürümektedir.[619]

---

[614] Emrah Akkurt vd., *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 7 Liberalizm*, (ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 250.

[615] Hüseyin Cahit, derginin ikinci sayısında yer alan "Bizde Komünistlik" başlıklı makalesinde komünizm ile ilgili düşüncelerine yer vermektedir: "Arada sırada, gazetelerde gördüğüm bir havadis yüreğimi sızlatır: İstanbulda, yahut başka bir şehirde bir komünist tevkif edilmiş. Boş hülyalar peşinde mahvolan bir zavallı daha, derim… 'Proleterya' dedikleri amele sınıfının hukukunu muhafaza fikrile ortaya atılan 'Sosyalistlik' hiçbir zaman amele sınıfının kafasından ve ruhundan çıkmadı. Onların hesabına hak ve adalet düşünen, insanları daha iyi bir hayata kavuşturmak isteyen orta ve müreffeh sınıflara mensup hülyacı münevverler tarafından ortaya atıldı." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Komünistlik", *Fikir Hareketleri*, S. 2, (1933), s. 1.

[616] Nahit Yüksel, ""Fikir Hareketleri" Dergisinde (1933-1940) Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Türk Devrimine Bakışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXII, S. 64-65-66, (2006), s. 352-355.

[617] "One-man Show" *(İng.)*: Tek kişilik gösteri.

[618] Akkurt vd., *a.g.e.*, s. 250-251.

[619] Yüksel, *a.g.m.*, s.362.

Demokrasi konusu üzerinde özellikle duran Hüseyin Cahit'e göre demokrasinin devamlılığını sağlayacak güçlü bir orta sınıfın bulunması elzemdir ki Türkiye'de bu durum mevcuttur.[620] Türk toplum tarihinde aristokrat sınıfların olmayışı, bunun yanında işçi sınıfının da daha oluşmamış olması Türk demokrasisinin gelişimi için bir avantajdır. Türkiye her ne kadar ekonomik anlamda liberal olmasa da siyasal anlamda liberal olabilir ve ekonomik olarak liberal olmamak demokrasinin bir ön şartı olarak görülmemelidir.[621] Ülkelerin ve ulusların kendi tarihi, ekonomik, iç ve dış koşullarına göre kendilerine özgü bir demokrasi kurmaları doğaldır.[622] Hüseyin Cahit'in bu düşünceleri Türkiye'deki devletçilik uygulamalarının demokrasi önünde bir engel teşkil etmediğini vurgulamak için söylenmiştir.

Hüseyin Cahit diktatörlüklere, özellikle de faşist ve komünist diktatörlüklere karşıdır. Fakat Cahit'in düşüncelerinde diktatörlük rejimi ile ilgili bir nüans dikkati çekmektedir. Eğer bir ülkede demokrasinin gelişimi amaçlanıyor ve yeterli alt yapı sağlanamamışsa geçici olarak bir diktatörlük kurmak doğaldır hatta zorunludur. Böyle bir diktatörlük bir süre için tolere edilebilir. Yeni nesillerin demokrasi yönünde gelişmesi bu diktatörlüğü kendiliğinden ortadan kaldıracaktır.[623] Hüseyin Cahit'in bu görüşü Türkiye'deki vesayetçi rejim anlayışının, dönemin aydınları tarafından nasıl meşrulaştırıldığının da bir göstergesidir. Daha sonraki dönemlerde Kemalizm ile birlikte anılacak vesayetçi rejim söyleminin dayanak noktaları, bu dönemde dile getirilen bu nevi görüşlerdir.

Hüseyin Cahit'in olmasını istediği hakiki demokrasi ve mevcut tarihi seviye ile ilgili düşüncesine örnek olarak 1922 yılına ait Renin'deki "İnkılap" başlıklı yazısına bakabiliriz. Güçler ayrılığının önemi üzerinde duran Hüseyin Cahit, mevcut devrim durumunun hakikatlerini de göz önünde bulundurarak aşağıdaki yazıyı yazmıştır:

---

[620] Yüksel, *a.g.m.,* s.363.

[621] "Millî hakimiyet taraftarı, ve liberal olmak mutlak iktisadî liberalizmi ya ilk klâsikler şeklinde ya sonraki müfrit şeklinde kabul etmeyi tazammum etmez. Siyasî liberalizm ile iktisadî liberalizm ayrılabilir, ayrıdır." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı Avrupa'nın Mirasçıları", *Fikir Hareketleri*, S. 35, (1934), s. 140; Yüksel, *a.g.m.,* s. 363; Akkurt vd., *a.g.e.,* s.256.

[622] "Bugün, meselâ, demokrasi diyoruz. Bu umumî tabir altında, bu umumî çerçeve içinde topladığınız hadiseler her memlekette aynı şekiller mi arzediyorlar? Amerikada, İngilterede, Fransadaki demokrasi ile Balkanlardaki demokrasi bir midir? Hatta Amerika ve İngiltere demokrasileri biribirlerine benzer mi?" Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı", *Fikir Hareketleri,* S. 1, (1933), s. 19; Yüksel, *a.g.m.,* s. 363; Atalay, *a.g.t.,* s. 96.

[623] "Ekalliyetin diktatörlüğü bazan lüzumlu ve zarurî olabilir. Yalnız, bu lüzumlu ve zarurî diktatörlükleri bugünkü kızıl ve beyaz diktatörlüklerden ayıran esaslı bir vasıf vardır: gaye… Diktatörlük millî hâkimiyet rejimini tesis etmek ve kuvvetlendirmek için vücud bulmuşsa gayesi ferdlere hürriyet vermek ve onları hürriyet rejimi altında yaşatmaktan ibaret ise ancak o zaman mazur görülebilir." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı Bay Falih Rıfkı Atay Moskova-Roma 2", *Fikir Hareketleri,* S. 66, (1935), s. 220-221; Yüksel, *a.g.m.,* s. 365.

> "Bizdeki cumhuriyetin şekli için söylenecek sözler vardır. Tefrik-i kuvâ esasından inhiraf edilerek tevhid-i kuvâ cihetine gidilmesi mahzurlu görülebilir. Fakat bütün bunlar esasa taalluk eden noktalar değildir. İlerde tecrübe, ihtiyaç ve lüzum şeklinde tadilâtı icap etmek tabiîdir. Fakat bunları münakaşa etmenin sırası ise bugün değildir. Bugün bilâ-kayd u şart, milletin hakiki varlığı esasına istinat eden inkılâbın bize tahmil ettiği vazife ve mesuliyetlerin ciddiyeti ve ehemmiyeti karşısında yek-vücut olmanın sırasıdır. Etrafında toplanacak nokta arıyorduk. İşte bütün hissiyat ve efkâr ihtilâfâtı fevkında bir nokta-ı ittihâdı artık bulduk: Vatan!"[624]

Hüseyin Cahit'e göre, ülkelerin kendine özgü bir demokrasi kurmaları mümkünse de Türk devriminin özgünlüğü konusunda devrimi tanımlama aşamasında diğer aydınlardan ayrılmaktadır. Cahit'e göre Türkiye'de olan devrim, saltanatı ortadan kaldıran ve amacı demokrasi kurmak olan bir devrimdir. Her ne kadar kendine özgü tarihi şartları da olsa bu devrimi bir demokrasi devrimi olarak tanımlamakta ve bu kategoriye koymaktadır. Ona göre tamamıyla özgün olarak tanımlanabilecek bir devrim yoktur ve tanım olarak mutlaka bir karşılığı vardır. Ancak şekil olarak kendine özgü olması da doğaldır. Bu görüş demokrasinin, sosyalizmin farklı ülkelerde farklı şekillerde kendini gerçekleştirmesi gibi düşünülebilir. Türk devrimi de ulusal yönü ağır basan bir demokrasi devrimidir ve demokratik bir düzen kurmayı amaçlayarak gelişmektedir.[625]

Hüseyin Cahit demokrasinin devamlılığı için vesayetçiliğin de ötesinde, gerektiği takdirde yönetime müdahale edilmesinden de bahsetmektedir. Bir memleketin, demokrasinin güvenliği söz konusu olduğunda prensip sahibi olma lüksü olmadığını düşünen Cahit'e göre bu durum, demokrasi karşıtlığı değil, demokrasinin devamlılığını sağlaması için demokrasinin araçlarından biridir. Atatürk sonrası dönemde ülkemizdeki askeri darbeler de benzer gerekçeler öne sürülerek yapılmış ve bazı düşünürler tarafından Kemalizm'le darbeler arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Cahit'e göre demokratik devrimi gerçekleştiren azınlığın kuracağı geçici ve belki de mecburi

---

[624] Ziya Gökalp vd., *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, (hzl.) Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 41-42.

[625] "… inkılâbımız kendini doğuran hususî bir tarih seyrinin mahsulüdür. Fakat yalnız bizim inkılâbımız değil her memleketin inkılâbı böyledir, kendi mazisinin ve halinin mahsulüdür. Taklit inkılâp olmaz, taklit siyasî hareketlere inkılâp denilemez… Binaenaleyh, bizim inkılâbımız hakkında da bu bizim memleketimizin tarihî seyrinin millî bir mahsulüdür ve tabi olduğumuz teşkilâtı esasiyeye nazaran hiç şüphesiz bir demokrasi inkılâbıdır denilebilir. Demokrasi inkılâbı demekle, mutlaka filân ve ya falan memleketteki demokrasinin aynı olmak lâzım gelecek değildir." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Matbuat Hayatı", *Fikir Hareketleri*, S. 1, (1933), s. 18-19; Yüksel, *a.g.m.*, s. 366; Atalay, *a.g.t.*, s. 85.

diktatörlükler faydalı diktatörlüklerdir.[626] Her ne kadar Cahit bu diktatörlüklerin belirli bir kesimin darbe ile iktidara gelmesi gibi olmadığını ve demokrasinin tesisi yönünde, iyi bir amaç için yapılması gerektiğini söylese de bu söylemin ne kadar demokratik olduğu tartışılabilir.

Mustafa Kemal Atatürk için halkın eğitilmesi ve bilinçli bir kitle haline gelmesi sağlıklı bir halk egemenliği tesisi için birinci önceliktir. Demokrasi ancak ve ancak bilinçli ve eğitimli kitlelerle amacına ulaşabilir. Aksi hal niceliğin yani oy çokluğunun tek unsur olduğu bir sandık demokrasisi olacak ve çoğunluğun azınlığa üstünlüğü ve azınlığın -demokrasinin gereklerine aykırı bir şekilde- mağduriyeti ile sonuçlanacaktır. Bunun yanında bilinçsiz olan kitle, kendi eliyle seçtiği demagogların ve popülist liderlerin ya da grupların önderliğinde farklı tür bir sömürüye maruz kalacaktır. Atatürk'ün reformlarını, devrim sürecini ve eğitim konusuna verdiği önceliği geçici bir otoriterlik olarak görmek ve demokrasiye hazır olarak belirli bir düzeye çıkan halka yönetimi devretme isteği şeklinde okumak doğru olandır. Hüseyin Cahit de bu minvalde düşünceler ortaya koymaktadır. Anıl Çeçen'in tabiriyle amaç, bir süre bürokratik kalıp, gerekli reformlar ve eğitimle demokrasiye geçmektir.[627]

Demokrasi uğruna yapılacak müdahalelerin meşruluğu konusundaki söylemlerine rağmen Hüseyin Cahit, kendi döneminde demokrasiyi en çok savunan düşünürlerden biridir. Yazılarında demokrasiyi savunmuş ve dönemin aydınlarının Avrupa'da yükselmekte olan totaliter rejimlere sıcak bakmasını ve demokrasiyi eskimiş bir uygulama olarak görmelerini eleştirmiştir. Hüseyin Cahit'e göre demokrasi diktatörlüklere nazaran hala yeni olandır. Dönemin aydınlarının etki alanına girdiği komünizm ve faşizm gibi yönetimlerin demokrasiden daha eski olan diktatörlük rejimlerinin modern uyarlamaları olduğu düşüncesindedir.[628]

---

[626] Hüseyin Cahit Yalçın, "Demokrasiler ve Diktatörlükler", *Fikir Hareketleri,* S. 10, (1933), s. 1-2; Yüksel, *a.g.m.,* s. 368; Atalay, *a.g.t.,* s. 103.
[627] Çeçen, *a.g.e.*, s. 69.
[628] "Eğer eskilik yenilik aranıyorsa, demokrasi, mevcut içtimaî sistemlerin gene en yenisidir… Komünistlik yalnız fabrika amelesinin diktatörlüğü üzerine müesses bir sınıf hâkimiyeti. Diktatörlük ise tek bir adamın keyfî hâkimiyeti. Bunların ikisi de dünyanın çoktanberi görüp mahiyetini anladığı iki hastalıktır." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", *Fikir Hareketleri,* S. 9, (1933), s. 2; Atalay, *a.g.t.,* s. 101.

### 4.4.4. La Turquie Kemaliste Dergisi

La Turquie Kemaliste dergisi, cumhuriyet sonrası yapılan devrimsel nitelikteki reformlarla modernleşme ve Batılılaşma sürecine giren modern Türkiye'yi yurt dışında tanıtmak amacıyla 1934-1948 arası dönemde çıkarılmış bir propaganda dergisidir. Bu propagandanın merkezinde, tarih boyunca Batı tarafından "Doğulu" olarak tanımlanan Türkiye'nin, bu tanımı ve bu algıyı değiştirme çabası yatmaktadır. Türkiye bu dergiyle Batı'ya modern, en az Batı kadar Batılı, çağdaş bir Türkiye fotoğrafı göstermek istemektedir. La Turquie Kemaliste dergisi ile Cumhuriyet Türkiye'sinin (Kemalist Türkiye'nin) eski Türkiye'den farkı ortaya konulmak istenilmiştir.

Vedat Nedim Tör'ün önerisi ve Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından üç ayda bir çıkarılan La Turquie Kemaliste dergisinde turizmden, arkeolojiye, aile hayatından, spora, eğitimden, sanayiye kadar birçok konuda makaleler bulunmaktadır.[629] La Turquie Kemaliste dergisi, 1934'ten 1948'e kadar on dört yıl boyunca, yabancı dilde (Fransızca, İngilizce, Almanca) yer verdiği makalelerle kırk dokuz sayı olarak çıkmıştır.[630] Dergi Avrupa ülkelerinde bir propaganda işlevi göreceği için devrim sonrası Türkiye'deki modernleşmeyi resmetmeye çalışmıştır. Bu maksatla dergide Türkiye'nin modern yüzü özenle çekilmiş fotoğraflarla yansıtılmaya çalışılmıştır. Dönemin ünlü Avusturyalı fotoğrafçısı Othmar Pferschy fotoğrafçı olarak görevlendirilmiş ve propaganda fotoğraflarını çekmiştir.[631] Dergi nüshaları her biri yaklaşık otuz sayfa civarında basılmıştır.[632]

Derginin hazırlanmasında Vedat Nedim Beye Burhan Belge, Nazlı Tektaş ve Server İskit de yardım etmiş, zaman içinde çok büyük ilgi gören ve sevilen dergi hükümet tarafından da büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve derginin bu başarısı sonucu kadrosu ve bütçesi arttırılmıştır. Türkiye'nin Batılılaşması ve çağdaşlaşması temasını taşıyan ve bunu Batı'ya ispat etmeyi amaçlayan zengin içerikli bu dergide yoğunluk kazanan konu başlıklarını sıralamak istersek bunlar, Ankara ve başkent

---

[629] Büşra Türkan Okumuş, *Türkiye'de Modernleşme ve Propaganda: Yeni Cumhuriyet'i Tanıtmak, La Turquie Kemaliste Dergisi (1934-1948)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 25-28.
[630] Türkan Okumuş, *a.g.t.,* s. 2.
[631] Türkan Okumuş, *a.g.t.,* s. 2., s. 26; Işık Sezer, "Othmar Pferschy'nin Türk Fotoğrafına Etkileri", *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C.VII, S. 13 (2021), s. 68.
[632] Türkan Okumuş, *a.g.t.,* s. 27.

Ankara'nın imarı, sanayileşme hareketi, Türk kadını ve Türk çocuğu, Türk gençliğinin konuları ve sorunları, çocuklar, eğitim ve üniversite konularıdır.[633]

La Turquie Kemaliste dergisinde ve özellikle derginin büyük bir bölümünü teşkil eden fotoğraflarında dikkati çeken, Kemalist Türkiye'nin ülke genelindeki var olan mevcut durumdan ziyade ülkenin şimdilik küçük bir bölümünde var olup, tamamına yayılması istenilen ideal durumunun gösterilmesidir. Özellikle Türk kadının yeni Türk toplumundaki yeri ve önemi dergide çok kez öne çıkarılmıştır. Yeni Türkiye'nin Osmanlı Türkiye'sinden farklı olarak her alanda Batılılaşma sürecine girmesinin ispatı olan kadının toplumdaki yerinin Batılı ve özgürlükçü bir imajla sunulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Her ne kadar 1930'lar Türkiye'sinde reformların ülke geneline yayılmamış olmasından dolayı Türk kadınının tamamı La Turquie Kemaliste dergisinde resmedildiği gibi yaşamasa ve dergide daha çok ulaşılmak istenilen nokta resmedilmiş olsa da zaman içinde durumun Kemalist ideal doğrultusunda geliştiği de tarihi bir gerçekliktir.

Toplum içinde eski ataerkil düzeni devam ettirmek isteyenler günümüzde dahi vardır fakat bu sadece Türkiye özelinde olan bir durum değildir. Tüm ülkelerde bu nevi bir muhafazakâr hayat yaşamayı kimliklerinin bir parçası sayan kesimler mevcuttur. Toplumun bu kesimlerinde kadın ikinci sınıf görülmekte, ev hayatına mahkûm edilmektedir. Kemalist devrimin bu durumu değiştirmeye çalışması ve özellikle kadınların özgürlüğü babında kültürel değişimi tüm topluma yayma çabası aydın zihinler için takdir edilecek, ilerici bir gelişmedir.

[633] Kayra, *a.g.e.*, s. 305-309.

## 5. BİR İDEOLOJİ OLARAK KEMALİZM

İdeolojiler sahip oldukları prensipler ve kullandıkları simgelerle toplumların ve o topluma mensup vatandaşların hayatlarına anlam katan sistemlerdir. Bir ideoloji, taraftarlarına verdiği aidiyet duygusu ile bireyleri, yaşadıkları sosyetenin bir ferdi, bir parçası haline getirme özelliği taşır.[634] Mardin'e göre ideoloji, belirli bir mantığa sahip, kendi içinde anlamlı fikir kümeleridir.[635] İdeolojiler her ne kadar kendilerini "mutlak doğru" olarak tabulaştırsalar da zamanın ihtiyaçları doğrultusunda süreklilik arz etmeyen bir doğaya sahiptirler. İdeolojiler genel olarak tarihsel gerçekliğin ve zamanın ruhunun bir sonucudur. Bu sebeple tarihsel akış sırasında, toplumun yeni ihtiyaçlarına yönelik olarak kendilerini sürekli yenilemeleri ve sürekli güncellenmeleri gerekmektedir.[636] Murat Belge de ideolojilerin zaman içinde açık bir teori haline gelme olasılığından bahsetmekte fakat bu olasılığın gerçekleşmesini ideolojinin taraftarlarının açık bir dünya görüşüne sahip olup olmamalarına bağlamaktadır.[637] Ahmet Taner Kışlalı'ya göre ideolojiler kendi içinde tutarlı inanç sistemleridir. İdeolojiler bulundukları toplumun ihtiyaçlarını karşıladıkları doğrultuda kendilerine taraftar bulmakta, kendilerini değişen şartlara göre güncel tutabildikleri taktirde ise devamlılıklarını koruyabilmektedirler. Kışlalı'ya göre sol ideolojiler akla, sağ ideolojiler ise toplumun duygularına hitap etmektedir.[638]

Yukarıda bahsedilen Tekin Alp bölümünde Kemalizm'in bir dogma haline gelmemesi için bilinçli olarak ideolojinin tam bir tanımının yapılmak istenmediğini belirtmiştik. Bu durum Kemalizm ideolojisine, genel prensipleri belirtilmiş ve açıklanmış fakat tanımı tam olarak yapılmamış bir sistem görüntüsü vermiştir.[639] Tekin Alp, ideolojinin bu tanım eksikliğinin gerekçesini bir adım öteye taşıyarak, ortaya net bir tanım koymaya çalışmanın daha büyük kafa karışıklıklarına sebep olacağını ifade etmiş, mevcut ilkelerin dünyada kabul görmüş karşılıkları ile dönemin Kemalist görüşünün algı ve uygulamalarındaki tezatlığa vurgu yapmıştı. Bu zıtlıkları hatırlarsak: Kemalizm demokrasi taraftarı iken dönemin Kemalist aydınları otoriter söylemler içine girmiş, Kemalizm, dünyada liberal ekonomilerin savunduğu cumhuriyetçiliği devletçilik

---

[634] Sayın, *a.g.m.*, s. 2.
[635] Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2017 a, s. 19.
[636] Oçak, *a.g.m.*, s. 60.
[637] Akyaz vd., *a.g.e.*, s. 36-37.
[638] Kışlalı (2021), *a.g.e.*, s. 23.
[639] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 201.

ilkesi ile beraber tatbik etmiş, kültürel anlamda muhafazakâr olması gereken milliyetçilik Kemalizm uygulamalarında yeni sosyete ve yeni ulus inşa etme sürecine girmiş ve milliyetçilik muhafazakarlıktan ziyade devrimcilikle beraber tatbik edilmiştir.[640] Tekin Alp de bu sebeplerden yola çıkarak Kemalizm'i anlamak ve ideolojinin bir tanımını yapabilmek için önceliğin, Atatürk'ün düşünce, söylem ve uygulamalarına ek olarak dönemin diğer Kemalistlerinin de ne dediklerinin, ne düşündüklerinin anlaşılması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu yapılmadığı sürece Kemalizm ideolojisini tanımlamak çelişkilerle dolu tanım ve uygulamalar arasında kalacaklar için zorlayıcı olacaktır.[641]

Alp'ten farklı olarak Levent Köker ise Kemalist ilkelerin tanımları çerçevesinde düşünüldüğünde ilkelerin tutarlı bir biçimde birbirleriyle eklemlenebildiğini söylemekte, Kemalizm'i sağlam temellerde oluşmuş bir eylem kılavuzu, Türk toplumu için siyasi bir reçete özelliği taşıyan ciddi bir ideoloji olarak görmektedir. Buna göre cumhuriyetçilik milli hakimiyete, egemenliğin millette olmasına dayanan milli hakimiyet halkçılık ilkesine, halk ve milletin aynı anlama gelmesi ve millet mefhumunun ve milliyetçilik ilkesinin din yerine ahlak, tarih ve dil birliği üzerinden tanımlanması laiklik ilkesine ve dahi halkçılığın sınıfsızlık söylemi devletçilik ilkesine eklemlenebilmektedir. İnkılapçılık ise reformist bir ideoloji olan Kemalizm'in çağdaşlaştırıcı bu özelliklerinin bir koruyucu unsuru görevini görmektedir. İlkeler arasındaki bu uyum Köker'e göre ilkeler arasındaki bütünselliğin varlığının kanıtıdır.[642]

Fakat, unutulmamalıdır ki, özünde bir asker olan Mustafa Kemal Atatürk de dahil olmak üzere dönemin Kemalist kadroları çoğunluk itibariyle ideolog kimliğinden başka olarak genelde bürokrat ve askerlerden oluşmaktadır. Radikal, devrimci ve pragmatik düşüncede olan bu kadro için mühim ve öncelikli olanın; bir düşünce adamının yapacağı gibi ortaya bir ideoloji koyma çabası içine girmektense, bir aksiyon adamının yapacağı gibi icraat yapmak için çabalamak olduğudur. Radikal-devrimci nitelikteki bu devlet adamlarının siyasi, toplumsal ve kültürel meselelere pragmatik yaklaşım tarzlarını ve devrim döneminin bir gerçeği olarak, ulusal fayda için gerekenlerin bir an evvel yapılma zorunluluğunu da hesaba katarak, Kemalist ilkelerdeki esnekliği anlamaya çalışmak gerekmektedir.

---

[640] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 201-202.
[641] Alp (1998), *a.g.e.*, s. 203.
[642] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 27-29.

Atatürk 1923 yılında İzmit'teki bir konuşmasında yeni Türkiye'de "saltanat milletindir" diyen Atatürk halkla hangi hükümetin iyi olacağını hakkında konuşmaktadır. Meselenin hükümet şekli olmadığını "en iyi hükümet, en iyisi olanıdır" ve "her hükümet iyidir, her hükümet fenadır" sözleriyle açıklamaktadır. Bu sözün özü, milletin ihtiyaçlarını uygun olan şekil ne ise onun "iyi olan" olduğudur. Atatürk için "iyi" olan, amaç ve hedefe ulaştıran şekildir. Mühim olan seçilen hükümet şeklinin -burada konu başlığımızla ilgi kurarak seçilen ideolojinin de diyebiliriz- milletin varlığını koruması, milleti refah ve mutluluğa eriştirme kabiliyetidir.[643] Atatürk'ün bu sözleri onun siyasi tercihler konusundaki pragmatist, gerçekçi, bakış açısını göstermekte ve kalıplaşmış öğreti ve ideolojilerden ziyade tecrübe ve bilimsellikten yana olan tavrının bir kanıtıdır.

Celal Bayar, Atatürk'ün pragmatist yönünün fikirlerinde ve eylemlerinde ağır basan bir özelliği olduğunu söylemiştir. Bayar'a göre Atatürk bir "sistemci" değildir. Hatta Bayar'a göre göre Atatürk'te bir "sistem alerjisi" vardır. Belirli bir sistem içinde kalanların olayları belirli sebeplere bağlama alışkanlığı -Bayar'a göre "hastalığı"- vardır fakat Bayar'a göre Atatürk her vakayı, olayı ve durumu kendi sebep ve sonuçları içinde incelemeyi tercih eden ve belirli sistemler veya ideolojilerden ziyade bilimin ve mantığın gerekleri dahilinde hareket eden bir liderdir.[644]

Aydın Çubukçu'ya göre de Atatürk dönemindeki Kemalizm'in kendine ait bir tanımının olmayışı ve ideolojinin bizzat Atatürk tarafından doktirinleştirilmemesi, Atatürk'ün bir düşünce adamı olmayışına dayanmakta ve Kemalizm'in bir düşünceden ziyade bir hareketin adı olması şeklinde yorumlanmaktadır. Fakat Atatürk sonrası dönemde Kemalizm, başka kişilerin Kemalizm'le olan ilişkileri üzerinden ve siyasi olarak Kemalizm'de kendi varoluş öğelerini bulan ve ilişkilendiren akımlar tarafından gerçekleştirilmiştir.[645] Çubukçu konuya devamla şunları söylemektedir:

> "Ama bu tek tek kişilerin Kemalizmler'i, onların ömürleriyle sınırlı kalacaktır. Bir İlhan Selçuk Kemalizmi'nin İlhan Selçuktan daha uzun ömürlü olacağını düşünemiyorum; çünkü, böyle bir çizgiden politik bir program çıkaracak herhangi bir sınıfa dayanmamakta, o sınıfın düşüncesini, özlemlerini yansıtan sistemli bir ideoloji özelliği göstermemektedir. Bunun gibi, Evren Kemalizmi de uzun boylu yaşamaya aynı sebeplerle muktedir değildir.

---

643 Atatürk'ün İzmit'te halkla konuşması için bkz. Atatürk (2019), *a.g.e.*, s. 154-155

644 Celal Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, (hzl.) İsmet Bozdağ, (ed.) Hüseyin Movit, Truva Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 34-35.

645 Cinemre, Çakır, *a.g.e.,* s. 209.

> Gelip geçici güncel sorunların dayattığı sözde çözüm reçetelerinin slogan içeriği olarak doğduğu ve öyle kalmanın ötesine geçemeyeceği için, sistemli bir Kemalizm'den, karşı taraf bakımından da, sol açısından da söz edilemeyecektir."[646]

Kemalizm ideolojisinde yer alan ilkelerin mevcut tanımlarından farklı yorumlanarak uygulanmış olması, farklı ilkelerin bir bütünü (sentezi) olması ve dahi Kemalizm'in bir doktrin olarak belirli bir kalıp içinde sunulmaması Kemalizm yolunun ideoloji sınıfında bir sistem olarak değerlendirilip değerlendirilmemesi yolunda tartışmalara sebep olmuştur ve olmaktadır. Türkiye'de Kemalizm'in bir ideoloji olduğunu savunan aydınların yanı sıra Kemalizm'i ideolojiler içinde sınıflandırmayan aydınlar da vardır.

Hem Atatürk'ün yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemde etkin bir Kemalist olarak tanımlayabileceğimiz Falih Rıfkı Atay'a göre disiplinli ve dinamik bir vasfa sahip olan Kemalizm, amacı yeni bir ülke ve toplum inşa etmek olan bir ideolojidir.[647] Kemalizm'i bir ideoloji olarak tanımlayan Ahmet Taner Kışlalı'ya göre Kemalizm, akla hitap eden, hümanist değerlere sahip, Türk toplumunu modernleştiren bir ideolojidir.[648] Kemalizm'i "Ulusal Modernleşme İdeolojisi" olarak tanımlayan İsmet Giritli, Kemalizm'in kültürel, siyasi ve ekonomik kulvarlarda çağdaş değerlere sahip modern Türkiye'yi amaç edinen bir ideoloji olduğunu belirtmektedir.[649] Kemalizm'in bir kuruluş ve kurtuluş ideolojisi olduğunu savunan Tarık Zafer Tunaya, Atatürk'ün fikirleriyle boyut kazanmış Atatürkçü sistemin, Batı medeniyeti ve ulusal hakimiyet düşüncelerini temel aldığını belirtmektedir.[650]

Ahmet Taner Kışlalı'nın Kemalizm'i tanımlarken yaptığı bir ayrımı da belirtmek gerekir ki o da "doktrin" ve "ideoloji" terimlerinin birbirlerine yakın kavramlar gibi gözükseler de farklı anlamlar ihtiva etmeleridir. Kışlalı'ya göre yukarıda da yer verdiğimiz kendi ifadesi Kemalizm'in bir ideoloji olduğudur, fakat bir doktrini yani öğretisi yoktur. Bu sebeple örnek olarak Lenin'in kendi ülke koşullarına uyarlayarak tatbik ettiği Marksizm zamanla dogmalaşırken, Atatürk mevcut bir öğretiyi takip ederek kendi ülkesinin koşullarına göre uygulamamış aksine kendi ülkesine göre bir ideoloji

---

[646] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 213.
[647] Osman Öztürk, *Kemalizm, İdeoloji ve Hegemonya: Kuramsal Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 57-58.
[648] Kışlalı (2021), *a.g.e.*, s. 23.
[649] İsmet Giritli, "Atatürkçülük İdeolojisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 1 (1984), s. 102.
[650] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) İkinci Kitap Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016, s. 200.

oluşturmuştur. Bir sentez şeklinde (hem sosyalizm hem de liberalizm düşüncelerini bir arada bulunduran) kurguladığı ideoloji katı kurallara sahip bir öğretiye dayanmadığı gibi içinde sürekli bir güncellemeyi öngören, Kışlalı'nın deyimiyle "sürekli devrimcilik" şiarını içinde barındıran bir ideolojidir.[651]

Kemalizm'i "savaş sonrası bir ideoloji" olarak tanımlayan D. Mehmet Doğan ise Kemalizm'i bir ideoloji haline getirmek için gerçekleştirilen yedi uygulamadan bahsetmektedir. Bunlar:

> "Üniversite'de inkılap tarihi kürsüsünün kurulması (22.11.1925) / İlk M. Kemal heykelinin açılması (İstanbul-Sarayburnu) (4.10.1926) / Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu (15.4.1931) / Devletçilik ilkesinin CHP programına dahil edilmesi (10.5.1931) / Halkevlerinin kurulması (19.2.1932) / Türk Dil Kurumu'nun kurulması (12.7.1932) / Altı okun anayasaya sokulması (5.2.1937)"[652]

Kemalizm yolunun bir ideoloji olduğunu savunan düşünürlerin sayısı ve Kemalizm'in neden bir ideoloji sayılması hakkında verdikleri örnekler çoğaltılabilir. Genel olan bu kanıya ek olarak Kemalizm'in, devletin resmi görüşü olarak da bir ideoloji kapsamında kabul edildiği bilinmektedir. Bu kabul bilinmekle beraber, bu düşüncede olmayan ve Kemalizm'i ideoloji sınıfında değerlendirmeyen düşünürlerin görüşlerinin de değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

Bu kanaatte olan önemli düşünce adamlarından biri Niyazi Berkes'tir. Berkes, Kemalizm'i Türk Batılılaşması ile ilişkilendirerek Kemalizm'i, Osmanlı'da başlayan Batılılaşma sürecinin doğru bir yorumu olarak değerlendirmektedir. Ona göre Kemalizm bir ideoloji olmaktan ziyade imparatorluk döneminde başlayan Türk Batılılaşmasının daha sistemli, "doğru" ve yeni bir yorumudur.[653] Atatürk'ün Kemalizm'i bir doktrin şekline sokmaya taraftar olmadığını yukarıdaki bölümlerde belirtmiştik. Berkes de Atatürk'ün genel olarak ideolojilere olan tutumu hakkında yorumda bulunmuş ve Atatürk'ün bu mevzuya ilgisiz göründüğünün altını çizmiştir. Berkes'e göre Atatürk bu konuda (ideoloji) "deneyci" bir yaklaşıma sahiptir. Dönemin Türkiye'si Batı devletleriyle karşılaştırıldığında geri kalmış, iktisadi anlamda sınıfları dahi bulunmayan, Batılı olmaya çalışan fakat Doğulu zihniyette bir topluma sahiptir. Türkiye'nin bu mevcut durumundan kaynaklı olarak, kapitalizm ya da sosyalizm gibi

---

[651] Ahmet Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi, 16. Baskı, Ankara 2013, s. 63-64.
[652] Doğan, *a.g.e.*, s. 67.
[653] Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1975, s. 94.

Batı tarzı bir ideolojik sistemin Türkiye'ye entegre edilmesi ve olduğu gibi doğrudan uygulanması mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların, siyasi, iktisadi, kültürel bir sistem olarak Türk toplumuna uygun bir düzen geliştirmesi, bu topluma uygun bir sentez ortaya koymaları gerekmektedir. Yukarıda Berkes'in ideolojiler anlamında Atatürk için "deneyci" yaklaşım olarak tanımladığı konuyu sebepleri bakımından bu şekilde yorumlayabiliriz. Özetle, Berkes'e göre de sosyalizm ya da kapitalizme benzemeyen Kemalizm, içinde emperyalizm karşıtlığı, çağdaşlaşma ve millileşme fikirlerini içeren tarihsel bir düşünceye dayanmaktadır.[654]

Berkes'in yukarıdaki ifadesine yakın olarak Atatürk'ün ideolojiler hakkındaki temkinli duruşunun özünde onun bilim ve pozitivizmi rehber edinen bir eylem adamı olması yatmaktadır diyebiliriz. İdeolojilerin bağlayıcı yapısı eylem özgürlüğünü sınırlayan bir doğaya sahiptir. Dünyayı sadece kendi penceresinden gösteren ideoloji gözlüğü, gerçeği ve hakikatleri yansıtan bilim gözlüğünün aksine içinde tutuculuğu barındırmaktadır. Atatürk ideolojilerin bağlayıcılığının bilincinde olan bir lider olarak ideolojiler karşısında bağımsız kalmayı tercih etmektedir. İdeolojilerin çekiciliğine kapılmak, zaman içinde mevcut ideoloji kaynağının (ülkenin-çevrenin) etkisine girmeye de sebebiyet vermektedir ki bu nevi bir durum da Atatürk'ün bağımsızlık anlayışına terstir. Kemalizm'in eklektik ve sentezci yapısı, Kemalist ilkelerin (Altı ok) çeşitliliği, Atatürk'ün ideolojilere karşı olarak bu şekilde izah edebileceğimiz yaklaşımının bir göstergesidir.[655]

Mete Tunçay da Berkes gibi Kemalizm'i bir Batılılaşma olarak tanımlamaktadır. Fakat Mete Tunçay'a göre Kemalizm, tepeden inmeci yöntemlerle Batılılaşmayı gerçekleştiren, herhangi bir ekonomi politikası olmayan bir harekettir. Tunçay'a göre Kemalizm:

> "Kemalizm, çağdaşlaşmayı Batılılaşma diye anlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nda en azından Tanzimat'tan beri oluşan çağdaşlaşmacı akımın devamı olarak, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Fransız devrimindeki Jakoben, tepeden inmeci yöntemlerle çağdaşlaşmayı gerçekleştirmeye çalışan ve bunu biçimsel öğelere ağırlık vererek düşünen bir harekettir. Esas itibariyle bir ekonomi politikası yoktur. Toplumsal yeniliği

[654] Berkes (1975), *a.g.e.*, s. 95.
[655] Çeçen, *a.g.e.*, s. 286-290.

gerçekleştirmek için de siyasal araçlardan yararlanmayı ummaktadır. Kemalizm için bunlar söylenebilir."[656]

Kemalizm'i bir ideolojiden ziyade bir görüş, bir yol olarak tanımlayan düşünürler Niyazi Berkes ile sınırlı değildir. Bu düşünürlerden biri de Şerif Mardin'dir. Mardin için Kemalizm, Türk toplumunu Batı tipi bir modernleşme ve çağdaşlaşma sürecine sokan bir dünya görüşüdür. Fakat Berkes gibi Mardin de bu şekilde tanımladığı Kemalist dünya görüşünü belirli kalıplar içinde oluşmuş bir ideoloji kapsamında tanımlayamamaktadır.[657] Mardin'in "Kemalizm yolu" olarak adlandırdığı, altı ilke (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Devletçilik, İnkılapçılık) üzerinde yoğunlaşan bir düzendir. Bir ilkeler bütünü olan Kemalizm, bir doktrin olmaktan ziyade Türkiye'nin mevcut siyasi, ekonomik, kültürel durumuna göre tanımı değişebilen, kendini sürekli güncelleyebilen bir yoldur.[658]

Kürşat Bumin'e göre ise Kemalizm hem bir ideolojidir hem de değildir. Kemalizm bir ideolojidir ama sadece Türklerin haberdar olduğu bir ideolojidir. Kemalizm dünyada bilinen bir kavram olmasına rağmen Bumin'e göre, sadece Türklerin bir ideoloji olduğuna inandığı bir sistem olan Kemalizm'in bir ideoloji olarak ortaya koyduğu bir yenilik yoktur. Kemalist ideolojinin prensipleri olan ilkeleri, hali hazırda mevcut olan ideolojilerde önceden dile getirilmiş olan kavramlardır. Bu bağlamda Kemalizm, örnek olarak sosyalizm gibi bir ideoloji kapsamında değerlendirilemez.[659] Bu konuda Bumin'in başka bir tespiti de dikkat çekici ve önemsenmesi gereken bir eleştiriyi barındırmaktadır. Buna göre, tek başlarına değerlendirilmesi ve tartışılması gereken ve kendi içlerinde değerli olan laiklik, cumhuriyetçilik gibi kavramların, Türkiye'de tek bir ideoloji üzerinden tartışılıyor olması, bu ilkelerin yeteri kadar anlaşılmamasına sebebiyet vermektedir. Bumin, bu durumu totaliter bir özellik olarak değerlendirmektedir.[660]

Bir ideoloji ne kadar esnek veya başka bir tabirle ne denli açık bir şekilde kurgulanmış olsa dahi devamında onu şekillendiren, o ideolojinin taraftarlarının düşünceleri ve fikirleridir. İdeoloji olsun olmasın, açık ve özgürlükçü düşünce tarzından ziyade kapalı bir dünya görüşüne sahip insanlar, ne kadar açık kurgulanmış olursa olsun

---

[656] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 14.
[657] Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 23. Baskı, İstanbul 2017 b, s. 181; Öztürk, *a.g.t.*, s. 71-72.
[658] Mardin (2017 b), *a.g.e.*, s. 181.
[659] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 56.
[660] Cinemre, Çakır, *a.g.e.*, s. 56-57.

herhangi bir düşünceyi hatta herhangi bilimsel bir teoriyi bile dogmatik bir hale sokabilirler.[661] Atatürk bunun farkında olarak kendi kurduğu sistemin ve partinin bir doktrine dayanmaması gerektiğini ifadeyle, partinin bir doktrine ihtiyacı olduğunu savunan Yakup Kadri'ye "donar kalırız"[662] demiştir.[663] Yakup Kadri'ye göre Atatürk'ün ideolojik anlayışı illa ki sonu "-izm" ile biten bir terimle anılacaksa bu terim "Realizm" olmalıdır.[664] Çağdaşlaşma ideali yolunda donup kalmamak, medeniyet seviyesini çağdaş devletler seviyesinin altına düşürmemek; kendini sürekli güncel tutabilmekle, yenilemekle ve bu yolda dogmatizmin önüne geçmekle mümkündür. Fakat hem Atatürk'ün yaşadığı dönemde hem de Atatürk'ün vefatından sonraki dönemlerde liberal düşünce tarzına sahip olmayan ve otoriter görüşte olan kişilerin, Atatürk'ü "ebedi" bir lider olarak tanımlayarak bir lider kültü yarattıkları, bu kişilerin, paradoksal olarak, özellikle Atatürk sonrası dönemde, değişime açık bir şekilde kurgulanan Kemalizm'i bir dogma haline getirdikleri ileri sürülmektedir.[665] Fakat unutulmamalıdır ki, Atatürk'ün kurguladığı Kemalizm, çağdaş yenilikler ve değerlerle, akıl ile bilim ile yenilenen ve kendini güncelleyebilen dinamik tarzda bir düşüncedir.[666]

Kemalizm'in kurgulanış biçimi ile Atatürk sonrası dönemdeki Kemalizm algısı ve tarihsel dönüşümü bize göstermektedir ki, Türkiye'de Kemalizm olarak tanımlanan, tek bir kişinin kurduğu, tek bir Kemalizm değildir. Türkiye'de bir tek Kemalizm'den ziyade birçok Kemalizmler vardır. Yukarıdaki bölümlerde, sadece Atatürk sonrası dönemde değil, Atatürk'ün hayatta olduğu 1923-1938 döneminde dahi bazı Kemalistlerin Kemalizm'den anladıklarının, Atatürk'ün Kemalizm'inden farklı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Atatürk'ün yaşadığı dönemde, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 tarihli dördüncü büyük kongresinde Kemalizm'in prensipleri belirlenmiştir. İdeolojinin prensipleri belirlenmiş olmasına rağmen Kemalizm'in bir doktrin olarak

---

[661] Akyaz vd., *a.g.e.*, s. 36-37.
[662] Yakup Kadri Karaosmanoğlu Atatürk biyografisinde aralarındaki konuşmayı şu şekilde aktarmaktadır: "Bir gün Cumhuriyet Halk Partisinin ilkelerini gözden geçiriyordu. O sırada ukalalık edip demiştim ki: 'Paşam, bu her bakımdan bir İnkılâp Partisidir. İnkılâp Partisi ise bir ideolojiye, bir doktrine dayanmaksızın yürüyemez.' Yüzüme bir masumun yüzüne bakar gibi bakmış ve gülümseyerek 'O zaman donar kalırız' demişti. Atatürk'ün bu sözle ne demek istediğini şimdi her vakitten daha iyi anlıyorum. Açık konuşayım: Atatürk demek istemişti ki 'Ben hür düşüncemi ve hür irademi, paslanmış demir kafesler içine hapsedemem. Bu hatayı işlersem milletime ve kendime daima ileriye gitme ve yaratma gücünü kaybettirmiş olurum.'" bkz. Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 143-144.
[663] Akyaz vd., *a.g.e.*, s. 36.
[664] Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 134.
[665] Akyaz vd., *a.g.e.*, s. 36-38.
[666] Suat İlhan, "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 14 (1989), s. 275.

kurgulanmaması bizzat Atatürk'ün isteğidir. Bunun asıl sebebi devrimci, ilerici, pragmatik ve rasyonel bir bakış açısına sahip olan Atatürk'ün, ülke siyasetinde çağdaş değerlere göre sürekli bir değişim ve yenilenmeden yana olmasıdır. Dünyanın sürekli bir değişim halinde olduğunu bilen kurucu lider Atatürk, belirli bir siyasi kalıp içinde donup kalan, durağan bir öğretiye ülke siyasetini bağlamak istememiştir. Türkiye'yi Türk gençliğine emanet eden büyük önderin belki de asıl kaygısı ve istemediği, sadece belirli bir çağın hakikatlerini yansıtan bir sistemle gelecek nesilleri sınırlamaktır. Atatürk böyle bir sınırlamaya karşı olarak, en hakiki mürşidin ilim ve fen olduğunun altını çizmiş, Türkiye devletinin ve Türk ulusunun, çağın ihtiyaçlarına ve yeniliklerine göre kendisini güncelleyebilen, ülkenin menfaati için gerekli her türden değişimi gerçekleştirebilecek ve her türlü tedbiri alabilecek, çağdaş dünyayla uyum içinde olabilen bir ülke ve toplum olmasını istemiştir.

# SONUÇ

Kurtuluş Savaşı döneminde işgal kuvvetlerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında örgütlenen ulusal güçleri "Kemalistler" olarak tarif etmesi ile ortaya çıkan Kemalizm kavramı, Atatürk liderliğindeki cumhuriyet döneminde (1923-1938), savaş dönemindeki anlamından farklı bir anlam kazanarak, bir ülkenin uluslaşma ve modernleşmesini temsil eden ideolojik bir kavrama dönüşmüştür. Savaşı sonrası devralınan ülke, düşmanlarca harap edilmiş bir enkaz halinde olup, Türk toplumu da sanayisi ve sermayesi olmayan, geri kalmış bir tarım toplumu halindedir. Avrupa'nın aydınlanma ve sanayileşme süreçlerinden geçmemiş, bu gelişmelerin doğurduğu ve Batı'da uzun bir tarihsel döneme yayılan gerekli siyasi, iktisadi ve toplumsal aşamaları yaşayarak tecrübe edememiş Türkiye'nin hızla gelişebilmesi için bir medeniyet reçetesine ihtiyacı vardır. Atatürk için Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine çıkarma yolunda, hedefe yönelik olarak dönemin şartları neyi gerektiriyorsa yapılmalıdır. Bütün yapılanlar bir plan ve sistem dahilinde yürütülmelidir. Bu tarihten itibaren, Türkiye'nin çağdaşlaşması yolunda Atatürk'ün fikir ve eylemleriyle şekillenecek olan bu sistem Kemalizm olarak anılacaktır.

1930'lı yıllar ideolojilerin tüm dünyada gündemde olduğu bir dönemdir. İdeolojik düşüncelerin ve sistemlerin toplumların kaderinde belirleyici olduğu bu dönemde batı Avrupa ve Amerika'da liberalizm ve kapitalizm, İspanya ve İtalya'da faşizm, Almanya'da nasyonal sosyalizm, Japonya'da faşist bir militarizm ve son olarak Rusya'da sosyalizm düşünceleri üzerinden ülkeler ve uluslar kendilerini tanımlamakta ve bu ideolojiler üzerinden politikalarını üretmektedirler. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun devrim partisinin ise mevcut ideolojiler içinden takip ettiği bir ideoloji yoktur. Her ulusun ve devletin bir ideoloji ile anıldığı bu dönemde, dönemin Türk siyasileri ve aydınları, eşsiz bir kurtuluş mücadelesi ve modernleştirici reformlarla -hatta bir devrim ile- kurulan Türkiye'ye bir ideoloji aramakta, Atatürk'ün önderliğinde yapılan devrimsel işleri bir ideoloji başlığı altında değerlendirme ve tarif etme çabası içindedir. Fakat dönemin entelijansiyasının aksine Atatürk'ün böyle bir kaygısı olmadığı gibi kurucu lider, ideolojilere ve doktrinle karşı ciddi bir önyargıya sahiptir.

Bilim ve akla uygun dönüşümlerin ve stratejilerin gerekliliğine inanan Atatürk'e göre ideolojik öğretiler bağlayıcıdır, sınırlayıcıdır ve değişime kapalıdır. Ona göre katı prensiplerle belirlenmiş bir ideolojiye mensup olmak, sürekli değişen, gelişen, dönüşen bir dünyada kalıplaşmış öğretilerin mahkûmu olmak demektir. Atatürk, toplumun

şartları dahilinde uygun olan ve ulusun-devletin faydasına olduğunu düşündüğü eylem ve fikirleri sınayarak, tecrübe ederek hayata geçirmek uğraşında olan entelektüel bir eylem adamıdır. Yeni bir devlet kurulmuştur ve ülkenin şartları ideolojik anlamda esnek olmayı icap ettirmektedir. Avrupa'daki gelişmiş devletlerle kıyaslandığında hiçbir tarife uymayan bu şartlar altında toplumun faydası için gerektiğinde farklı politikalar uygulanabilmelidir.

Medeni ve refah seviyesi yüksek, demokratik bir ulus devlet haline gelmek için belirli bir plan çerçevesinde hareket edilecektir. Fakat bu stratejik plan hiçbir şekilde bağlayıcı bir öğreti üzerinden yapılmamalıdır. Mevcut ideolojiler, Türkiye'nin geri kalmış bir ülke olmasından dolayı toplumsal faydaya yönelik olarak sürekli bir takibi mümkün kılamadığı gibi, dönemin aydınlarının elinde, ideolojik anlamda Osmanlı'dan miras kalmış ve sağlam düşünsel temellere dayalı bir öğreti de yoktur. Osmanlı'dan miras kalan, Atatürk ve dönemin aydınları tarafından yeterli görülmeyen bir Batılılaşma tecrübesidir. Bu dönemde Türkiye, Atatürk'ün fikir ve eylemleri doğrultusunda, ulusal ve modern topluma ulaşmak için kendi yolunu-ideolojisini (Kemalizm'i) bilinmezlerle dolu bir yolda inşa ederek yolunu aydınlatacaktır.

Bir ideoloji, bir öğreti, bir siyasal ya da iktisadi sistem ne denli faydalı ve insani değerlere sahip olursa olsun veya ne kadar iyi kurgulanmış olursa olsun, bu sistem her topluma uymayabilir. Nasıl ki her ağaç her iklimde yetişemezse, bir ideal de her toplumda gerekli işlevini yerine getiremeyebilir. Atatürk bunun farkında olarak, kendi sistemini (Kemalizm) oluştururken mevcut bir sisteme dahil olmaktan ve kalıplaşmış bir öğretiye bağlanmaktan geri durmuştur. Atatürk, ideolojik motivasyonla hareket eden bir lider olmaktan ziyade bilimsel yani yanlışlanabilen, sınanması gereken, eylem sahasında kendini ispatlayacak ve gerektiğinde vazgeçilebilecek (değiştirilebilecek) olan fikir ve eylemlerle hareket etmektedir. Kemalizm tanımlarında çokça ifade edilen "biz bize benzeriz" sözü ve düşüncesinin özünde bu şekilde bir felsefe bulunmaktadır.

İdeolojiler, sistemler, programlar, hükümet şekilleri ve toplum için alınan siyasi, iktisadi, kültürel kararlar bağlamında Atatürk için en iyi yöntem, en çok fayda sağlayan ve hedefe ulaştıran yöntemdir. Hangi hükümet şeklinin iyi olduğu tartışması yapılırken Atatürk, "en iyi hükümet, en iyisi olanıdır" ve "her hükümet iyidir, her hükümet fenadır" demiştir. Atatürk'ün siyasi tercihler konusundaki bu yorumu, Atatürk'ün ideolojik bakış açısının ve Kemalizm'inin de bir özetidir. Bu ifadeyi anlamak için Atatürk'e göre "iyi"nin ne olduğunu ve kimin için "iyi" olduğunu açıklamak gerekir.

Bir devlet adamı vasfına sahip ve lider karakterli Atatürk için birinci öncelik kendi rahatına yönelik menfaatler değildir. Atatürk için birinci öncelik, ülkenin ve toplumunun iyiliğidir. Bu açıdan bakılırsa "iyi" olan, öncelikle toplum için faydalı bir "iyi" olmalıdır. Toplum için faydalı olan bu "iyi" Atatürk için ilk olarak tam bağımsızlıktır. Bir ideoloji veya öğreti Türk devletinin tam bağımsızlığına aykırı gelişmeleri içinde barındırıyorsa o ideoloji Atatürk için "iyi" olamaz. Atatürk'e göre, katı ideolojilerde tam bağımsızlık düşüncesine karşı gelişen iki tehlike bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bir ideolojinin, etki alanına giren toplumları-devletleri, o ideolojinin ortaya çıktığı memleket yönüne sevk etmesi ve toplumun-devletin zamanla ulusal değerlerin yerine, ideolojinin oluştuğu-ortaya çıktığı toplumun-ülkenin değerlerine yönelmesiyle, ulusun dejenerasyon ve devletin ise uydu pozisyonuna girmesine sebep olmalarıdır. Bunun dışında bu nevi öğretiler ikinci olarak, ülke ve ulusların, mevcut şartlarını yadsınarak, sadece ideolojik değerler ve öğretiler üzerinden oluşturulmuş, mevcut toplumsal yapılarında tatbiki mümkün olmayan düşünce ve programlar içinde yolunu kaybetmesine sebebiyet vermektedir. Bu kayboluş hem iktisadi hem de siyasi bir kayboluştur ki bu da bir müddet sonra bağımsızlığın tehlikeye girmesi şeklinde bir vaziyet alacaktır.

Atatürk için "iyi" olanın birinci önceliği ülkenin bağımsızlığıdır ve bu ülkede yaşayan toplum, Atatürk için sadece bir insan kitlesi değil bir ulustur. Bu noktada Atatürk için "iyi" olanın ikinci olarak ulusalcılık bağlamında değerlendirilen bir düşünce olması gerekmektedir. İlk öncelik olan tam bağımsızlık, ikinci olarak ulusalcılık ilkesiyle "ulusal egemenlik" kavramına bağlanmaktadır. Ulusal egemenlik yukarıda değinildiği gibi ulusal değerleri korumak, başka bir devletin etki alanına girmemek anlamı ile iç içe geçtiği gibi aynı zamanda ulusun kendi kaderini belirlemesi şeklinde de anlaşılmalıdır. Atatürk için şahısların, despotların ya da belirli sınıfların kontrolünde yönetilen bir toplum-ulus kabul edilemez. Bir ideoloji, ulusun egemenliğine ters düşen ve toplumun tamamının faydasını içermeyen değerlere sahipse, bu ideoloji Atatürk için "iyi" de olamaz. Atatürk kendi döneminde adının zamanın faşist ve otoriter devlet adamlarıyla anılmasından ve Kemalizm'in totaliter sistemlerle kıyaslanmasından duyduğu rahatsızlığı defalarca dile getirmiş, bu nevi ideolojiler çerçevesinde partiyi yönlendirmeye çalışan yakın arkadaşlarını tenkit etmiş, açık bir şekilde uyararak eleştirmiştir. Atatürk, kendisinin sadece zamanın liderleriyle değil, Napolyon gibi diktatör niteliğindeki tarihi şahsiyetlerle beraber anılmasına da karşı

çıkmıştır ve bundan rahatsızlık duymuştur. Atatürk'ün SCF'nin kuruluşundaki etkin rolü, Türkiye için çok partili bir sistem ön gördüğünü kanıtlamaktadır. Bu noktadan devamla Atatürk için "iyi" olan, demokrasi ile taçlandırılması gerektiğini düşündüğü cumhuriyetçilik ilkesine ve herhangi bir sınıfın egemenliğine aykırı olarak kurguladığı halkçılık ilkesine bağlanmaktadır. Atatürk cumhuriyetle devletin yanına halkı da eklemiştir. Halk ya da ulus varsa devletin de var olacağı gerçeği cumhuriyetin bir kazanımıdır.

Bir ideoloji veya öğreti halkın refahına yönelik bir iktisadi sistem geliştirmiş ve bununla insanlığa mutlu bir ütopya vaat etmiş olabilir. Toplumun topyekûn refahına yönelik sosyalizm modeli ya da iktisat sahasında özgürlük ortamı sunarak bireylerin serbestisine dayanan liberal ekonomik modeller çekiciliği yüksek idealler üzerine kuruludur. Fakat bu sistemlerin olduğu gibi tatbiki, henüz sınıfları oluşmamış, savaşlardan harap olmuş, kasası boş, sanayileşememiş ne burjuvası ne de işçi sınıfı olmayan, geri kalmış bir tarım toplumu için uygun olamaz. Sadece ideolojik bir yönelme ile sanayileşememiş bir toplumun sosyalizmin gereklerini, sermayedarı olmayan bir toplumun ise kapitalizmin gereklerini gerçekleştirebilmesi olanaklı değildir. Bu sistemleri, Atatürk dönemi Türkiye şartlarında "iyi" olanı temsil ettiğini düşünerek tatbik etmeye çalışmak, bir an evvel ekonomisini düzelterek çağdaşlaşma ihtiyacında olan bir ülkeyi oyalayıcı yollara sokmak anlamına gelmektedir. Atatürk için "iyi" olan, tüm bu sistemleri Türk toplumu için yeni bir sentezle bir ekonomi programı içine sokmaktır. Kemalist sentezde Atatürk, ılımlı bir devletçiliğin yararına inanarak kurguladığı devletçilik ilkesi ile ekonomiye yön vermiş, halkçılık ilkesiyle de mevcut şartlar dahilinde kurgulanan devletçi modele uygun bir gelişme ön görmüştür.

Ülkenin medeni bir devlet haline gelmesi sadece ekonomik gelişme ile mümkün olmadığı gibi içinde endüstrileşmenin ve dolayısıyla teknolojinin büyük rol oynadığı iktisadi gelişme de sadece ekonomi politikaları ya da üretim kapasitesi ile gerçekleştirilemeyecek kadar kapsamlı bir mevzudur. Değişen dünyada hızlı bir teknik ivme söz konusudur. Teknoloji ve yenilik üretemeyen kitleler, her daim küçülen mevcut pazar dilimlerinden kendilerine kadar olanla yetinmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu dahi zamanla bir bağımsızlık sorununu gündeme getirecek bir faktördür. Teknoloji, bilimle; bilim, eğitim ve özgür düşünce ile; özgür düşünce, laiklik ilkesi ve dünyadaki fikirlere açık bir kültürle toplumda gelişebilir. Bu durum siyasi reformlar kadar kültürel reformları da gerekli kılmıştır. Atatürk, medeniyeti kültürden ayrı tutmamış fakat

ulusalcılıkla yozlaşma ve dejenerasyon tehlikesinin önüne bir duvar da örmüştür. Yeni toplum medeni olmadır. Devrimsel nitelikteki, yüzü Batı medeniyetine dönük reformlar Türkiye için "iyi" olandır. Fakat Atatürk iyiyi sadece Batı'da aramamış, ortaya koyduğu tarih tezi ile Türklerin öz kültüründe ve Türk tarihinde bu reformların köklerinin izini sürmüştür. Ulus, Batı devletleri gibi modern ve medeni hale gelirken Türklük düşüncesinden uzaklaşmamalı hatta Türk medeniyetini yükselterek bir çağdaşlaşma süreci içine girmeli, kendi ulusal kimliği ile dünya medeniyetinin bir parçası olmalıdır. Ulusalcılık ve Türklük bağlamındaki bu görüşün ırk ya da kandaşlık düşüncesiyle oluşmadığı, antiemperyalist bir düzlemde geliştiği çok açıktır. Atatürk, Kemalist milliyetçilik tanımlarında Türk milliyetçiliğinin, ırktan ziyade bir kültür ve ideal birliği üzerine kurulu olduğunu sıkça dile getirmektedir.

Atatürkçü düşünce kapsamında, Atatürk dönemi Türk toplumu için faydalı ve iyi olanları sıraladığımız kompozisyon sonucu karşımıza çıkan yol, Atatürk'ün ulusalcılık, cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkelerini bir arada sunduğu Kemalizm yoludur. Kemalizm, Atatürk dönemi Türkiye'si için bir uluslaşma ve çağdaşlaşma yoludur. Kendi döneminin şartları, toplumun bu yolda ilerlemesi için neyi gerektiriyorsa Atatürk Kemalizm'e onu eklemiştir. Kemalizm masa başında, bir günde düşünülerek tasarlanmış bir öğreti olarak ortaya çıkmamış, Atatürk dönemi politikaları ile zamanla şekillenmiştir. Bu dahi Kemalizm'in kalıplaşmış, dogmalaşmış bir doktrin olmadığının kanıtıdır.

Kemalizm'in esnek yapısı çağdaş gelişmelerle güncellenmeye, yenilenmeye açık, sürekli bir dönüşümü ve sürekli bir devrimi içinde barındırmaktadır. Atatürk'ün değer verdiği düşünce şekli ideolojik değil bilimsel düşünce şeklidir. Akla ve bilime uygun, mevcut şartlar gözetilerek ulusun ve ülkenin faydasına olan yenilikler Kemalizm'e eklenebileceği gibi zamanla fayda etkisini yitiren mevcut yaklaşımlar Kemalizm'in dışında da tutulabilir. Bilimsel düşünce ve açık bir toplum olmak da bunu gerektirir. Atatürk nostaljik ya da ütopik düşüncelerle hareket eden bir kişiliğe sahip değil her daim ileriye bakan, gerçekçi ve ilerici bir liderdir. Atatürk taklitçi değil sentezcidir. Kemalizm, ilkelerinin Batı'da uygulanış tarzından farklı bir şekilde, uyarlanarak Türkiye'de uygulanmış olması ve farklı ideolojik kökenlerden gelen ilkelerin bir arada sunulması bunun kanıtıdır. Bu sebeple günümüzde dahi Kemalizm güncellemeleri yapılacaksa da taklitten uzak bir şekilde ve ülkenin şartlarına göre uyarlanarak yapılmalıdır. 20. yüzyılın başında uygulamaya konmuş olan Atatürk

dönemi politikalarının, 21. yüzyılda birebir tatbiki de Atatürk'ün Kemalizm düşüncesine uymamakta, taklitçi bir şekilde yapılacak geriye dönüşler ilericilik mefhumu ile bağdaşmamaktadır. Atatürk dönemi politikaları günümüzde uygulanmak isteniyorsa da bunun günümüze uyarlanarak (güncellenerek) tatbiki doğru olandır. Fakat Atatürk döneminden günümüze değişmeden aktarılması gereken Atatürkçü düşünceler de vardır. Bunların başında tam bağımsızlık, ulusal egemenlik, çağdaşlaşma, akıl ve bilimin rehberliği, ulus için ve dünya için barışın egemen kılınması gibi düşünceler örnek verilebilir.

Atatürk için Kemalizm, pragmatizm ve realizm temelinde yükselen bir yoldur. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu mevcut şartlar ve dönemin devrim koşulları birçok konuda özellikle de ülkede demokrasi gelişimini etkileyen konularda otoriter uygulamaları gerekli kılmışsa da ulaşılmak istenilen hedef otoriter bir devlet düzeni değil, çağdaş ve demokratik bir devlettir. "Disiplinli ve otoriter" olarak dönemin aydınlarının da dile getirdiği bu durum, en başta eğitimli bir toplum haline gelmek olarak ilk sıraya koyacağımız, demokrasinin diğer birçok ön şartının sağlanması için çağdaşlaşma gereksiniminden doğan bir disiplinli olma durumudur. Türkiye'nin çağdaş bir ülke haline gelmesi yolunda kaybedecek zamanı yoktur. Atatürk'ün devrimci düşünce tarzı, kendisinden farklı olarak reformları zamana yayma düşüncesinde olan yakın arkadaşlarından bu sebeple farklıdır. Atatürk çağının ötesinde bir vizyona sahip ve birçoklarının aksine gerektiğinde radikal kararlar alabilecek cesarette bir liderdir.

Bu tez çalışmasında yer alan ideoloji tartışmalarının tamamlayıcısı olarak, Kemalizm'in bir ideoloji olup olmadığı konusuna değinmek gerekmektedir. Kemalizm bir ideoloji olarak doğmamış ve kurgulanmamıştır. Kemalizm 1923-1938 döneminde Atatürk'ün fikir ve eylemleriyle ve ortaya konulan altı ilke ile zaman içinde şekillenmiş bir sistemdir. Kemalizm kalıplaşmış bir doktrine sahip değildir. Atatürk dönemi Kemalizm ideolojisi, katı prensipler yerine bilim ve aklın gerekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Kemalizm, çağdaşlaşma ve refah seviyesi yüksek bir ulus devlet olma yolunda mevcut şartlar dahilinde gerçekleştirilen politikalardır. Atatürk sonrası dönemde Kemalizm, farklı ideolojiler doğrultusunda çeşitlenmiştir. Fakat Atatürk dönemi Kemalizm yolunun ulaşmak istediği hedef, demokrasinin, bilimin, aklın ve hümanizmin egemen olduğu, dünyada kabul gören çağdaş değerler doğrultusunda gelişecek modern bir ulus devlettir.

Kemalizm'in oluştuğu bu tarihi süreçte pragmatist yaklaşımın her daim ideolojik yaklaşımdan önde tutulduğunu görmekteyiz. Kemalizm'in ismini aldığı Atatürk tarafından, Kemalizm düşüncesinin bir doktrin haline gelmemesi istenmiştir. Atatürk'ün toplumu ve ülke siyasetini bağlayıcı özelliğe sahip ideolojiler hakkındaki olumsuz yaklaşımına rağmen zaman içinde Kemalizm farklı dönemlerde resmi bir ideoloji olarak kabul edildiği gibi, farklı kesimlerin Kemalizm yorumları, farklı ideolojik söylemlerde Kemalizmler üretmiştir.

Bu tezin konusu olan, Kemalizm'in ortaya çıktığı andan Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemde, Kemalizm'in Türk ulusu üzerindeki tarihsel boyutu, ilkelerinin pragmatik kaygılarla bir araya getirilmiş olsa da kendi içinde ideolojik anlamlar ihtiva etmesi, bu ilke ve reformlarla ulusu ve devleti modernleştiren, çağdaşlaştıran değerlere sahip olması ve bu çağdaş değerler ile Türk toplumuna yön veren sosyal, kültürel ve iktisadi etkileri göz önüne alındığında, Kemalizm düşüncesinin katı (sert) olmayan ideoloji sınıfında değerlendirilebilecek bir sistem olduğunu söyleyebiliriz. Hem Atatürk döneminde ortaya çıkan farklı Kemalist görüşlerden hem de Atatürk sonrası ortaya çıkan sol Kemalizm versiyonları ya da sağ Kemalizm versiyonlarından bağımsız olarak, Atatürk'ün aydın ve hümanist dünya görüşü çerçevesinde bir Kemalizm tanımı yapmak istersek, Kemalizm; uluslaşma ve çağdaşlaşma yolunda, demokrasi ve milliyetçilik temelinde yükselen, zamanın ruhuna göre sürekli bir güncellemeye açık olan ve bu sürekli devinim sürecinde bilimi, aklı ve hümanizmi rehber edinen bir ideolojidir. Kemalizm için bu şekilde yapılabilecek bir ideoloji tanımı Atatürk'ün demokrat ve entelektüel mizacına uygun olan ve hem Atatürk dönemini temsil eden hem de zamandan bağımsız olarak değerlendirilebilecek bir tanımdır.

# KAYNAKÇA

## MECLİS TUTANAKLARI

*TBMM Zabıt Ceridesi,* (Devre III-IV-V), TBMM Matbaası, Ankara.

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, Cilt 5, (1 Kasım 1928).

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, Cilt 13, (1 Kasım 1929).

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, Cilt 22, (1 Kasım 1930).

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt 4, (1 Kasım 1931).

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt 18, (1 Kasım 1933).

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt 25, (1 Kasım 1934).

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre V, Cilt 6, (1 Kasım 1935).

*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre V, Cilt 13, (1 Kasım 1936).

## CHP KURULTAY TUTANAKLARI

*C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939-3 Haziran 939*, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

*C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

*C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası*, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

## KİTAPLAR

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev.) Fatmagül Berktay (Baltalı), Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1999.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset,* Ötüken Neşriyat A.Ş., 2. Baskı, İstanbul 2015.

Akkurt, Emrah vd., *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 7 Liberalizm*, (ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İmge Kitabevi Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2011.

Aktar, Cengiz vd., *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık*, (ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2002.

Akyaz, Doğan vd., *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, (ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002.

Alp, Tekin, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998.

Alp, Tekin, *Türk Ruhu*, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 1944.

Aslan, Asım, *Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 24. Baskı, İstanbul 1999.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, (hzl.) Sinan Onuş, Kopernik Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2019.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis Konuşmaları (1920-1938)*, (hzl.) Kurtuluş Güran, (ed.) Mehmet Bozkurt, İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2020.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 4. Baskı, Ankara 1997

*Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar Cilt 1*, (Yayın Koordinatörü) Recep Cengiz, Anıtkabir Derneği Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk Ne İdi?*, Pozitif Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürkçülük Nedir?*, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2011.

Atılgan, Gökhan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön-Devrim Hareketi*, Yordam Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2008.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, (ed.) Tunca Arslan, Kırmızı Kedi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2017.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal Üçüncü Cilt 1922-1938*, Remzi Kitabevi, 16. Baskı, İstanbul 2001.

Aykut, Şeref, *Kamalizm (C.H. Partisi Programının İzahı)*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, 1. Baskı, İstanbul 1936.

Bayar, Celal, *Atatürk Gibi Düşünmek*, (hzl.) İsmet Bozdağ, (ed.) Hüseyin Movit, Truva Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.

Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1975.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 16. Baskı, İstanbul 2011.

Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.

Cinemre, Levent, Çakır, Ruşen, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1991.

Çeçen, Anıl, *Güncel Kemalizm*, Kilit Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 2009.

Doğan, Mehmet D., *Kemalizm*, Ağaç Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1993.

Engin, Vahdettin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938),* (ed.) Özlem Çekmece, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.

Gökalp, Ziya vd., *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, (hzl.) Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992.

Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Toker Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muâsırlaşmak*, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 1. Baskı, İstanbul 2006.

Işıklı, Alpaslan, *Sosyalizm Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2008.

İleri, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm Kurtuluş Savaşı Stratejisi,* Scala Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul 2014.

İlhan, Attila, *Hangi Atatürk?*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010.

İnalcık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye,* Kırmızı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2019.

İnan, Arı, *Düşünceleriyle Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1999.

İnan, Ayşe Afet, *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1984.

İnan, Ayşe Afet, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1991.

İnan, Ayşe Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1998.

İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Ka Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2013.

*Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım (1-18.Sayılar) 1932-1933*, Cilt I, İleri Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

*Kadro Aylık Fikir Mecmuası Tıpkı Basım (19-36.Sayılar) 1933-1934*, Cilt II, İleri Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, (ed.) Bahriye Çeri, İletişim Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2021.

Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*, (ed.) Neval Akbıyık, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.

Kayra, Cahit, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-2011 Birinci Cilt: 1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar Bozkırdaki Mucize*, (ed.) Ayşe Görkem Kozanoğlu, Tarihçi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2013.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi, 16. Baskı, Ankara 2013.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2021.

Kongar, Emre, *Demokrasi ve Laiklik*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1997.

Kongar, Emre, *Demokrasimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul 2007.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2016.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1978.

Landau, Jacob M., *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev.) Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2008.

Mardin, Şerif, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2017 a.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2012.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 23. Baskı, İstanbul 2017 b.

Meydan, Sinan, *Atatürk ve Kayıp Kıta Mu*, İnkılâp Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul 2008.

Meydan, Sinan, *Yüzyılın Kitabı Yüzyılın Lideri*, İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2018.

Mustafa A. Aysan, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*, (ed.) Levent Çeviker, Minval Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2014.

Nadi, Nadir, *Ben Atatürkçü Değilim*, Çağdaş Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 1988.

Oksaçan, Halit Erdem, *"Kadro" Dergisi ve İktisadi Devletçilik*, Agora Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul 2016.

Okyar, Osman, Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921), (ed.) Pınar Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, 49. Baskı, İstanbul 2018.

Özyürek, Esra, *Modernlik Nostaljisi Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, (çev.) Ferit Burak Aydar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 2011.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, (ed.) Ali Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları / Cilt 1 Atatürk'ün Nutuk'u*, Deniz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008 a.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları / Cilt 2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Deniz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008 b.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.

Savran, Sungur, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt I: 1908-1980*, Yordam Kitap, 4. Baskı, İstanbul 2016.

Sönmez, Mustafa vd., *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, (ed.) Necdet Oral, NotaBene Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 12-13.

*Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2000.

*Tarih II Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001.

*Tarih II Ortazamanlar*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

*Tarih III Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001.

*Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001.

Toprak, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2012.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) İkinci Kitap Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016.

Tuncer, Hüner, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1981.

Turan, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1989.

Türkdoğan, Orhan, *Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, (ed.) Erkan Çav, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2005.

Türkeş, Mustafa, *Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 1999.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1979.

Vandov, Dimitır, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (ed.) Arif Bingöl, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.

Vurkaç, Yılmaz, *Atatürk ve Kitap*, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, 1987.

Yanardağ, Merdan, *Kadro Hareketi Dünyada ve Türkiye'de Ulusçu Sol ve Üçüncü Yol Arayışının İdeolojik Kaynakları*, Destek Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2018.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev.) Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul 2007.

**MAKALELER**

Aktaş, Yusuf Ziya, Ünal, Uğur, "1931-1977 Yılları Arasında Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Anlatısı", *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi/JRES,* C. V, S. 2 (2018).

Albayrak, Mustafa "Kemalizm'in Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XXVI, S. 77, (2010).

Aslan, Taner, "Mustafa Kemal'de İnkılâp Düşüncesinin Oluşumu ve Gelişimi", *Erdem,* S. 53, (2009).

Ayrancı, İlhami, "Cumhuriyet Döneminde Yapılan İlk Resmi İslam Tarihi Çalışmaları (Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı Örneği)", *Dini Araştırmalar,* C. XVII, S.45 (2014).

Aysal, Necdet, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı (9-16 Mayıs 1935), *History Studies,* C. IX, S. 1, (2017).

Aysal, Necdet, Ökte, Sezai Kürşat, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Büyük Kongresi (10-18 Mayıs 1931), *The Journal of Academic Social Sciences*, Yıl. 4, S. 30, (2016).

Baykal, Bekir Sıtkı, "Atatürk ve Tarih", *Belleten,* C. XXXV, S. 140, (1971).

Borak, Sadi, "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 25, (1992).

Coşkun, İsmail, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt III, S. 1, (2012).

Çelik, H. Seçkin, "İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (2016).

Çoban, Fatma Eylem, "Millî Mücadele Dönemi Sonrasında Kalkınma Hamleleri ve İş adamları ile İlişkiler (1923-1929)" *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.4, (2019).

Demirci, Fatih, "Kadro Hareketi ve Kadrocular", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, (2015).

Ertan, Temuçin Faik, "Kadro Hareketine Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 27, (1993).

Feyzioğlu, Turhan, "Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 3, (1985).

Giritli, İsmet, "Atatürkçülük İdeolojisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 1 (1984).

Gölen, Zafer, "Atatürk'ün Tarih Anlayışı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 52, (2002).

Günaltay, Şemsettin "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahrî Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Bellten,* C. III, S. 10, (1939).

Gürses, Fatma, "Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler", *Gazi Akademik Bakış*, C. IV, S. 7 (2010).

İlhan, Suat, "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. V, S. 14 (1989).

İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 22, (1933).

Kara, Abdullah, "Türkiye'de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi,* C. IV, S. 1 (2020).

Kaya, Yaşar, "Modernleşme", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* S. 13, (1999).

Kervankıran, İsmail, Kurnaz, Zeynep, Başçı, Elif, "Bir Yer Olarak Göbekli Tepe'nin Ötekileş(tiril)en Son Sakinleri, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 3, (2021).

Kılıç, Murat, "'Türkleştirme' Dağında Bir 'Musa' ve Evamir-i Aşere (On Emir)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 21 (2010).

Kırmızı, Abdullah, "19. Yüzyılı Laiksizleştirmek: Osmanlı-Türk Laikleşme Anlatısının Sorunları", *Cogito,* S. 94, (2019).

Macit, M. Hanifi, "İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme", *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 26, (2016).

Meriç, Cemil, "İdeoloji", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* C. II, S. 21-22, (2014).

Nişancı, Dilaver, Güner Nişancı, Selda, "Cumhuriyet Demokrasi İkilemi: Özdeş Kavramlar mı, Farklı Kavramlar mı Sorusuna Hukuk Penceresinden Cevap Arayışı", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 2, (2022).

Oçak, Zeliha, "İdeoloji Kavramına Marksist ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser", *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, C. I, S. 2, (2018).

Otaç, Tuğrul, "Ülkü Mecmuasına Göre Türk Aydınlanması (1933-1936)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64 (2019).

Özbudun, Ergun, "Atatürk ve Demokrasi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. V, S. 14, (1989).

Özden, Mehmet, "Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: A'râfda Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936)", *Bilig,* S. 34 (2005).

Saklı, Ali Rıza, "İnsana ve Topluma Etkisi Bakımından İdeolojiyi Anlamak", *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi,* C. III, S. 1, (2019).

Sayın, Önal, "İdeoloji", *Sosyoloji Dergisi,* S. 7, (1999).

Sezer, Işık, "Othmar Pferschy'nin Türk Fotoğrafına Etkileri", *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C.VII, S. 13 (2021).

Şabanoğlu, Melih, "Muhalif Jön-Türkler komitacıya dönüştü, Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu ile söyleşi", *Atlas Tarih*, S. 59, (2019).

Şarman, Kansu, "1908 bir devrimdi, Prof. Dr. Aykut Kansu ile söyleşi", *Atlas Tarih*, S. 59, (2019).

Şen, Semih, Tabar, Çağlayan, Tokatlıoğlu, Mircan "Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası", *İş ve Hayat*, C. IV, S. 8, (2018).

Tercüman, Çilem, "Ülkü Mecmuası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. IV, S. 7, (2006).

Uzun, Hakan, "Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947), *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* C. V, S. 2, (2017).

Uzun, Hakan, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 20, (2010).

Yüksel, Nahit, ""Fikir Hareketleri" Dergisinde (1933-1940) Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Türk Devrimine Bakışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXII, S. 64-65-66, (2006).

**TEZLER**

Atalay, Lemi, *Atatürk Dönemi Düşünürlerinin Gözüyle Kemalizm ve Türk İnkılabı*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Katırdağ, Necip, *Ülkü Dergisinde Kemalizm 1933-1950*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

Kızılkaya, Ahmet, *Kadro ve Ülkü Dergileri Bağlamında Atatürkçü Milliyetçiliğin İki Yorumu*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017.

Öztürk, Osman, *Kemalizm, İdeoloji ve Hegemonya: Kuramsal Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

Türkan Okumuş, Büşra, *Türkiye'de Modernleşme ve Propaganda: Yeni Cumhuriyet'i Tanıtmak, La Turquie Kemaliste Dergisi (1934-1948)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

**SÜRELİ YAYINLAR**

**DÖNEMİN DERGİLERİ VE MAKALELER**

*Kadro Aylık Fikir Mecmuası*

*Fikir Hareketleri*

*Ülkü Halkevleri Mecmuası*

Aydemir, Şevket Süreyya, "Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II. Marksizm", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 19, (1933).

Aydemir, Şevket Süreyya, "Geri teknik ve Say'in sefaleti", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 6, (1932).

Aydemir, Şevket Süreyya, "Kadro ve Elmuhadenet", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 6, (1932).

Belge, Burhan Asaf, "Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 8, (1932).

Belge, Burhan Asaf, "Millî kurtuluş hareketleri ve bunların İnkılâp nazariyeleri", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 9, (1932).

Halit, Osman, "Cümhuriyette Halk Terbiyesi", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. II, S. 10, (1933).

Kadro, "Kadro", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 1, (1932).

Kemal, Nusret, "İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. III, S. 13, (1934).

Kemal, Nusret, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. I, S. 5, (1933).

Peker, Recep, "Ülkü Niçin Çıkıyor", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. I, S. 1, (1933).

Saffet, Mehmet, "Köycülük Nedir?", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. I, S. 6, (1933).

Tökin, İsmail Hüsrev, "Millet İçinde Sınıf Meselesi II", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 26, (1934).

Tökin, İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, S. 10, (1932).

Tör, Vedat Nedim, "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası,* S. 2, (1932).

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", *Fikir Hareketleri,* S. 9, (1933).

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Bizde Komünistlik", *Fikir Hareketleri,* S. 2, (1933).

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Demokrasiler ve Diktatörlükler", *Fikir Hareketleri,* S. 10, (1933).

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı Avrupa'nın Mirasçıları", *Fikir Hareketleri,* S. 35, (1934).

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı Bay Falih Rıfkı Atay Moskova-Roma 2", *Fikir Hareketleri,* S. 66, (1935).

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı", *Fikir Hareketleri,* S. 1, (1933).

**DÖNEMİN GAZETELERİ VE GAZETE YAZILARI**

*Akşam*

*Cumhuriyet*

*Hakimiyeti Milliye*

*Milliyet*

*Son Posta*

*Ulus*

*Vakit*

"Atatürkün dün Mecliste söyledikleri mühim nutuk", *Akşam*, 2 Kasım 1936.

"Büyük Gazi'nin Büyük Sözleri", *Cumhuriyet,* 29 Ocak 1931.

"Açış Nutku", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Kasım 1934.

"İsmet Pş. Hz.nin Mühim Nutku", *Milliyet*, 31 Ağustos 1930.

"Gazi Hz. Türk halkına vaziyeti bütün açıklığı ve sadeliğile ifade eden çok mühim bir nutuk irad ettiler.. Gazi Hazretleri diyorlarki", *Milliyet,* 29 Ocak 1931.

"Gazi Hazretleri İzmirde Mühim Bir Nutuk Söylediler. Memleketin İktısadî İstikbali – Bugünkü Vaziyet Neden Böyledir? Efkârı Umumiye Nasıl Yaratılabilir? Borcumuz Nedir?", *Son Posta,* 30 Ocak 1931.

"Atatürkün Açma Söylevi", *Son Posta*, 2 Kasım 1935.

"Açış Söylevi", *Ulus*, 2 Kasım 1935.

"Kamutay, Dün, Beşinci Devresinin İkinci Senesine, Ulu Önderimizin Söylevi İle Başladı.", *Ulus*, 2 Kasım 1936.

"Gazi Hz.nin dünkü nutuklarından: 'Memleketin fikrî ve iktisadî inkişafta yüksek terakki sahası olmasına çalışmak idealimizdir.'", *Vakit*, 2 Kasım 1929.

"Başvekilimizin Sivasta irat ettikleri nutuk", *Vakit*, 31 Ağustos 1930.

"Gazi Hz. nin Mühim Nutukları", *Vakit*, 2 Kasım 1934.